

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARANÇI HALK EDEBİYATINDAN ÖRNEKLER
(İnceleme-Metin-Aktarma)

Nihat ÖZEK

Tez Danışmanı

Prof. Dr. İsa ÖZKAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

EKİM - 2019

TARANÇI HALK EDEBİYATINDAN ÖRNEKLER
(İnceleme-Metin-Aktarma)

Nihat ÖZEK

YÜKSEK LİSANS TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

EKİM 2019

Nihat ÖZEK tarafından hazırlanan “Tarançı Halk Edebiyatından Örnekler (İnceleme- Metin- Aktarma) ” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalında Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman/Başkan: Prof. Dr. İsa ÖZKAN

Türk Dili ve Edebiyatı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .....

Üye : Prof. Dr. İbrahim DİLEK

Türk Dili ve Edebiyatı, Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .....

Üye : Prof. Dr. İhsan KALENDEROĞLU

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Gazi Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum .....

Tez Savunma Tarihi: 14/10/2019

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....
Prof. Dr. Figen ZALF

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Nihat ÖZEK

14.10.2019

Tarañçi Halk Edebiyatından Örnekler (İnceleme-Metin-Aktarma)

Yüksek Lisans Tezi

Nihat ÖZEK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Ekim 2019

ÖZET

Doğu Türkistan coğrafyası ve Uygurlar tarih boyunca farklı milletlerin işgaline uğramıştır. Çalışmamızın konusu, Rus araştırmacı Nikolay Nikolayeviç Pantusov'un, XIX. yüzyılda Rusların Doğu Türkistan işgali yıllarında Uygurlar'a ait halk anlatılarını derleyip "Tarañçi Halk Edebiyatından Örnekler (Образцы Тараñчинской Народной Литературы)" adıyla 1909 yılında Kazan' da yayımladığı eseridir. Uygur Türkçesiyle yazılan eserin içerisindeki edebi türler (destan, atasözleri, bilmeceler) kendi başlıkları altında transkrip edilmiş, Türkiye Türkçesine aktarılarak biçim ve içerik özellikleri bakımından incelenmiştir. Uygur sözlü edebiyat geleneğine ait olan bu edebi mahsuller Uygur kültürünü, ananelerini ve sözlü edebiyatının dinamizmini ortaya koymuştur.

Bilim Kodu : 31002
Anahtar Kelimeler : Tarañçi, Uygur, Tarañçi Atasözleri, Uygur Destanları, Uygur Bilmeceleri
Sayfa Adedi : 333
Tez Danışmanı : Prof. Dr. İsa Özkan

Samples from Tarançi Literature (Analysis- Text-Transfer)

Master Thesis

Nihat ÖZEK

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

October 2019

ABSTRACT

East Turkestan geography and Uighurs have been held down by various nations throughout the history. The theme of our study is the work of Russian researcher Nikolay Nikolayevič Pentusov's "Samples Tarançi Folk Literature(Образцы Таранчинской Народной Литературы)" he published in 1909 at Kazan in which he compiled the public narratives of Uighurs in the period of 19th Century , Russian occupation in East Turkestan. Literary forms (epics, proverbs, riddles) inside the the literary work, which is written in Uighur Turkish, have been transcribed under their own headlines; having been transferred to Turkey Turkish they have been analyzed in terms of form and content features. These literary ingatherings belonging to Uighur Oral Literature have put forward Uighur culture ,its traditions and the dynamism of its oral literature.

Science Code : 31002

Key Words : Tarançi , Uighur , Tarançi Proverbs , Uighure Epics , Tarançi Riddles

Page Number : 333

Supervisor : Prof. Dr. İsa Özkan

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez konumun seçiminde, çalışmamla ilgili karşılaştığım sıkıntıların çözümünde yardımını aldığım; akademik bir bakışa sahip olmam için özveri ve çaba gösteren tez danışmanım Prof. Dr. İsa ÖZKAN'a teşekkür etmek benim için zevkle yerine getirilmesi gereken bir ödevdir. Hayatımın her döneminde maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkür eder, hürmetle ellerinden öperim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vi
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
KISALTMALAR.....	xiii
1. GİRİŞ	1
2. UYGURLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ	5
2.1.Uygur Türklerinin Tarihi	5
2.2. Uygurların Nüfus ve İdari Yapısı	8
2.3.Uygurlarda Din, Eğitim ve Ekonomi.....	10
2.4. Uygur Türklerinin Kültür ve Edebiyatı	10
3. ESERİN DİLİ VE MUHTEVASI HAKKINDA BİLGİ	13
3.1. Eserin Dil Özellikleri.....	13
3.2. Eserin İçinde Yer Alan Türler	19
4. ESERDE YER ALAN TÜRLERİN TAHLİLİ.....	23
4.1. Çin Tömür Batur Destanı	23
4.1.1. Çin Tömür Batur Destanının Epizotları	23
4.1.2. Destanın Şahıs Kadrosu	25
4.1.3. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri	26
4.1.4. Çin Tömür Batur Destanında Yer Alan Motifler Üzerine Genel Bir Değerlendirme	26
4.1.4.1 Avcılık.....	27
4.1.4.2. Yardımcı at motifi.....	27
4.1.4.3. Yardımcı köpek motifi	28

	Sayfa
4.1.4.4. Çeşitli yasaklar ve yasakların çiğnenmesi motifi.....	29
4.1.4.5. Ateş motifi	29
4.1.4.6. Cadı motifi	30
4.1.4.7. Yemin ant motifi	30
4.1.4.8. Sihirli saç motifi.....	31
4.1.4.9. Kız kardeşin hasretinden kör olan gözlerin açılması motifi	31
4.1.4.10. Formülistik sayı: yedi	31
4.2. Çon Muza Yusuf Han Destanı.....	32
4.2.1. Çon Muza Yusuf Han Destanının Epizotları	32
4.2.2. Destanın Şahıs Kadrosu.....	34
4.2.3. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri.....	36
4.3. Tabip Padişah ile Zühra Hanım Hikâyesinin Epizotları.....	37
4.3.1. Tabip Padişah ve Zühra Hanım Hikâyesinin Şahıs Kadrosu.....	40
4.3.2. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri	41
4.3.3. Tabip Padişah ile Zühra Hanım Destanında Yer Alan Motifler Üzerine Genel Bir Değerlendirme	42
4.3.3.1. Çocukların eğitim- öğretim motifi	42
4.3.3.2. Çocuksuzluk motifi	43
4.3.3.3. Mükâfatlandırma motifi	43
4.3.3.4. Sürgüne gönderilme motifi	44
4.3.3.5. Sevgilisini bekleyen kız motifi.....	44
4.3.3.6. Sadakat motifi	44
4.3.3.7. Baş kesilerek öldürülme motifi	45
4.3.3.8. Mezarın toprağı açılır	45
4.3.3.9. Avcılık motifi	45
4.4. Nözügüm Destanı	45

	Sayfa
4.4.1. Nözügüm Destanının Olay Örgüsü	46
4.4.2. Nözügüm Destanındaki Şahıs Kadrosu	47
4.4.3. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri	49
4.4.4. Nözügüm Destanında Yer Alan Motifler Üzerine Genel Bir Değerlendirme	51
4.4.4.1.Şair kültürel kahraman	51
4.4.4.2. İnat	52
4.4.4.3. Cenaze merasimi	52
4.4.4.4. Talihi yaver gitmeyen kahraman	52
4.4.4.5. Başa gelenleri hikâye etme	52
4.4.4.6. Esir düşme	52
4.5. Atasözleri.....	52
4.5.1. Uygur Atasözlerinin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri.....	53
4.6. Bilmeceler.....	60
4.6.1. Bilmecelerin Biçimsel ve İçerik Özellikleri.....	60
4.7. Muhammesin Yapı ve Muhteva Özellikleri	64
5. METİNLERİN TRANSKRİPSİYONU VE AKTARIMI	67
5.1. Çin Tömür Batur'ning Kışşasi.....	68
5.2. Çang Muza Yüsuf Hân	73
5.3. Tabīb Pādişāh Birle Zührā Hanning Vaq'alarini (P415) Beyān Kılur	85
5.4. Nözükümning Kışşasidur	95
5.5. Her Kışsi Maqallar	100
5.6. Padişahlarning Toğrasidaki Çigargan Makallar	105
5.7. Her Kışsi Maqallar	107
5.8. D'avā Toğrasidaki Maqallar	128
5.9. Ölügning Toğrasidaki Maqallar	138
5.10. Hatunlar Toğrasidaki Maqallar (P2080).....	139

5.11. Yaman Ҳатunlarning Toғrasidaki Maқallар	142
5.12. Yaқshi Ҳатunlarning T'arifi	143
5.13. Yaқshilik Birle Yamanlik Toғrasidaki Maқallар	145
5.14. Maқal Birlen Qilgan Naşihat.....	148
5.15. Tazlarning Toғrasidin Chaқargan Maқallар.....	153
5.16. Eşeklarning Toғrasidin Chaқargan Maқallар	157
5.17. Ҳатun Ҳalkning Toғrasidaki Maқallар	159
5.18. Tapışmaқ Sözler	161
5.19. Beyt-i Muҳammes	174
5.20. Aғriқni Körgeli Barğanda	175
5.21. Evvelki Bāb Köhne Yengi Ötken Vak'atlarning İmam Talib-i Ul'emlar Ҳoslanib Nehi Na-Meşrū İşler Aşkäre Bolub Her Қismi İşler Baş Kelib Turganing Beyānidur.	177
5.21.1. İkinci Köçüb Baradur Menzilning Beyānidur (P3380).....	184
5.21.2. Üçinci İli Şehri Bile Ҳoblaşganing Beyānidur (P3415).....	186
5.21.3. Törtünçi Bu 'Alemning Bī-Vefāliқining Beyāni	188
5.21.4. Beşinci Hāl Aḥvālning Beyānidur	192
5.22. Fihrist.....	199
5.23. Metinlerin Türkiye Türkçesine Aktarılması.....	200
5.23.1. Çin Tömür Batur Hikāyesi	200
5.23.2. Çan Muza Yusuf Han.....	205
5.23.3. Tabip Padişah ile Zühra Hânım Hikāyesi (P415)	217
5.23.4. Nözügüm Hikāyesi.....	226
5.23.5. Umuma Söylenen Atasözleri.....	231
5.23.6. Padişahlar Hakkında Söylenen Atasözleri	236
5.23.7. Umuma Söylenen Atasözleri.....	237
5.23.8. Dava'yı Anlatan Atasözleri.....	257

	Sayfa
5.23.9. Ölüler Hakkında Söylenen Atasözleri.....	266
5.23.10. Hatunlar Hakkında Söylenen Atasözleri (P2080).....	267
5.23.11. Kadınlar Hakkında Söylenen Atasözleri.....	269
5.23.12. Kötü Huylu Kadınları Anlatan Atasözleri.....	270
5.23.13. İyi Huylu Kadınların Tarifi.....	271
5.23.14. İyilik ve Kötülük Hakkında Söylenen Atasözleri.....	273
5.23.15. Atasözleriyle Nasihat.....	275
5.23.16. Keller (Beceriksizler) Hakkında Söylenen Sözler.....	280
5.23.17. Eşekler Hakkında Söylenen Atasözleri.....	284
5.23.18. Kötü Âhlaka Sahip Kadınlar Hakkında Söylenen Atasözleri.....	286
5.23.19. Bilmece Kitapları.....	288
5.23.20. Beyt-i Muhammes.....	301
5.23.21. Hasta Ziyaretine Gidince.....	302
5.23.22. Evvelki Bölüm Eski-Yeni Geçen Olayları İlme Talip Olanların Na Meşru İşleri Açık Olup Her Kısımın Önüne İşler Çok Gelip Durmasının Beyanıdır.....	304
5.23.22.1. İkinci Menzile Göçüşün Beyanıdır. (P3380).....	311
5.23.22.2. Üçüncü: İl Şehri İle Hoşlaşma Beyanıdır. (P3415).....	312
5.23.22.3. Dördüncü Bölüm: Âlemin Vefasızlığının Beyanıdır.....	314
5.23.22.4. Beşinci Hal Ahvalın Beyanıdır.....	318
6. SONUÇ.....	327
KAYNAKLAR.....	329
ÖZGEÇMİŞ.....	333

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil

Sayfa

Şekil 2.1. Doğu Türkistan nüfus sayımı sonuç tablosu..... 9

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılan kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

C	Cilt
çev.	Çeviren
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazret
S.	Sayı
TAED	Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi
TDK	Türk Dil Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
vb.	ve benzeri
Yay.	Yayınları
YKY	Yapı Kredi Yayınları

1. GİRİŞ

Çalışmamızın konusu, XIX. yüzyılda başlayan ve aralıklarla devam eden Rusların Doğu Türkistan işgali esnasında Rus araştırmacı Nikolay Nikolayeviç Pantusov tarafından Doğu Türkistan Özerk Bölgesi İli yönetim sahası içerisinde yaşayan Tarançi Türklerinden derlenen ve “Tarançi Halk Edebiyatından Örnekler (Образцы Таранчинской Народной Литературы)” adıyla 1909 yılında Kazan’da yayımlanan, içerisinde “masal, atasözleri, bilmeceler, muhammes”lerin olduğu eserin incelenmesi teşkil etmektedir. Çalışmamıza konu olan türlerin derlendiği Tarançi Türkleri, İli özerk yönetim sahasında yaşamaktadır. Doğu Türkistan’ın doğusunda, Moğolistan’ın batısında yer alan İli özerk yönetim sahası, bugün Tarbagatay ili ve Altay ili’den oluşmaktadır. XVII. yüzyılda Cungarların hâkimiyeti döneminde ele geçirilen Kaşgar civarındaki şehir ve kasabalardaki halkların bir kısmı, savaşlarda ele geçirilen esirlerin bir bölümü Cungarlar tarafından İli bölgesine sürülerek tarım yapmaya zorlanmışlardır. Cungarlar tarafından araziye tarıma açmak için sürülen bu halklar, zaman içerisinde Tarançi, Tariyaçin adıyla anılmışlardır (Maımaıtımın, 2017: 29). Eser, Uygur Türkçesiyle yazılmış olmakla birlikte eserin Hanlıklar Dönemi (Son Dönem) Çağatay Türkçesi özellikleri de gösterdiği de tespit edilmiştir¹. Eser içerisindeki birçok edebî türün kaynak kişisi ya da anlatıcısı anonimdir. Derleyeninin belli olduğu türler çalışmamızın içerisinde belirtilmiştir.

Tanrı Dağlarının ve Altay Dağlarının birbirine en çok yaklaştığı yerde ortaya çıkan düzlük Türkler tarafından Yarış Ovası, coğrafyacılar tarafından Cungarya olarak isimlendirilmiştir. Cungarya bugünkü Doğu Türkistan’ın kuzeyindedir. İli bölgesi de Cungarya düzlüğüne dâhildir (Maımaıtımın, 2017:3). Uygur Türklerinin bir parçası olan Tarançi Türklerinin Tarançi ismini ne zaman aldıkları ya da kullandıkları hakkında iki farklı görüş bulunmaktadır. “Tarançi” isminin kökeninin Moğolca “Tariyaçin” kelimesinden geldiğini öne süren araştırmacılar vardır. Bu görüşe diğer araştırmacılar şu soruları yöneltmektedirler: Yerleşik hayata Türklerden çok sonra geçen ve tarımla XX. yüzyılın ortalarından itibaren ilgilenmeye başlayan Moğollar bu kelimeyi ne zaman ve nasıl kullanmıştır? Bu kelimenin kökeni ilgili ortaya sürülen diğer bir görüş ise: Bu kelimenin en eski hâlinin Moyun Çor Kağan (747-759) tarafından dikilen Terhin Yazıtının batı yüzünde “Ötüken eli tegresi ikin ara ılgam tarıglagım ....” şeklinde geçtiğidir. Bununla birlikte Uygur tarla kiralama belgelerinde “Tarıku Yır”, Kaşgarlı Mahmud’un Divanü Lügati’t Türk adlı eserinde “Tarıg ve Tarıgçı” kelimelerinin geçtiği belirtilir. Öne sürülen

¹ Çalışmamızın “Uygur Türlerinin Tarihi” başlıklı bölümünde Çağatay dönemi hakkında bilgiler verilmiştir.

bu kanıtlardan hareketle “tarı-, tarı-g-la, tarla” kelimelerinin Moğollardan çok daha önce Türkler tarafından kullanıldığı ve Moğolların tarımla ilgilenmeye Türklerden sonra başladığını görmekteyiz. Dolayısıyla “tarı-” kelimesinin Türkçe olduğu açıktır.²Geniş bir coğrafyaya hükmeden Türk milleti, farklı milletlerle ve dinlerle etkileşimde bulunmuştur. Araştırmamıza konu olan bu eserde de Tarançi Türklerine ait kültürel ve edebi özelliklerle ilgili bilgi vermesinin yanı sıra Çince bazı kelime ve kavramların geçtiğini belirtebiliriz.

İnceleyeceğimiz bu eser, Uygur Türkçesinin İli ağzıyla yazılmıştır. Çalışmamız aynı zamanda bir ağız çalışması özelliği de göstermektedir. Bu yönüyle de tezimizin dilbilimi araştırması vasfı göstermektedir. İçerisinde ağız özellikleri barındıran eserimizde kimi sözcüklerin yazımı standart Uygur Türkçesiyle değil, İli ağzıyla yazılmış; eserin bazı bölümlerinde Çince ve Farsça kelimeler İli ağzında kullanıldığı biçimiyle aynen kaydedilmiştir. Bu durum eseri okuma ve aktarma kısmında bize güçlük çıkarmıştır. Yine bununla birlikte birçok kelime dizgide imlâ bakımından yanlış yazılmış, aynı sözcük eserin değişik bölümlerinde farklı harflerle gösterilmiştir. Eserin çevirisi ve tercümesi yapılırken de birbirinin tekrarı olan atasözleri orijinal metne sadık kalınarak aynen basılmıştır. Bunun dışında Doğu Türkistan Uygur Türkçesinin bir özelliği olarak “ı” ünlüsünün “i” leştiğini görmekteyiz. Uygur Türkçesinde son zamanlarda yabancı dillerden geçen kelimelerde gördüğümüz “f” nin yanı sıra, “k”, “g”, “h”, “ñ” sesleri standart Türkiye Türkçesinden farklı olan ünsüzlerdir.

Metnimizde yer alan tahkiyeli türler incelenmiştir Çalışmamız çerçevesinde nesir türlerinin tahlili yapılarak kalıplaşmış sözler, metin içerisindeki şiirlerin yapısal özellikleri, dinleyicinin dikkatinin çekmesi için anlatıcının kurguladığı temel entrik unsurları incelenecektir. Eserdeki türlerin, Pantusov’un yapmış olduğu sınıflandırmaya göre değerlendirilmesinin uygun olacağı görüşündeyiz. Eserin son bölümünde yer alan muhammes yapısal özellikleri ve içerik bakımından tahlil edilecektir.

Çalışmamızda manzum ve mensur yapıdaki türlerin yapı ve muhteva unsurları incelenmiş, tez konusu metnin transkripsiyonu ve Türkiye Türkçesine çevirisi yapılmıştır.

---

²Maimaitiming, Maimaitiaili.(2017). İli Bölgesi ve Tarançiler, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. Çalışmanın Tarançi(Tariyaçin) Adının Kökeni adlı bölümünde Tarançi kelimesinin kökeni hakkında öne sürülen düşünceler ve yapılan tartışmalar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.

Tezimizin birinci bölümünde: “Uygur Türklerinin Tarihi, Uygurların Nüfus ve İdari Yapısı, Uygurlarda Sosyal Hayat ve Din, Uygur Türklerinin Kültür ve Edebiyatı” olmak üzere dört farklı ana başlık üzerinden Uygurlar hakkında bilgi verilmiştir. Bizden önceki araştırmacılar tarafından da incelenen bu başlıklar çalışmamızla yakından ilgili olduğundan ve edebiyat araştırmalarının kültür, tarihle yakından ilgili olması dolayısıyla tezimize dâhil edilmiştir. Nüfusları hakkında uzun bir süredir uygulanan baskılar ve yaptırımlara değinilerek, Uygur Türklerinin varolma mücadelelerinin Uygur edebiyatına yansımalarına da işaret edilmeye çalışılmıştır. Tarih boyunca farklı sanat ve bilim dallarında hatırı sayılır varlık gösteren Uygur Türklerinin bu hususiyetlerine değinilmiş, edebî dönemleri hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmamızın ikinci bölümünde, araştırmamıza kaynak olan eser dil ve muhteva özellikleri bakımından analiz edilmiştir. İçerisinde barındırdığı farklı edebi türlerden hareketle metnin fonetik, morfolojik özellikleri maddeler halinde sıralanmıştır. Muhteva özellikleri olarak da eserde yer alan edebi türler hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümünde ise: Pantusov tarafından Uygur Türklerinin çeşitli edebî türdeki mahsullerinden derlenerek oluşturulan “Tarançi Halk Edebiyatından Örnekler” adlı eser kendi içerisinde tür tasnifine tabi tutulmuştur. Eserin ilk dört başlığı masallardan oluşmuştur. Fakat yapısı ve konuları bakımından destan özelliği de gösteren dört farklı masal, yapısı ve muhtevası bakımından ayrı ayrı incelenmiştir. Metinleri inceleme bölümünde masal yerine destan kelimesini kullanmayı uygun gördük. Yine farklı başlıklar altında verilen dört yüz doksan atasözü kendi başlıkları içerisinde açıklanmıştır. Tarançi Türklerinin Edebiyatı adlı eserin üçüncü bölümünde yer alan yüz yirmi iki bilmece değerlendirilmiştir. Bu eserin üçüncü bölümüne dâhil ettiğimiz şifa duası da kültürel özellikler ve motifler bakımından tahlil edilmiştir. Son bölümde yer alan Uygur Türklerinin başlarına gelen felaketleri ve sözü geçen muhammes de edebi bakımdan değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Dördüncü bölümde; eski harfli taşbaskı “Tarançi Halk Edebiyatı” metninin transkripsiyonu yer almaktadır. Metin içerisinde yer alan baskı yanlışları ve bundan dolayı ortaya çıkan cümle ve mısra bozuklukları çalışma içerisinde ayrıca belirtilerek tamir edilme yoluna gidilecektir. Yöntem olarak, metnin anlam bütünlüğünü ve mısra yapısını sağlayacak şekilde uygun görülen harfler ve kelimeler kullanılacaktır. Transkripsiyonlu metnin ardından eserin Türkiye Türkçesine aktarılmış hâli verilmiştir.

Bu araştırma ile Türkiye’de fazlaca bilinmeyen; XIX. yüzyıldaki Rus işgaliyle, İli zerk yönetim sahası içinde yaşayan ve şu anda Çin Halk Cumhuriyeti’nin siyasi hudutları içinde bulunan Uygur Tarançi Türklerinin sözlü geleneğinden derlenen edebî mahsulleri incelemek ve Türk Dünyası edebiyatlarına katkı sağlamayı hedeflemekteyiz.

2. UYGURLAR HAKKINDA GENEL BİLGİ

2.1. Uygur Türklerinin Tarihi

Türk kültür ve siyasi tarihine yön veren önemli Türk boylarından birisi de Uygurlar'dır. Yazılı kaynaklardan takip edebildiğimize göre Uygur adı ilk defa Uygur İlteberi şeklinde Göktürk yazıtlarında geçmiştir (Gömeç,1997:11).

Uygur adı Çin ve Tibet yazılı kaynaklarında farklı şekillerde geçmektedir. Çin Kaynaklarında "Hui—bu, Hui-be, Wei-wu", Tibet kaynaklarında ise "Ho-yo-bor" şeklinde kaydedilmiştir (Emet,2008:15). Uygur adının anlamı hakkında ileri sürülen farklı görüşler dikkati çekmektedir. Uygur isminin "*şahin gibi hızla hücum eden, orman halkı, çukur*" gibi anlamlarının bulunduğu ifade edilmektedir. Ebu'lgazi Bahadır Han bu adın "*yapışmak, uymak*" anlamına geldiğini söyler (Gömeç,1997:12). Kaşgarlı Mahmut, "*kendi kendine yeter manasına geldiğini*" kaydeder (Atalay,1995:11). Reşideddin, Uygur kelimesinin anlamını "*birbirine karışmak ve yardım etmek*" şeklinde açıklamakla birlikte Farsça anlamını ve tercümesini "*bizimle birleşti, yardımda bulundu*" şeklinde olduğunu belirtmiştir (Saluk, 2008: 29). Uygur adının *Uy+gur* kelimelerinin birleşmesinden ortaya çıktığını ve "*akraba, müttefik*" anlamına geldiği ifade edilmektedir (Emet,2008:16). Şemsettin Sami, Kamusu'l-Alâm adlı eserinin Uygur maddesinde Uygurların, "*Türk ve Tatar akvamından bir kavim olup Macarların bunların ahfadı veyahud bir şubesi buldukları meznundur*" der. Yine Uygurların eskiden beri kendilerine ait bir yazıları ve edebiyatları ve bu lisanlarıyla yazılmış bazı kitaplarının olduğundan bahseder (Saluk, 2008:19).

Göktürk yazıtları ile Çin kaynakları da Uygurlar'ın tarih sahnesine çıktıkları ilk coğrafyanın Selenge ırmağının doğu kısımları olduğudur. Hun İmparatorluğunun yıkılmasından sonra Doğu Türkistan coğrafyasında çeşitli milletler ve topluluklar hâkimiyeti söz konusu olmuştur (Emet, 2008: 16).

Uzun bir dönem Orta Asya'da hüküm süren Göktürk İmparatorluğunun zayıflamaya başlamasından faydalanan Uygurlar, Basmıllarla birleşerek Göktürk İmparatorluğunu yıkmışlar ve Ötüken'e hâkim olmuşlardır. Uygurların ilk hükümdarı Kutluk Kül Bilge Kağan'dır. Kutluk Kül Bilge döneminde Uygurlar kendilerine başkent olarak Balgasun'u seçmişlerdir. Kutluk Kül Bilge ölünce yerine Moyunçur Kağan, Moyunçur Kağan ölünce yerine Mani dinini kabul eden Böğü Kağan geçmiştir (Özkan,1989:5). 840 yılında Kırgızların saldırısına uğrayan Uygurlar, başka toprakları yurt tutabilmek için göç

etmişlerdir. Farklı yerlere göç eden Uygurlar zaman içerisinde farklı isimlerle anılmışlardır. Mani dinini kabul etmelerinden dolayı Çinliler tarafından “*beyaz giymiş göğün oğulları*” adını alan Şa-Ça Uygurları hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Sarı Uygurlar olarak da bilinen Kansu Uygurları bugünkü Kansu şehrinin yakınlarına yerleşmişler ve ticaretle uğraşmışlardır (Emet,2008:20). Sarı Uygurlar’ın tekrar Budizme dönüş yaptığı, Budizm’ingereklerinden dolayı savaşçı özelliklerini kaybettikleri de bilinmektedir. Turfan Uygurları, Kao-Chang şehrine yerleşen Uygurlarca Mengli Kağan önderliğinde kurulmuştur ve 1206 yılında Karahıtaylara bağlanmışlardır (Saluk,2008: 31).

Uygur devletinin 840 yılında yıkılmasının ardından kurulan Karahanlılar devletinin ilk hükümdarı Bilge Kül Kadir Han’dır. Bilge Kül Kadir Han’ın ahfadından olan Satuk Buğra Han İslamiyet’i kabul etmiş ve Uygur halkını da İslamiyet’e davet etmiştir. Karahanlı devletinin zayıflamaya başlamasıyla birlikte ortaya çıkan Karahıtaylar, bölgede seksen yıl hüküm sürmüşlerdir. Karahıtaylar hükümlerince boyunca baskı ve şiddetle Uygur halkını Hristiyan ya da Budist olmaya zorlamıştır (Özkan, 1989: 6).

Uygur Türklerinin 1209 yılında Cengiz İmparatorluğuna tabii olmasıyla birlikte sözü geçen İmparatorluğun teşkilatlanmasında aktif görev almışlardır. Cengiz Han’ın ölümünden sonra “Cengiz Yasasına” göre devlet bölünmüş; Doğu Türkistan Çağatay’a verilmiştir (Gömeç,1997:64). Çağatay ulusuna dâhil olan Altı-Şehir, Çağatay hanlarının görevlendirdikleri Duğlatlar tarafından yönetilmiştir. Altı-şehir bölgesinde on üçüncü yüzyıl ortalarından on altıncı yüzyıl ortalarına kadar süren Duğlat egemenliği Haydar Mirza Duğlat’ın Seidiye Hanlığının ikinci hanı Abdulreşit Han tarafından öldürülmesiyle sona ermiştir (Emet,2008:62).

Seyit Han, 1514 yılında Kaşgar’ı alarak Seidiye Hanlığı’nı kurmuş, bu hanlığın da kurucusu olmuştur. Seyit Han Kaşgar, Yarkent, Hoten şehirlerini Hanlığın hudutlarına dâhil ettikten sonra bu şehirlerin bayındırlaştırma çalışmalarına hız vermiştir. Seyit Han’ın ölümünden sonra başa geçen Abdullah Han bir dönem yönetimde bulunduktan sonra oğlu Yolbars tarafından yenilerek tahttan indirilmiştir. Yolbars da 1670 yılında çıkan bir isyanda öldürülmüştür (Özkan,1989:7).1678 yılında “Hocalar Devri” diye bilinen ve yetmiş yıl sürecek dönemde Aktaglık ve Karataglık Hocalar’ın çekişmesinin sonucu Abdullah Han öldürülerek yönetime Hidayet Hoca (Appak Hoca) geçmiştir. Hidayet Hoca’nın ölümünün ardından yönetim Karataglık Hocalar’dan Hoca Danyal’ a geçmiştir. Hoca Danyal’ın vefatıyla birlikte bölgede söz sahibi olan Kalmuklar, Doğu Türkistan’ı

Hoca Danyal'ın dört oğlu arasında paylaştırmıştır. Kalmuklar'ın 1754'te Çinlilere yenilmesinin ardından Çinliler ilk defa Altışehir'e doğrudan erişme imkânı sağlamıştır.

Burhaneddin Hoca'nın torunu Cihangir, 1826 yılında Kırgızların da yardımıyla Kaşgar'ı ele geçirmeye muvaffak olmuş, Yar-kend ve Hotan'ı da içine alan bir devlet kurmuştu. Cihangir Hoca'nın kurduğu bu mahalli devlet 1847 yılında gönderdiği kalabalık bir Çin ordusu ile ortadan kaldırıldı ve Cihangi Hoca Çin'in başkenti Pekin'e götürülerek idam edildi (Gömeç, 1997: 68).

Doğu Türkistan'da 1864 yılına kadareşitli hâkimiyet mücadeleleri devam etmiştir. 1864 yılında Cihangir Hoca'nın oğlu Buzürk Han'ın Kaşgar'ı fethetmesinden sonra Kaşgar Hanlığı kurulmuştur. Zayıf, iradesiz bir devlet adamı olan Buzürk Han'ın bütün yetkileri neredeyse yardımcısı Yakup Han'da toplanmıştı. 1865 yılında Yakup Han, Kaşgar valisi Buzürk Han'ı dört bin altınla Hacca gönderir ve Hacdan dönüşünde başka bir yerde zorunlu ikamete mecbur eder³.Yakup Bey'in 1877'de vefatına kadar Rusya, İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu ile iyi ilişkiler kurmuş olup Sultan Abdülaziz'in verdiği emirlik payesiyle hutbeyi Abdülaziz Han adına okutmuştur (Emet,2008: 37). Yakup Bey'in ölümünden sonra Çinliler vakit kaybetmeden Türkistan'a saldırmışlardır. Çinliler, altı bin kişilik Türkistan ordusunu yok etmişler, binlerce sivili öldürmüşlerdir.1884 yılında Çinliler Doğu Türkistan'a “çin-cang, ‘Yeni Toprak’” adını vermişler ve Çin'in 19. Eyaleti yapmışlardır. Türklere karşı, Çinli valilerin ve diğer yöneticilerin kötü davranmaları üzerine 1931'de Hoca Niyaz Hacı liderliğinde, Kumul'da (Hami) bir isyan patlak vermiştir. İsyân Çinliler tarafından bastırılmıştır. 1933'de, hürriyet hareketine Turfan, Karaşehir, Aksu, Kua ve Hoten'deki Türkler de katılmışlardır. Hoca Niyaz'ın liderliğinde “ şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti” kurulmuştur (Gömeç, 1997:74).

şarki Türkistan Cumhuriyeti 1934 yılında lağvedilmiştir. 1944 yılında İli'de çıkan ayaklanma sonuç vermiş, şarki Türkistan Cumhuriyeti tekrar kurulmuştur.İli'de hükümet kurulduktan sonra “ Üç Efendi” olarak bilinen Mehmet Emin Buğra, İsa Yusuf Alptekin,Mesut Sabri Çin'e görüşmeci olarak giderek anlaşma sağlamışlardır.1948 yılında Mao'nun da etkisiyle Ruslara hoş görünmek amacıyla Çinliler Uygur Türklerine tekrar baskı yapmaya başlamışlardır.Baskılar üzerineİsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve binlerce Uygur Türk'ü Pakistan'a iltica etmiştir(Emet, 2008:41). Direniş hareketinden

---

³ Özkan, İ.1989.Abdurrahman Han Destanı.1.Ankara: Kültür Bakanlığı yay. Erkin Emet, Doğu Türkistan Uygur Ağızları adlı doktora çalışmasında Buzürk Han'ın Kaşgar'ın Rus işgaline uğradığı sırada Yakup Han tarafından etkisizleştirildiğini öne sürmüştür.

sonra İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra ve sekiz yüz elli iki Uygur Türk'ü Keşmir üzerinden Türkiye'ye gelmeyi başarmıştır (Gömeç, 1997:76).

Çin yayılmacılığına karşı Osman Batur ve arkadaşlarının olduğu bir grup 1950'li yıllarda Çin'e karşı bir direniş hareketi başlatmıştır. Osman Batur ve arkadaşları mücadeleye devam etmeye çalışsalar da Çinlilerin yaptığı ani bir baskınla birçoğu öldürülmüş, Osman Batur'un kızı Azapay esir edilmiştir. Osman Batur, kızı Azapay'ı Çinlilerin elinden kurtarmayı başarmıştır fakat kaçarken atının ayağı kırılmasıyla yakalanmıştır. Çin'de çeşitli işkencelere maruz kaldıktan sonra kurşuna dizilerek öldürülmüştür(Gömeç, 1997:76).

Yüzlerce yıl Çin'in insanlık dışı yaptırımlarına uğrayan Uygur halkı günümüzde de varlığını sürdürmeye çalışmaktadır. Uygulanan asimilasyon, yalnızlaştırma, ateizm politikalarına rağmen Uygurlar kendi dilini ve özünü korumaya çalışmaktadır.1955 yılından günümüze kadar yine farklı tarihlerde Çin'e karşı ayaklanmalar, isyanlar baş gösterse de başarıya ulaşamamıştır. Uygur halkının bağımsızlık arzuları gerçekleşinceye kadar isyanların devam edeceği anlaşılmaktadır.

2.2. Uygurların Nüfus ve İdari Yapısı

Doğu Türkistan'ın Sing- Chan özerk bir yönetime kavuşturulmasından günümüze kadar Çinliler tarafından bölgeye çok sayıda Han Çinlisi aile göç ettirilmiş, ettirilmektedir. Çin'in uyguladığı bu politikayla bölgede Türk nüfusunu azınlık olarak göstermeye çalışmaktadır. Bu politikanın altında yatan başka bir sebep ise Çinlilerin Doğu Türkistan'daki yer altı kaynaklarından faydalanma istekleridir(Koçak, Sayın:2017).

2010 yılında yapılan nüfus sayımına göre Doğu Türkistan'ın nüfus oranları aşağıdaki tabloda verilmiştir.⁴

---

⁴<https://www.stratejikortak.com/2017/01/uygur-turkleri.html>. 05.07.2018 tarihinde saat 15.27'de erişildi.

Etnik gruplar	1 Kasım 2010 Etnik sayımı			
	Erkekler	Kadınlar	Toplam	%
Toplam	11 270 147	10 545 668	21 815 815	100
Uygurlar	5 064 182	4 937 120	10 001 302	45,84
Çinliler	4 674 383	4 155 611	8 829 994	40,48
Kazaklar	725 515	692 763	1 418 278	6,5
Huiler	506 076	476 939	983 015	4,51

Şekil 2.1. Doğu Türkistan nüfus sayımı sonuç tablosu

Tabloda da gördüğümüz üzere nüfus yoğunluğu Uygur Türklerinde olmasına rağmen ilerleyen zamanlarda Çin'in göç politikasıyla nüfus yoğunluğunun Çinlilere geçeceği ön görülebilir.⁵

Çin Halk Cumhuriyeti, Doğu Türkistan'da nüfus yapısına ilişkin olarak zorunlu kürtaj ve kadınları kısırlaştırma uygulamaktadır. Mahalle aralarına Çin'in yerleştirmiş olduğu insanlar, kadınların hamile olduğunu öğrendiklerinde Çin yönetimine bildirmektedir. Bölgedeki Uygur halkı bu yasakları çiğnediğinde ağır cezalara çarptırılmaktadır (Zenginoğlu, 2013: 23).

1955 yılında Doğu Türkistan'ın eyalet statüsüne son verilip Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi adını verilmiştir. Başkenti "Urumçi" olarak değiştirilmiştir. Beş özerk alt bölgeye ayrılmıştır: *İli Kazak Muhtar Eyaleti, Boro Tala Moğol Muhtar Eyaleti, Çang – Çi Hui Muhtar Eyaleti, Bayan Gol Moğol Muhtar Eyaleti, Kızıl – Su Kırgız Muhtar Eyaleti.* Kaynaklarda bölgenin idari taksimatının şu şekilde de yapıldığını görmekteyiz: "8 il (Altay, Çöçek, Tarbağatay, Kumul, Turfan, Aksu, Kaşgar ve Hoten), 5 özerk il (İli Kazak, Karaşehir Moğol, Sancu Huyzu Bayıngolin Moğul ve Kızılsu Kırgız), 15 şehir, 86 ilçe, 11 il seviyesinde Askeri Yerleşim Bölge Komutanlığı, 169 ilçe seviyesinde Askeri Üretim Bölge Komutanlığı."

⁵ Uygur Türklerinin nüfusu ile ilgili kaynaklarda çelişkili bilgiler verilmektedir. Bazı kaynaklar 20 – 30 milyon Uygur Türkü olduğundan bahsederken bir kısım kaynaklar ise siyasi sebeplerle Uygurların sayısının Çinlilerin verdiği rakamlara dayanarak daha az göstermektedir.

2.3. Uygurlarda Din, Eğitim ve Ekonomi

Doğu Türkistan, birçok dinin birlikte yaşandığı bir coğrafyadır. Bölgede inanış olarak en yaygın dinler İslamiyet, Lamaizm, Budizm, Hristiyanlık ve Şamanizm'dir. Doğu Türkistan halkları arasında en yaygın olan din İslamiyet'tir. Çin'de çeşitli dinlere ait toplam 23.000 ibadethane bulunmaktadır. Çin'in baskıcı politikası dini konularda da devam etmekte olup Uygurların dinin inançlarına yaşamalarına yeterince hoşgörü gösterilmemektedir (Emet, 2008: 43).

Doğu Türkistan'da 800 anaokulu, 7100 ilkokul, 1900 ortaöğretim okulu, 100 mesleki ortaöğretim okulu, engelli öğrenciler için 20 özel okul, 21 yükseköğretim enstitüsü ve farklı branşlarda 100 fakülte bulunmaktadır (Emet, 2008 :45). Fakat Uygur Türkleri kâğıt üzerinde Çin vatandaşlarıyla aynı eğitim haklarına sahip olsalar da eğitim hakları engellenmektedir. Çin'in asimilasyon politikaları eğitimde de devam etmektedir. Uygurların alfabeti son yüzyılda birkaç kez değişmiştir. Çin, Arap harfli olan alfabeti önce Kiril; sonra Latin ve daha sonra ise tekrar Arap alfabesine çevirmiştir. 2002 yılından sonra Şincan Uygur Özerk bölgesindeki üniversitelerde de Uygurca yasaklanmıştır. Uygur Türkleri ilkokul ikinci sınıftan itibaren Çince eğitim almaya başlamaktadırlar. Uygurlar, kendi anadillerinde eğitim görememekte dirler (Dağcı ve Keskin, 2013: 22–23).

Doğu Türkistan bölgesi petrol, uranyum, doğalgaz gibi kıymetli yeraltı madenleri bakımından çok zengindir. Bunların yanında verimli tarım havzaları ve hayvancılık faaliyetleri de bölgenin stratejik önemini arttırmaktadır. Fakat 1978 yılına kadar Çin'in batı bölgelerinde GSMH'nin büyüme hızı % 6.4 iken doğu kesimin büyüme hızı % 6.1 dolayındadır. 1978 yılında Çin, piyasa ekonomisi ve liberal modelde ekonomik reformlara hız vermeye başlamıştır. Bu reformlardan sonra doğu bölgelerinin ekonomik anlamda refaha ulaştığı; batı kesimlerininse ekonomik olarak ciddi bir sorunla karşı karşıya kaldığı gözlenmiştir. Yaşanan bu sorunun sebebi, etnik azınlık grupların bulunduğu bölgelerdeki doğal kaynakların büyük sanayi şehirlerine aktarılmasıyla açıklanabilir (Dağcı ve Keskin, 2013: 20).

2.4. Uygur Türklerinin Kültür ve Edebiyatı

Uygurlar, IX. Yüzyıla kadar Türk dini olan Gök Tanrı dinine inanmışlardır. Ancak, Uygurlar, Gök Tanrı inancından sonra Budizm ve Maniheizm dinlerini de kabul etmişlerdir. Mani dininin esasları gereği, Uygurlar yerleşik şehirli hayatı seçmişlerdir. Mani dininin esaslarında süt içmek, tereyağı yemek yasak; sadece akşam yemeği

yenmelidir. Mani dininin bu gereklerinin de Uygur Türklerini bir hayli yumuşattığı bir gerçektir (Gömeç, 1997: 80).

Türklerin Mani dinini kabul etmelerinden sonra nesnelere verdikleri önem artmıştır. Uygur kağanları güçlerini Ay'dan aldıklarına inanmışlar ve isimlerinin başına unvan olarak bir de "Ay"ı eklemişlerdir. Uygurlar mimari sahada da varlıklarını göstermişler, mimari eserlerde oymalı kemerler, keramik seramikler kullanmışlardır. Uygurlar, eski Türk balballarını geliştirerek boyu on metreyi aşan heykeller yapmışlardır. Uygur Türklerinin en önemli sanatları, duvar resimleridir. Uygurlar lake resim sanatı, alçı ile kaplanmış tahta üzerine yapılan balmumu resim sanatı, kâğıt ve ipek üzerine tezhip sanatı kenevir üstüne yapılan resim sanatı, kitap resimleri ve tahta baskı sanatlarıyla uğraşmışlardır. Uygur Türklerinin sanat eserleri dini inançlarının gereği olarak Mani ve Budizm dinleriyle ilgilidir. Bu eserlerde parlak kırmızı ve mavi renkleri tercih etmişlerdir (Gömeç, 1997: 82). Uygurlar alfabelerini tahta ve metal kalıplara dökerek kâğıt ve deriye basmışlardır. Uygurların Çinlilerden farklı olarak kendilerine özgü kâğıt üretim tekniği olduğu bilinmektedir. Uygurlar sert ağaçtan harflerin tek tek basıldığı bir matbaa sistemi icat etmişler ve eserlerini bu matbaa aracılığıyla çoğaltmışlardır (Gömeç, 1997: 79).

Orta Asya'da yüzyıllar boyunca mevcudiyetlerini devam ettiren Uygurlar, tarihi seyir içerisinde farklı dinlere inanmış, çeşitli alfabeler kullanmışlardır. İslamiyet'in kabulüne kadar Uygur alfabesini kullanan Uygurlar, İslamiyet'in kabulünden sonra Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Uygurlar, XX. yüzyılın ikinci yarısında Çin'in baskısıyla Arap alfabesini bırakarak Latin alfabesini kullanmaya zorlanmışlardır, Çin'in 1978 devriminden sonra dolayı tekrar Arap alfabesini kullanmaya zorlanmışlardır.

Karahanlı devletinin X. yüzyılda Türkistan'a hâkim olmasıyla Uygurlar arasında İslamiyet yayılmaya başlamıştır. Yüzyıllar boyunca sabit bir coğrafyada yaşayan Uygurlar'ın oturmuş bir kültür gelenekleri ve yazı dilleri olmasından dolayı İslamiyet'in tam anlamıyla yerleşmesi XV. yüzyıla kadar sürmüştür. Uygur alfabesi, Moğol İmparatorluğu ve Timur İmparatorluğunun resmi yazışmalarında XV. yüzyıla kadar kullanılmıştır (Gömeç, 1997: 79).

Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Uygurlar on beşinci yüzyılda İslamiyet'i tam anlamıyla benimsemişlerdir. Bu yüzyıllarda *"Doğu Türkistan'da XIV-XVIII. yüzyıllar arasında meydana getirilen edebiyat, bütün Doğu ve Kuzey Türklüğünde olduğu gibi Çağatay edebiyatı dairesinde inkişaf etmiştir (Özkan, 1987:277). "Uygur epik destan edebiyatının temel konusunu 1756 yılından itibaren Çin ile yapılan mücadeleler teşkil etmiştir.*

Dolayısıyla bu dönemlerdeki eserler de daha çok hürriyet ve vatan sevgisi gibi milli temalarışlenmiştir.

XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Ceditçilik akımıyla Doğu Türkistan'da milliyetçi edebiyat akımı hız kazanmıştır. Bu yıllarda açılan matbaalarla ve basılan gazetelerle Ceditçilik hareketi halka ulaştırılmıştır. Ceditçilik akımı döneminde çıkarılan başlıca gazeteler şunlardır: Fikir, İli Çiftçileri, Kaşgar Şincan Gazetesi, Şincan Gazetesi. 1930'lu yıllarda Çin ve Rusya'nın iş birliğine gitmesiyle Ceditçilik iki merkezi komünist güçlü otoritenin baskısı altında kalmıştır (Baran,2007: 195).

Mao'nun ölümüne kadar yoğun baskı altında kalan Uygur Türklerinin yazılı edebiyatının yanı sıra sözlü edebiyatı da tabii mecrasında gelişmemiştir. Mao'nun ölümünden sonra Uygur edebiyatı tekrar canlanma göstermiş; vatan, bağımsızlık, özgürlük konulu romanlar ve şiirler yazılmıştır. Arzu Muhammed, Sayramî, Lutfullah Muttalip, Şeyh Garibî bu dönem edebiyatına yön veren sanatçılardandır. Uygur edebiyatı günümüze kadar çeşitli kesintilere uğrasa da Doğu sahası Türk edebiyatında ve Türk Halk Edebiyatında Uygur Türk Halk edebiyatının önemli bir yeri vardır.

3. ESERİN DİLİ VE MUHTEVASI HAKKINDA BİLGİ

3.1. Eserin Dil Özellikleri

Türk dilinin Uygur- Karluk grubu içerisinde yer alan Uygur Türkçesi, bugün Doğu Türkistan Özerk Bölgesinin Çince ile beraber resmî dilidir. XIII. yüzyıldan XVI. yüzyıla kadar Çağatay Türkçesi dairesinde kalan Uygur Türkçesinde, sözü geçen yazı dilinin etkisi görülmekte, izleri devam etmektedir. Ancak XIX. Yüzyılın ikinci yarısında Kaşgar, Yarkent, Aksu gibi hanlıkların kurulmasıyla, mahalli ağızlarda bugünkü Uygur yazı dilinin teşekkülünde rol oynamıştır. Doğu Türkistan Uygur Türkçesi Urumçi ağzını esas almıştır. Resmi yazı dili bu ağza dayanmaktadır. Yukarıda ifade edildiği gibi tarihi dönemlerde Uygur alfabesini kullanan Uygurlar, İslamiyet'in kabulünden sonra Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. XX. yüzyılın ikinci yarısında Çin baskısıyla Latin alfabesine geçen Uygurlar, Çin devriminin ardından tekrar Arap alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Dil araştırmacıları fonetik, gramer ve sözcük varlığı bakımından Uygur Türkçesi ağızlarını üçe ayırmışlardır. Yapılan tasnif şu şekildedir:

1-Merkezi ağız grubu:

- a. Ümülçi ağzı
- b. Kumul ağzı
- c. Turpan ağzı
- d. İli ağzı
- e. Kaşgar- Artuş ağzı
- f. Tarım ağzı: Tarım alt ağzı

Moğol alt ağzı

Kuçça alt ağzı

2-Hoten ağız grubu:

- a. Guma ağzı
- b. Karikaş ağzı
- c. Elçi ağzı
- d. Lop ağzı

e. Keriye ağzı

3-Lopnor ağız grubu:

a. Dönkotan ağzı

b. Karan ağzı

c. Miren ağzı (Emet, 2008:68)

Uygur Türkçesinde toplam otuz iki sesi simgeleyen işaret(harf) bulunmaktadır. Türkiye Türkçesiyle mukayese edildiğinde Uygur Türkçesinde bulunan “k, h, ng, è” seslerinin Türkiye Türkçesi konuşma ağızlarında da aynen telaffuz edildiği ancak Türkiye Türkçesi Lâtin alfabesinde işaret olarak gösterilmediği bilinmektedir. Uygur Türkçesindeki 8 ünlü harften “a, o, ö, u, ü, i” sesleri Türkiye Türkçesindeki gibi telaffuz edilir. Doğu Türkistan Uygur Türkçesinin bir özelliği olarak “ı” ünlüsünün “i”leştiğini kimi zaman da “ı-i” arası bir ses olarak telaffuz edildiğini görmekteyiz. Biz çalışmamızda Uygur Türkçesi konuşma ağzına uygun olarak “ı” seslerini de “i” olarak vermekte bir mahsur görmedik. Uygur Türkçesinde Türkiye Türkçesinden farklı olarak “è” ünlüsü kullanılmaktadır. Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında alfabetik olarak tespit ettiğimiz temel farklılıklar bunlardır.

Uygur alfabesinde “j: f- j:o- j:u- j:ö- j:ü- j:v” seslerini simgeleyen işaretler(harfler) çalışma yaptığımız eserde “j:o,ö,u,ü- p :p,f ” şeklinde birden fazla sesi ifade edecek şekilde yazıldığından metinlerin transkripsiyonunda ve aktarmada zorluklar yaşadık. Bundan dolayıdır ki; az da olsa bazı kelimeler eserin farklı bölümlerinde farklı şekillerde yazılmıştır.

Uygur Türkçesinin temel özellikleri ve incelediğimiz metinlerdeki örnekleri şu şekildedir.

1-Uygur Türkçesinde “ı” sesinin “i” sesine döndüğünü görmekteyiz.

199- Oğlum bolsa öyçek dek,

Qızlar kelür çoçaq dek.

*Eger oğul bala her reñgde hahi çiraylıq hahā qoquluk bolsa hem perilerdin (P1625)
qızlarni alip berkeli bolur.*

396- İşitip ama koyu söz bolsa behraq.

Kulakingğa ani halka qilip taq(P2345).

2-İstanbul Türkçesinde n'ye dönmüş bulunan n̄g'ler Uygur Türkçesinde korunmuştur.

Pādişāhning bu yarligini heme şehir halkı anğladi. Tabib Pādişāh anğlap Zührā Hānim'ni işitsün dip bu beytni okudi: (P555)

169- *İşleseng tişlersen.*

Y'ani oket kılsang çong yahşi kiyersen digeni bolur. (P1540)

3-Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliklerinden birisi olan zamir “n”sinin kullanılmaması Uygur Türkçesinde de varlığını devam ettirmiştir.

Tarançılar arasida şundağ nakil ve hikāyet kılurlar kim: İlgeriki zamānda uşbu Ğulca şehride bir bahadur bar irdi Çin Tömür atliğ(P5).

Bī-nāgāh kün çikişi terepida yalğuz(P20) bir kepede tütün çıkadur.

4-Türkiye Türkçesinde “g” ye dönen kelime başındaki “k” ler Uygur Türkçesinde kullanılmaya devam etmektedir.

Şümçelikke şükrü kilinḡ taza kalıpdur kaşinḡiz(P2585) digen iken taz. kız yiglap yamanlap meclisdin çıkıp kitipdür.

10- *Ki imdi kördiler kiydi hatunlar şāahi gülbāre(P3245)*

Taz keldi yabaşığa püsme tileydür başığa

32-Muninḡ ki devleti her künde köb haddin füzun olsun (3355).

5- Türkiye Türkçesinde “a-e” olan yönelme hali eki Uygur Türkçesinde “ğa, ge, ka, ke” şeklindedir.

Bu haberni kenizeñler Zührā Hānim'ğa yanguzdi. Zührā Hānim bī-hoş bolup yigildi. Bes hoşığa kelip zār zār yiglap, deryā tarafıka kızlar birlen revān boldi.

Nözüküm deryādin su keltürkünce (P905) ot meşelike tutaşip bir farça kamaşğa ot kitti.

6-Uygur Türkçesinde p-f değişimi çok sık rastlanan bir Çağatay Türkçesi özelliğidir.

Nözüküm deryādin su keltürkünce (P905) ot meşelike tutaşip bir farça kamaşğaot kitti.

20- *Devletinḡninḡ barida kalfañni kiy cünksenḡni kıst.*

Devletinḡninḡ yoğida zağranḡni yip götünnḡni kıst (P1030).

O şol düva tofrañni açtı hemān,

Ki 'Abdüşerif Āhün öldi a'yān (P364).

7-Ünsüz sertleşmesi Uygur Türkçesinde tam olarak gerçekleşmemektedir:

“Çin Tömür Batur öyide bar mu?

Arğamaq ați oğurda bar mu?

Miṣrān kılınçî kazukda bar mu?

Kap kap küçüki eşikde bar mu”?

53- *Eger sulṭan özi kılisa yamanlık (P1145)*

Kaçan bolğay re`ayetde amanlık.

Eger padişāh niyetini bozsa re`ayitde amanlıg kılmaslar digeni.

Şehzāde şandukda turup zār zār yigladı (P590).

8- Türkiye Türkçesindeki “varmak, vermek, var” kelimelerindeki “v-” sesi, Uygur Türkçesinde “b-“dir.

Ki hem rāh bolup yolda iki kişi.

Ki Çanğmuza`ğa barmak irdi işi.

Kara Hān zergerlerke buyurup ikisike bir munca altūn uşuq kıldurup berdi. Bular şād-ḥurrem bolup altūn uşuqni aytaşıp oynap, yürür irdi. Bî-nagāh bir kemfir mamay küzeke su alip, kitip barur irdi (P465).

9- Türkiye Türkçesinde kelime başlarındaki “d” sesi Uygur Türkçesinde “t” şeklindedir.

Mehtumsula möşükni urdi; möşük kaçıp kamğanga tegip suni tökti su otka kıyülüp, ot öçti.

Ki tağning tübide kıtur girye-izār,

İşitken kişiler bolur bî-қarār. (P359)

Ani қаtre tamdurmayin sebgur ey,

Bolup mest yarning vişālin sorey. (P397)

10-Uygur Türkçesinde ayrılma hali eki “-dın, -din” şeklinde olup “-dan, -den” biçimi yoktur.

“Ey melike men yār vefādārim Zührā Hānim`ning(P645) aldida keşem kılip eytep irdikim ki; sizdin bölek kızni almağay-men dip alhāl atangizning hekimine ilāc kılalmadim dip” özri itti. Kız bu sözni işitip yigladı ve eytdi: ‘Ey şehzādem men sizni körmek hemmā `āşik

boldum, eger siz meni vişālingizdin yirak kilur bolsaygiz men helāk bolugumdur’’ dip yigladı.

Bularni aliban gemidin ötüp,

Barur irdi atğa bularni yüdüp. (P300)

11-Türkiye Türkçesinde kelime başlarındaki “b” sesi birkaç kelimedede “m” sesine dönüşmüştür.

12 - Ki bizning halimizğa padişahim rahme kilgaylar.

Meni deyipsarulup kelgen bulardip fehme kilgaylar. (P3515)

Eger ming yil ömür körseñg bu ‘ömründe bekā yoktur (P3460).

12- Uygur Türkçesinde görülen geçmiş zaman kipi “ –dı, -di” şeklindedir.

Tabīp Pādişāh ‘ning boynini kocup yigladı. Şehzāde hem yüzini Zührā Hanim ‘ning yüzike koyup yiglaşıp her ikisi bī-hod bolup yikildi. Zührā Hanim ‘ni kızlar ordaga alip kelip yüzike güllab seğinip hoşığa (P600)keltürdi. Zührā Hanim kice kündüz şehzādening derd-i firākida yiglar irdi.

Bu va’ka Kara Hān ‘ğa işitildi, tiz şikārdin yandı. Aq Hāni körkeli keldi, kirip başini yolup olturdi. Aq Hān közini açıp Kara Hān kördi. (P440)

Mişrān kilinçini bēlige asti, atıga mindi. Kap kap küçükni ireştürüp şikārga kitti.

Eseri ses uyumları bakımından incelediğimiz zaman büyük ünlü ve küçük ünlü uyumunun olduğunu görüyoruz. Alıntı kelimelerde (ihlās, kamerisi, zebān, mansıbdar, şâyeler, fâyeler, eza, re’ayetler) büyük ünlü uyumuna aykırı durumlar bulunsa bile Türkçe kelimelerde bu uyum tam sayılabilir.

Eserde geçen şehir isimleri yöresel söyleyişe uygun yazılmıştır: Kaşkar, Gülca, Ālmatu, İli, Hoqand.

Halk arasından derlenen masal, atasözü, bilmece gibi türlerde büyük ölçüde Uygur Türkçesinin söz varlığı kullanılmıştır. Ancak Klasik Çağatay edebiyatına ait mesnevi tarzında kafiyelenen beyitler ile muhammesler de yabancı kökenli kelimeler dikkati çekmektedir. Çon Muza adlı mesnevi türünde yazılan destan metninin bazı beyitleriArapça ve Farsça terkible ve kelimelerle örülmüştür:

Alip ud ū anber yağar zaferān,

Laçin, dāne dārçin şedef-i māmīrān.

*Ki üste hadūs behmen tū deri,
Belādir revendlifer künderi. (P295)*

*Soruncan holnucan kebape salih,
Beneşşe şane bad-ı yāni tabih
Kibr-i kerifşe sundil-i sefid,
Kime asgır zākin can-i yāna hadid.*

*Düriye tavar taksam şāyeler,
Hatun zilcesi raht çerāğ fāyeler.*

*Ķilufu kabuzu zencir-i şikāl,
Ki yeñgne tümüne selāsil gılāl.*

Yine eserin son bölümünde yer alan muhammesin bazı bölümlerinde Arapça ve Farsça kelimelere çok sık yer verilmiştir:

10- Ki imdi kördiler kiydi hatunlar şāahi gülbāre(P3245)

Yine tahtla kimhāp kiydiler başıga hambāre.

Erenler kiydiler her kısmi mubavet birle gülnāre.

Beyabān çölde kalğan erdi imdi boldi gülzāre.

Yaşardi uş bu yurtlar köklegen ol pesten imdi.

12-Ķalipdur ħali mescidlernamazda köb cema`at yok(P3255)

Kitpdür kolimizdin ħayri işler taĳviy-i ta`at yok

Fakir miskinlerde inşaf, ħanilerde saĳavet yok.

Yetimge seylraĳmi talib `ilmige `iĳaat yok.

Ķadisi Muştafaning aytĳkan beraber `ayan imdi.

Yukarıda verdiğimiz örnekler ve açıklamalardan da anlıyoruz ki: Uygur Türkçesi fonetik birkaç değişiklik dışında, söz varlığı ve cümle yapısı bakımından Türkiye Türkçesinden büyük farklar arz etmemektedir. Yabancı kökenli kelimeler özellikle Klasik Çağatay edebiyatı geleneğinden kaynaklı türlerde –mesnevi, muhammes-kullanılmıştır. Genel Türkçede bulunmayan ancak Uygur Türkçesinde varlığını sürdüren birçok söz bulunmaktadır. Derleme bir metin olmasından kaynaklandığını düşündüğümüzbu kelimeler bazen standart Uygur Türkçesiyle yazılmış bazen de yöresel ağızda kullanıldığı biçimiyle

tespit edilmiştir. Yöresel ağızda işletilen kelimeleri anlamlandırabilmekiçin birden fazla kaynak kullanarak kelimenin gerçek ve doğru karşılığını bulmaya çaba sarfettik.

3.2. Eserin İçinde Yer Alan Türler

Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz üzere içerisinde birden fazla anlatım türü bulunduran çalışmamızın muhteva özellikleri şöyledir.

Eser,1. Çörçekler (Masallar), 2.Mağaller (Atasözleri), 3.Tafışmağ, Cumbağ Sözleri (Bilmeceler), 4. Beyt –i Muhammes, 5. Ağriğğa Hem Cin Perige Karşı Eyte Durgan Sözler (Hastalara ve Kötü Ruhlara Karşı Okunana Dua), 6. Köhne Yengi Ötken Vâğ‘âtlerning Toğrasidaki Beytler (Geçmiş Zaman Hakkında Söylenen Atasözleri) olmak üzere altı temel bölüme ayrılmıştır.

Birinci bölüm olan masal bölümünde Çin Tömür Batur, Çon Muza Yusuf Han, Tabip Padişah ile Zühra Hanım, Nözügüm adında dört ayrı tarihi metne yer verilmiştir. Bu masallardan Çin Tömür Batur destanı mensur bir şekilde yazılmış olup on sayfadan mürekkeptir. Çon Muza Yusuf Han metni mesnevi nazım şekli ile yazılmış olup yüz altmış iki beyit ve yedi sayfadan mürekkep, geçiş bölümleri mensur olan bir hikâyedir. Tabip Padişah ile Zühra Hanım hikâyesinde diyaloglar manzum şekilde verilmiş, nazım- nesir karışık bir yapıya sahip, on beş sayfadan mürekkep bir masal metnidir. Son metnimiz olan Nözügüm de nazım nesir karışık bir yapıya sahip dokuz sayfadan mürekkeptir.

Eserin ikinci bölümü atasözlerinden oluşmuştur. Eser içerisindeki atasözleri kendi içerisinde:

- 1-Her Kısmi Mağaller (39 atasözü)
- 2-Padişahlarning Toğrasidaki Çıkarğan Mağaller (13 atasözü)
- 3-Her Kısmi Mağaller (59 atasözü)
- 4-D‘avā Toğrasidaki Mağallar (90 atasözü)
- 5-Ölügning Toğrasidaki Mağallar (9 atasözü)
- 6-Ĥatunlar Toğrasidaki Mağallar (26 atasözü)
- 7-Yaman Ĥatunlarning Mağali (9 atasözü)
- 8-Yağşi Ĥatunlarning T‘arifi (24 atasözü)
- 9-Yağşilik Birle Yamanlik Toğrasidaki Mağallar (26 atasözü)

10-Maḳal Birlen Ƙılğan Naşıhat (32 atasözü)

11-Tazlarning Toḡrasidin Çıkarğan Maḳallar (20 atasözü)

12-Êşeklerning Toḡrasidin Çıkarğan Maḳallar (19 atasözü)

13-M'alum Hatunlarning Halkning Toḡrasidaki Maḳallar (8 atasözü) olmak üzere on üç bölüm ve dört yüz doksan dört atasözünden oluşmaktadır.

Atasözleri genellikle tek bir satır ya da iki satırdan oluşmuştur. Atasözleri kısa bir cümleyle de açıklanmıştır:

8- *Ƙaynaḳ su iç könglüng tinç.*

Ya'ni çay tabalmay su içseñg hem könglüng tinç bolḡani yaḥşidür digeni. (P990)

400- *Ƙişi sancıḳ söz aytsa sen çık andin.*

Yamandin kaç yamandin kaç yamandin.

401- *Ƙişi giybet yayaḡan sözni aytsa ol özündin çekḡil(P2355) yaman sözni işitip turmaḡil.*

402- *Aḡızdin çıkdi söz ƙaytarmaḡil ƙaş.*

Egerce kitse hem ol söz üçün baş.

403- *Eger aḡızuñgdin bir söz çıkḡa ani ƙaytarip ol sözdin tanmaḡil egerce ol sözüñgdin başning kitse hem(P2360).*

Eser içerisinde nadiren de olsa bir hikâye ya da yaşanan komik ve ibret verici yöresel olaydan sonra teşekkül eden sözler de halk arasında atasözü haline gelmiş, derlemeci bu atasözlerini esere dâhil etmiştir:

121- *Narḥ tekse ḥoş külüsiz.*

Bu andaḡ sözdür ke Köhne tarafında bir bayning yine bir nā-murādda(P1365) niçend aḳçesi bar iken; bir küni bay, nāmerdening öyige ƙarzini tutup barḡan iken şol nā-murad bayini başlap bir kuruḡ zemine yerge başlap barip bayḡa eytipdür ke: “uşbu yerge yine üç yilda keḡen terip fāḥnesni satip sening aḳçengni berimen.” dibdür. Bayning bu sözge aççıḡi kelip nihayeti acḡıḡa cidalmay külüpdür nā-murad eytibdür ke ey berader(P1370):

Aḳçengiz narḥeydi: “Ḥoş keldüñgiz dipdür bu sözni maḳal ƙilip halk birbirike narḥ tekse ḥoş külüsiz.” dirler.

Eserin üçüncü bölümünde yüz yirmi iki bilmece vardır. Bu bilmecelerin bir bölümü bir, bir bölümü iki, bir bölümü de dört satırdan oluşmuştur.

Eserin dördüncü bölümünde nasihat içerikli kısa bir muhammes vardır.

Eserin beşinci bölümünde hastalığa ve kötü ruhlara karşı okunan iki tane mensur yazılmış dua verilmiş, bu duanın ehliyet sahipleri tarafından hangi şartlarda nasıl okunduğu anlatılmıştır.

Eserin son bölümünde yer alan muhammes:

1-Evvelki Bölüm Eski-Yeni Geçen Olayları İlme Talip Olanların Na Meşru İşleri Açık Olup Her Kısımın Önüne İşler Çok Gelip Durmasının Beyanıdır.

2-İkinci Menzile Göçüşün Beyanıdır. (Bu bölüm beyitlerle gazel tipi kafiyeye yazılmıştır.)

3-Üçüncü: İli Şehri ile Hoşlaşma Beyanıdır. (Bu bölüm beyitler gazel tipi kafiyeye yazılmıştır.)

4-Dördüncü Bölüm: Âlemin Vefasızlığının Beyanıdır.

5-Beşinci Hal Ahvalin Beyanıdır. Adında beş bölümden oluşmuştur. Didaktik özelliğe sahip olan muhammeste Tarançilerin geçmişte yaptığı hatalardan dolayı İli şehrini terk etmeleri ve sonrasında başlarına gelen felaketler anlatılmış, yeni nesile bu hatalardan ders çıkarmaları için nasihatlerde bulunulmuştur.

4. ESERDE YER ALAN TÜRLERİN TAHLİLİ

4.1. Çin Tömür Batur Destanı

Çin Tömür Batur, Uygur Türkleri arasında yaygın olarak bilinen bir Uygur destanıdır. Bu eseri ilk defa Radlov yayımlamış, daha sonra Rus araştırmacı Nikolay Pantusov Обрацы Таранчинской Народной Литературы (Tarançı Halk Edebiyatı Örnekleri) adlı eserinde yer vermiştir. Türkiye sahasından ise Uygur Halk Destanı Çin Tömür Batur adıyla Abdülhakim Mehmet tarafından önce yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış daha sonra kitap olarak yayımlanmıştır. Uygur araştırmacı Abdükerim Rahman Uygur Halk Destanları adlı eserinde Çin Tömür Batur destanının farklı rivayetlerine yer vermiş fakat destanın anlatıcısı ve yeri hakkında bilgi vermemiştir (Özkan,2015: 505). 1993 yılında Prof. Dr. İsa Özkan, “1993 yılında “Üç Uygur Destanı: Çin Tömür Batur, Nözügüm ve Sadir Pehlivan” doçentlik çalışmasında Çin Tömür Batur destanıyla ilgili bir çalışma yapmıştır. Prof. Dr. İsa Özkan, “Uygur Türklerinin Çin Tömür Batur Destanındaki Masal Motifleri” adlı makalesinde Çin Tömür Batur destanının farklı rivayetlerinin konuları, olay örgülerindeki benzerlikler- farklılıklar hakkında bilgi vermiş ve Çin Tömür Batur destanında birçok masal motifi bulunduğunu tespit etmiştir. Dolayısıyla Çin Tömür Batur destanının masal özelliği gösterdiğini de ortaya çıkarmıştır.

Biz çalışmamızda Nikolay Pantusov tarafından derlenen metni esas almış bulunmaktayız.

4.1.1. Çin Tömür Batur Destanının Epizotları

Destanın olay örgüsünü şu şekilde sıralayabiliriz:

I.Kardeşi Mehtumsula ile yaşayan Çin Tömür Batur bir gün ava çıkmaya karar verir. Ava çıkmadan önce Mehtumsula’ya ocağı söndürmemesini şayet ocağı söndürürse tanımadığı yaşlı kadınlardan ateş istemeye gitmemesini tembih eder.

II.Saçını taramak için ocağa su koyan Mehtumsula’nın kedisi ateşteki tencereye dokunur ve suyu ateşe döker, ateş söner. Mehtumsula ateş bulabilmek için bir tepeye çıkar ve duman tüten bir ev görür. O eve gider, evdeki yaşlı kadından ateş ister. Yaşlı kadın, Mehtumsula’ya ateşle birlikte taneler verir.

III.Mehtumsula, eve dönerken yaşlı kadının verdiği taneler dökülür. Yaşlı kadın dökülen tanelerden Mehtumsula’nın evini bulur. Yalmunguz (Dev) suretinde eve giren yaşlı kadın evdeki bütün etleri yer, Mehtumsula’nın kanını emer, evden çıkar gider. Bu durum yedi gün sürer.

IV.Avdan dönen Çin Tömür Batur, Mehtumsula'nın başına gelenleri öğrenir. Yalmunguz gelmeden önce evin bir yerine saklanır.

V.Yalmunguz, Mehtumsula'nın kanını emmek için eve geldiğinde Çin Tömür Batur Yalmunguz'la gece yarısına kadar mücadele ederek Yalmunguz'un yedi başını tek tek keser, Yalmunguz'u öldürür.

VI.Günlerden bir gün Çin Tömür Batur, kız kardeşi Mehtumsula'ya dere kenarında saçını yıkamamasını tembih ederek ava çıkar.

VII.Mehtumsula, ağabeyinin sözünü unutarak derenin kenarında saçını yıkar. Mehtumsula'nın saç telleri, akan suyla beraber Kalmaklar padişahının oğlunun ordugâhına doğru akar.

VIII.Derede elini yıkayan Kalmak padişahının oğlunun eline Mehtumsula'nın saç telleri yapışır. Saç tellerinin Mehtumsula'ya ait olduğunu öğrenen Kalmak padişahının oğlu Mehtumsula'ya âşık olur.

IX.Kalmak padişahının oğlu Mehtumsula'yla evlenebilmek için Çin Tömür Batur'un sarayını kuşatır.

X.Kuşatmayı öğrenen Çin Tömür Batur avdan döner. Kalmak padişahının oğluna name gönderir. Kalmak padişahının oğlu nameyi yırtar. Çin Tömür Batur ve Kalmaklar üç gün üç gece mücadele eder.

XI.Kalmaklar'a yenilen Çin Tömür Batur öz yurduna çekilir. Kalmak padişahının oğluyla evlenmek zorunda kalan kardeşi Mehtumsula'nın hasretinden gözleri kör olur.

XII.Kalmak padişahının oğlu kendi yurdunda Mehtumsula'ya kırk gün kırk gece düğün yapar. Mehtumsula'nın iki oğlu olur.

XIII.Kalmaklar'ı sarhoş ederek ellerinden kaçmayı başaran Mehtumsula uzun uğraşlar sonucunda memleketine dönmeyi başarır. Memleketine varınca ağabeyi Çin Tömür Batur'un gözlerinin kör olduğunu öğrenir.

XIV.Mehtumsula, ağabeyi Çin Tömür Batur'unnerede yaşadığını bilen bir kadına elma vererek ağabeyi Çin Tömür Batur'un elmayı gözüne sürerse gözünün açılacağını söyler.

XV.Kadın Çin Tömür Batur'un yanına giderek Mehtumsula'nın geldiğini söyler. Çin Tömür Batur bu habere inanmaz. Bunun üzerine kadın elmayı Çin Tömür Batur'a vererek gözüne sürmesi gerektiğini söyler. Çin Tömür Batur elmayı gözüne sürer, gözü açılır.

XVI.Kardeşi Mehtumsula'nın yanına giden Çin Tömür Batur kardeşiyle hasret giderir ve bir ömür mutlu mesut yaşarlar.

4.1.2. Destanın Şahıs Kadrosu

Çin Tömür Batur: Destan metninde Çin Tömür Batur'un fiziki özellikleri hakkında ayrıntılı bilgi yoktur. Çin Tömür Batur'un Gulca şehrinde kahramanlıklarıyla meşhur, gözü pek bir yiğit ve avcı olduğuna dair kısa betimlemelerde bulunulmuştur. Avcılığın Türk destanlarında önemli bir motif olmasıyla birlikte avcı kahraman tipi de “Bahadır Tipi” nin en arkaik örneğidir. Avcı-kahraman, sadece geçimini sağlamak için avlanmaz aynı zamanda ormanın derinliklerinde olağanüstü güçlerle de savaşarak “bahadır tipi” ni ortaya koyar (Karademirlidağ, 2006:103).

İlgeriki zamānda uşbu Gulca şehride bir bahadur bar irdi Çin Tömür atlig. Aning bir singlisi bar irdi Mehtumsula dip. Çin Tömür Bahadur da'im şikārga çıkip şır yolbarslarni şikā kılip boğa-marāllarni kebāb kılip tenāvül kılur(P5) irdi. Kalğanlarni singlisige alip kēlip bēür irdi. Çin Tömür Bahadur'ning ādeti şol irdi. Bir küni niçend künggçe şikārga çıkmadi. Bir küni Çin Tömür Bahadur singlisi Mehtumsula'ğa eyitti kim: “Ey singlim, mēn irte künde yetti künlük şikārga çıkarmen, sen öydin talağa çıkmāgil, kap kap küçükni alip kitermen, otungni öçürmegil, meger otung(P10) öçüp qalsa kari kempirlerning qaşığa ot tilep barmağil, sanga ziyāni tiger.” dip niçend vaşiyetlerni kılip, irtesi Çin Tömür Bahadur şikārga çıkip ketti.

Mehtumsula: Çin Tömür Batur'un kız kardeşidir. Fiziksel olarak ak yüzlü, ahu gözlü, şirin sözlü, sümbül saçlı, karakaşlı, fıstık ağız, nazik beden ve altın tenli olduğuna dair bir betimleme yapılmıştır. Mehtumsula'nın karakteri hakkında metin içerisinde ayrıntılı bir betimleme yapılmasa da; Kalmak padişahının oğluyla evlendikten yıllar sonra kaçmayı başarması Mehtumsula'nın cesur, mücadeleci ve kararlı bir yapısının olduğunu bize gösterir. Yalmunguz'a inanıp tuzağına düşmesiyle de saf ve iyi niyetli bir karakter olduğunu anlayabiliriz. Olay örgüsü içinde ağabeyi Çin Tömür Batur'un sözünü dinlemediği için temel entrikayı oluşturan kahramandır.

Çin Tömür Batur'ning singlisi Mehtumsula nihāyeti çirayliq r'anā irdi. Aq yüzlük ve āhō közlük ve şırin sözlük sümbül saçliq kara qaşliq mūrca-miyān, piste-dehān, nazük beden ve sīm ten irdi. Her kişi bir nevbet körse niçend künce akli hoşini bilmey(P130) aş nāndin qalur irdi.

Yalmunguz: Destan metninin kötü karakteridir. Yaşlı kadın suretinde görülen aslında yedi başlı tabiatüstü bir varlıktır. Olay örgüsündeki rolü ağabeyinin sözünü dinlemeyen Mehtumsula'ya musallat olan, Çin Tömür Batur'un kahramanlığını göstermesini sağlayan karakterdir.

Kalmak Padişahının oğlu: Fiziksel ve psikolojik tasvirine yer verilmeyen bu kahraman Mehtumsula'ya âşık olarak onunla zorla evlenmiştir. Mehtumsula'ya âşık olup onunla evlenerek destan metninin olay örgüsü içerisinde yeni bir entrikayı ortaya çıkaran kişidir.

4.1.3. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri

Çin Tömür Batur destanının olay örgüsü içerisinde iki temel vaka vardır. İlk vaka Çin Tömür Batur'un ava gitmesiyle kardeşi Mehtumsula'ya cadının musallat olması, ikinci vaka da Çin Tömür Batur'un ava gitmesiyle Mehtusula'yı Kalmak padişahının oğlunun kaçırmak zorla evlenmesidir. Bu iki temel vaka destan metninin omurgasıdır. Bu vakalar çevresinde destan metni teşekkül etmiştir.

Çin Tömür Batur destanında genellikle kısa cümleler ve görülen geçmiş zaman kipi kullanılmış, diyalog bölümlerine çok sık yer verilmiştir. Destan kahramanlarının birbirleriyle mensur olarak yaptıkları konuşmalar destan içerisinde önemli yer tutmaktadır. Diyalog bölümlerinin bu denli fazla olması destanın tahkiye ve hareket unsurlarını güçlendirmiştir. Kahramanların ve olayların betimlemeleri ayrıntılı şekilde verilmemiş; savaş ve mücadele bölümlerindeki heyecan ve gerilim manzum olarak verilmediğinden aksiyon hissettirilememiştir. Çin Tömür Batur destan metni, Yalmunguz ve Mehtumsula'nın tekrar eden soru-cevap bölümü haricinde mensur şekilde yazılmıştır. Mensur bölümler kendi içerisinde ritmik- ahenkli bir yapıya sahiptir. Çin Tömür Batur destanında anlatıcı III. tekil şahıstır. Anlatıcı genel itibariyle gözlemci bakış açısı durumunda olsa da zaman zaman ilahi bakış açısına başvurmaktadır. Gözlemci bakış açısı mensur bölümlerdeki ahenk ve ritmik yapıyla birleşerek destanın adeta bir film şeridi gibi akmasını sağlamaktadır. Destanda anlaşılması güç, yabancı kökenli kelimeler kullanılmamıştır.

4.1.4. Çin Tömür Batur Destanında Yer Alan Motifler Üzerine Genel Bir Değerlendirme

Genellikle sözlü ve yazılı halk anlatılarında karşımıza çıkan motif terimi, anlatı içerisinde devamlılık arz eden en küçük unsurdur. Bu unsur, kaynağını milletin kültürel belleğinden alan anlatılarda da anlatıcının en büyük malzemesidir. Motifler, milletin kültür hafızasından binlerce yıldır süzülerek gelen, nesillere kültür aktarımını sağlayan, anlatının gizemini ve gücünü pekiştiren unsurlardır (Saluk,2008:55).

4.1.4.1. Avcılık

Destanda erkek kahramanın sık sık ava gittiği belirtilmektedir. Kahramanın avcılıkla geçimini sağlıyor olması destanın mitolojik dönemin izlerini taşıdığını göstermektedir. Dolayısıyla destanın avcılık ve toplayıcılığın cari olduğu dönemde teşekkül ettiği söylenebilir (Özkan,2015: 508).

Avcılık eski dönemlerde önemli bir geçim kaynağı ve kahramanlık vasfıdır. Çin Tömür Batur'un avcılığının vurgulanması, kahramanın gözü pek ve yiğitliğinin altını çizmektedir. Destanın ilerleyen bölümlerinde avdan dönen Çin Tömür Batur, yedi başlı Yalmunguz'u öldürmüş, Kalmaklarla tek başına mücadele ederek "alp- bahadır tipi" profilinin karakteristik özelliklerini göstermiştir. Destan metninde bu motif şu şekilde geçmektedir:

Bu sözni anglap yette başliq Yelmungizning yüregi tohtap ilgiri küreşige n'arā tartip eşikni tüşüp bir kiliç dīvege saldı. Dīvening bir başı üzülüp yerge tüşti dīve āh urdı. (P105) ve eyitti: "Ay Çin Tömür bir başım alding, kalğan alte başımğa niçün(P105) cevap bérürsin dip dīve hem qahri birle uruşti. Bir kēçe küntüz uruşti. Çin Tömür Batur yene bir kiliç salıp bir başını kesip yerge tüşürdi. Dīve seresem boldi. Öydin çıkarning ilaçini tapalmay yene Çin Tömür Baturğa esildi yene bir kēçe kündüz birbirisi birlen çelişti. Çin Tömür Batur yene bir başını çakip yerge tüşürdü. Dīve üç başidin ayrilidi(P110). Dīve ğazap birlen tutuşti. Yene bir kiliç birle bir başını tüşürdi. Dīve her terepke kaçır irdi. Çin Tömür Batur öy içinde dīveni koğlap yürüp yene bir kiliç saldı. Dīvening beşinçi başını tüşürdi. Dīve aciz boldi közleri piyāle dek boldi. Eşikdin kaçıp çıkay dise Mehtumsula kiliç çapip çıkarmaydur. Ana Çin Tömür Batur yene bir(P115) çapti altınçibaşı yerge üzülüp tüşti. Dīvening yelmünggüzi bar bir başı qaldı dīve cān aççığidin öyning tönglügidin kaçıp çıktı. Āvāz kıldi: "Ey Mehtumsula mēn seni çömü, mēn seni çömü, mēn seni çömü..." dip kaçıp ketti. Çin Tömür Batur aşiğa minip arkasidin koğlap yürüdi. Mehtumsula kap kap küçükni yezip koyuberdi. Ana çe Çin Tömür Batur, dīvege yetişip dīve nā'ilāc bolup Çin Tömür Batur'ni tuttu. Her ikkisi kēç kirkünçe birbirini tutup çalişti ana ce kap kap küçüki yetip barip dīvening laykasidin tişlep tartti. Dīvening kuvveti qalmay yigildi. İt dīveni talap tişlep öltürdi. Çin Tömür Batur şād hürrem bolup dīvening başını elip öyige keldi(P125).

4.1.4.2. Yardımcı at motifi

Türk kültürünün bütün dönemlerinde at-insan yakınlığı ve dostluğu bilinmektedir. Geçmişte at, Türklerin hayat tarzını belirlemeyen göçerli olmaya zorlayan yani hayat tarzlarını belirleyen bir unsur olmuştur. Bu yaşam tarzının ortaya çıkmasında yaşadıkları tabiat ve koşulların etkisi çok büyüktür. At sürüleri güden; kışını kışlakta, yazını yaylakta geçiren Türk boyları konargöçer bir hayat tarzı benimsemişlerdir. At, Türkler için sadece binmek ve yiyecek için kullanılan bir hayvandan öte birlikte yaşadıkları, savaşçıları, dertleştikleri arkadaşları olmuşlardır (Şentürk, 2013: 40).

Eski Türkler ölen kahramanlarını silahlarıyla ve atlarıyla birlikte defnediyorlardı. İslamiyet'in kabulünden sonra ise "atını boğazlayıp aşını vermekle" yetindiler. Osmanlılar devrinde de ata karşı derin sevgi ve saygının destanî gelenekleriyle devam ettiği anlaşılmaktadır (Şentürk, 2013:42). Türk kültüründe önemli bir yer tutan at, Türk edebiyatında da önemli bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Prof. Dr. İsa ÖZKAN destan kahramanlarının en büyük yardımcısı olan "at"ın, Köroğlu destanında ve diğer Türk destanlarında atın efsanevi ve olağanüstü güçle karşımıza çıktığını belirtir (Özkan,1997: 226).

Çin Tömür Batur destanında "at" motifine belirgin bir şekilde yer verilmese de destan anlatımında at ve kahramanın sürekli birlikte olduğunu görmekteyiz. Destanda Çin Tömür Batur'un atının soylu bir hayvan olduğu anlatmak için "argamak at" tabiri kullanılmaktadır. Destanda at motifi işlenmiştir:

Çin Tömür Bahadır şikarğa çikiş ketti. Durğan bolup, argamaş atini igerledi: Mişrān kilingini bēlige asti, atıga mindi. Kap kap küçükni ireştürüp şikārğa kitti(P15)

Çin Tömür Bahadır öyide bar mu

Argamaş atı oşurda bar mu,

Mişrān kilingi kazukda bar mu

Kap kap küçüki eşikde bar mu"

dip kışkırdi. Mehtumsula mumaning avazini işitip öydin çıkmadi turup eytadur ki: (P40) "Çin Tömür Batur öyide yoştur, Argamaş atı oşurda yoştur. Mişran kilingi kazukda yoştur. Kap kap küçüki eşikde yoştur, kiling muma" dip kışkırdi.

4.1.4.3. Yardımcı köpek motifi

Köpeğin Türk kültür ve mitolojisinde önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Manas destanında at, köpek ve av kuşu insana daha sadıktırlar ve kahramana yardım etmektedirler. Manas'ın başarısı at, köpek ve av kuşlarının desteği sayesinde. Çin Tömür Batur destanında da aynı yardımcılığı görebiliriz (Mehmet, 2001:88).

Çin Tömür Batur destanında, Çin Tömür yedi başlı Yalmunguz'la savaşırken kaçmaya çalışan Yalmunguz'u Çin Tömür Batur'un köpeği tenasül uzvundan yakalayarak kaçmasını engeller; böylelikle kahramana yardımcı olur.

Mehtumsula kap kap küçüknı yezip koyuberdi. Ana çe Çin Tömür Batur, dıvege yetişip dıve nācılac bolup Çin Tömür Batur'ni tuttu. Her ikkisi kēç kirkünçe birbirini tutup çalıştı ana ce kap kap küçüki yetip barip dıvening laykasidin tişlep tarttı. Dıvening kuvveti kalmay yığildi. İt dıveni talap tişlep öltürdi(P125).

4.1.4.4. Çeşitli yasaklar ve yasakların çiğnenmesi motifi

Türk Halk Edebiyatı anlatılarında çeşitli yasaklar motifi, anlatının aksiyon gücünü artırarak kahramanın tabiatüstü ya da insanüstü varlıklarla mücadele ederek ortaya ideal bir tip koymasını sağlar. Çin Tömür Batur destanında iki yasak motifi vardır; ilki kahramanın kız kardeşi Mehtumsula'nın ocaktaki ateşi söndürmemesi gerektiği halde söndürmesi ve ardından tanımadığı insanlardan ateş istemeye gitmesidir. Yedi başlı Yalmunguz'dan ateş isteyen Mehtumsula, Çin Tömür Batur avdan dönünceye kadar Yalmunguz'un gazabına uğrar. Avdan dönen Çin Tömür Batur Yalmunguz'u öldürür; insanüstü bir güce karşı yiğitlik gösterir. Olay örgüsündeki ikinci yasak, Mehtumsula'nın arık boyunda saçını taramaması gerektiği halde saçını tarayarak Kalmak padişahının oğlun kendine âşık olarak zorla kaçırarak evlenmesi neden olmuştur. Bu yasağın da çiğnenmesi üzerine avdan dönen Çin Tömür Batur Kalmaklar'a karşı mücadele etmiş, başarı gösterememiştir. Bu başarısızlık da olay örgüsüne yeni bir zincir eklenerek destanın heyecan ve entrikasını artırmıştır. Destanda yasaklar motifi şu şekilde geçmektedir:

Künlerde bir kün Çin Tömür Batur'ğa yine bıkār yürüp hafālig yine ādeti kadāmi birle şikārning humāri tutti. Singlisige eyitti ki: “Ey singlim Mehtumsula mēn şikārga barurmen sen öydin talağa çıkmağaysen ve ariķning boyida yol üstide başingni taramağaysen dip niçend vaşiyetler kıldi Mehtumsula hem bīcān dil qabul(P135) kıldi. Bes Çin Tömür Batur niçend kün çapduķ kīlip singlisi birlen hoşlaşip şikārga kētti.

4.1.4.5. Ateş motifi

İnsanlığın ateşi bulmasından sonra hemen hemen bütün kültürler ateşi anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmıştır. Türk kültüründe de ateşin ortaya çıkmasıyla ilgili efsaneler, ateşin kutsallığı ve temizleyiciği ile ilgili inanışlar ortaya çıkmıştır. Ateşe yüklenen kutsal anlamlardan birisi de ocağın tütmesi, devam etmesidir. Ocağın tütmesi, ateşin yanması bugün Anadolu'da “Baba Ocağı”nın yanması, soyun devam etmesi anlamındadır. Bugün dahi Anadolu'da “Ocağın sönmessin.” diye dua edilmektedir (Ögel, 2014:505).

Çin Tömür Batur destanında sönmemesi gereken ateşin söndükten sonra yedi başlı Yalnumguz'un Mehtumsula'ya musallat olarak kötülükleri Çin Tömür Batur'un evine, ocağına çekmesine sebep olmuştur.

4.1.4.6. Cadı motifi

Bütün Türklerin edebiyatında varolan cadı motifi, Mançu dillerinde manggus, Mangsihan, Manggadhay, Mangvau; Macar dillerinde Hamus; Türk dillerinde Calmagız, Yalmavuz, Yalmagız, Cil Magız olarak adlandırılmıştır (Mehmet,2011:96). Kırgız ve Kazak Türkleri sözlü anlatmalarında olağanüstü varlıklar Devler, Kök Dev, Kara Dev, Ak Dev, Kızıl Dev ve Sarı Dev olmak üzere beşe; Celmoguzlar Celmoğuz Kempir Elesi(İhtiyar Kadın Kılığındaki Celmoğuzlar), Cez Tırnak Kelin Elesi (Gelin Kılığındaki Bakır Tırnaklılar) Ceti Baştu Calgız Közdüü Celmoğuz Elesi (Yedi Başlı ve Tek Gözlü Celmoğuzlar) olmak üzere üçe, Abarstı/Albastılar ise Sarı, Kara ve Sasık olmak üzere yine üçe ayrılarak sınıflandırılmış ve her birine farklı görevler yüklenmiştir (Özkan, 2015: 510).

Cadı motifi destanda kötü karakterli, çirkin bir kadın şeklinde tasvir edilmiş, istediği zaman görüntüsünü değiştirme vasfına sahip olduğu belirtilmiştir. Çin Tömür Batur destanında Mehtumsula'yı kandırarak Mehtumsula'nın evini öğrenmiş ve Çin Tömür Batur avdan gelinceye kadar Mehtumsula'nın kanını emmiştir.

Bu muma yette başliq dıve irdi. Mehtumsula bilmidi(P35). Mehtumsula ot yaqtı. Bir kazanda et püşürdi aqam kelse yiyer dip kiç boldi. Bayiği mama işikke kelip kaçkırip eytedür ki:

4.1.4.7. Yemin ant motifi

Türklerin yaşam tarzında avcılık ve savaşçılık önemli yer tutmuştur. Bu işlerin yapılması Türklerin kendi aralarında dostluk ve dayanışmanın olmasına bağlı olmuştur. Toplumda dostlukların kurulması ve güven duygularının artması kahramanların birlikteliğine temel oluşturmuş ve hayatın bütün güçlüklerine karşı başarı sağlanmıştır. Dostlukların kurulması için bir takım törenler düzenlenmiştir. Dostluk için karşılıklı yeminler edilmiştir. Bu yemin ölünceye kadar birbirlerine yardım edeceklerine, birbirleri için bütün tehlikeleri göze alacaklarına ve hatta gerektiğinde öleceklerine dair olmuştur.

Türk kültüründe kahramanların birbirlerine karşılıklı yemin etmelerinin yanında kişinin tek başına yemin etmesi de söz konusudur. Destan metnimizde Çin Tömür Batur'un ettiği yemin şu şekildedir:

Çin Tömür Batur dergezep kâsem yad kılip eyittiler kim: “Men şol yette başlıq(P65) diveni öltürmesem men Çin Tömür Batur bolmağaymen.”

4.1.4.8. Sihirli saç motifi

Destanda Mehtumsula'nın saçının sihirli olduğuna dair bir ibare geçmese de saçlarının güzelliği şu şekilde anlatılmıştır:

Ani alip baksa acep uzun sünbül dek saçdür şehzâde mōğ nökerleridin soradi kim “Bu niçük kılip turur kim, munçe (P145) uzun kıldür? Bu aţning kıuyruğidür mu veya bir maħbōbning saçidur mu?”, didi. Nökerler eyittiler:” Ey şehzâde bu saç Mehtumsula digen maħbōbning saçidir.

Mehtumsula'nın saçları arıkta akan suyla birlikte Kalmak padişahının oğlunun yurduna varmıştır. Saçlar Kalmak padişahının oğlunun eline geldikten sonra Kalmak padişahının oğlu Mehtumsula'yı görmeden âşık olmuş, Mehtumsula'yı zorla kaçırarak evlenmiştir.

4.1.4.9. Kız kardeşin hasretinden kör olan gözlerin açılması motifi

Bu motif Türk sözlü anlatılarından Dede Korkut kitabında ve Âşık Garip hikâyesinde de yer alan arkaik bir geçmişe sahiptir.

Mehtumsula'ya âşık olup onu kaçırarak Kalmak padişahının oğlunun ordusuyla mücadele eden Çin Tömür tek başına orduyu yenemeyince geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kız kardeşini kurtaramamanın üzüntüsüyle ağlamaktan gözleri kör olan Çin Tömür Batur ıssız bir yerde yaşamaya başlamıştır. Kalmakların elinden yıllar sonra kurtulan Mehtumsula, rastladığı bir kadına Çin Tömür Batur'u sormuş, onun gözlerinin kör olduğunu öğrenmiştir. Mehtumsula, kadına bir elma vererek ağabeyi Çin Tömür Batur'a vermesini istemiştir. Çin Tömür Batur elmayı gözlerine sürmüş ve gözleri açılmıştır.

4.1.4.10. Formülistik sayı: yedi

Destanda Çin Tömür Batur yedi günlük ava çıkar.

Bir küni Çin Tömür Bahadır singlisi Mehtumsula'ğa eyitti kim: “Ey singlim, mên irte künde yetti künlük şikârğa çıkarmen, sen öydin talağa çıkmağil, kap kap küçükni alip kitermen, otungni öçürmegil, meger otung (P10) öçüp kıalsa kıari kempirlerning kıaşığa ot tilep barmağil, sanga ziyâni tiger.” dip niçend vaşiyetlerni kılip, irtesi Çin Tömür Bahadır şikârğa çıkıp ketti.

Destandaki cadının yedi başı vardır.

Bu yette başlıq dīve muma şoretide bolup içikri kirip kıazandaki gūşlarni barçesini zerre kıoymay yedi.

4.2. Çon Muza Yusuf Han Destanı

Çon Muza Yusuf Han destanında, birbirine bağlanmış üç temel vaka, olay vardır. İlk vaka Çon Muza Yusuf Han'ın şehir meydanına gelerek kendisini halka tanıtip bütün şehri inandırmasıdır. Çon Muza'nın şeyhliği her yerde duyulur. İkinci vaka ise saygın bir âlim, tüccar ve aynı zamanda Çon Muza Yusuf Han'ın düşmanı olan Abüdşerif Han'ın Çon Muza'ya selam gönderip tehdit etmesiyle başlar, Çon Muza'nın beyinlerini yıkadığı taraftarlarına Abüdşerif Han'ı öldürtmesiyle biter. Abüdşerif Han'ın cenazesinin bulunması, gerçeklerin ortaya çıkarak Çon Muza Yusuf Han'ın öldürülmesiyle sonuçlanır. Destanımız temelde üç olayla birbirine bağlanmış, olayların hareket noktası Çon Muza Yusuf Han'ın sahtekârlıkları, yalanları ve halkı kandırmasıdır. Bu üç temel vakayı sınıflandırmaya tabii tutarsak giriş, gelişme ve sonuç bölümü olarak da adlandırmamız mümkündür.

Çon Muza (Uzun Şapkalı) Yusuf Han destanı, Uygur Türklerine ait didaktik bir mesnevidir. Destan, genel itibariyle nazım şeklinde yazılmış olup bölümler arası geçişler mensur şekilde yapılmıştır. Bu yönüyle şekil bakımından halk hikâyelerine benzemektedir. Destanın ana kahramanı Çon Muza Yusuf Han, babasının ve kendisinin hoca olduğunu söyleyerek halkı kandıran dolandırıcı, acımasız, katil bir tiptir. Çon Muza karakteri üzerinden din tüccarlarına dikkat edilmesi gerektiği anlatılmıştır.

4.2.1. Çon Muza Yusuf Han Destanının Epizotları

I.Çon Muza Yusuf Han şehir meydanına gelir. Meydanda halka kendisini hoca olarak tanıtır, halka armağanlar verir, dualar okur. Halk, Çon Muza Yusuf Han'a inanır ve onun mürşitliğine itaat eder.

II.Şehirde yaşayanlar Çon Muza Yusuf Han'a büyük ihtimam, hürmet gösterirler. Şehir halkının önde gelenleri hatta din âlimleri bile Çon Muza Yusuf Han'ın mürşitliğini benimserler ve Çon Muza Yusuf Han'a şehirden ev tahsis ederler.

III.İli halkının tamamı Çon Muza Yusuf Han'dan dua almak için evine toplanırlar. Dua almak için gelenler yanlarında koyun, kuzu, tavuk, para gibi çeşitli hediyelerle gelirler. Çon Muza Yusuf Han yüzünü göstermemek için evinin içine perde, yüzüne de nikab çeker. Bunu gören İli halkı Çon Muza Yusuf Han'ın hocalığına daha çok inanır.

IV.İli halkı içerisinde hakiki anlamda Hak dostu olan, Allah'a ibadetle gününü geçiren ve aynı zamanda ticaretle uğraşan Abüdşerif Han, ticaret yapmak için birtakım baharat ve tohum mamülleri alarak yanında Hüseyin Hoca'yla yola çıkar.

V.Abüdşerif Han ticaret için aldığı malzemeleri gemiden indirip atlara yükleyip yola revan olur. Yolda Çon Muza Yusuf Han'ın ululuğunu, hikmetlerini konuşan iki kişiye rastlar. Rastladığı iki kişiden Çon Muza Yusuf Han hakkında bilgi aldıktan sonra Çon Muza'nın kendisine olan borcundan bahseder. Çon Muza Yusuf Han'ı görürse ejderha olup yutacağından söyler.

VI.Çon Muza Yusuf Han'ı görmek için yola çıkan iki kişi Çon Muza Yusuf Han'a ulaşır. Yolda başlarından geçenleri, Abüdşerif 'in Çon Muza Han hakkında söylediklerini bir bir anlatırlar.

VII.Çon Muza bu sözleri söyleyenlerin Abüdşerif Han olduğunu öğrendikten sonra korkmaya başlar. Çünkü Çon Muza Yusuf Han, vakti zamanında Abüdşerif Han'dan yüklü miktarda borç alıp geri ödememiştir. Korkmaya başlayan Çon Muza Yusuf Han, Abüdşerif Han'ı öldüren benim iki cihanda da kardeşimdir diyerek beyanatta bulunur.

VIII.Şeyh Baki Memek, Çon Muza'nın bu beyanını duyduktan sonra Abüdşerif Han'ı bulup öldürmek için yola çıkar. Abüdşerif Han'ı Kazakistan'da konaklarken bulur. Abüdşerif Han'ı küçükbaş hayvan ticareti yapmak için dağa davet eder.

IX.Abüdşerif Han bu teklifi kabul eder fakat akşam olduğundan gündüz yola çıkmayı teklif eder. Şeyh Memek bu teklife rıza göstermez, Abüdşerif Han'ı gece yola çıkmaya razı eder ve gece yola çıkarlar.

X.Gece at sırtında giderlerken Abüdşerif Han'ın atının arkasındaki halkaya kement atarak Abüdşerif Han'ı tuzağa düşürürler. Abüdşerif Han'ı derdest edip elini ayağını bağlayıp, başını taşla ezip öldürerek dağ başına gömerler.

XI.Abüdşerif Han'ın kaybolduğu halk arasında duyulur. Halk Abüdşeri Han'dan haber alamayınca adaklar adayıp, dualar eder lakin Abüdşerif Han'ın öldüğünü kimse bilemez.

XII.Günlerden bir gün yeşil külahlı bir adam, her gün dağ başına çıkıp uzun süre ağlamaktadır. Bunu fark eden çocuklar durumu ailelerine haber ederler. Aileleri durumu öğrenince dağ başındaki çukuru kazıp Abüdşerif Han'ın naaşını bulurlar.

XIII.Naaşı bulan halk durumu anlatan bir mektup yazarak mektubu Baki Hâkim Bey'e iletmek için elçi çıkarırlar. Elçi, Bâki Hâkim Bey'e mektubu teslim, durumu da izah eder. Bâki Hâkim Bey, durumu öğrenince hiddetlenir ve derhal Cankcun'a (Çinli askeri vali) bildirir.

XIV.Cankcun askerlerine Çon Muza Yusuf Han'ı yakalamaları için emir verir. Askerler, bir gece sonra Çon Muza Yusuf Han'ı yakalayıp elleri bağlı, ayakları pırangalı; Şeyh Baki Memek ve Kasım Şeyh Dervaklı beyleri de elleri bağlı olarak Cankcun'un şehrine getirirler.

XV.Cankcun, Çon Muza Yusuf Han'ın ellerini, dilini kesip bedeninden derisini yüzerek işkenceyle öldürtür. Şeyh Baki Memek ve Kasım Şeyh Dervaklı beylerin de başlarını keserek öldürtür.

XVI.Abüdşerif Han'ın naaşını da gömülü bulunduğu tepeden getirterek memleketine defnettirerek ruhuna hayır duaları okur.

4.2.2. Destanın Şahıs Kadrosu

Bu Çon Muza Yusuf Han Destanı Çin hâkimiyeti yıllarının izini taşıyan bir eserdir. Destanda “Döngen” şeklinde adlandırılan Çinli Müslümanlara güvenilemeyeceği teması işlenmiştir. Ancak Çinli komutan Cankcun'un Çon Muza Yusuf Han'ın öldürülme emrini vermesiyle de bölgede adaleti Çinlilerin tesis ettiği izlenimi verilmiştir. Dolayısıyla eserde “yapma destan” izlenimi vardır.

Çon Muza Yusuf Han: Destan metnine adını veren, destandaki olay örgüsünün ana kişisidir. Destan metninde fiziki özelliklerinden detaylı olarak bahsedilmemiş olsa da metnin sonunda geçen “Yani uzun saç diyen olur ama adı Yusuf Han Hoca'ydı.” cümlesinden uzun saçlı olduğunu anlayabiliyoruz. Çon Muza Yusuf Han'ın kişilik ve karakter özellikleri destan içerisinde ayrı bir bölüm olarak verilmemiştir. Destan metni olay örgüsü içerisinde yaşanan vakalardan hareketle Çon Muza Yusuf Han'ın karakter özellikleriyle ilgili yaptığımız çıkarımlar şöyledir:

Yili irdi aţ ayġa irdi sefer.

Hocām keldi dip halkġa boldi haber.

Kelipdur hoca konet kitmen ārā

Hocām keldi dip halk ġilip mācerā.(P235).

Tamām halk kelişip tavāf eyleşip,

Berip neziri besyār-i şevāb eyleşip.

Yukarıda verdiğimiz örnek beyitlerden yola çıkarsak: Çon Muza Yusuf Han adının halk tarafından bilindiğinin, halkın aşına olduğu bir isim, bir kişi olduğunu düşünebiliriz. Hocanın kente gelmesiyle halkın etrafına toplanması da hocanın o muhitte, çevrede

tanınan- sayılan bir kişi olduğunu gösteriyor. Halkın verdiği hediyeleri kabul ederek dua etmesi bize hakiki bir din âliminden ziyâde dini istismar eden biri olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Gerçek manadaki hak dostları duanın ticaretini yapmaz.

*Sorap anda halklar hocām aṭi kim,
Ki evladi kim, aṭi kim, zādi kim.*

*Didi ism-i resmim Yūsuf Hān Hocā,
Atamizniṅ aṭi Ömer Hān Hocā.*

*Bu sözni işitip tamāmi abid,
Bu Çanṅ Muza 'ğa boldi şol dem mürīd.*

Çon Muza Yusuf Han'ın adının Yusuf Han, babasının adının Ömer Han olduğunu da bu beyitlerden anlayabiliriz. Bu sözü işitip halkın tamamının Çon Muza Yusuf Han'a mürit olmasından da şu yargılara varabiliriz. Çon Muza Yusuf Han'ın babasının da o yörede tanınan bir isim olduğu ve Çon Muza Yusuf Han'ın babasının nüfuzundan faydalandığından ya da Çon Muza Yusuf Han'ın gerçekten iyi bir hatip olduğunu düşünebiliriz.

*Didi āh urup ol meniṅ düşmānim,
Ani katl kılğan kişidür canim. (P 320)*

*Ani öltürür bolsa ol başimiz,
Dû-ālemde bolṅay qarındaşimiz.*

Bu beyitlerden hareketle Çon Muza Yusuf Han'ın şahsi çıkar ve menfaatleri için bir insanın öldürülmesini emrecek kadar acımasız, merhametsiz olduğunu anlayabiliriz. Çon Muza Yusuf Han'ın emrini yerine getirmek isteyen kişilerin çokluğu da Çon Muza Yusuf Han'ın insanlar üzerindeki etkisini göstermektedir.

Çon Muza Yusuf Han'ın kişisel özelliklerini toparlayacak olursak; kendisine din âlimi süsü vererek halkı inandırabilecek kadar zeki; gizemli bir ev yaşamı sürerek kendisinde sihirli bir güç olduğu izlenimi vermesiyle düzenbaz, şehirde yaşayanları kısa bir sürede etkisi altına alacak kadar iyi bir hatip, babasının ve kendi isminin tanınıp bilinmesiyle nüfuz sahibi ve şöhretli, bir insanın ölüm emrini verebilecek kadar da merhametsiz ve acımasız birisidir.

Abüdşerif Han: Destanımızda Çon Muza Yusuf Han'ın hasmı olarak karşımıza çıkar. Destan anlatıcısı, destanda Abüdşerif Han'a ideal Müslüman ve insan tipi çizmiştir. Destan

Çon Muza Yusuf Han'a düşman rolünde çıkan Abüdşerif Han, destanın temel çatışmasını ve destanın ana fikrinin belirmesini sağlayan karakterdir.

Destanda Abüdşerif Han'ın fiziksel özelliği şu şekilde verilmiştir:

Aîni Abdüşerif Āhun dirler irdi. Yāş nü vü nevcevān dil-i söz-i zamān irdi. Siyah-i riş, ahū ceşm, şîrîn-i zebān, māh-i tābān şaffet irdi. Hoş ruy ve hoş huy şîrîn-i kelam kelām irdi. Bu ir dayim zîkr-i Allah'ni verd kılip isna-i aşerani abeş utkarmas irdi. Kāh kāh tacirlik hem kılur irdi. (P285)

Müdam yād itip zîkru'llah'ni,

Devāmet okup kul hū Allah'ni.

Dilige hüdā yādini zam kılip,

Hüdā havfidin kirfikin nemkılip. (P 290)

Abüdşerif Han'ın fiziksel olarak övgüyle bahsedilmesinin yanında dini inancı ve yaşayışı bakımından da övgüyle bahsedilmiştir. Sürekli Allah'a zikredip, dualar okuyup, dilinden Allah yâdını düşürmeyip, Allah aşkından gözlerinden yaş gelmesi onun ne kadar samimi, dürüst ve imânlı bir Müslüman olduğunu gösterir. Abüdşerif Han'ın miskin bir Müslüman olmayıp geçimini sağlamak için ticaretle uğraştığı da metinde anlatılmıştır.

Baki Şeyh Memek: Destanımızda yan karakter olan Baki Şeyh Memek'in fiziki ve ruhi tasvirlerine nerdeyse hiç verilmemiştir. Şehrin önde gelenlerinden birisi olan ve Abüdşerif Han'ı öldüren kişi olduğunu biliyoruz. Baki Şeyh Memek karakteri şehrin önde gelen bir ismi olmasına rağmen düzenbaz bir softa olan Çan Muza Yusuf Han'a inanmış, bir insanı katletmiştir.

4.2.3. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri

Çon Muza Yusuf Han destanı nazım- nesir karışık bir yapıya sahip olmakla birlikte eserin önemli bir kısmı manzum olarak yazılmıştır. Manzum bölümlerde aruz ölçüsü kullanılmıştır. Beyitlerle yazılan manzum kısımlar tahkiye etme bakımından başarılıdır. Farsça yazılan beyitler dışındaki diğer beyitler, konuşma diline yakın sade bir dille yazılmıştır. Manzum kısımlarda olaylar arasındaki geçiş bölümleri mensur şekilde kaleme alınmıştır. Mensur yazılan bölümler, eserin başlayacak olan yeni bölümünün bir ön hazırlığı, bilgi verme bölümü gibidir. Eserde toplam yüz atmış yedi beyit, üç yüz otuz dört mısra vardır. Beyitler kendi arasında mesnevi tarzı (aa/bb/cc/dd/ee) şeklinde kafiyelenmiştir. Aruz ölçüsüyle yazılmıştır. Eserin anlatıcısı III. tekil anlatıcı yani Tanrısal/İlahi anlatıcıdır. Diyalog bölümleri yine manzum şekilde verilmiştir.

Destanımızda yer alan Türkçe kelimeler önemli ölçüde büyük ünlü uyumuna uymaktadır. Uygur Türkçesinde “i” sesinin “ı” sesine dönmesinden dolayı bazı kelimelerde büyük ünlü uyumu bozulmaktadır. ”boldi, aytip, Gazancı” kelimelerinde olduğu gibi. Destanda yabancı dillerden alınan (özellikle Arapça- Farsça, Çince) kelimeler vardır. Bazı beyitler tamamıyla Farsça olarak yazılmıştır:

*Alip ud ū anber yağar zaferān,
Laçin, dāne dārçin şedef-i māmīrān.
Ki ūste hadūs behmen tū deri,
Belādir revendlifer künderi. (P295)
Soruncan holnucan kebape salih,
Benefşe şane bad-ı yāni tabih.
Kibr-i kerifşe sundil-i sefid,
Kime asğir zākin can-i yāna hadid.
Düriye tavar tağsam şāyeler,
Hatun zilcesi raht çerāğ fāyeler.*

Türk destanlarında genellikle nazım kullanılmıştır. Aşk konulu destanlarda ise nazım- nesir karışık bir yapı vardır (Şentürk, 2013:27). Destan metnimiz didaktik bir destan olmasından dolayı nazım- nesir karışık bir yapıya sahiptir. Dinleyeni ya da okuyanı olayın içine alan, harekete geçiren kısımlar nazım olarak yazılmıştır. Nazım kısımlarda tahkiye ve hareket unsurunu arttırmak için genellikle “-ıp,-p” zarf-fiil eki kullanılmıştır. Mensur yazılan kısımlar daha çok olay örgüsünün, değiştiği, mekânın ve kişilerin farklılaştığı bölümlerden hemen öncedir. Mensur kısımlarda da ahengin sağlanması amacıyla aliterasyon, asanons ve az da olsa seci sanatları kullanılmıştır. Eserdeki kelimeler ve kelime grupları genellikle gerçek anlamlarında kullanılmıştır. Bu yönüyle olay örgüsünün aksiyonunu hissettirmede başarılı ve destanın etkileyici- sürükleyici unsurunu arttırmada başarılıdır.

4.3. Tabip Padişah ile Zühra Hanım Hikâyesinin Epizotları

I.Samimi iki dost olan Ak Padişah ve Kara Padişah, birimizin kızı diğerimizin oğlu olursa çocuklarımızı evlendirelim ve biz de dünür olalım diye sözleşirler. Sözlerini bir kâğıda yazıp, mühürleyip Kara Han’ın kardeşine teslim ederler.

II.Ak Padişah ve Kara Padişah bir gün avdayken ulak kutlu haberi getirir. Ak Padişah'ın oğlu, Kara Padişah'ın kızı olmuştur. Kara Han biraz hüzünlenir, Ak Han ise mesut-şad olur. Ak Han, atını o sevinç ve mutlulukla yurduna doğru sürer.

III.Ak Han atıyla yurduna giderken atının ayağı köprüye sıkışır, at sürçülür, Ak Han atının altında kalır. Vezirleri derhal Ak Han'ı bir tahtaya yatırıp yurduna götürürlər. Haberi duyan Kara Han Ak Han'ın yanına gelir. Ağzından damla damla kan gelen Ak Han Kara Han'a oğlunu vasiyet eder ve hayata gözlerini yumar.

IV.Kara Han, Ak Han'ın oğluna Tabip, kızına Zühra adını verir. Tabip'i de kendi öz evladı gibi büyütür. Çocuklar yedi yaşına gelince mektebe başlar ve birbirlerine muhabbetle şiirler okur, gazeller yazarlar.

V.Bir gün mektepten çıkarken Tabip ve Zühra Yahudi çocuklarının altın aşıklarını görürler. Yahudi çocuklarından altın aşıklarını isteyen Tabip, Yahudi çocuklarının "Ey atasız Tabip sen kim, altın aşık kim?" aşağılayıcı sözüyle karşılaşır. Zühra ve Tapip ağlayarak Kara Han'ın yanına giderler ve durumu anlatırlar. Kara Han Han kuyumcuya iki tane altın aşık yapması için emreder.

VI.Tabip Padişah ve Zühra Hanım sokakta altın aşık oynarken Tabip Padişah'ın altın aşığı yaşlı bir kadının testisine çarpar ve testiye kırar. Yaşlı kadın Tabip Padişah'a " Ey atasızsenin gibisine oyun yakışmaz." diyerek aşağılayıcı tepkide bulunur. Tabip yaşlı kadının yanına gider, kendisine atasız demesinin sebebini sorar. Kadın da bütün bildiği gerçekleri anlatır.

VII.Tabip Padişah, Zühra Hanım'ın beşik kertmesi olduğunu öğrenince doğruca Zühra Hanım'ın yanına gider ve yanağına bir buse kondurur. Zühra Hanım, Tabip Padişah'ın bu hareketine tepki gösterir ve çok kızar. Tabip Padişah bildiklerini tek tek Zühra Hanım'a anlatır. Züra Hanım ve Tabip padişah o günden sonra hiç ayrı kalamazlar, aşk muhabbetleri artarak devam eder.

VIII.O zamanlarda Moğol hükümdarı Kara Han'ın en büyük düşmanıydı. Kara Han'a kızın Zühra Hanım'ı bana vermezsenyurdunu işgal ederim diyerek haber gönderir. Kara Han, sizin askeriniz varsa bizim de yaratan Allahımız var biz ona güvenriz diye cevap verir.

IX.Moğol hükümdarı ordusunu Kara Han'ın yurdunun yakınına kadar getirir. Kara Han, bu orduyu kim gönderirse onu kızım Zühra Hanım'la evlendireceğim diye vaat eder. Taz, adında bir uyuz Kara han'ın huzuruna çıkarak Moğolları geri gönderebileceğini söyler.

X.Kara Han, Taz'ı kabul eder. Taz'a cevşen, silah ve asker verir. İki ordu karşı karşıya geldiğinde Moğollardan bir kahraman çıkar, Kara Han'dan bir mert talep eder.

XI.Taz korkarak meydana girer. Taz'ın atı kalabalıktan huysuzlanıp dörtnala Moğollara doğru koşarken Taz meydanda duran ağacın dalından tutar ve ağaç birlikte Moğol ordusunun içine girerler. Bu kaostan korkan Moğol atları üzerlerindeki askerlerle kaçışmaya başlar. Moğol ordusu bozulur ve dağılır.

XII.Kara Han, Taz'a kızı reşid olduğunda evlendireceğine dair söz verir. Zühra Hanım, sürekli Tabip Padişah ile vakit geçirmekte Taz da bu durumu kıskanmaktadır. Taz, rahatsızlığını Kara Han'a bildirir. Kara Han da Tabip Padişah'ın zindana atılması emrini verir.

XIII.Saray meclisi toplanır ve Tabip Padişah'ın sandık içerisine konulup bir nehre bırakılması gerektiğine karar verir. Tabip Padişah bir sandığa konulu, Rum deryasına doğru nehre bırakılır. Tabip Padişah'ın sürgün edilmesinden sonra Zühra Hanım hastalığa düşer.

XIV.Tabip Padişah'ın konulduğu sandık Rum padişahının yurduna ulaşır. Rum ülkesi padişahı, sandığı kim yakalarsa içinden çıkanı ona vereceğini söyler. Rum padişahının kızı Bibi Sultan sandığı tutar.

XV.Bibi Sultan sandığı açar açmaz Tabip Padişah'ı görür ve âşık olur. Tabip Padişah'ın karnını doyurur, ona güzel kıyafetler verir. Tabip Padişah, başından geçenleri bir bir Rum ülkesi padişahına beyân eder. Rum ülkesi padişahı Tabip Padişah'a hürmet ve ihtimam gösterir, kendi nazarında onun çok kıymetli olduğunu söyler.

XVI.Bibi Sultan'ın yüzü Tabip Padişah'a olan âşkından gündün güne solmaktadır. Annesi durumu öğrenir ve Rum ülkesi Padişahına olayı anlatır. Rum ülkesi padişahı Tabip Padişah' memlektine geri gönderilmesi gerektiğine karar verir.

XVII.Tabip Padişah, Rum ülkesi padişahının hazırlattığı atla yurduna geri döner. Hasretinden hasta olan Zühra Hanım'ın odasına girer, Zühra Hanım'ı uykusundan uyandırır. Zühra Hanım ile Tabip Padişah, birbirlerini öpüp koklayıp hasret giderir.

XVIII.Günler böyle geçerken odaya bir dilenci girer. Tabip Padişah, gördüğünü kimseye anlatmaması için büyükçe bir altın verir. Dilenci, sonra Taz'ın yanına gider. Taz'ın verdiği sadakayı beğenmez ve Tabip Padişah'ın verdiği altını göstererek Taz'a beddua eder.

XIX.Taz, Tabip Padişah'ın adını duyunca dilenciden her şeyi öğrenir. Taz, duyduklarını gidip Kara Han'a anlatır. Kara Han, Tabip Padişahı getirip boynunu vurmaları için cellatlara tez elden emreder.

XX.Cellatlar, Tabip Padişah'ı getirip boynunu vururlar. Tabip Padişah'ın naaşını Zühra Hanım getirir. Tabip Padişah'ın dirilmesi için Alla'a dua eder. Yaşlı bir kadının uyarmasıyla durumu kabullenir ve Tabip Padişah'a bir mezar yaptırır.

XXI.Taz, Kara Han'a sözünde durmadığı için uygunsuz sözlerde bulunur. Kara Han bunun üzerine Taz ve Zühra Hanım'ın evlenmesi için düğün hazırlıklarının başlaması gerektiğini emreder. Durumu haber alan Zühra Hanım kahrolur.

XXII.Zühra Hanım, kendisini de Tabip Padişah'ın yanına alması için Allah'a dua eder. Sabah olduğunda Tabip Padişah'ın mezarına gider. Allah'ın takdiri ile mezar açılır, Zühra Hanım Tabip Padişah'ın yanına düşüp hayata gözlerini yumar.

XXIII.Durumdan haberdar olan padişah ve hanımı da kızları Zühra Hanım'ın hasretine dayanamazlar ve vefat ederler.

4.3.1. Tabip Padişah ve Zühra Hanım Hikâyesinin Şahıs Kadrosu

Tabip Padişah: Destanımızın ana karakteri olan Tabip Padişah'ın fiziksel özellikleri metinde şu şekilde verilmiştir:

Sultan bakıp gördü sandıkta bir oğlan oturur ki ayın on dördü gibi parlar, kâkülleri iki tarafından yanağına düşer. Gözleri ceylan gözü (P630) gibi, kirpikleri ok gibi, kaşları yay gibi, saçları sümbül gibi, gözleri badem gibi, bedeni gümüş gibi ak, dudakları kızıl gül goncasından, benzi lale bahçesi gibi...

Yapılan betimlemeyle Tabip Padişah'ın sadece simâsını anlatmıştır. Bu betimlemeden anlıyoruz ki; Tabip Padişah yakışıklı ve güzel bir erkektir. Tabip Padişah'ın mektepte şiirler yazıp okuması şair ve zaif bir karakterinin olduğunu gösterir. Yine metinde nazım şeklinde verilen konuşmalarda okuduğu şiirler onun şair kimliğini bize göstermiştir. Kara Han'ın Moğol ordusunu yenebilecek yiğit bir savaşçı aradığı zaman Tabip Padişah'ın bu zorlu göreve tâlip olmaması savaşçı bir karakterinin olmadığını ispatdır.

Zühra Hanım: Tabip Padişah'ın sevgilisi olan Zühra Hanım'ın hiçbir özelliği hakkında bilgi verilmemiştir. Tabip Padişah'a şiirler yazıp, okuması, mektebe gitmesiyle Zühra Hanım'ın sanatçı mizaca sahip ve tahsilli birisi olduğunu anlayabiliriz. Tabip Padişah'a olan aşkıdan vazgeçmemesiyle de sadık bir sevgili tipi ortaya çıkarmıştır. Destan

metninde temel çatışmanın ortaya çıkmasını sağlayan karakterdir. Tabip Padişah, Taz, Moğol hükümdarı bu üç karakter Zühra hanım ile evlenmek isteyenlerdir. Dolayısıyla Zühra Hanım'ı elde etmek isteyenlerin mücadelesi temel vakayı ortaya çıkarmıştır.

Kara Han: Fiziksel ve psikolojik özellikleri hakkında bilgi bulunmayan Kara Han, Zühra Hanım'ın babasıdır. Ak Han'ın ölümünden sonra Tabip Padişah'ı yetiştirip büyütmiştir. Fakat Tabip Padişah'ın öz babası Ak Han'la yaptığı evlendirme akdine uymayarak olumsuz bir karakter profili çizmiştir.

Ak Han: Tabip Padişah'ın babasıdır. Tabip Padişah'ın doğum haberini aldıktan sonra atından düşerek ölmüştür. Hakkında bildiğimiz ve söyleyebileceğimiz tek somut bilgi Tabip Padişah'ın babası, Kara Han'ın dünürüdür.

Taz: Destanımızın kötü karakteridir. Taz kelimesi “kel, uyuz, kötü” anlamlarındadır. Çeşitli hile ve entrikalarla Zühra Hanım'la evlenmek için Kara Han'ı ikna etmiş. Tabip Padişah'ın sürgün edilmesine neden olmuştur. Taz, söylediği yalanlarla, çevirdiği kumpaslarla destanımızı kötü karakteridir. Taz'ın göstermiş olduğu olumsuz davranışlar destan metninde çatışmaların ve heyecanın aynı zamanda ana fikrin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

4.3.2. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri

Tabip Padişah ile Zühra Hanım destanı, şekil bakımından manzum ve mensur karışık bir yapıya sahiptir. Destandaki mensur kısımlar, manzum kısımlara nazaran daha azdır. Mensur kısımlarda vak'aların akışı sağlanır ve vak'alar arasında bağlantı kurulur. Destancı, anlatmak istediği vak'ayı mensur kısımlarda anlatır. Kahramanların karşılıklı konuşmaları – Tabip Padişah ile Zühra Hanım'ın konuşmaları- manzum bir şekilde verilir.

Destanımızda toplam on dört şiir bulunmaktadır. Metindeki toplam şiirlerin beşi yedili hece ölçüsüyle, altısı on dördü hece ölçüsüyle, biri sekizli ve ikisi de on birli ece ölçüsüyle yazılmıştır. Şiirlerin nazım birimi beyittir. Kafiye şemaları genellikle gazel tipi kafiyeye oluşturulmuştur. Yedili hece ölçüsüyle yazılan şiirler genellikle 4+3 durakla, sekizli hece ölçüsüyle yazılan şiirler 4+4 durakla söylenmiştir. Şiirlerde genellikle tam kafiye kullanılmış olup az da olsa yarım kafiye kullanılmıştır. Şiirlerde ahengi sağlamak için aliterasyon ve asonans sanatlarından faydalanılmıştır. Metinde geçen şiirlerden birkaç örnek vermek gerekirse:

*Ḳurğuy salsam Ṭabib 'ke,
Alsa çipçik bolur mu?*

*Altūn şıfat Zührāmğa,
Ṭabīb layik bolur mu?*

örnek verdiğimiz bu şiir yedili hece ölçüsü ve tam kafiye kullanılarak söylenmiştir.

*Tuşar boldum deryāğa Zührā āyim yahşi kal.
Şeksiz kaldim belāğa Zührā ayim yahşi kal.*

*Ġarip başim aylandi Zührā şanduk içre sulandi.
Ṭabīb sendin ayrildi Zührā āyim yahşi kal. (P590)*

Örnek olarak verdiğimiz bu şiir ise on dörtlü hece ve yarım kafiyeyle oluşturulmuştur.

Tabip Padişah ile Zühra Hanım destanında konuşma diline dayalı bir anlatım tekniği kullanılmıştır. Manzum ve mensur karışık bir yapıya sahip olan destanımızın mensur kısımlarında umumiyetle cümle yapıları kısadır. Betimlemelere fazla yer verilmemiş, olay merkezli, hareketli bir anlatım tekniği kullanılmıştır. Tabip Padişah ile Zühra Hanım destanı, aşk konulu bir destan olmasından dolayı metnin anlatımında lirik ifadeler ağır basmaktadır. Mensur kısımlar açıklayıcı, sürükleyici bir üslupla anlatılırken manzum kısımlarda Tabip Padişah ile Zühra Hanım arasındaki manzum diyaloglarda aşk, özlem, hasret temaları ağır basmaktadır. Diyalogların nazım şeklinde meydana gelmesi de destanın anlatımına dramatik bir hususiyet katmaktadır.

Destanın anlatımında gözlemci bakış açısı kullanılmıştır. Diyaloglar genellikle manzum olarak verilmiştir. Mensur şekilde olan diyaloglara da rastlamak mümkündür:

Bu va'ka Ḳara Ḥān'ğa işitildi, tiz şikārdin yandi. Aḳ Ḥāni körkeli keldi, kirip başini yolup olturdi. Aḳ Ḥān közini açıp Ḳara Ḥān kördi. Ve eydiki: "Ey dost-icāni (P440) eger men vefāt bolsam ferzendlerimniñ hālidin haberdār bolğaysız. Biz kilişkanim va'deke vefā kilip kızingizni oğlumğa alıp berip her ikisini ferzend kilip alğaysız dip," niçend vaşiyetler kilip vefāt boldi.

4.3.3. Tabip Padişah ile Zühra Hanım Destanında Yer Alan Motifler Üzerine Genel Bir Değerlendirme

4.3.3.1. Çocukların eğitim- öğretim motifi

Destanımızdaki bu motif, çocukların tahsil ve terbiyesiyle ilgilidir. Çocukların devrin ilimlerini öğrenmeleri için mektebe gönderilmeleri o dönemde ailelerin eğitim ve pedagojik gelişime verdiği önemi göstermektedir. Bununla birlikte Tabip ile Zühra'nın

mektepe eğitimi gördükleri sürede birbirlerine sevdâ şiirleri okuyup yazmaları da destandaki temel vakıa olan “aşk” temasının da ilk başlangıcıdır.

Qara Hân Tabîp Pâdişah birlen Zührâ'ni Mollâga 'ilm tâ'lim kılamak üçün mektebke berdi. Her ikisi mektebde birle okur irdi. Mollasi her ikisike tahta katup berür irdi. Her ikisi huruf camânı tâ'lim (P450) alur irdi. Tabîb Pâdişâh, Zührâ bânü birbiridin ayrılmas irdi. Her ikisi remide bolğunça 'ilm ü kâldabî-nazîr boldi. Her ikisinining könglide birbirining muhabbeti bar üçün birbirike ilm -i eş'âr birle şi'irler eytip birbirike şîrin lafzalar birle beyt ve ebyâdlar eyteşur irdi.

4.3.3.2. Çocuksuzluk motifi

Türk destan ve hikâyelerinde çocuksuzluk motifi çok sık karşımıza çıkmaktadır. Dede Korkut hikâyelerinden “Boğaç Han” hikâyesinde Boğaç Han'ın babası Dirse Han çocuğu olmadığı için üzülmetedir (Alptekin, 1997:350).

Çocuksuzluk motifi, destanımızda olaylar zincirinin ilk halkasıdır. Destandaki olay örgüsünün adeta hazırlayıcı bir fonksiyonudur. Destanımızda hem Ak Han'ın hem Kara Han'ın çocuğu olmamaktadır. İki padişah eğer birimizin kızı birimizin oğlu olursa onları evlendirelim diyerek sözleşirler. İki padişahın bir kızı ve oğlu dünyaya gelir. Fakat kahramanların doğumu mucizevi bir şekilde değil olağan bir halde gerçekleşmiştir.

Râviler şundağ eytedur kim: İlgeri zamânede iki pâdişâh bar irdi: birisini Ak Hân atar irdi. Yine birisini Qara Hân atar irdi. Bu iki hanning arasida dostluk reştesi muhkem ve mehr-i muhabbet bini müsteħkim irdi. Bular v'ade-i ve 'iyd kılaşgan irdiki eger Hudâ-i Te'âli birimizke (P420) oğul ve birimizke kız a'yâl ita kılsa ikimiz uluğ toy, temâşâlar kılip birbirike alip berip birimizke kûdâ bâca bulaşali dip a'hde feymân kıliškan irdi. Şol kündin başlap ta'rihler yazip hem her iki pâdişah mühürlerini v'ade-yi hatiğa basip Qara Hanning ebilkike tafşurup bergen irdi. Her iki pâdişahning banûlari hamiledâr irdi. Her iki (P425) pâdişâh her küni avğa çıkıp, buğa, maral şîr, yolbarslarni şikâr iter irdi. Her iki pâdişahning yurti birbirike çetiş yakın irdi. Qazâra bu iki pâdişâhlar şikârğa çıkıp 'ayni temâşa üstide serverlik evreside irdi. Ki nâgâh şehir tarafidin iki atlık at çafip yetip keldi. Her iki pâdişâhğa hoş haber itti ki: “Ak pâdişahning bânüsü (P430) oğul tevellüd kılipdur. Qara Hanning bânüsü kız 'iyâl tevellüd kılipdur.

4.3.3.3. Mükâfatlandırma motifi

Zühra Hanım'ım babası Kara Han, şehrini kuşatan Muğları kovacak olan kişiye kızı Zühra Hanım'ı vaader.

Muğlar şâhi gâzabdîn tiz a'sker birle atlandi. Qara Hân şehriğe yakın kelip tüşti(P500). Qara Hân hem a'sker birle çıkıp şaflar âraste kılip bir munça küin köpçeng ve cedaller kıldi, bolmadi. Qara Hân münâdi kıldurdi ki: “Her kişi (u)şbu yağını yandursa ânga kızimni berip özümke dâmâd kıtur-men.” didi. Amâ Qara Han'ning velâyetide bir Taz bar irdi. Zührâ Hânimğa â'şik irdi. Bu nâdâni işitip pâdişahning aldığa kelip du'a kıldi. Pâdişâh (P505) soradi. “Ey taz neme dadıng bardur? Ne işka kelding?” didi. Taz eytdi: “Şâha bu muğlarning a'hdesi maŋga men

bu muğlarni def kılay.” Meger pādişāh va ‘desike vefā kılip meni dāmādlikğa kabūl kılsa didi turdi.

4.3.3.4. Sürgüne gönderilme motifi

Tabip Padişah, Kara Han tarafından bir sandığa koyularak sürgüne gönderilir. Bu sürgünün nedeni Zühra Hanım ve Tabip Padişah’ı birbirlerinden uzaklaştırarak Muğ taifesini kovarak Zühra Hanım’la evlenmeyi elde etmiş olan Taz’ı mükâfatlandırmaktır.

Bingler maşlahat kıldilar ki mabāda (P550) Tabip Pādişāh’ni öltürsek Zührā Hanım özini helāk kılgusidur didi. Bu vāk’ani pādişāhğa bir bir beyān kıldi. Pādişāh eytdi kim: “Bes andağ bolsa Tabib’ni şandukğa salıp deryāyi rümğa salınglar nime bolsa bolsun.” didi. Pādişāhning bu yarlıgini heme şehir halkı anğladi.

4.3.3.5. Sevgilisini bekleyen kız motifi

Sürgüne gönderilen Tabip Padişah’ın ardından Zühra Hanım’ın Tabip Padişah’ı beklemesi, sevgilisini bekleyen kız motifidir. Zühra Hanım ayrılık sürecinde Tabip Padişah’ın ardından şiirler okumuştur:

Vefādārim, mihrībānım, habībim (P665)

Körer kün bar mu kin āy dek yüzünğni

Hayr-i damend şehzāde Tabībim,

İşitür men mu seniğ şerik-i sözüñni.

Çöyrülürsen kıysi kirdāp belada,

Tutup yedi kıysi nihañ deryāda. (P670)

Körer künler bolur mudur azade,

Bolsa kılsam idi āhū közüñni.

Ey mihrībān Tabīb şahim sen kıanda,

Bilsem idi barsam idi men ānda.

Zührā Hanım munda āhū efganda,

Sürme kılsam irdi baskan iziñni (P675)

4.3.3.6. Sadakat motifi

Birçok halk anlatısında bir motif olarak bulunan sadakat motifi Tabip Padişah ile Zühra Hanım hikâyesinde de vardır. Bu destanda sadakat motifi, Tabip Padişah’ın Bibi Sultan ile arasına kılıç koymasıyla gerçeklerşir. Dede Korkut’ta geçen Bamsı Beyrek hikâyesinde de sadakat motifi, bu şekilde işlenmiştir (Ergin, 2014:135).

“Ey şehzādem men sizni körmek hemmā ‘āşık boldum, eger siz meni vaşāliŋgizdin yiraq kılur bolsaygiz men helāk bolugumdur” dip yıǵladı. Şehzāde kılıcni yalaŋglap otrada koyup (P650) eydikim: “Her kişi evrilse kılinc şol kişini kessün” didi. Melike hem nā ‘ilāc rāzi boldi ve likin ‘aşq-i muhabbet melikeni faşş kıldı.

4.3.3.7. Başı kesilerek öldürülme motifi

Başı kesilerek öldürülme motifi, maslarda sık sık kullanılmıştır. İslami inanca göre mutluluk, saadet ancak öbür dünyada olur. (Türkmen,1998:192)

Bu motif destanımızın sonuç bölümünde karşımıza çıkmaktadır:

Taz’ning aççıǵı kelip Tabīb Pādişāh’ni Kara Hān’ning kaşıǵa alip yürdi. Kara Hān şehzādeni ölümke buyurdi. Cellādlar şehzādeni şehīd kıldı. Zührā Hānım işitip bī-hod bolup yikildi.

4.3.3.8. Mezarın toprağı açılır

Zühra Hanım, Tabip Padişah’ın ölümünden sonra Tabip Padişah’ın mezarına gider. Mezar açılır ve Zühra Hanım mezarın içine girerek Tabip Padişah’ın yanında ölür.

“Perverdigar özünge nā ve binadur-sen meni Tabīb Pādişāh’ga bermekke va’de kılıp ‘ahde feymān kılıp iken halā bu kün bolǵanda atam va’desini bozup bir Tazǵa berür bolupdur. Perverdigār (P755) meni şehzādege yetküzkeysen” dip tañ atkunça öre turup talep kıldı. Irtesi öy kızlari birle Tabīb Pādişāhning künbezikebardi. Baǵriman Hudāy kenbez yarildi. Şehzādeni mu’ayene kördi. Zührā Hānım’ning şabri qarāri kalmadı. Özini şehzādening üstike taşladı, cān berdi.

4.3.3.9. Avcılık motifi

Destanımızın giriş bölümünde Ak Han ve Kara Han çok iyi dost olup ava gittikleri anlatılmıştır. İki padişah da çocuklarının olduğu haberini yine av yaptıkları esnada almışlardır. Bu bölüm destanımızda şöyle geçmektedir:

Her iki pādişāhning banūlari hamiledār irdi. Her iki (P425) pādişāh her küni avǵa çıkip, buǵa, maral şır, yolbarslarni şikār iter irdi. Her iki pādişāhning yurti birbirike çetiş yakın irdi. Kazāra bu iki pādişāhlar şikārǵa çıkip ‘ayni temāşa üstide serverlik evreside irdi.

4.4. Nözügüm Destanı

Hocalar sülalesinden Cihangir Hoca, 1824 yılında Kaşgar’da Çinlilere karşı bir istiklâl mücadelesi başlatmış ve bu mücadelede başarılı olmuştur. Ancak Çin’den getirilen “Çempen” adı verilen kuvvetler karşısında yenilmiş ve Mançu sülalesinden olan Çin hükümdarına teslim edilmek üzere demir kafes içerisinde Çin’e götürülürken yolda vefat etmiştir. Mançu sülalesinden olan Somonlar, ve Moğol asıllı Kalmuklar, Doğu Türkistan’da büyük bir yağma hareketine başlamışlardır. Esir aldıkları erkekleri köle,

kızları da cariye olarak satmışlardır. Bu acı olayı yaşayanlardan birisi de destan kahramanı olan Nözügüm'dür. Nözügüm teslim olmak yerine mücadele etmeyi tercih etmiş; milli bir destan kahramanı olmuştur (Özkan,1992: 299).

Türk destanlarında kadın tipler, her zaman erkek kahramanlara yardımcı bir tip olarak yer almıştır. Fakat Nözügüm destanında, destanın ana kahramanı kadındır. Destanda Nözügüm, ün kazanıp kahramanlık göstermek yerine bağımsız, hür yaşamayı arzulamıştır. Nözügüm inandığı değerler uğruna insani bir mücadeleyi seçmiştir (Özkan,1992:303).

4.4.1. Nözügüm Destanının Olay Örgüsü

I.Çinli Dövenk Han, han olduktan altı yıl sonra Cihangir Hoca gelip Kaşgar'ı fetheder. Altı ay sonra Çinliler taze ve kalabalık bir kuvvetle gelerek Cihangir Hoca'yı ve kahramanımız Nözügüm'ü esir alıp bir Kalmak'a satarlar.

II.Kalmaklar bir gün eğlence yaparlar, şarap içip sarhoş olurlar. Nözügüm fırsattan istifade Gulca şehrine doğru kaçar. Kalmaklar, Nözügüm'ün kaçtığını ancak üç gün sonra fark ederler. Ağabeyi İbadullah Hoca'ya Nözügüm'ün yerini söylemesi için işkence ederler. Ağabeyi İbadullah Hoca, işkencelere dayanır ve kız kardeşi Nözügüm'ün yerini söylemez.

III.Nözügüm, gündüz gizlenip gece yürüyerek Kalmaklar'dan kaçmaya çalışmaktadır. Gulca şehrinde kendine kamışlardan bir sal yapar. Almatı şehrine girerken bir grup Kalmak tarafından görülür. Kalmaklar komutanları Cankcun'a haber verir.

IV.Cankcun, Nözügüm'ün yakalanması için ferman verir. Nözügüm, Kalmaklar'a yakalanmamak için kamışlığa saklanır. Kalmaklar, kamışlığı ateşe verirler. Nözügüm yanan kamışlıktan kurtulmak için dağa kaçar ve bir çobanın çadırına sığınır.

V.Nözügüm'ün dağa çıktığını öğrenen Kalmaklar, Nözügüm'ü dağda yakalarlar. Nözügüm'ü Küre şehrine getirip Cankcun'a teslim ederler. Nözügüm, Cankcun'un karısının hizmetine verilir. Cankcun'un hanımı, Nözügüm'ün Kaşgar'dan çocukluk arkadaşıdır. Nözügüm, Cankcun'un hanımına kendisini Solonlara vermemeleri için yalvarır.

VI.Cankcun, bu isteği duyunca hiddetlenir ve Nözügüm'ü hemen Şisen Delü'ye Şisen Delü de Solon'a teslim eder. Solon, Nözügüm'ü nikâhına almak için bir toy düzenler, çok şarap içip sarhoş olur.

VII.Toy günü akşamı, gerdek gecesi, Nözügüm bir fırsatını bulur, Solon'u öldürür. Yanına kazan, pirinç ve tuz alarak ormana kaçar. Ertesi gün Solonlar, Nözügüm'ün kaçtığını

anlayıp komutanları Cankcun'a haber verirler. Cankcun, Nözügüm'ün bulunması için askerlere derhal emreder. Askerler, Nözügüm'ü altı ay ararlar bulamazlar.

VIII.Nözügüm yemek yapmak için ateş yakar ve kendisi su almaya gider. Nözügüm'ün su almaya gittiği esnada ateş ormana sıçrar, yangın çıkar. Dumanı gören Solonlar yangının çıktığı mevkiye gelirler ve Nözügüm yakalayıp ayağına pıranga, eline kelepçe vururlar.

IX.Nözügüm'ü hapishaneye atarlar ve işkence ederler. Cankcun, mektup yazarak durumu Solon'a bildirir. Ferman kırk bir günde ulaşır, fermanın cevabı kırk bir günde gelir.

X.Fermanın cevabında Nözügüm'ün tez elden öldürülmesi gerektiği yazılmıştır. Nözügüm, şehir meydanına getirilir, cellat tarafından boynu vurularak öldürülür. Meydan bulunan iki yüz kadar döngen (Çinli Müslüman) Nözügüm'ün başını gövdesine dikerek, Nözügüm'ü defnederler.

4.4.2. Nözügüm Destanındaki Şahıs Kadrosu

Nözügüm: Destanımızın ana kahramanıdır. Olay örgüsü içerisinde iffetini korumak için yaptığı tavır ve davranışlarla milli bir tip hüviyetine bürünmüştür. Nözügüm, fiziksel olarak narin, zayıf, güzel bir Uygur kızıdır. Bu vasıflarından dolayı Uygurlar ona Nözügüm (Nazik) ismini vermişlerdir. Aynı zamanda medrese eğitimi almış, aydın bir tiptir. Nözügüm'ün bu vasıfları destan içerisinde şöyle geçer:

Elkişsa bu Nözügüm özi molla hatun iken özi yılba buğday (P795) önglük kara köz, kara kaç, nazük beden için Kaşkar halkı Nözügüm dip at koyğan irdi.

Ağabeyinin eğer sen burada kalırsan doğacak bütün çocukların Kalmak olur. Sen buralarda durma, kaç demesinden sonra Nözügüm Solonlardan kaçır. Bu davranışı Nözügüm'ün iffetine sahip olduğunun göstergesidir:

Ama künlerde bir kün Nözügüm tağdaki bulcar kilişkan yaring başığa barganda igesi' İbadullah Hoca hem yār başığa barip her ikisi yiglaşip yiglaşip hāl ahvālını eyteşip maşlāhat kilup egesi 'İbadullah hoca eytipdür ki:“Ey Singlim Nözüküm sen munda turmağil(P 800), bir tarafka kaçip kitğil. Eger qalmasaᅇ, seni Qalmaqlar alurlar; toğkan ferzendlerniᅇ barcasi Qalmaq bulur. Özüᅇ hem kara kâfirlerdeñ bulursen dip irdi.”

Destanımızın neredeyse tamamında Nözügüm'ün Kalmaklar ve Solonlardan kurtulmak için verdiği mücadele anlatılmıştır. Nözügüm'ün kaçabilmek için bir Solon'u öldürmesi, ormanda gündüz gizlenip gece yürümesi, kamışlardan sal yapıp kaçması onun mücadelecisi ve gözü kara kişiliğinin bir yansımasıdır. Fiziki olarak Uygurlar tarafından Nözügüm

(Nazik) olarak adlandırılrsa da olay örgüsü içerisinde sergilediği azimli ve kararlı hareketleriyle kadın olarak mükemmel bir destan tipi çizmiştir.

Solon hoşhällikde kop arak eçip mest boldi. Şol kiceside Nözüküm solonni boğazlap öltürdi. Kaçip çakar nihayal kılıp bir munca kürünç, tuz bėrmis. Kazan bir çini alıp cangalğa kaçip kirdi. İrtesi solonler bu ahvāletni (P885) körüp Cank-cunğa sūlening ölkenini Nözüküm'ning kaçip kitkenini ma'lum kıldi. Cank-cun Dalüye'ge buyruq kıldi. Nözüküm'ni tağsun dip Dalü'ye iki Canki bilen yigirmi otuz yāyilarning Nözüküm'ni tefinkler dip yalbardi. Bu Cank yayilar istep tabalmas irdi. Nözüküm şol kaçkanda alta ay kaçip yürüdi. Nözüküm cangalda kaçip yürüp aytkan(P890) beşinci nahşisi şubdur:

Nözügüm'ün destan metninin nazım bölümlerinde söylediği şiirlerden anlıyoruz ki Nözügüm'ün üç yaşında bir bebeği vardır. Ancak bebeğin babası ve Nözügüm'ün eşi olan kişiden destanda bahsedilmemiştir. Nözügüm'ün bebeği için şiir söylediği bölüm:

Yamin menke kindür ölüm kıtti yakındur.

Nözüküm yekeyalguz Şiyamunğa sulandi.

Kaşki körsem atamni Kalamaqdaki akamni. (P940)

Körmey olup kitermen Kaşkar'daki akamni.

Men körmeken mamamni meni toğkan anamni.

Çinpin barip öltürken üç yaşındaki balamni.

Āldimizda caladur kılincini oynatur.

Meni uşbu ölümdin kandağ kişi ācratur. (P945)

Nözügüm'ün azimli ve mücadeleci karakterini gösteren bazı destan bölümlerini yukarıda inceledik. Nözügüm, Solonlara yakalanmamak için türlü eziyetlere katlanıp kaçarken elbette insani olarak özlem, hüznün, çaresizlik gibi duygulara kapılmıştır. Nözügüm'e zaman zaman hâkim olan bu duygular destanımızın nazım bölümleri içerisinde anlatıcı tarafından bize verilmiştir. Bu nazım bölümlerinden bazıları şunlardır:

Nözük bilek bağlandi olturkali raslandi.

Yalguz ġarip Nözüküm Şi Yamunğa suvlandu. (P935)

Atam Kaşkar'da kıldi Nözüküm dip yıgladi.

Yalguz mehreban akam kıalmaq icide kıldi.

Yamin menke kindür ölüm kıtti yakındur.

Nözüküm yekeyalguz Şiyamunğa sulandi.

Kaşki körsem atamni Kalamaqdaki akamni. (P940)

Körmey olup kitermen Kaşkar'daki akamni.

Men körmeken mamamni meni toĝkan anamni.

Çinpin barip öltürken üç yaşındaki balamni.

4.4.3. Destanın Şekil ve Üslup Özellikleri

Nözügüm destanı, nazım- nesir karışık bir yapıya sahiptir. Destan metninde mensur kısımlar, manzum kısımlardan daha fazla yer almaktadır. Nesir bölümlerinde vakalar arasındaki bağlantı, olay akışı verilmiştir. Nesir bölümler konuşma diline yakın sade bir üslupla kaleme alınmıştır. Tahkiyeli metinlerin önemli bir bölümünde olduğu gibi Nözügüm destanında da yapaylıktan uzak, konuşma diline dayanan bir hikâye tekniği hâkimdir. Mensur kısımlarda genellikle di-li geçmiş zaman kip ve –p zarf- fiil eki kullanılmıştır. Metinde –p zarf- fiil eki kullanılarak olayların birbirine bağlantısı yapılmıştır. Destan metninde mensur kısımlar, manzum kısımlardan daha fazla yer almaktadır.

Nözügüm destanı konusu bakımından bir kahramanlık destanı kabul edilebilir. Kahramanlık destanlarımızın önemli bir bölümünde millet olarak bağımsızlık mücadelesi, cihan hâkimiyeti, bir ulusu yok olmaktan kurtarma mücadelesi gibi temalar işlenmiştir. Nözügüm destanında da destan kahramanı Nözügüm, iffetini koruyabilmek için Solonlarla Kalmaklarla tek başına mücadele etmiştir. Nözügüm'ün mücadelesi elbette bir savaş ya da yalın kılıç kavga değildir. Öncelikle Nözügüm'ün kadın olması, tek başına ormanda, çölde kalması, hayatını idame ettirebilmesi bakımından esaslı bir mücadele örneğidir. Hayatta kalabilme, iffetini koruyabilme mücadelesi anlatılırken aksiyoner, akıcı, heyecanlı bir üslup kullanılmıştır. Hem nazım hem nesir bölümler olayın heyecanını okuyucuya aktarabilmek için kısa cümleler, soru cümleleri, nazım bölümlerinde verilen özlem, hasret, yakınma dolu şiirler de Nözüküm'ün çilesi, ızdıraplarını okuyanlara yansıtabilmiştir.

Nözügüm destanında olaylar üçüncü tekil kişi ağzından, Tanrısal bakış açısıyla anlatılmıştır. Metinde verilen konuşmaların önemli bir bölümü monolog şeklindedir. Monolog olarak verilen bölümler Nözüküm'ün okuduğu nahşilerdir. Bu nahşilerden birkaçını örnek verelim:

Ķamiş aralap kün tüşti yalguz başka munĝ tüşti,

Men Nözük'ni tutĝali solon kâfirler çıktı.

Hüda saldi bu işke meni tuĝmas kaçışĝa (P830)

Solon kâfirbig yamân ot kıoymasun ĝamişĝa.

*Kirsem Kaşkar yolıga Kaşkar yoli yol bolğay,
Nözük a'ciz bendeni bir Hüdayim saklağay.
Kamışlarğa ot koymas men Nözükni tabalmas,
Men Nözük'ni tutqanda Hüda saqlar alalmas. (P835)
Kamışlıqğa ot koysa kaçıp kirey deryāğa.
Her kız hatun bolmasun sülen yüzi karağa,*

Destanımızda toplamda altı nazım vardır. Şiirler bizzat Nözügüm tarafından okunmuştur. Metinde nazım bölümler söylenmeden önce anlatıcı dinleyene/okuyana şöyle seslenmiştir:

Nözükümninġ evvel aytqan nahşisi.

Tivelere ağzi kamkağda bir igem bar Qalmağda

Bu kafir Qalmağ'ning qaşdi men Nözükni salmağda... ya da

Nözüküm'ning kamışlıqda yürüp aytqan ikinci nahşisi şudur:

Şiirler destanımızda nahşi olarak verilmiştir. Toplamda yedi nahşi(şiir), kırk beyit, seksen mısra vardır. Çalışmamızda esas aldığımız Pantusov'un yaptığı derlemede nazım kısımlar beyit şeklinde ve ağırlıklı olarak on dördlü hece ölçüsüyle söylenmiştir. Fakat şiirleri yapısal olarak incelediğimizde şiirlerin bir kısmının aslında musammat gazel şeklinde olduğu ve mani nazım şeklinin temel kurallarına uygun olduğu görülmektedir. Mesela:

*Tivelere ağzi kamkağda bir igem bar Qalmağda
Bu kafir Qalmağ'ning qaşdi men Nözükni salmağda.*

Tiveler cāy-ı tağ başi bulcarimiz yār başi, (P785)

Şol bulcarğa yetkende toqtamaydur köz yaşi.

Yalañg ayağ su kectim tağniñg suyini ictim,

Cayda yay qalmağ tami'ge a'ziz cānimdin keçtim.

Tağdin tüşken tört aqlıq törtilesi boz atlıq.

Törtülinning içide meniñg dādām Sumbaqlıq.

Verdiğimiz bu beyitlerde koyu olarak gösterilen kelimelerin birbiriyle kafiye oluşturduğu dolayısıyla bu beyitlerin musammat gazel şeklinde yazıldığı anlaşılmaktadır. Fakat derleyen kişinin esasında dördlük nazım birimiyle söylenen şiirleri kendi takdiriyle bu halde yazdığını da düşünebiliriz. Destandaki nazımların bir bölümü de beyit nazım birimiyle yazılmıştır:

*Ƙamiř aralap kün tüşti yalguz başka munġ tüşti,
Men Nözük'ni tutġali solon kâfirler çıġti.*

*Hüda saldi bu işke meni tuġmas kaçışġa (P830)
Solon kâfirbig yamân ot koymasun Ƙamiřġa.*

*Kirsem Kaşkar yoliġa Kaşkar yoli yol bolġay,
Nözük a'ciz bendeni bir Hüdayim saġlaġay.*

*Ƙamiřlarġa ot koymas men Nözükni tabalmas,
Men Nözük'ni tutġanda Hüda saġlar alalmas. (P835)*

Nazım bölümlerde ahengi saġlamak için ekseriyetle yarım ve tam kafiye, ses tekrarları ve rediflerden yararlanılmıştır.

4.4.4. Nözügüm Destanında Yer Alan Motifler Üzerine Genel Bir Deġerlendirme

4.4.4.1.Şair kültürel kahraman

Birçok Türk destanında kahramanların şair kimliklerine rastlamak mümkündür. Oġuz Kaġan Destanı'nın Uygur varyantında Oġuz Kaġan, dünya görüşünü şiir şeklinde dile getirir. Dede Korkut Hikâyeleri'nde de destan kahramanları zaman zaman manzum "soylama"larda bulunarak şair kimliklerini ortaya koyarlar. Köroġlu Destanı'nda da şair kültürel kahraman motifine rastlanır. Uygur Türklerinin Abdurrahman Han Destanı'nda kahraman Abdurrahman Han, bazen hamasî bazen de hikmetâmiz tarzda şiirler söyleyen bir şair olarak karşımıza çıkar. (Şimşek, 2012: 55)

Nözügüm destanında, destan kahramanı Nözügüm duygularını basit ve etkili bir şekilde dile getirebilmek için nazım söyleme, okuma yoluna başvurmuştur. Destan metninde toplamda yedi şiir(nahşi) okumuştur. Bu şiirlerden birisini örnek veriyoruz:

Kündüzi Ƙaraġaylıġġa barip hoş hevâ yirlerde yürüp atasi yâdiġa kelip ayġġan Nözüküm'ning üçüncü nahşisi:

Men Kaşkar'din çıġġali töşek salip yatġani yoġ.

Atam Ƙoyġan saġimġa taraġ salip tartġan yoġ.

Canım atamni körmey olup kider boldum men. (P850)

Men Nözük dek hiġ ġatun yal'uz çölde yatġan yoġ.

Aġiri aşkâra boldum yâřunġali yer bar mu?

Menge ġattıġ kün tüşti alıpġacar êr bar mu?

*Tagdin tüşkenley suvni süzüp içer kani,
Meni Kaşkar şehrike alip kaçar ér kani. (P855)*

4.4.4.2. İnat

İnat motifi, destanımızın bütününesirayet eden bir duygudur. Nözügüm'ün iffetini korumak için mücadeleden vazgeçmemesi onun dirayetli ve inatçı bir karakterinin olduğunu bize gösterir.

4.4.4.3. Cenaze merasimi

Nözügüm, Cankcun'un askerlerince yakalalanıp şehir meydanına getirilir ve şehir meydanında Nözügüm'ün başı vurulur. İki yüz kadar döngen tarafından başı gövdesine dikilir ve defnedilir.

4.4.4.4. Talihi yaver gitmeyen kahraman

Nözügüm, Çinli askerlerin elinden iki defa kaçmayı başarır. İkinci kez Çinliler tarafından yakalandığında ise şehir meydanında başı vurularak öldürülür.

4.4.4.5. Başa gelenleri hikâye etme

Kahramanın başından geçenleri başka bir karaktere anlatma motifi, Nözügüm destanında destan kahramanı olan Nözügüm'ün başından geçenleri zaman zaman şiir şeklinde hikâye etmesidir. Metinde Nözügün'ün başından geçenleri hikâye ettiği yedi şiir(nahşi) vardır.

4.4.4.6. Esir düşme

Nözügüm iki kez esir alınır. İlk esir alınışında Cankcun'un karısına hizmet etmesi için hizmetçi olarak Cankcun'a ve Cankcun'un karısına teslim ederler. Nözügüm ilk tutsaklığından firar etmeyi başarır. İkinci kez esir düşmesinde başı gövdesinden ayrılarak şehit edilir.

4.5. Atasözleri

Yeryüzünde her toplumun atasözü vardır. Divan-ü Lugati't Türk'te atasözleri, Arapça "mesel", Türkçe "sav" sözcükleriyle, divan edebiyatında ve Osmanlıcada bu kavram için mesel de, darb-imesel olarak geçmektedir (Aksoy, 1993: 3). Belli bir dil, kültür, zevk seviyesinde ortaya çıkan atasözleri genellikle manzumdur. Mensur atasözleri, manzum atasözlerinin hafızada kalmış, düşüncede unutulmamış muhtemel parçalarıdır (Elçin, 2004: 628). Atasözleri, geniş halk kitlelerinin yüzyıllar boyunca geçirdikleri denemelerden ve düşüncelerden doğmuşlardır. Milletın ortak düşünce, kanış ve tutumunu belirtir, bize yol

gösterirler. Bir atasözüyle belgelendirilen tutumun doğruluğu herkesçe kabul edilir. Günlük hayatta bilimden edebiyata, teknolojiden ahlak terbiyesine varıncaya kadar yaşamın her alanında insanlara prensip ve kaide kazandıran atasözleridir. Atasözleri halk hafızasının ortak bir ürünüdür; hüküm bildirir (Elçin, 2004:627).

Uygur Türkçesinde atasözleri makal olarak adlandırılmaktadır. Tıpkı Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Uygur atasözleri de farklı biçimsel ve kavramsal özelliklere sahiptir. Uygur atasözlerini biçimsel ve kavramsal özellikleri bakımından inceleyeceğiz.

4.5.1. Uygur Atasözlerinin Biçimsel ve Kavramsal Özellikleri

Atasözleri klişeleşmiş, belirli bir kalıp hâline gelerek söylenen/söylenmiş sözlerdir. Atasözlerinde kullanılan kelime veya kavram yerine eş ya da yakın anlamlı başka bir sözcük kullanılmaz. Atasözlerinde sehl-i mümteni sanatına sıkça başvurulmuştur. Atasözleri az sözcükle çok şey anlatma kabiliyetine sahiptir. Dolayısıyla atasözleri genellikle bir cümle azınlıkla iki cümle nadiren de olsa ikiden daha fazla cümle formundadır (Aksoy, 1993: 4).

İncelememize mevzu olan Tarançi Halk Edebiyatından Örnekler adlı çalışmamızın atasözleri bölümü on üç farklı başlıkta toplam 494 atasözü yer almaktadır.

Eserdeki atasözleri, Uygurların ortak zihin ve yaşanmışlıklardan öğrendiği deneyimlerin farklı formlarda teşekkülüdür. Eserde yer alan atasözleri genellikle bir tema etrafında söylenmiş atasözleridir. Ancak günlük hayatta pratik şekilde genele hitap eden gençlere nasihat ve ibret verme, çalışmanın önemi, dünyanın faniliğinden bahseden genelgeçer atasözleri de vardır. Kinaye, mecaz, tariz gibi edebi sanatlar sıklıkla kullanılmıştır. Somuttan soyuta, metforlara dayanan bir anlatım söz konusudur. Birkaç atasözünü inceleyecek olursak:

19- Ƙarĝa balam afaƙ kerfi balam yumuřaƙ.

Ya'ni her adamning balasi ƙarĝa dek ƙara bolsa hem bölek aƙbalalardin (P1025) obdan körenür. Eger balasi kirfi dek yerik bolsa hem ata hem anasiĝa yumařaƙ digen sözdür.

Bu atasözünde karga ve kirpi üzerinden teşhis ve intak sanatı yapılmıştır. Hayvanlar üzerinden yani metoforlar aracılığıyla her insanın hem kendini hem kendinden olan her şeyi mükemmel ve kusursuz bulduğu, halkın ortak tecrübelerinden hareketle atasözü hâline gelmiştir. Aynı zamanda atasözü aracılığıyla karşıdaki kişiye bencil, kendini beğenmiş olmayıp mütevazı olması hususunda bir öğüt, uyarıdır.

26- *Köngül ağırtқан dost aymas,*

Mide ağırtқан aş. (P1050)

Ya'ni köngülni ağırtadurğan adamlar dostluqqa yaramaydur. Ziyān qıladurğan aşqa oqşaşdur digen sözni.

Atasözümüzde iyi bir dostun nasıl olacağı, iyi arkadaşların nasıl seçileceği tasarruflu bir şekilde anlatılmıştır. Gönle sıkıntı veren dost mide ağırtan aş benzer diyerek de teşbih sanatı yapılmıştır. Böylelikle atasözümüzde dostluk kavramı yüceltilmiş, dost seçiminde ihtiyatlı olması gerektiğinin altı çizilmiştir.

61- *Ağızi yumuşaq mozay on eynekni emer.*

Y'ani şirîn sözlük kişi kimdin yahşi söz qılıp fayda alğanı eytür (P1170).

Tek cümleden oluşan bu atasözü de Türkiye Türkçesinde sıklıkla kullandığımız “Tatlı dil yılanı deliğinden çıkarır.” atasözüyle birebir aynı anlamı karşılamaktadır. Toplum içerisinde makul, uygun bir dille konuşmanın insanlara bütün kapıları açacağını anlatan atasözümüz aynı zamanda toplumsal hayatta uyulması gereken görgü kurallarına da dikkat çekmektedir.

123- *Yetim taydan yorğa çıkar,*

Yetim baladin dorğa çıkar.

Y'ani kiciğ at balası anasidin ayrılıp yürüp yorğa bolup kalur. Anga oqşa ata anasidin ayrılıp yetim çong bolğan balalar asiğ savuğ başidi ötüp āhrıde mansıbdarlarnıñ hizmetide bolup yürüp dorğa bolur digenidür. (P1380)

İki mısradan oluşan bu atasözünde, insanların vefa ve hoşgörü duygusundan uzaklaşarak adeta sahipsizmiş gibi görülen yetimleri dışlayıp horlamasının ne kadar yanlış olduğu anlatılmıştır. Bu atasözü hoşgörü, sahiplenme, yardımseverlik gibi evrensel değerleri bütün insanlara kısa ve özlü bir şekilde salık vermiştir.

338- *On hatunıñ bir tavuħca 'aqli yok (P2205).*

339 -*Ol tahvunıñ 'aqli bolsa yer mu poq.*

340- *Hatun kişi ādem emes.*

Yukarıda müstakil olarak verdiğimiz atasözleri de toplum içinde kadınlara atfedilen, kadınları erkeklerden daha küçük ve aciz gören sadece erkek egemenliği, egosundan ortaya çıkan atasözleridir. Kadınları hâkir gören bu atasözleri muhtemelen çok yaygın olarak

kullanılmasa da derleyici tarafından esere dâhil edilmiştir. Çünkü ilerleyen bölümlerde kadınları yücelten çok sayıda atasözü vardır ki zaten bu atasözleri de yapı, içerik ve sayı yönünden eserde önemli bir yer tutmaktadır.

364- *Eger on yıl öyide bolmasa un.*

Üni çıkmas ani itürge bir kün.

365- *Yahşi hatuning öyide on yili geçe yigeli uni bolmasa hem miŋga un tapit birgil dip erige itip ağır yitmas miŋga aqçe tapip birgil dimes (P2255).*

381- *Yaman hatun şeytanin kamcisidur.*

Qolin bağlağuci agramcisidur.

382- *Yaman hatun şeytaning kamcisidur. Aning saçi kolungni bağlayipdurgan argamcidur.*

361- *Eger bar hatunning yahşi hali.*

Dime hatun digil erning kemali.

Y'ani alğan hatuning yahşi bolsa seni dip yat ademler birlen oynaş kılmasa andağ hatunni hatun dimegil belki erning kemali digil (P2245).

362- *Hoş ol zen bilmese beyhüde dirni.*

Seçük lafzi pilen şād etse erni.

363- *Hatun kişining yahşisi bī-fayda sözni dimes fayda yok erge barmas belki tatlıg tili birlen erini könglini hoş kıtur digeni (P2250).*

Yahşi hatunlar başlıklı bölümden alınan bu atasözleri kadınlarıöven, yücelten atasözleridir. Yani toplumda kadına verilen değerin ne kadar yüksek olduğu, iyi bir kadının hem ailesine hem eşine hem de topluma ne kadar faydalı olabileceği belirtilmiştir. Bu atasözleriyle Uygur sosyal hayatında kadın- erkek eşitliğinin olduğunu anlayabiliriz. Yine yaman hatun şeytanın kamçısıdır, saçları erkeğin kolunun bağlayıcısıdır diyerek de istenmeyen huylara sahip kadınların zararları açık olarak belirtilmiştir. Bir önce verdiğimiz kadını yeren hatta küçük gören atasözleri ile bu atasözleri anlam bağlamında birbirleriyle çelişmektedir. Atasözlerini kıyasladığımızda hâkir görülen kadınları istenmeyen vasıflara sahip kadınlardır.

Şekil bakımından atasözlerini incelersek ilk başlıkta yer alan atasözleri günlük hayatta sürekli söylenen atasözleridir. Bu bölümde otuz dokuz atasözü vardır. Atasözlerinin

neredeysi tamamında geniş zaman kipi kullanılmıştır. Yirmi atasözü iki satır/mısra Şeklinde kaydedilmiştir. Yirmi atasözünün onunda kafiyeli bir söyleyiş vardır:

6- *Cihānning kārī,*

İki eling āri.

11- *Ķiz bala érde yaĥři,*

Érde bolmasa yerde yaĥři.

Atasözlerinin bir bölümü sıralı ya da birleşik cümle Şeklinde söylenmiştir:

3-*Ķariĝınca kicik bolur, Ķılĝan işi füçek bolur.*

8- *Ķaynak su iç kõnglüng tinç.*

9- *İt semürse igesini tutar.*

Atasözleri ile ilgili ikinci başlık Padişahlar hakkında söylenen atasözlerinin yani ortak bir tema için söylenen on üç atasözünün derlendiĝi bölümdür. Bu bölümde yer alan on üç atasözünün on tanesi iki satırdan oluşmuştur. İki satırdan oluşan atasözlerinin tamamında kafiye, redif uyumu mevcuttur. Atasözlerinin hepsinde geniş zaman çekimi vardır.

İki satırdan oluşan atasözlerinden bazılarını ařaĝıda veriyoruz:

40-*Padişah kedāy bolsa padiřahlıķını Ķoymas,*

Keday padişah bolsa kedāyılıĝını Ķoymas. (P1105)

41- *Ķibledin Ķiksa buluĝlar saĥt-i boran bolĝusi,*

Ā`dl yoĝ şahning tizrek mülki virān bolĝusi.

43- *Padişah bolsa `adāletlik,*

Re`aya tapar refāyitlik.

48-*A`sker ötse arasidin kesip ötme,*

Sipah köprek bolsa ani basip ötme.

Belirli bir tema etrafında toplanmamış olan atasözlerinin bulunduĝu üçüncü kısımda yüz yetmiş atasözü vardır. Atasözlerinin altmışikisi iki satırdan oluşmuş atasözleridir. Atasözlerinin tamamında geniş zaman kipi kullanılmış ya da geniş zaman anlamı vardır. Atasözlerinin bir bölümü sıralı, birleşik cümle Şeklinde verilmiştir. Eksilteli cümle örneĝi

olarak kabul edeceğimiz “gibi” edatıyla oluşturulmuş birkaç atasözü de vardır. Bu atasözlerimiz şunlardır:

79-*Puti köygen tavuğ dek (P1225).*

89- *Qalmağ sevdağa kirken dek.*

220-*Qacac bolğay özüm dek,*

Qaralap turğan közüm dek. (P1695).

İki satırdan mürekkep atasözlerinin kırkında kafiye uyumu bulunmaktadır. İki satırdan oluşan atasözlerinden birkaç örnek aşağıda verilmiştir:

56- *Qazağ qarisa tayğa miner,*

Qalmağ qarisa tamğa miner.

68- *Hevaniñ küldüri bar yamğuri yoğ,*

Buvaniñ toğmağı bar mağduri yoğ.

69-*Otra bayniñ uyğusi kelmes,*

Töşi yaliniñniñ qopğusi kelmes.

70- *Derdi bar bostanda yatqunça beyabān yağşirağ*

Derd bilmes adamdin bilse hayvan yağşirağ

87-*Üzümiñniñ dirmen,*

Qapup alip yirmen.

99- *Āh dise ufkusi körünür (P1275).*

Döngeyse kakası körünür.

107- *Bir kişige kenc bile ni'met berür (P1300).*

Bir kişige rehtbile miñnet berür.

108- *Birige rozı qilipdur taht-i taç.*

Bir tofrağ üzre yatur qarni aç (P1305).

Yine bu bölümde yer alan üç atasözünde atasözlerinin ortaya çıkışıyla ilgilihalk arasında söylenen bir kısa hikâyeye yer verilmiştir.

222- Aq saqalim bilen yalqan eynemen mu?

Bu andağ maqaldür ki: Elliñ yilning tograsida üstün artuşda Kaşkar mażaftida A'bduraman Bay dip bir bay bar iken, bu A'bduraman (P1700) Bay aqsakallıq kari kişi iken bu A'bduraman Bay'ning bir taz çakari bar iken bir küni bay bir fencerelik sarayda oltursa; taz bayni körmey. Fencereke baqip saqalli olturupdur. Bay tazga karasa tazning hāyasi beliñ dek çoñg iken ve hem uzun iken bay qarap körüp külüpdür. Bayning haṭuni yanida açgan tekıp olturğan iken baydin soraydur ke: (P1705) "Nemege külersiz?" dipdur bay eytipdür ke: "Bizning çakar fencerening yanıga kelip siydi." Karasam hāyasi beliñ dek çoñg iken ve hem uzun iken şuvni körüp keldüm didür. Haṭun hiç söz kılmıpdur ama köñglide hiyal kılipdur ke men şol taz birlen yatıp körsem bay rast eytemdür. Ya yalqan eytemdur eger bayning sözi rast bolsa men taz birlen oynaşip nefsimge (P1710) āram beray. Bu bay kari kişi minning nefsimge āram bermalıydur dip. Şol hayalide kalğanini bay fehmlap bilep haṭunini azmayış kılmak üçün iki kün ötüp üçünci kün bay tazga eytipdür ke: "Men Kaşkar şehriye barıp üç künde kilelmen, atni tuğgil." Taz derhal atni tuğup tayyar kılganda bay atlanıp kitip bir munça yol yürüp kece kirkende yanıp kelip (P1715) atni ba'ning bir yolunkida uquyup bay özi aheste ögzege çikip fenceredin marap olturupdur. Haṭun yatar vaqtide tazni kaçqarip eytüpdür ke: "Bu kün kece bay yoğdur. Men yalguz yatgali korqar men. Sen hem sarayda mening yanimda yatgil." dipdür. Taz ma'kul dip sarayda yatkan iken haṭun eytipdür: "Menke yakin yatkil, korqum kiledur." diyipdür. Taz haṭunga yakinrak yatıpdur (P1720). Haṭun eytipdür: "Teḥi hem yakinrak yatkil dir." Taz teḥi hem yakin yatıp haṭun eytipdür: "Koynumga kirkil." dipdür. Taz haṭunning koynıga kirkende hāyasi kofup haṭuning iki putining arasıga kiripdür. Haṭun önkde itip tazning hāyasini tutup silep zevkler kelipdür. Taz haṭunni berni koyupdur, haṭun astida yitip eytürmiş(P1725): "Bizning bay hāyañni yoğan." uzun dip t'arif kılip aydi: "Men ÇinRāman bay fencerede olturup eytipdür ke ey haṭun men şuv aq saqalim birlen yalqan eytemen mü?" dipdür. Haṭun şermende bolupdur şol zamandin bu zamana gaca şuv sözni kılaşip Tarançiler külişürler(P1730).

Dava Hakkında Söylenen Atasözleri adındaki dördüncü başlığımızda doksan atasözü vardır. Yedi atasözü iki mısra biçiminde oluşturulmuş, üç atasözünün teşekkülüyle ilgili kısa hikâyeler verilmiştir. Atasözlerinin tamamında geniş zaman kipi ve emir kipi kullanılmıştır. Eksiltili cümle şeklinde kaydedilmiş atasözümüz bu bölümde bulunmamaktadır. İki satırdan oluşan atasözlerine aşağıda birkaç örnek veriyoruz:

226- *Tistañtañ tistañtañ.*

Men sizge eytay siz añañg (P1775).

298- *Fehimsizning feragati yoq*

İştansizning halāveti yoq.

Ölüler Hakkında Söylenen Atasözlerinden oluşan beşinci başlıkta on atasözü bulunmaktadır. On atasözünün tamamı tek satırdan ve basit cümle yapısıyla kurulmuştur. Atasözlerinin fiil çekimleri emir kipi ya da geniş zaman kipiyle sağlanmıştır.

Hanımlar Hakkında söylenen atasözleri dönemin toplumsal cinsiyet algısı bakımından öne çıkmaktadır ve eserde oldukça fazla yer almaktadır. Birkaç bölümünün neredeyse tamamını hanımlarla ilgili atasözleri teşkil etmektedir.

Hatunlar Hakkında Söylenen Atasözleri adlı altıncı başlık yedi atasözünden mürekkeptir. Üç atasözü iki mısradan oluşmuş ve yedi atasözünün tamamının ortaya çıkışıyla ilgili hikâyesi vardır.

Hatunlar Hakkında Söylenen Atasözlerinden oluşan altıncı başlığımızda on sekiz atasözü bulunmaktadır. Atasözlerinin bir kısmı geniş zaman ya da emir kipiyle çekimlenmiş fiil cümlesi yapısındadır. Yüklemi isim türünde olan isim cümlesi tarzında söylenmiş atasözleri sayısı az değildir.

Yaman Hatunlar Hakkında Söylenen Atasözlerinin bulunduğu yedinci bölüm sekiz atasözünden mürekkeptir. Atasözlerinin tamamı iki satırdan oluşmuş ve kafiyeli bir yapıya sahiptir.

Yahşi Hatunlar Hakkında Söylenen Atasözleri başlıklı bölüm ise elli iki atasözünden oluşmuştur. Otuz üç atasözü iki satırdan mürekkep atasözleridir. İki mısradan tertip edilen atasözleri kafiyeli bir yapıya sahiptir. Bu atasözlerinden birkaç örneği aşağıda veriyoruz:

361- Eger bar hatunniġ yahşi ħali.

Dime ħatun diġil ěrniġ kemāli.

366- Tutar ěr aldidā dāděk özini.

Ve ger yüz tüşse kaytarmas yüzünü.

Tek cümleden oluşan atasözleri ise basit yapıda kurulmuş olup geniş zaman ve emir kipiyle çekimlenmiştir.

İyilik ve Kötülük Hakkında Söylenen Atasözleri adlı dokuzuncu başlığımız yirmi altı atasözünden meydana gelmektedir. Atasözlerimizin tamamı tek satırdan mürekkeptir.

Atasözü ile Nasihat adlı onuncu başlığımız otuz üç atasözünden oluşmaktadır. Otuz üç atasözü de kafiyeli ve iki satırdan ibarettir. Atasözlerinde geniş zaman ve emir kipi kullanılmıştır. Bu atasözlerinden birkaç örneği aşağıda sizinle paylaşıyoruz:

416- Ķadalsa bir tiken ya tüşse bir ħül.

Aradetsiz imes ħiç iş yakīn pīl.

419- Eger sin saklasaġ rahmet yolidin.

'Adu kop kelsenni kelgey kulidin (P2415).

420- Resül idi körsem dünyadin yüz.

Hilâfet bolğay otuz yilğca tüz (P2420).

Kötü İnsanlar Hakkında Söylenen Atasözleri adlı on birinci başlığımızda yirmi bir atasözü vardır. On beş atasözü kafiyeli ve iki satırdan mürekkeptir. Atasözlerimiz geniş zaman ve emir kipiyle çekimlenmiştir.

Son iki bölümümüzü oluşturan Eşekler Hakkında Söylenen Atasözleri ve Hatun Halklar Hakkında Söylenen Atasözleri bölümlerinde yirmi altı atasözü vardır. Bu atasözlerinden altısı kafiyeli iki satırlık yapıdadır. Diğer atasözlerimiz ise tek cümleden oluşmuş, basit cümlelerle kurulmuştur.

4.6. Bilmeceler

4.6.1. Bilmecelerin Biçimsel ve İçerik Özellikleri

Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı olayları; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; zekâ güzellik türünden soyut terimlerle dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, muhakeme ve dikkatimize yansıtarak bulmayı hedefleyen kalıplaşmış sözlerdir. Bilmeceler, Batı Türkçesinde "bilmek" fiilinden, Doğu ve Kuzey Türkleri ile Azeri sahasında aynı anlamlara gelen "tabmak" fiilinden doğmuştur (Elçin, 1989:1). Prof. Dr. Şükrü ELÇİN Türk Bilmeceleri adlı kaynağında bilmeceleri manzum ve mensur olmak üzere iki ana kola ayırmıştır. Edebiyatımızda manzum bilmece sayısının mensur bilmece sayısından fazla olduğunu belirtmiştir. Bilmecelerin oluşum şekillerini on iki yan başlıkla açıklamıştır. Yine aynı eserinde bilmeceleri konusuna göre altı temel başlığa ayırmıştır (Elçin, 1989:1). Bizde eserdeki bilmecelerin incelemesini Prof. Dr. Şükrü Elçin'in tasniflerine göre yapacağız.

Tarançi Halk Edebiyatından Örnekler adlı eserimizin içeriğinde bulunan atasözlerimizin otuz ikisi iki satırdan, altmış dokuzu bir satırdan, on üçü dört satırdan on bir tanesi de üç satırdan mürekkep olan bilmecelerdir. İki veya daha fazla satırdan oluşan bilmecelerde hece ölçüsü, kafiye gibi ahenk unsurları düzenli değildir. Yine bazı bilmeceler bir ya da iki satırdan meydana gelmiş ve cümle içerisindeki kelime gruplarının bağlamına göre birden fazla cevaplı olan bilmecelerdir. Bu bilmecelerin cevapları da bilmecenin anlam ve cümle yapısıyla uyumludur.

Bir ya da iki satırdan oluşan bilmecelerden birkaç örneği aşağıda paylaşıyoruz.

23 - Uzundur süzükdür yaruğdur başi kiradur çigadur temadur yaşı.

Qalemni aytur.

40 - Tört kulaklık asmanğa qarap turar heme kişi anğa qarap turar.

Qazan.

43 - Özi bir dane içi miñg dane başi yirge baqar poti asmaña baqar.

Qapak.

54 - Beli birdür başi miñgdür ayağı mandane baş.

Her kişige lazim irmiş hahi kiş hahi yaz.

Buğday.

67 - Tenide tüki yok behadurum.

Qaynağan külni kizar.

Qaşuk.

Üç veya dört atırdan oluşan bilmecelelerden birkaç örneği aşağıda paylaşıyoruz. Ahenk unsurlarının tam olduğu örnekler vermeye gayret edeceğiz.

82 - Üç yüz altmışka kiripdür bir civan.

Qırk sekiz kızi bar şahib kıran.

Hem on iki oğli bar bir atadin.

Altesidür ehl-i zalim altesi fahr-i cihan

Bir yıl on iki ay kırk sekiz cum 'a alte ay kiş alte ay yaz (P3010)

(P3010) satır numaralı bilmece örneğinde hece ölçüsü düzenli değildir. Kafiye şeması mani tipi kafiye şeması olup tam kafiye kullanılmıştır.

101 - Dümbeñge pen tañganğa.

Ağziñğa oğke kaqkañğa.

Kötüñge kazuk kaqkañğa

Nime birasen köterip baqkañğa.

Beşik emcek şümeke ana küçük bala.

101 numaralı bilmece örneğimiz de düz ve tam kafiyeli dört satırdan ibarettir. Hece ölçüsü serbesttir.

102 - *Hakdin kelipdur elçi sani yok(P3040).*

İlçiniñ miñgen atiniñ cani yok.

İlçiğe tenğrim beripdur iki koy.

İki koyniñ göşti bar üsthüvani yok.

Kiçik bala beşik emcek.

(P3040) satır numaralı örneğimiz de dört satırdan mürekkep olup düz ve tam kafiyeyle söylenmiştir.

25 - *Tayran kuduğ uzun okruk.*

Ak yirge kara uruk.

Divit

Kalem

Kağız

Siyah

17 - *Yeri çasu asmanı düñkılık bir nize bir hizmetkār(P2855).*

Suğura İlgek Okluk Çakkuş

25 ve 17 numaralı örneklerimiz ise bilmecelerde yer alan kelime gruplarına göre kodlanmış, gizlenmiş cevaplardan oluşan bilmecelerdir. 25 numaralı bilmece iki satırdan mürekkep dört cevabı olan bir bilmeceyken on yedi numaralı bilmece tek satırdan oluşmuş dört cevablı bir bilmecedir. Kanaatimizce bu türdeki bilmecelerin çözülmesi diğer bilmecelere göre daha zordur. Hem anlam hem de gramer bağıntısına göre meydana getirilen bu bilmecelerde önemli olan doğru cevabı bulabilmek değil; bağlantıları yakalayabilmektir.

Eserde; tabiat ve tabiat hadiseleri ile ilgili on üç bilmece, bitkiler ve onların mahsulleri ile ilgili on üç bilmece, hayvanlar ve onların mahsulleri ile ilgili yirmi üç bilmece insanlar ve onun uzuvları ile ilgili on sekiz bilmece eşya ile ilgili kırk sekiz bilmece, Manevi-dini unsurlarla ve diğer kavramlarla ilgili iki bilmece bulunmaktadır.

26 - *Kara palçağni içip ak yirni körse kikişur.*

Kikişurdin kalsa hançer birle kese söz kilişur(P2880).

Kalemni aytur.

Yukarıda örnek olarak aldığımız bilmece eşya ile ilgili bir bilmecedir. Cevabı kalemdir. Bilmecede kalemin kara mürekkebi içmesi teşhis sanatına, yazdığı sözün hançerden keskin olacağını söylemesi de mübalağa sanatına örnektir. Yine bilmece de kalemde övgüyle bahsedilmesi Uygurlarda ilim ve tahsile önem verildiğini hatta ilim yapmak için gerekli olan malzemelerin de kutsandığı düşünülebilir.

41 - Ol niçük divānedür otğa kirip hu dip turur.

Kindikige otni yaqsa bék yaqıñlar dip turur.

Niçe deryaning̃ suyini bir demide ol içip(P2920).

Bir yudum su içmedim dip kaçkirip su dip turur.

Qazanni aytur.

Cevabı kazan olan bu bilmece içerisinde kazanın ateşe girip huu demesi teşbih sanatına, yine aynı satır ve bilmecenin tamamında teşhis sanatına, deryanın suyunu içip su içmedim demesi de mübalağa sanatına örnektir. Bilmecenin ilk satırı aslında Uygur halk kültür ve muhayyilesinin ne kadar yüksek olduğunu gösterir. Çünkü ateşe huu diyerek adeta yanmaya koşarak gitmek tasavvufi bir kavramdır. Derviş ne kadar âşıkça ateşe o derecede divanedir ki; bilmecenin ikinci satırı da kazanın ateşte yanmaya çok istekli olduğunu belirterek kazanı bir nevi yüceltmıştır. Kazan, bunlarla birlikte tencereden büyüktür. Kazan bir aileyi bir ocağı doyurur, bereketlendirir.

54 - Beli birdür başi miñgdür ayağı mandane baş.

Her kişige lazim irmiş̃ hahi kiş̃ hahi yaz.

Buğday.

Cevabı buğday olan bilmece bitki ve türlerini konu alan bilmece türlerine dâhildir. Buğdayın beli ve başağı diyerek teşhis sanatı yapılmıştır. Hem yazın hem kışın gerekliliğinden bahsedilerek de dinleyicilere ip ucu verilmiştir. Böylelikle insanlığın temel gıdası olan buğday bilmecenin cevabı olmuştur.

Şekil ve muhteva bakımından birkaç örnekle incelemeye çalıştığımız Uygur bilmeceleri hakkında bir genelleme yapacak olursak: Uygur bilmecelerinde ahengin sağlanması ve hafızalarda unutulmaması için asonans, aliterasyon, kafiye gibi öğelere başvurulduğu görülmektedir. Bazı bilmecelerin birden çok cevaplı olmasıyla da bilmece çözümleyicilerinin zihinleri yorarak, klasik bilmecelerden farklılaştığını belirtebiliriz.

4.7. Muhammesin Yapı ve Muhteva Özellikleri

Eserin son bölümünde bulunan muhammes, beş kısımdan meydana gelmiştir. I. kısımda İli halkının geçmişten bugüne yaşadıkları, II. kısımda İli halkının İli'den göç edişi hikâye edilmiştir. III. kısımda ise İli şehrine yapılan güzelleme bulunmaktadır. IV. kısımda dünyanın vefasızlığı, V. kısımda ise hal ve ahvalin durumunu anlatılmıştır. Yapı bakımından birinci, dördüncü ve beşinci bölümler muhammes nazım şekline uygundur. İkinci ve üçüncü bölümler ise beyit nazım şekliyle ve gazel tipi kafiyeye oluşturulmuştur. Bu bölümler eserde muhammes adıyla verildiğinden biz de muhammes olarak inceledik.

Birinci bölüm otuz altı bent, yüz seksen mısradan meydana gelmiştir. Bu bölümde İli halkının başına geçen Çinli yöneticinin adaletsiz tutumundan dolayı İli' de yaşayanlara verdiği sıkıntılar anlatılmıştır. Bir de İli halkının dünya nimetlerine çok aldanıp adalet, dürüstlük, çalışkanlık gibi manevî ve insanî değerlerden uzaklaştığı dile getirilmiştir. Yani bu bölüm, Köktürk Kitabeleri gibi gelecek nesle seslenen bir bölümdür, içinde nasihatname ve nutuk özelliği barındırmaktadır.

İkinci bölüm on yedi beyit, otuz dört mısradan oluşmaktadır. İli halkının Çinli yönetici tarafından sürgün edilmesini anlatır. Sürgünde hem mal hem de can kaybı veren İlililerin başlarına gelenlerden sonra Hak Teala'ya yönelmelerini anlatır. Bu zor durumdan ancak Allah'ın takdiriyle kurtulabilecekleri dile getirilmiştir. Hayır ve şerrin Allah'tan olduğu dile getirilerek insanoğlunun acizliği ve duanın-imânın kuvvetine dikkat çekilmiştir.

Üçüncü bölüm yirmi üç beyit ve kırk altı mısradan teşekkül etmiştir. İli'den göç eden insanların İli hakkında söyledikleri güzellemenin yer aldığı bölümdür. İli'nin maddî ve manevî bereketinden, ak sakallı, ak saçlı ihtiyarların dualarından, toprağın bereketinden, suyun serinliğinden, havasının güzelliğinden bahsedilmiştir.

Dördüncü bölüm yirmi bir bent, yüz beş mısradan mürekkeptir. Dünyanın faniliğini anlatan bu kısımda anlatıcı, insanların yalan dünyanın nimetlerine çok aldandığından ve dünya serveti için ahlaka uymayan davranışlarda bulduklarından şikâyetçidir. Peygamberlerden, daha önceki padişahlardan örnekler verilerek yalan dünyanın kimseye kalmadığını ve de kimsenin öbür dünyaya bir şey götüremediği anlatılmıştır.

Beşinci bölüm otuz beş bent, yüz yetmiş beş mısradan oluşmaktadır. Beşinci ve son bölümde anlatıcı kendi hayatıyla İli halkının hayatını benzetmiştir. Kendi hayatından, hatalarından örnekler vererek İli halkına öğüt vermiştir. Aynı zamanda İli halkının yanlışlarını, hatalarını tekrar dile getirerek Allah'a duacı, Hz. Muhammed'e şefaathçi

olmaları gerektiğinden bahsetmiştir. Çin padişahının halka zulmettiğinden ve Çinlilere güvenilmeyeceğinden de tekrar tekrar bahsetmiştir.

Muhammeste İli halkının hataları ve yanlışlarından dolayı çektikleri çile anlatılarak didaktik bir çerçeve çizilmiştir. Yine bu hataların nasıl telafi edileceğini de anlattığı için bir pendname özelliği göstermektedir.

5. METİNLERİN TRANSKRİPSİYONU VE AKTARIMI

N. N. Pantusov.

OBRAZTSI

TARAŇINSKOY NARODNOY LİTİRATURI.

Tİksti İ Narİvodi.

KAZAN.

Tipo-ditografiye İmpİratorskago Univİrsitİta

1909

Yetti Şu Velayetidaki TaraŇilernİng Arasida

Nikolay Pantušov

Yazip Alĝan

1.Çörçekler, 2.Maĝaller, 3.Tafışmaĝ , CumbaĝSözleri, 4. Beyt-iMuĝammes, 5. Ağriĝğa
Hem Cin Perige Ķarşı Eyte Durĝan Sözler,6. Köhne Yengi Ötken Vāĝ'ātlernİng
Toĝrasidaki Beytler.

ĶazanDārü'l-'ulüm ve el-Fünün Matba'ası

1909

5.1. Çin Tömür Batur'ning Qişşasi

Tarañçilar arasida şundağ naqil ve hikāyet qilurlar kim: İlgeriki zamānda uşbu Ğulca şehride bir bahadur bar irdi Çin Tömür atlig. Aning bir singlisi bar irdi Mehtumsula dip. Çin Tömür Bahadur da'im şikārga çikip şır yolbarslarni şikā qilip boğa-marāllarni kebāb qilip tenāvül qilur (P5) irdi. Qalğanlarni singlisige alip kēlip bēür irdi. Çin Tömür Bahadur'ning ādeti şol irdi. Bir küni niçend künggçe şikārga çikmedi. Bir küni Çin Tömür Bahadur sing lisi Mehtumsula'ğa eyittikim: “Ey singlim, mēn irte künde yetti künlük şikārga çikarmen, sen öydin talağa çikmağil, kap kap küçükni alip kitermen, otunğni öçürmegil, meger otunğ (P10) öçüp qalsa qari kempirlerning qaşığa ot tilep barmağil, sanğa ziyāni tiger.” dip niçend vaşiyetlerni qilip, irtesi Çin Tömür Bahadur şikārga çikip kētti. Durğan bolup, argamaq atini igerledi: Mişrān qilinçini bēlige asti, atığa mindi. Qap qap küçükni ireştürüp şikārga kitti. Singlisi öyide qaldi. Qazāra şol küni Mehtumsula saçini taramaqqa (P15) qamğanğa suni alip oçaqda qoydi. Bir möşüki bar irdi. Miyanglap Mehtumsula'ning quçağığa çikti. Mehtumsula möşükni urdi; möşük qaçip qamğanğa tegip suni tökti su otqa qiyülüp, ot öçti. Mehtumsula'ning qarni açti, ta°ām püşürürge ot bulmadi nā°ilāc bolup ögzege çikti her terepke qaradi. Bī-nāğāh kün çikişi terepida yalguz (P20) bir kepede tütün çikadur. Mehtumsula hiyāl qildi kim: “Şol körünge kepede barip ot keltürey.” dip ögzedin tübin tüşti. Şol tütün çikan terepke yüridi. Bir sā°atta yürüp şol kepege yetip kördi ki: Bir mama kempir ot qalap yatiptur. Mehtumsula salām qilip mamaniñ qaşığa kēldi eyittikim: “Ey mazlum salāming bolmasa şalpu qopuz qilur idim. Bir urup (P25) iki qobuz qilur idim keling balam.” didi. Yene soradi kim: “Qaydin keldingiz, nime sorap keldingiz, kim bolursiz?” didi. Mehtumsula eyitti: “Men, Çin Tömür Bahadur'ning singlisi bolurmen, atim Mehtumsula'dur.” dip Çin Tömür Bahadur'ning yetti künlük şikārga kētkenini bir bir mamağa beyān qildi. Mama eyitti: “Ey balam sanğa iki kolunğa bir nerse bēürmen mundin öyünge (P30) bargunçe saçip bargil, arqanğğa qaramağil” dip, ikki yenğığa bir nerseni qoyup bērdi. Bir munçe otni tizekke tutuşturup yığaça sançip ağığa tişletip qoydi. Mehtumsula yenğidiki dānelerni qoyup manğdi. Dānelerdin tal tikenler onğdi, mumaniñ cāyidin Mehtumsula'ning öyi yetkünçe nişāne boldi. Bu muma yette başliq dēve irdi. Mehtumsula bilmidi (P35). Mehtumsula ot yaqti. Bir qazanda et püşürdi aqam kēlse yiyer dip kiç boldi. Bayıki mama işikke kēlip qaçqirip eytedür ki:

Çin Tömür Bahadır öyide bar mu?

Argamaq atı oqurda bar mu?

Miştirān qilinçi qazuqda bar mu?

Kap kap küçüki eşikde bar mu”

dip qiçkirdi. Mehtumsula mumaninng avazini iŝitip öyidin çikmadi turup eytadur ki: (P40) “Çin Tömür Batur öyide yoqtur, Argamaq atı oqurda yoqtur. Miŝran qiliçi qazuqda yoqtur. Kap kap küçüki eşikde yoqtur, kiling muma” dip qiçkirdi. Bu yette baŝliq dıve muma ŝoretide bolup içikri kirip qazandaki gōŝlarni barçesini zerre qoymay yedi. Andin Mehtumsula’ni tutup baŝini tubin ayaqlarni yoqqari esip, tapanıga siğ (P45) sançip qan çikarip qanini ŝoradi. Andin këyin yine Mehtumsula’ni boŝatip qoyup: “ Sen mëni keŝke eytmağil meger eytseng mëning cāningning biri eligimdin kutulmas.” dip çikip ketti. Mehtumsula qorqup dem urmudi. Köp yıglidi. Qerindeŝi Çin Tömür Bahadır’ning yolıga karar irdi. “Akam qaçan kelip bu dıvedin mëni acratip alır” dip yıglar idi qazāra (P50) yine kündüz këce boldi. Őol dıve yine kelip mezkōr gōŝ teāmlarni yip Mehtumsula’ni esip yine qanini ŝorap; yine seher bolğanda dıve çikip ketti. Haŝili kelām her künde Mehtumsula akam Çin Tömür Batur këledür dip, bir qazanqa et salip pūŝürüp teyyār qilğanda dıve keliq yep Mehtumsu’ga bidādliqlar qilip këter irdi. Mehtumsula’ning bedenide zerre (P55) qan qalmidi. Sargirip zağferāndek boldi. Alte kün pıderpı dıve keliq, her künde bidādliqlar qilur irdi. Alte künçe Mehtumsula’ning mağdiri qalmay az ki yikilqudek boldi. Yettinçi küni Çin Tömür Batur ŝikārdin salāmet keldi. Öyige kirdi. Singlisi Mehtumsula’ni kördi. Bir yil kisel bolğandek uruqlap, qizil güldek çirayi zağafrāndek sargiriptur (P60). Çin Tömür Batur sing lisini bu hālde körüp heyran bolup soradikim: “Ey qerindaŝim bu alte künning içide munçe uvruglap sargiriptur. Sen nime boldung kimdin senge zulm tegdi yetti” dip soradi. Mehtumsula yiglap dıvening qilğan sitemlerni bir bir aqasiğa beyān qildi. Çin Tömür Batur dergezep qasem yād qilip eyittilerkim: “Men ŝol yette baŝliq (P65) diveni öltürmesem men Çin Tömür Batur bolmağaymen.” dip, eyitti ki: “Ey singlim, mening kelgenimni hiç kiŝi bilmesün. Eger dıve keliq, mëni ‘keldi mu’ dip sorasa, kündeki dek ‘kelmidi’ dip cevap bergil. Men özümni rāst qilip tururmen” dip derhāl argamaq atını igerlep ağılğa yöŝündü. Kap kap tayqanini atining yanıga baqladi. Aq birle it, her ikisi Çin (P70) Tömür Batur nime dise bilür irdi. Çin Tömür Bahadır at birle itge eyittikim: “Ey vefādār cānvarlarim dıve kelse hiç ün qilmaninlar bir neme qilip dıveni qulğa tūŝürali” dip andin Çin Tömür Batur yette qat sübüt kiydi. Baŝığa duyulğa qiyip miŝrān qilinçini belige asti. İŝikning arqasida hiç kiŝi bilmeydurgan pinhān cāyi bar irdi. Őol yerge kirip (P75)

mişrān kılınçını yalanglap, elegige tutup tayyār bolup turğan vaqıtta yene dīve muma kempir şūretide bolup işikning töyige kēlip irdi. Dīvening yüregi saldı. Qor- künç peydā boldi. Dīve hayal kildi kim ‘men munda alte kün pīderpī kēldim yüregim salıp qorqmap irdim. Bu künyüregim saldı ve hem qorqunç peydā boldi. Meger Çin Tömür Batur kelgenige (P80) oḥşaydur āheste yanıp kitey’ dip arqasığa yanıp, beş on qadam arqasığa yanıp irdi, nepsi koymadi. Yene yanıp hayāliğa keçti ki ol bir nöbet soray baqay meger kēlgen bolsa andin yetip kitey, eger kelmege bolsa tayyār aşni taşlap kētmey dip dīve eşikte turup aytadır ki (P85):

“Çin Tömür Batur öyide bar mu?

Argamaq atı oqurda bar mu?

Miştirān kılınçı qazıqda bar mu?

Kap kap küçüki eşikte bar mu”?

dip soradi: Mehtumsula cevāp bērdikim: “Çin Tömür Batur öyide yoqtur. Argamaq atı oqurda yoqtur (P90). Miştirān kılınçı qazıqda yoqtur. Kap kap küçüki eşikte yoqtur”. dip irdi. Dīvening yürigi tohtap her başidin türlük türlük şadalar çıkarıp hevākör körgendek kirip keldi. Likin içkeriki öyge kirmidi yette başliq Yelmüngüz: “Ey Mehtumsula akan Çin Tömür Batur kelgende oḥşaydur, öyüngde adamning bōyi kēledur” didi. Mehtumsula (P95) eyitti: “Akam Çin Tömür Batur kēlmidi, eger kēlse argamaq atı oqurda bolmasmudi. Miştirān kılınçı qazıqda bolmasmudi, kap kapküçüki eşikte bolmasmu” didi. Dīve eyitti: “Sen yalğan eytedürsin akan Çin Tömür Batur taḥkik kelgenge oḥşaydur adam bōyi öy içidin kēledür. Meger akan öyüngde bir yerde bargā oḥşaydur. Mening qasdimde yoşunup turur” didi. Mehtumsula eyitti (P100): “Bu kün akamning künlük tambālini yup suyini öyge töküp irdim. Şuning bōyidür” didi. Bu sözni anğlap yette başliq Yelmüngizning yüregi tohtap ilgiri küreşige n’arā tartıp eşikni tüşüp bir kiliç dīvege saldı. Dīvening bir başi üzülüp yerge tüşti dive āh urdı. (P105) ve eyitti: “Ay Çin Tömür bir başim aldınğ, kalğan alte başimğa niçün cevap bēürsin dip dīve hem qahri birle uruşti. Bir keçe küntüz uruşti. Çin Tömür Batur yene bir kılınç salıp bir başini kesip yerge tüşürdi. Dīve seresem boldi. Öydin çıkarning ilaçini tapalmay yene Çin Tömür Baturğa esildi yene bir keçe kündüz birbirisi birlen çelişti. Çin Tömür Batur yene bir başini çakıp yerge tüşürdü. Dīve üç başidin ayrilidi (P110). Dīve gāzap birlen tutuşti. Yene bir kılınç birle bir başini tüşürdi. Dīve her terepke kaçır irdi. Çin Tömür Batur öy içinde dīveni koğlap yürüp yene bir kılınç saldı. Dīvening beşinçi başini tüşürdi. Dīve aciz boldi közleri piyāle dek boldi. Eşikdin

kaçıp çıkaray dese Mehtumsula kılınç çapıp çıkarmaydur. Ana Çin Tömür Batur yine bir (P115) çaptı altınçıbaşı yerge üzülüp tüşti. Divening yelmünggüzi bar bir başı kaldı dıve cān aççığidin öyning tönğlügidin kaçıp çıktı. Āvāz kıldı: “Ey Mehtumsula mēn seni çömü, mēn seni çömü, mēn seni çömü...” dip kaçıp ketti. Çin Tömür Batur atığa minip arkasidin koğlap yürdi. Mehtumsula kap kap küçüknı yezip koyuberdi. Ana çe Çin Tömür Batur, dıvege yetişip dıve nā’ilāc bolup Çin Tömür Batur’ni tuttu. Her ikkisi keç kirkünçe birbirini tutup çalıştı ana ce kap kap küçüknı yetip barip divening laykasidin tişlep tarttı. Divening kuvveti kalmay yigildi. İt dıveni talap tişlep öltürdi. Çin Tömür Batur şād hurrem bolup divening başını elip öyige keldi (P125). Mehtumsula, dıvenin ölgenini eşitip şād hurrem boldı. Nicend künler ıyş ıışretde boldı. Çin Tömür Batur’ning singlisi Mehtumsula nihāyeti çiraylık r’anā irdi. Aq yüzlük ve āhū közlük ve şırın sözlük sünbül saçlık kara kaşlıg mūrca-miyān, piste-dehān, nazük beden ve sım ten irdi. Her kışı bir nevbet körse niçend künçe aklı hoşını bilmey (P130) aş nāndın qalır irdi. Künlerde bir kün Çin Tömür Batur’ğa yine bıkār yürüp hafalıg yine ādeti qadimi birle şikārning humāri tuttu. Singlisige eyitti ki: “Ey singlim Mehtumsula mēn şikārğa barurmen sen öydin talağa çıkmagaysen ve ariķning boyida yol üstide başıngni taramagaysen dip niçend vaşiyetler kıldı Mehtumsula hem bıcān dil qabul (P135) kıldı. Bes Çin Tömür Batur niçend kün çapduq kılip singlisi birlen hoşlaşip şikārğa ketti. Mehtumsula öyge kirdi. Talağa çıqmas irdi. Niçend kün ötti. Öydin talağa çıkmadı bir küni Mehtumsula talağa çıktı. Eşikining aldida ariķida su aqar irdi. Mehtumsula ariķ boyide oturup saçını yudi. Başını taradı. Saçı nahayiti uzun irdi (P140). Neçend tal saçı suğa tüşti. Aqa aqa Qalmaqlarning pādışahining ordasining aldidaki kölge tüşti. Qazāra şol küni Qalmaqlar pādışahining oğli köl boyide oturup qoluni yuyur irdi. Mehtumsula’ning saçı bu şehzadening eligige çıktı. Ani alıp baksa acep uzun sünbüldek saçdür şehzāde mūg nökerleridin soradı kim “Bu niçük kıl turur kim, munçe (P145) uzun kıldür? Bu atning quyruğidür mu veya bir maħbūbning saçidur mu?”, didi. Nökerler eyittiler:” Ey şehzāde bu saç Mehtumsula digen maħbūbning saçidir. Aning bir akası bardur, Çin Tömür dip, aning beraberida bu iqlimlerde bir er yok turur.” didi. Bu şehzāde, Mehtumsula’ni körmey āşıķ boldı. Derhāl qol astidaķi biklerini, lamazingilerni (P150) yigdi, leşker cem kıldı. Nurgun leşker birlen atlanıp Çin Tömür Bahadır’ning sarayını qurşap aldı. Bu haberni Mehtumsula anğlap nā’ilāc ögze başığa çıktı ve eyittikim: “Ey lemezingiler ve Qalmaqlar şāhi Mehtumsula’ni kördi cān dili birlen (P155) āşıķ boldı ve eyittikim ey r’anā özünğni qabul kılsan hūbdur.” Bolmasa zor birlen alurmen didi. Mehtumsula bildikim bular almay yanmas nā’ilāc öydin çıkip yeke yalguz Qalmaq birlen soquştu. Aciz kışı ne kılsun süst boldı. Qalmaqlar tuttu alıp ketti. Çin Tömür Batur’ğa

haber qildi. Mehtumsula'ning bendge tushkenini esitti (P160). Shikardin yandi, kelip Qalmaqlar shahige name iberdi. Mula'im sozlerni qildi. Qashnameni Qalmaqlar shahige yetkuzdi. Shah nameni pare pare qildi ve eyitti kim: "Men Qin Tomur'din kelim eymesdururmen barip eytingil. Qolidin ni kelse shunu qilsun." didi. Qash kelip Qin Tomur Batur'ga bir bir beyan qildi. Qin Tomur Batur dergezep boldi. Atlanip meydanga keldi (P165). Qalmaqlar hem saf aresti qildi. Qin Tomur Batur meydanda turup n'ara tarti eyittikim: "Kimgе olum arzusi bolsa mening meydanimga kelsun." didi. Qalmaqlar Qin Tomur Batur'din qorkup meydanga kirmidi. Qin Tomur Batur, Qalmaqlarning askerige at salip ellig atmis Qalmaq'ni olturdi. Qalmaqlar bir yoli at saldi boldi. Ceng-i maglube ta kec (P170) kirgunce cenk qildi. Qin Tomur Batur'ni ng bedeni n'end yerde zehmdar boldi. Tangla yene soqusti. Shubu terikada uc kece kunduz soqusti. Qalmaqlarning askeri qum toprakdin tola yigilip keldi. Qin Tomur Batur kordi kim yalguz munce nurgun Qalmaq birlen urusup bertaraf qilurning ornı yokdur. Nacilac bolup oz yurtiga yandi. Qalmaqlar, (P175) Mehtumsula'ni oz yurtiga ketdi. Qin Tomur Batur n'end nevbet kelip Qalmaqlar birlen soqusti, bolmıdi. Ahiri umidini uzup kece kuntuz yiglar irdi. Qin Tomur Batur'ning tive, at, kela qoylari addin tasqari irdi. Tivelerni tivecige tapshurdi. Atlarni yilgiciga tapshurdi. Kalalarini badebanga tapshurdi. Qoylarnı qoyciga tapshurdi. Ozi (P180) halvetga kirip kece kunduz yiglay koci kormes boldi. Emdi sozni Mehtumsula'din esitmek kerek. Mehtumsula'ni Qalmaq padisahaning ogili qirk kun toy temasa qilip aldı. Ikki ogul tapti. Mehtumsula qacarnı hayal qilur irdi. Kece kunduz saqçılar Mehtumsula'ni saqlar irdi. Bu revıshde nice yil (P185) otti. Hiç qacadurğan cilaçni qilalmadı. Bir kun Mehtumsula betamam Qalmaqlarğa carak icurdi. Barça Qalmaqlar mest-i medhos boldi. Huddini bilmıdi. Mehtumsula qarayel qula atini minip bir munce azuq elip qacti. Uc kece kunduz tinmey yurdi. Arada derya bar irdi. Deryadin otup turar irdi. Qalmaqlar qoglap yetip kelip deryadin (P190) otelmedi. Mehtumsula'ga Qalmaqlar Mehtumsula'ga yalbarip eytedur ki: Ey Mehtumsula ikki balanıni yetip qilma yangil deryaning bu terepiga yanip otgil." didi. Mehtumsula eytur: "Cöng balamni deryaga taslanglar, balamning pirakiga cidamay otermen." didi. Qalmaqlar cong oglini deryaga tasladı. Mehtumsula perva qilmadı. Qalmaqlar eyitti: "Mehtumsula (P195) n'icik ogliga tola mehribandur ani deryaga taslasaq tutup alamendip deryaga kirer, bizler Mehtumsulani tutarmiz." didi. Kicik oglini hem deryaga tasladı. Mehtumsula kordi. Ikki ogli deryaga garq bolup oldi. Mehtumsula atiga bir kamci urdi. Qin Tomur Batur'ning sheri terepige yuryberdi. Qalmaqlar deryadin otelmeı yanip ketti. Mehtumsula (P200) yurup bir nurgun tivelerge yetip kelip tivecilerdin soradi: "Bu kimning tivelidur?" dip, tiveciler eyitti: "Bu Qin Tomur qaruguning

tivesidür.” didi. Mehtumsula soradi. “Çin Tömür bahadır irdi. Nime bolup qarıǵu boldi?” didi. Bular eyitti: “Bir singlisi Qalmaqlar elip ketken şol singlisining derd-i pirāqide yiglap yürüp (P205) qarıǵu bolup qalgandır” didi. Mehtumsula eyitti: “Heli qandadır?” didi. Tiveçiler eyitti: Bilmesimiz qayda ve qayda imes.” didi. Mehtumsula andin ötüp yilgiçilargā yolıqtı. Bular hem şol cevāpni eyitti. Mehtumsula badeçi, qoyçilerge uçrap bu cevāplarni eşitip tola yigladı. Mehtumsula her yerge barsa Çin Tömür Batur’ni sorar irdi (P210). Hāberni eşitimes irdi. Mehtumsula da’im yiglar irdi. Ahiri bir hatun yolıqtı andin akasin haberini soradi. Ol hatun eyitti: “Çin Tömür Batur’ni Altun Araşang digen yerge atam elip ketken.” dip haber berdi. Mehtumsula ol yerni bilür irdi. Ol hātunǵa eyitti: “Ey qerindaş ni bolur sen barip Çin Tömür Batur’ǵa mening haberimni (P215) eytsen senge Çin Tömür Batur köp köp mallar bërür.” didi. Bu hātōn eyitti: “Sen kim boldunǵ?” didi. Bu eyitti: Mēn Çin Tömür Bahadır’ning singlisi Mehtumsula’durmen”didi. Bir alma berdi ve eyittikim: “Çin Tömür Batur sening sözünge inanmasa bu almani közige sürsenǵ, közi açılır.” didi. Bu hatun almani elip yolǵa revān boldi. Çin Tömür (P220) Batur’ǵa bardı. Mehtumsula’ning haberini eyitti. Çin Tömür Batur bāver kılmidi. Bu hātun almani qolige elip “Almato’ning alması, Mehtumsula’ning haltesi, Mehtumsula bolmasa qaydin kelir bu haltesi?” dip, almani Çin Tömür Batur’ning közige sürdü. Közi eçildi. Bu hatunǵa köp in’āmlar kıldı. Çin Tömür Batur tiz bu hatun birlen Mehtumsula’ning (P225) qaşıǵa kelip birbirini körüp yiglaştı. Hal āhvāl soradı. Öyige kelip tive, at, kala qoylarni qoylarni yigip deperge tapşurup özleri da’im şad hurrem ‘iyş ‘işret yürüp ‘ömr keçürdi (P230). Vallahü ‘ālem bi’şsevāb

5.2. Çang Muza Yūsuf Hān

Sūhan-i naqlı söz sārı kıldıaram,
 Gülistan nazim ārā kıldı bezm.
 Ki tāriḥ nebiǵa hezāru dosed,
 Ve pencāv ū heştde irdi aded.
 Yili pirdi at ayǵa irdi sefer.
 Hocām keldi dip halkǵa boldı haber.
 Kelipdur hoca konetkitmen ārā.
 Hocām keldi dip halk kılip mācerā. (P235)
 Tamām halk kelişip tavāf eyleşip,
 Berip neziri besyār şevāb eyleşip.

Sorap anda Һalklar Һocām aṭi kim,
Ki evladi kim, aṭikim, zādi kim.

Didi ism-i resmim Yūsuf Һān Һocā,
Atamizning aṭi Ömer Һān Һocā.

Bu sözni işitip tamāmi Abid,
Bu Çang Muza'ğa boldi şol dem mürīd.

Һalāyik kelişip kılıp girye-i zār.
Huşuş ru-i müezzin bolup bī-қarar. (P240)

Bu Çangmuza'ğa t'arafa ihlāş aytip.
Özini bular çakdi Һāş aytip.

Alip yördi Çangmuza'nı öyi mevāvi,
Cihanga salip şurişi hay huy.
Açanuķu Һalki Һocām keldi dip.
Ki Şunқar ilige du'a birdi dip.

Ki Dārtamtuv Ğalcat devletü İli,
Һün-i Һay iki buğra Һalki Һāli.

Һatun қizlarini қilişip niyāz,
Bu Çangmuza birle diyişip ki rāz. (P 245)

Қasim şeyh bile şeyhdur ve aқli,
Baқi Şeyh Memekler bolupdur қali.

Cevāhungke töngenler Һalifesi,
Ki Çangmuza'ğa қildi ihlāş basi.

Ki töngen Çantu işitip tamām,
Bu Çangmuza'ğa Һizmet etti müdam,

Ki devlet nażir-i Şeyh Bāki Memek,
Һocām dip bular қildi oқetni terk.

Zati bul bulaziz қameridin yüz begi,
Mīr ālim Şeyh-ül Binġ Emin yüz begi. (P250)

Oşman Ğazanci birle yoldaş mirāb,
Һocam keldi dip közidin tökti āb.

Veli Hoca dip kılmadi itikād,
Ki ihlaş kılip kılmadi inkiyād.
Kılip itikād şeyh devlet nazır,
Tamāmi hālāyıkğa kıldi haber.
Alip yordi Çanğmuza'ni öy mevāvi,
Ki halk nazarı eylep tive, at, koy.
Tolup bu haber bu İli şehrike,
Tüşip gülgüle çün bir bahriğa. (P255)
Kicik cunğ hālāyık tamām anğladi.
Berip t'avaf aytalin diben çağladi.
Bilāl bu zamanda aydilar,
Kiciklikde hem eyler irdi fatiha.

Çanğ Muza'ğa, hālāyıklar ihlaş ve akide kılişip her tarafdin, nezr-i nizur alip kelip du'alar alğani Çanğ Muza öyining icike ferde tartip yüzike niķap tartip hālāyıklarga özini körsetmey. Yaşunğani (P260) hālāyıklar bu kişi uluğ hocā iken dip akide ihlaş ziyade bolğani.

NAZM

Rivāyet kılor rāv-ī nüktedān,
Ki Çanğmuzadin men kılay söz beyān.
Didi bir küni uşbu Çanğmuza'niz,
Menğe raslanikiz hālirek öyini tiz.
Bu öyige kirip men ibadet kılay,
Mürid bolsa her kim mañğa kul alay. (P265)
Bu sözni işitip tamām hāş u ām,
Tafip hāli öyni kılip ah ihtimām.
Kızil ferdā tartip bu öy içre tiz,
Yüzike niķap tarti Çanğmuza'niz.
Bu öyning içike kirelmey kişi,
Bu yasavulğan ayturke bolsa işi.
Bu heybetni kördi tamām ām ü hāş.

Edeb saklaşip kirmeyen cümle nās.
Eger arz bolsa diyelmey aᅇga,
Ki belke kılalmay ki çün çare. (P270)
Aning heybetidin bu halk korquşip,
Sipah kirilki belki haddin aşip.
Halayık bu öyning içike kirip,
Her aymağ aymak ziyāret kılip.
Halayık kılip birbirike haber,
Bu Çangmuza'ğa berdi sim birle zer .
Bu Çangmuza'ğa barce ādam kelip,
Berip nazarı besyār dualar alip.
Hocam ah hocam dip tamām haş ū ām,
Ki āh ū feğanlar kılişip tamām (P275).
Heme māl u emvālni kıldi fedā,
Diyişip bular bizke dip rehnumā.
Kılip hizmetin barca armān bilen,
Kıyu işni bu buyrur kıtur cān bilen.
Bolup hizmetide tamāmi kişi,
Muning hizmetin kılmağ oldi işi.
Bilāl sözni az az kıling muhteşar,
Ötүpdür her işdin biring tiz haber.

Elkıssa İli şehride bir şeyh zamān-i Velī Yazdan muhib hūday Şeyh (P280) Muᅇammed Geday Rahmetullah Aliyening bir oğli qalğan irdi. Aᅇini Abdüşerif Āhun dirler irdi. Yāş nünevcevān dil-i söz-i zamān irdi. Siyah-i riş, ahū ceşm, şırın-i zebān, māh-i tābān şaffet irdi. Hoş ruy vehoş huy şırın-i kelim kelām irdi. Bu ir dayim zıkr-i Allah'ni verd kılip işna-i aşereni abeş utkarmas irdi. Kāh kāh tacirlik hem kıtur irdi. (P285)

NAẒM

Bar irdi İli içre ehl-i selef,
Olardin qalip irdi negü halef.
Halef isim irdiki Abdü's-şerif,

Ĥiredmendi her bābda irdi zarīf.

Müdam yād itip zıkrū'llah'ni,
Devāmet oqup qul hū Allah'ni.

Diliğe ĥüdā yādini zam qilip,
Ĥüdā ĥavfidin kirfikin nem qilip.(P290)

Yine gāh gāhi ticāret üçün,
Qilur irdi sud-i iĥrācāt üçün.

Bar irdi ĥunu ĥayda aşnalari,
Ĥüseyin Ĥoca dip dil-i agāhlari.

Bu Abdü's-şerif Āhūnum bir küni,
Ĥarīd eyledi tecerīng dāruni.
Alip ud ū anber yağar zaferān,
Laçin,dāne dārçin şedef-i māmīrān.

Ki ūste ĥadūs behmen tū deri,
Belādir revendlifer kūnderi. (P295)

Soruncan ĥolnucan kebape salih,
Benefşe şane bad-ı yāni şabih.

Kibr-i kerifşe sundil-i sefid,
Kime asğir zākin can-iyāna ĥadid.

Düriye tavar taqsam şāyeler ,
Ĥatun zilcesi raĥt çerāğ fāyeler.

Qılufu şabuzencir-i şikāl,
Ki yengne tümüne selāsil ĥilāl.

Bularni aliban gemidin ötüp,
Barur irdi atğa bularni yüdüp. (P300)

Ki hem rāh bolup yolda iki kişi.
Ki Çanğmuza'ğa barmaq irdi işi.

Bu Çanğmuza'ning vaşfini sözleşip,
Aning ĥizmetin qilğali közleşip.

Şerif Āĥūn aydi: Aya iki ten,

Ki tarif qilursen qoyu tennisen.

Bular aydi: kelmiş Hoqandin hocām,

Atını ataydur Yūsuf Hān Hocām

İşitip köreydip barurmiz didi,

Hocamning duasin ālurmiz didi. (P305)

Şerīf Āhūn oynap didi ey kişi

Mening birle bardur hocaning işi.

Barip men Hocangni tutar-men didi,

Ki ejder şifatlik yutar-men didi

Öyünge salip qilgan irdi bu söz,

Hocasiğa yetti iki dive yüz.

Kirip iki Çangmuza'ning qaşığa,

Qolini qoyup yigladı başiğa.

Bu Çangmuza eytür ne yerde şehir,

Şehir-i Sarayda ne ayganmış haber. (P310)

Didi ikisi ey hocam anglayanigiz

Dučār oldi bizlerke berbatmiz.

Ki bizke hocangni tutar-men didi,

Ki ejder boluban yutar-men didi.

Muni dip keçkurda qaldı şol ér,

Ki bizke tiz kelip sizke berdük haber.

Bu Çangmuza deydür aning aşi kim,

Ki oladi kim,aşi kim,zāti kim.

Didiler aymış aşi Abüdşerif,

Özi baħrid nevcevān hem zarīf (P315)

Şerīf ašni anglap bu Çangmuza tiz,

Yüregi ağıp bolmaq oldi güriz.

Çerāgi Şerif Bay digendin bu maraz,

Alip qaşkan irdi bu Çangmuza qarz

Şerifbāydin almış tüman tenge pul,

*Şerifbāy kelipdur dip oldu melül.

Meni tutqali keldi dip hof aytip,
Bu Çangmuza'ning başi qaldi kattıq.

Didi āh urup ol mening düşmānim,
Ani qatl qılğan kişidür canım.(P320)

Ani öltürür bolsa ol başımız,
Dû-ālemde bolğay qarındaşımız.

Muni anğladılar Baqi Şeyh Memek,
Ki devlet nazır şeyh qılurğa helāk.

Bu üç ten didi ahdesidür manga,
Qilurmiz Şerifbāy başini cüdā.
Bu Çangmuza anğlap bolup tarafa şād,
Didi tiz helāk eyleyengiz kelse qāt.

Şerif Ahūn andağ qazağa barip,
Qonaq bolğan irdi mezārğa barip (P325)

Bu devlet nazır-i Şeyh Baqi Şeyh barip,
Abüdşerif Ahūn qaşığa kirip.

Memek birle kirdigi berdi selām,
Ki bir bir körüşti qilip ihtirām.

Didi Āhūnum tağda maldār tola,
Alip barsa sevdani tağka bula.

Ki maldār kişi sevdani kop alur,
Ki bir qulğa on qalce Nefi berür.

Tavar zilcelerni alipqoy berür,
Beş-on aqçalıq sevdaga öy berür. (P330)

Şerif Āhūn aydi: yolidur qıyan,
Bolupdur kiçe irte bulğum revān.

Bular aydi bu künde barmaq gerek,
Barimiz barip sevdaga qilmaq gerek.

Bu Āhūnni zor birle atlandurup,

Digerdin namaz şām-ı gece yol yürüp.

Baқи at çafip set-i zemīn bülend,
Ki bir tasma arқanni қildi kemend.

Kemendi salip Āhūnum ҳalkıga,
Yügürtüp ki sovdarap kerden kerre.(P335)

Ki bir munca yerke bu sodarap barip,
Yoғan taş bile başlarini yarıp.

Bu üç nākesler şehīd eyledi,
Aden baғini tiz ҳarīd eyledi.

Ki yancip bular taş bile başini,
Teni üstike dubulup taş bile başini.
Ki taғning kemerige medfūnitip,
Üci malini taқsim eylep kitip.

Ki almay ҳalāyıқ bu işdin ҳaber,
Tabalmay muhibler haberdin eşer (P340).

Bu ‘Abdüşerif Ahūn oldi niҳān,
Yoқ olғani ҳalklarğa boldi ‘ayān.

Қayan bardı bolғay bu A’hūn didi,
Āning ölgenini kişi bilmedi.

Ayā nazmi siz bering bir ҳaber,
Neçük iş bile tapti mundin eşir.

Ҳired kim niҳil atini çafip,
Şahayif gülistan üzre yitip.

Şahayif üze cilve eylep қalem,
Barip her tarafka soruban rakam. (P345)

Raқam gülistanida gül açilip,
Ҳired gonçesi her taraf saçilip.

Lisān қamerisi ānda gu gu didi,
Ne gu gu didi belki hühü didi.

Zebān tütisi kim tekellüm tüzüp,

Ĥired baĥarida miřli ġavvāř űzűp.

Ĥikāyat derini alip baĥridin,

Bu tangsuĥ ĥikāyatni ĥildi műbin.

Bolup gevheri sűzni men tizġűci,

Tilimdur bahāne ĥalem sizġűci (P350)

Bu sűz gevherini ‘ayān eyleyen,

Muĥiblerġe bir bir beyān eyleyen.

Yűrűr irdi niĥend bile ĥoy bakip,

Ve ba’ziları aĥ kela űy bakip.

Ki peydā bolup keldi bir şir-i merd,

Yaşil cende birle urup āh-i serd.

Ki bir dűbe tařning yanıġa kelip,

Ki bir munca tofraĥ ĥoliġa alip.

Dir irdi bu adam ĥiliban feġān,

Alay bir ĥāningġa hezār ĥatre ĥān. (P355)

Kelip her kűni yiġlar irdi bu kes,

Balalar ĥaĥip kitti aylanip ki ters.

Ĥaĥip keldiler űylerige tamām,

Atalar didi neme boldung balam.

Didiler ki her kűn kelűr bir ĥiři,

Ki atmiş ve yetmişke yetmiş yaşi.

Ki taġning tűbide ĥilur girye-izār,

İşitken ĥiřiler bolur bī-ĥarār.

Yařildűr ki ke keygen aning cendesı,

Kűlāhi yařildűr ki ‘imāmesi (P360)

Bular anġlap idi beray-i ĥudāi,

Budur rűĥ pākī Muĥammed Gedāi.

Bu řeyĥning ki ferzendi űlgen iken,

Aning ĥāni munda tűkűlken iken.

Didi aĥlanip ĥiĥti niĥend tenen.

Balalar bile boldi tǎgka revān.

O şol düva tofraқni açtı hemān,
Ki A'bdüşerif Āhūn öldi a'yān.

Bu kelgen kişiler tanidi körüp (P365)
Ki қānliқ saқalin közike sürüp.

Muhibler hemme ānda tutti a'zā,
Tutup mātemin kiydi barça қarā.

Muhibler bu vaқ'ani yazıp tamām,
Bu yazuğa mührini basıp tamām.

Berip nāmeni қаşdiğa hemān,
BaқиHākim Bik sari қildi revān.

Yürüp қаşdi tiz ötüp baһridin,
Kelip Baқи Bik ordasiğa yaқin.

Yasāvulğa birdi tutup nāmeni,
Muhibler ibergen bu hengāmeni (P370).

Yasāvul alıp nāmeni nagehān,
Ben dik Hākim bike oldi revān

Tutup berdi hākimğa bu nāmeni,
Oқup kördi bik uşbu hengāmeni.

Bu bikke yetip tarafa henkāme gam,
Bu biñ şādliğı boldi anduğa zam.

Bu Bik'e atlanıp bardı Cāngcunğa tiz,
Hemme vāқ'ātni beyān қildi tiz.

İşitip ki Cāngcun bolup der-ğazap,
Hüküm қildi cunğlar yaқalasanke dip (P375)

Habāl nabāl derin kela dālarin,
Keliben köründi kirip her bir yan ,

Bu Cāncün bularğa 'ayān eyledi,
Bu Çanğmuza kārin beyān eyledi.

Tüderin ki tiz tünke atlandılar,

Ḥanuḥāy sariġa yetip bardılar.

Tutup uşbu Çanġmuza'ni der maḥal,
Ayaġka kişen saldi ҡoliga ġalāl.

Ki devlet nazır Şeyḥ Memek Baķı
Bularni tutup baġladılar teḥi (P380)

Ḳāsim Şeyḥ Dervāķli şeyhni hem,
Tutup ҡaddini ġul bile ҡildi ḥam.

Seksen yüz beşini tutup baġladi,
Bularni ҡayan ҡilġali çaġladi.

O'şmān Ġazançı bikke yetti ḥaber,
Her asān bolup içti derḥāl zehir.
Çü Āḥūn mu anġlab zehr içti tiz,
Ḥalāyık ki ҡorķup ҡilişti ġüriz.

Ki Canġcun bu Çanġmuza'ni keltürüp,
Aning ҡol,ayaġini baġlap taṅap (P385)

İki eligidin bend eyleb asip,

Tilni tūbidin ficākla kesip,

Fişānesidin tiresini soyup,

Ki ḥancerle iki közini oyup.

İki elikini cinegidin kesip,

Ki çāngeñ palān emcikidin asip.

Kesip anda iki ayaġini hem,

Yürekiġe tiġ urdi boldi'adem.

Ki devlet nazir-i Şeyḥ Baķı Şeyḥ Memek,
Başini kesip eylediler helak (P390)

Ḳāsim şeyḥ Dervāġli şeyhni tiz,

Ki Be'cin sariġa iberdiki tiz.

Seksen yüz başıġa uruban çubūķ,

Barining boynıġa saldi ҡabuġ.

Ābdüşerif Āḥūn tenini alip,

Kefenke alip na' aş üzre salip.
Kötürüp şehrinin ki a' rab sarida,
Ki medfün etiben ata yanida.
Heme yüz beşi keferidin kıldi ters,
Bu gavğayıā' m u āhiri boldu fest. (P395)
Kötür sākiyā bizke cāmi feraḥ,
Feraḥ camidin toldurup bir ḳadeḥ.
Ani ḳatre tamdurmeyin sebgur ey,
Bolup mest yarning vişālin sor ey.
Eger ḳılsa dilber vişālin kerem,
Vişāli meyīdin icey dem-be-dem.

Belāl bol ḥamūş sözni ḳılmay dar azlaṭife kelām tapsanġiz ḳılma az bu Çanġmuza digen
Ḥitāyca sözdür. (P400)Ya' ni uzun sāc digen bolur ama aṭi Yūsuf Ḥān Ḥoca irdi. Müselmān
irdi.

NAZM

Bu Çanġmuza' ni kim ehl-ī īmān idi,
Özi ehl-ī īmān müselmān idi.
Ki sacliġ ücün āni Çanġmuza' dir,
Kişi keferidin mühemmalātlarni yer. (P405)
Āta ḳoyġan aṭi Yūsuf Ḥān irür,
Aṭasi aṭi hem 'Ömer Ḥān irür.
Ḳazay-i İlahi anġa yüzlenip,
Arada Ḥūdā birle munda kelip.
Ḳaza yetken irdi kisildi başı,
Anġa ta' n ḳılmanġ bu kün ey kişi.
Müselmānġa ṭa' n atmak irmes revā,
Revā körmediler resül-ī ḥūdā.
Olar rūḥiġa bil du' ā eylekil,
Ḥudāyimġa ḥ' amd-u šenā eylekil (P410)

Bilāl aydi: Munda қилибан du'ā barisiğa раҳмет 'ита қил ҳудā.Buvāқа'ға қирқ төрт yil болған тарихге bir миң iki yüz тоқсан тоқузда bu nazim таһрир қилғандур атылы мāh-ı reb'iül-evvelning төрти дүшенбе күниñ.

. Vallahü 'ālem bi'shevāb

5.3. Табīb Пāдишāh Birle Zūhrā Hāning Вақ'alarini (P415) Beyān Қилур

Rāviler şundağ eytedur kim: İlgeri zamānede iki pādişāh bar irdi: birisini Aқ Hān atar irdi. Yine birisini Қара Hān atar irdi. Bu iki hāning arasida dostluқ reştesi muhkem ve mehr-i muhabbet bini müsteħkim irdi. Bular v'ade-i ve 'iyd қилаşған irdiki eger Hūdā-i Te'āli birimizke (P420) oğul ve birimizke қız a'yāl ita қилса ikimiz uluğ toy, temāşalar қилиp birbirike alip berip birimizke қūdā bāca bulaşali dipa'hde feymān қилиşқан irdi. Şol күndin başlap ta'riħler yazip hem her iki pādişāh mühürlerini v'ade-yi ҳatiga basip Қара Hāning ebilkike tafşurup bergen irdi. Her iki pādişāhning banūlari hamiledār irdi. Her iki(P425) pādişāh her күni avğa çikip, buğa,maral şır, yolbarslarni şikār iter irdi. Her iki pādişāhning yurti birbirike çetiş yaқin irdi. Қазāra bu iki pādişāhlar şikārga çikip 'ayni temāşa üstide serverlik evreside irdi. Ki nāgāh şehir tarafidin iki aқlık aқ çafip yetip keldi. Her iki pādişāhğa hoş haber itti ki:"Ak pādişāhning bānūsi (P430) oğul tevellüd қилиpdur. Қара Hāning bānūsi қız 'iyāl tevellüd қилиpdur."Қара Hān bī-damağ boldi. Amā Aқ Hān şādligdin ordasi tarafike aқ salip yördi. Vezirler bir bir arқа aқ saldi. Қазā-i rabbāni Aқ Hān'ning aқining tuvāқni köbrükke siğildi. Aқ yikildi, pādişāh aқning astida қалди. Pādişāhning aғzidin lehte lehte қān revān boldi, bī-ҳod boldi, (P435) aқ öldi. Vezirler kelip bu hālni kördi. Başlariğa tofraқlar saçip pādişāhni taħtda yatқuzdi. Orda sariga alip yördi. Pādişāhni bestri belin üzre yatқuzdi. Bu va'қа Қара Hān'ға işitildi, tiz şikārdin yandi. Aқ Hāni körkeli keldi, kirip başini yolup olturdi. Aқ Hān közini açip Қара Hān kördi. Ve eydiki: " Ey dost-icāni (P440) egermen vefāt bolsam ferzendlerimning hālidin ҳaberdār bolğaysiz.Biz қилиşқанım va'deke vefā қилиp қizingizni oğlumğa alip berip her ikisini ferzend қилиp alğaysiz dip," niçend vaşiyetler қилиp vefāt boldi. Pādişāh hane tabutğa salip namazini oқup, medfūn қилиp yandi. Aқ Hān'ning ҳatuni oğliga Табīb Пāдишāh aқ koydi. Қара Hān қizining aқini (P445) Zūhrā Hān koydi. Her ikisini Қара Hān öz ferzendidin ziyāde bilip ferviş қилур irdi. Bir munça zamāndin song her iki ferzend yetti yaşқа kirdi. Қара Hān Табīb Пāдишāh birlen Zūhrā'ni Mollāga'ilm tā'lim қилмақ үçün mektebke berdi. Her ikisi mektebde birle oқur irdi. Mollasi her ikisike taħta қatup berür irdi. Her ikisi ҳuruf camāni tā'lim (P450) alur irdi. Табīb Пāдишāh, Zūhrā bānu birbiridin ayrılmas irdi. Her ikisi remide bolğunça'ilm ü kāldabī-nazir boldi. Her ikisining könglide birbirining muhabbeti

bar üçün birbirike ilm -i eş'âr birle şî'irler eytip birbirike şîrin lafzalar birle beyt ve ebyâdlar eyteşur irdi. Qazara bir küni Tabîb Pâdişâh ve Zührâ Hânım kuçede oynaşip yörse (P455). Bir munça bây cehudlarning balalarini altündin uşuqini qilip oynaşip turğan yerige baripbular hem cehudlarning balalariningaltün uşuqini alip körüp eytdi: "Cehud bedceler eytdiler: Ey atâsiz Tabîb! Senke kimhad birdi ki altündin uşuq oynağali, sen kim altün uşuq kimdür? didi." Tabîb Pâdişâh birle Zührâ Hânım ize tartip (P460) yiglaşip Qara Hân'ning qaşığa kelip Cehüd bacalarning qilğan te'ne sözlerini Qara Hân'ğa bir bir beyân qildi. Qara Hân zergerlerke buyurup ikisike bir munca altün uşuq qildurup berdi. Bular şâd-hurrem bolup altün uşuqni aytaşip oynap, yürür irdi. Bî-nagâh bir kemfir mamay küzeke su alip, kitip barur irdi. Tabîb Pâdişâh'ning (P465) atқан uşuqi mamayning küzesike tikipsundurdi. Mamay kemfirning aççıği kelip eytti ki: "Ey atasiz, bî-peder özüngning quluşlağığa öyün qilmam. Sen manga neme dip oyun qilasen? didi." Tabîb Pâdişâh eytipke: "Qara Hân mening atam imestür mü?" Mamay eytdi: "Ey şehzâde sening atang Qara Hân imestür. Bu yölek pâdişâhdur. Bu Qara Hân Zührâ Hânım'ning (P470) atasidur, didi." Tabîb pâdişâh eytdi: "Ey mamâ men sizke (u)şbu altün uşuqumni berirmen rastini manga aytkaysiz dip yalbardi". Mamâ eydikim: "Ey şehzâde bilgil ki ve agâh bolgil ki sening atang Aq Hân irdi." dip Aq Hân birle Qara Hân va'de qilişkanlarini va'de haq qilaşip Qara Hân'ning qoliğa berkenini şehzâdeke Zührâ Hânımni nâme-zid qilğanini bir bir (P475) beyân qildi. Baz mamâ eytti: "Ey ferzend imdi sen Zührâ Hânım birle oynaşğay, sen çareke Zührâ Hânım sening helâlingdür," dip sözni tamâm qildi. Bes Tabîb Pâdişâh andin yanip kelse Zührâ Hânım Gül Cemile digen qız birle oynap, Tabîb Pâdişâhni kayda ikin dip yürüp iken. Tabîb Pâdişâh kelgen boyunça Zührâ Hânımning lebîke büse qilip söydi. Zührâ Hânım eydi (P480): "İlkeri mundağ bî-edeblikni qilmas irdingiz bu kün mundağ kestehalik qilursiz" dip yigladı. Tabîb Pâdişâh kemfir mamâdin işitken sözlerni evveldin ta ahîr bir bir beyân qildi. Zührâ Hânım besyâr â'qil hiredmendirdi. Fehim birle bildi ki birbirike nâmzed bolğan iken şol zamân Hudâ-u Te'ali Tabîb Pâdişâh birle Zührâ Hânım'ning arasiğa öz muhabbetidin saldi (P485). Bular birbiridin kice ve kündüz ayrilmas irdi. Birbirini bir dem körmese âram qarâri qalmas irdi. Ol vaqtide Qara Hân'ğa Muğ t'â'ifesi kattığı düşmân irdi. Qara Hân hem hemîşe ol t'â'ifelerdin elem çeker irdi. Tola endişe qilur irdi. Bir küni Qara Hân'ğa Muğlar şâhidin elciler keldi dip haber boldi. Elciler aldığa biklerini çakarip 'izzet-i (P490) ikrâm birle alip kirip ikrâmlar qildi. Elciler nâmesini Qara Hânğa tutup birdi. Oqup körse eytipdur ki: "Ey Hân bilgil ve agâh bolgil ki Zührâ Hânım'ni manga bergey sen vallâ manga birmeseng a'sker birle barip şehringni virân qilip, Zührâ Hânım'ni esirler katârıda elimge tüşürkeymen." dipdur. Qara Hân

ğazabka keldi ve cevābida didi kim: “Ey şāh (P495) Mūgansining mağzi seringge helāllik yetip her kısmi sözlerni qilursen. Amā Hudā-i Te’ālining haişinibilmesen. Eger sening a’skering bolsa bizning hudāymiz bardur. Bu qaşding özüngge yangusidur dip elcileri yandurdi. Elciler barip Qara Hān’ning cevābini eytti. Muğlar şāhiğazabdin tiz a’sker birle atlandı. Qara Hān şehriğe yaqin kelip tüşti (P500). Qara Hān hem a’sker birle çıqip şaflar āraste qilip bir munça kün köpçeng ve cedaller qildi, bolmadi. Qara Hān münādi qildurdi ki: “Her kişi (u)şbu yağini yandursa ānga qizimni berip özümke dāmād qilur-men.” didi. Amā Qara Hān’ning velāyetide bir Taz bar irdi. Zührā Hānimga ā’şik irdi. Bunādāni işitip pādişāhning aldiğa kelip du’a qildi. Pādişāh (P505) soradi. “Ey taz neme dading bardur? Ne işka kelding?” didi. Taz eytdi: “Şāha bu muğlarning a’hdesi mānga men bu muğlarni defqilay.” Meger pādişāh va’desike vefā qilip meni dāmādliqğa qabul qilsa didi turdi. Pādişāh zaruretdin qabul qildi. Tazğa at, serpalav leşker birdi. Cebe ve cevşen yar’a cabduq birdi. Ziyre ve duyulğalar birdi. Taz öyike bardı (P510). Atning uçaşiğa yer kilimni sardi. Üstike toqum saldi. Toqum üstike hem yarelim sürtüp egerning koydi. Eykerning üstike hem yelim sürüp özi mindi. Āndin leşkerini başlap meydānga keldi. Meydāning otrasida bir diraht bar irdi. Yaldizi sasipqalğan diraht irdi. Pādişāh eytdi: “Ey Taz meydānga kirgil” didi. Taz meydānga kirmeske çāre (P515) tapalmay nā-i’lāc bolup turganda Muğlar tarafidin bir pehlivān meydānga kiripmerd talep qildi. Bu tarafidin Taz meydānga atini yükürti. Taz atni her qañçe tohtātay didi. At Tazni alip Muğlar tarafika alip qaçti. Tazning atı meydān otrasidaki dirahtning tübidin çafıp ötti. Taz dirahtni muhkem tutti. Diraht yildizidin yumuruldi. Dirahtni Taz qoyup atmadi. At Taz birle dirahtni Muğlar ‘askerining arasiğa (P520) alip kirdi. Muğlarning atlari muni körüp hürküp neçe ming Muğni atlar yerke çaldi. Niçend Muğlarni atlari şahrağa alip qaçti. Muğlar ‘askerining arasiğa zelzeleler tüşip Muğ ‘askeri barçası tefriqa boldi. Yüz qaçmaqqa tutti. Bu Taz’din Muğlar yamān qorqti. Barça (P525) Muğlar qaçip kitti. Taz şād hurrem boldi. Qara Hān Taz’din minnetdār bolup Taz’ni leşker başı qildi. Qizim reşide bolğanda senge berür-men dip va’de qildi. Taz hoş hallıqdin tiresiğe sigmadı. Amā Zührā āyim işitip bī-damağ boldi. Hemişe Zührā Hānim Tabīb Pādişāh birlen oynaşur irdi. Taz’nin özike ilmes irdi. Taz’ning reşki kelip hafa bolur (P530) irdi. Bir küni Taz bir qurğuyi qoliğa qondurup kelip Tabīb Pādişāhğa baqip eytedur ki nazm:

Qurğuy salsam Tabib’ke,

Alsa çipçik bolur mu ?

Altun şıfat Zührāmğa,

Ṭabīb layıq bolur mu ?

didi. Ṭabib Pādişāh Taz’ni közike ilmey bu beytni eytip Taz’ni mashāra qildi. (P535)

Beyt

Ḳurguy salsang baqçangğa,

Alsa çipçik bolmas mu?

Bu ranā söyken Zührāmi,

Emdi söysem bolmas mu?

dip Zührā Hānim’ining lebike söyüp boynıǵa qolını şalup hücresiǵe kirip kitti. Taz qurguyını yerke urdı. Yaqasını çäk çäk qılıp Ḳara (P540) Hān’ning qaşıǵa kirip eytdi ki: “Ey pādişāhrüzini men tutup’iydni Ṭabīb Pādişāh ‘iydler mü didi. Pādişāhǵa vāq’ā boldi didi. ”Taz bolǵan vāk’ālarını bir bir beyān qildi. Ḳara Hān işitip qahri keldi ve āydi: “Ṭabib pādişāhni tutunǵlar.” didi. Tiz Taz bardı Pādişāhning yarlıǵı dip Ṭabīb Pādişāhning elikini tāl birle baǵladı. Zührā Hānim körüp (P545) yıǵlap bu beyitni oqıdı:

Beyt

Ṭabīb Pādişāhni taladı

Tāl birle elikni baǵladı.

Ṭabīb Pādişāh’ning atası yoq,

Belide fustāsi yoq.

dip Zührā Hānim yıǵlap turdı. Bıngler maşlaḫat qıldılar ki mabāda (P550) Ṭabib Pādişāh’ni öltürsek Zührā Hānim özini helāk qilǵusidur didi. Bu vāq’ani pādişāhǵa bir bir beyān qildi. Pādişāh eytdikim: “Bes andaǵ bolsa Ṭabib’ni şanduxǵa salıp deryāyi rümǵa salıǵlar nime bolsa bolsun.” didi. Pādişāhning bu yarlıǵını heme şehir ḫalkı anǵladı. Ṭabib Pādişāh anǵlap Zührā Hānim’ni işitsün dip bu beytni oqıdı: (P555)

Ṭabib beng qoli baǵlandı,

Öltürmekke çağlandı.

Ā’şık birle ma’şukning,

Yürek baǵrı daǵlandı.

Meni salsa deryāǵa ,

Kim eytedur sen yarǵa.

Ṭabıpdin du’ā dıǵlar,

Ey biñlerim Zührāmğa.

dip yıgladi. Zührā Hānim yūkürüp çaķsa Ʀabīb Pādişāh’ni bađlap (P560) zindānğa alip kitip bararur. Zührā Hānim Ʀabīb Pādişāh’ning arķasidin bu beyitni eytedur:

Ʀabibimni saķlanđlar,
Zindān içre salmanđlar.

Ʀabibimni öltürüp,
Vebāliğa ķalmanđlar.

dip yalbardi. Bingler Ʀabīb Pādişāh’ni zindānğa saldi. Bir munça (P565) yağaççilarğa şanduk çapmaķķa emri eyledi. Yađaççilar yağaçlarni cem’ eylep şanduk çapmaķķa maķid oldilar. Zührā Hānim üstādlar aldığa kelip şandukning tarhini beyān ķilip altūn va’de ķilip beyit eytedür:

Beyt (P570)

Ātam aytķan şandukni,
Yağşı itting üstādim.

Mendin altūn kümüşni,
Cinglap aling üstādim.

Şanduklarni yağşı ğoy,
İçinde ķilđal tört-beş ğoy.

İçre nāz ve ni’met ķoy,
Muħkem ķiling üstādim.

dip bir munca la’l cevher altūn kümüşlerni birdi. Yađaçilar bir (P575) şanduk yasadikim içinde üç hücre yasadi. Biride Ʀabīb Pādişāh olturur dip ķalđani ikisike azuk salmaķ üçün rastladi. Bes şanduk tayyar boldi dip Ķara Hānğa ma’lūm ķildi. Ķara Hān eytdi: “ Tiz Ʀabīb Pādişāhni şandukķa salip rūm deryāsiđa taşlanđlar” didi. Tizçugallar barip şehzādeni zindāndın çaķarip deryā boyığa alip (P580) bardı. Bu haberni kenizenđler Zührā Hānim’ğa yanguzdi. Zührā Hānim bī-hoş bolup yıgildi. Bes hoşığa kelip zār zār yığlap, deryā tarafıka kızlar birlen revān boldi. Kōz yumup açķunca deryā boyığa yetip kōrdikim şehzādeni şandukķa olturđuzup ağzini etķünçe şehzāde Zührā Hānim’ni kōrüp zār zār yığlap cūdalıđı derdiğe bu beyitni eytip yıgladi. (P585)

Beyt

Tuşar boldum deryāğa Zührā āyim yaḥşi ƙal.

Şeksiz ƙaldim belāğa Zührā ayim yaḥşi ƙal.

Ġarip başım aylandi Zührā şandux içre sulandi.

Ṭabīp sendin ayrildi Zührā āyim yaḥşi ƙal. (P590)

dip şehzāde şanduxda turup zār zār yigladı. Zührā Ḥānim şanduxni çörülepāh cüdāligi āh şehzadem meni dip ḥane virān bolġan şehzādem mendin razi boluñ dip bu beyitni oƣup yigladı.

Mundin kiter bolsang ayā şehzādim,

Sen yārimni ḥudāyimġa tafşurdum. (P595)

Cüdā bolsang mendin ser ve azādim,

Sen yārimni ḥudāyimġa tafşurdum .

dip Ṭabīp Pādişāh'ning boyniniƣocup yigladı. Şehzāde hem yüzini Zührā Ḥānim'ning yüzike ƣoyup yiglaşip her ikisi bī-ḥod bolup yiġildi. Zührā Ḥānim'ni ƣızlar ordaġa alip kelip yüzike güllab seġinip hoşıġa (P600) keltürdi. Zührā Ḥānim kice kündüz şehzādening derd-i firāƣida yiglar irdi. Gül dek yüzi zaġafran dek sargardi. Daim āh urmaƣ ve yiglamaƣ ve hemişe şehzādeni yād itip yiglar irdi.

İmdi sözni Ṭabīp Pādişāh'din işitmek gerek şol bī-ḥodluƣida şehzādeni salıp aġızini muḥkem eytip deryāğa taşladı. Şanduxni su-yi Rūm tarafıka (P605) alıp yördi. Ƙazāra Rūm Pādişāhsi deryā temāşasıġa il 'ayalleri birlen ƣıƣan érdi. Üç ƣızı bar irdi. Pādişāh üç ƣızını hem birle alıp altūn çadırini deryāning lebike tikip içide deryāġa nazār ƣilip oturup irdi. Nāġāh deryā yüzide bir şandux peydā boldi, aƣıp kiledur. Pādişāhning ƣızları körüp pādişāhġa ḥaber ƣildi. Pādişāh aydi (P610): “Bu şanduxni ƣızlarimdi ƣaysi tutup alıp ƣıƣsa şanduxni içiñ her nemeşe bolsa şol nemeşe birle şol ƣızimġa bedrim” dip. yarlıƣ ƣildi. Bu ƣızlar atasidin bu sözni anġlap her üçü aṭlarġa süvāre bolup üç tarafdin kirdiançün cehd ƣildi. Tutmaƣ müyesser bolmadi. Amā ƣıƣık ƣızınıñ Esmā sultānbibi irdi. Pādepā aṭġa mesvāre bolup (P615) şanduxġa yetişti. Ƙol urup şanduxni tutup alıp ƣıƣtı. Deryāning lebide ƣoydi. Pādişāh aytdi: “Bu şanduxning içinde her nemeşe bolsa ƣızım Sultān Bibining bolsun.” dip, yarlıƣ ƣildi. Şanduxni muḥafeke salıp şehirke revān boldi. Sultān Bibi tiz şanduxni açmaƣġa ƣaşd ƣildi. Anca cidd-i cehd ƣildi. Şanduxning aġzını açalmadi. Şehzāde şanduxning (P620) içinde turup bildi ki ḥalāyık şanduxni tutup alġanini bildi. Şanduxning içide turup bu beyitni eytedür:

Beyt

Tağsam şanduk açılır,

Gül başımğa sançılır.

Bu mening hasta könglüm,

Yārimni körse açılır (P625).

Ayrıldım men Zührāmdin,

Kim çıkardı deryādin.

Zührām munda bolmasa,

Könglüm her yan saçılır.

dip aydi. Şandukning ağızi açıldı. Bībī Sultān Bibiçe qarap körse bir yiğit oturur ki ayning on törtike oşar, iki taraftaki kāküli yangağığa tüşipdür. Közleri güyaki ahū (P630) kirfikleri ok dek, kaşlariyay dek, ilkim saclari sünbül, kafaqlaribādem turur, bedenlerinukradək aq, lebleri kızil gülninggöncasi dek, menikizleri la'l bādeşānidek çün Bibi Sultān Bibiçe körmek hemmenā ming cān-i dil birle 'āşik-i şeydā boldi. Fī alhāl şandukdin çıkardive harir-i çinilerdin tonlar kiydürdi ve elvān türlük ni' metlerni yedürdi. (P635) Likin şehzāde bularka zerre fervā kılmay bī-damağ oturur irdi ve közidin yaş kurumaz irdi. Derhāl pādīşāhğa haber kıldi. Pādīşāh şehzādeni körüp bisyār şād-i mesrūr boldi. Şehzāde hem Pādīşāh-i Rūmni körüp tağzīm kılip turdi. Pādīşāh şehzādedin vāk'ani soradi. Şehzāde başığa kelgenlerni bitāķīfbeyān eyledi. Pādīşāhning şehzādege rahmi (P640) keldi ve eytdi: "Ey ferzend eger sen anda hāver bolsañ mening qaşimda 'aziz ve muhterem bolğay-sen kızimni berip dāmād kılgay-men'" dip, yarlık kıldi. Şehirni ayne bend-i lebiñ kılinglar didi. Kırk kice kündüz toy, temāşā kılip Bibi Sultān Bibiçeni Tabīp Pādīşāh'ğa 'akd kılip birdi. Şehzāde kızğa aydi: "Ey melike men yār vefādārim Zührā Hānim'ning (P645) aldida kesem kılip eytep irdikim ki; sizdin bölek kızni almağay-men dip alhāl atangizning hekimine 'ilac kılalmadım dip" 'özri itti. Kıız bu sözni işitip yıgladi ve eytdi: "Ey şehzādem men sizni körmek hemmā 'āşik boldum, eger siz meni vaşālingizdin yiraq kıtur bolsaygiz men helāk bolugumdur" dip yıgladi. Şehzāde kılicni yalañlap otrada kıoyup (P650) eydikim: "Her kışi evrilse kılinc şol kışini kessün" didi. Melike hem nā'ilac rāzi boldi ve likin 'aşk-i muhabbet melikeni faşş kıldi. Kündin künke melikening çirayi sarğayip zağafrandek boldi. Bir küni anasi soradi ki: "Ey cānim ferzendimni boldung ki keldik cemāling zağafrandek sarğarıpdur dip eytdi. Melike şehzādening fi'ilini bir bir eytipzār zār yıgladi. Anasi bu (P655) hikāyetni pādīşāh-i

Rüm'ğa beyân kıldı. Pâdişâh aytdı: “Bizler şehzâdeke zûlm kılpudurmiz kızımğa hayât bolsa kiyev tafilur. Şehzâde bir tivede azuq talqan berip yurtiğe aybarmak gerek” dip, hükimi kıldı.

Amâ sözni Zührâ Hânim'din işitmek gerek kaçan kim Zührâ Hânim şehzâdedin ayrıldı. Kice kündüz hücesidin çıkmay yağlar irdi ve aytür eydike: (P660)

“Ey yâr-i vefâdarım, kıysi düşmaning elikkike tüştüng eykin ve kıysi kirdâbda çevrülüp yürür-sen ve kâysi nihangke t'ame bolduğ eykin” dip, bu beyitni oqup yığlar irdi.

Beyt

Vefâdarım, mihrیبânım, habîbim (P665)

Körer kün bar mu kin ây dek yüzüñni

Hây-r-i damend şehzâde Tabîbim,

İşitür men mu sening şerik-i sözüñni.

Çöyrülürsen kıysi kirdâp belada,

Tutup yedi kıysinihang deryâda. (P670)

Körer künler bolur mudur azade,

Bolsa kılsam idi âhü közüñni.

Ey mihrیبân Tabîb şâhim sen kıanda,

Bilsem idi barsam idi men ânda.

Zührâ Hânim munda âhü efğanda,

Sürme kılsam irdi baskan iziñni (P675)

dip yığlar irdi. Taz her küni Zührâ Hânim'ni bir körey dip hücesige kelip körelmey yanip kiter irdi. Zührâ Hânim hiç kışike körünmes irdi. İmdi sözni Tabîb Pâdişâh şehzâdedin işitmek gerekdir. Ya'ni Tabîb Pâdişâh'ğa bir tiveğe âzuq artip üstike Tabîb Pâdişâh'ni mindürüp (P680) öz şehrige yiberdi. Şehzâde yolda kelip yatur irdi. Tağ yikilip yolni bend kilipdur. Şehzâde ötelmey gârîp bolup bu beyitni eytedur:

Beyt

Bu tağlar igiz tağlar gârîp yolini bağlar,

Gârîb ölse kim yığlar gârîbge gârîb yığlar. (P685)

dip Hudâ-i Te'âliğa yığlap münâcât kıldı. Hudâ-i Te'âla'ning kudreti birlen tağ yarilip yol açıldı. Şehzâde tive birle ötti yine yarılğan tağ bir bolup tivening kıyriğini kıesip aldı.

Tivening kuyriği üzülde. Tivening kuyriği kıska bolmaq şundindur dirler: Andin yörüp öz şehrike kelip Zührā Hānim'ning hücreşining aldıga kelip (P690) bu beyitni eytip, yigladı.

Beyt

Salip kim hāb-i rahtida Zührām yatur tahtida,
Zührām töşek salipdur hariri çin rahtida.

dip hazin avāz birle kaçkardi. Zührā Hānim'ning kulakiğa Tabīb Pādişāh'ning (P695) avāzi kirdi. Bir evrölüp yine uykuğa bardı. Uyganalmadı. Çareki şehzādeni deryāga taşlağaning bu yüzide uykusi kāngunça ohlamağan irdi. Şehzāde bildi Zührā Hānim uyganmadı yine bu beyitni eyitti:

Beyt

Men keldim şundin şunğa Hudā'ning fermāniça,
Rūm şehride kız aldım ati Sultān Bibiçe (P700)

Bu şehzādening avāzi Zührā Hānim'ning kulakiğa yetti, ornidin siçrap kopdı. Yalañ baş yalañ ayağ tonining bir yengini safip birisini sigmay yügürüp eşiñke çıksa şehzāde pādişāh turupdur. Zührā Hānim şadlıkdin bī-hoş bolup yıkıldı. Şehzāde Zührā Hānim'ni tiz köterip (P705) hücrege alip kirip eşiñni eytip Zührā Hānim'ning başını şehzāde tiziğe alip yiglap lebike būseler kildi. Zührā Hānim huşiğa kelip her ikisi kuçağlaşip yiglap baz hoşluğ kilaşip kice ve kündüz eyş ü işretde boldı. Nicend zamān mundağ kecti. Künlerdin bir kün Zührā Hānim Tabīb Pādişāh birlen oynaşip oturur irdi. Nagāh bir gedai hücrening (P710) eşiğinde turup Hağ yā Allah sizlerdin Hudā-yi üçün bir nerse tileydir men dip kiçkirdi. Bular Gedāyi'ning avāziğa kulak salmadı. Gedāy hücrening eşiğini açıp kördiki Tabīb Pādişāh birle Zührā Hān oynaşip oturur. Zührā Hānim siçrap kopup Gedāyge bir müş, altün berip Gedāy'ge yalbarip eytti ki: “ Tabīb Pādişāh'ning kelkenini hiç kişike (P715) eytmağil” didi. Gedāy altünni aldı kitti. Yine bir munça künden kin şol Gedāy Tazning hücreşige barip “Hağ yā Allah” didi. Bir cücek kefek bērdi Gedāy eytti: “Şāhlar şāhligini kılatur. Fağr fuğaralağini kılatur.Tabīb Pādişāh'ğa barip Hağ ya Allah” dip aydım bir müş altün bērdi. Senge kelsem kefek birür-sen didi. Taz Gedāy'ni tutup eytti ki:“Ey Gedāy (P720) men senge başıñca altün bereymen rastsözlegil.” didi. Gedāy Tabīb Pādişāh birle Zührā Hānim'ning oynaşip oltuğanini bir bir hikāyet kildi. Taz işitip huşi başıdin kitti. Derhāl Gedāy'ning elikidin tutup Kara Hān'ning kaşiğa alip bardı. Taz Kara Hān'ğa bildürdi. Kara Hān'ning kahri kelip gağab yüzidin eytti ki “Tiz cellād barip şehzādeni (P725) keltürsün.” didi. Taz cellādlarnı alip barip Zührā Hānim'ning hücreşige

kirip pādişāhning yarlaği dip ʔabīb Pādişāh'ni bağladı. Zührā Hānim yalbarip cellādlarğa bu beyitni eytedür:

Beyt

Hudā haqqı cellādlar azar berme yārimge (P730)

Nebīlerning hürmeti azar berme yārimge.

Atam kılğan va'deke vefā kılmas boldılar,

Bozup 'ahde feymānin meni bermes boldılar.

Anarimdin şehzādem imdi tirmes boldılar,

Hudā haqqı cellādlar azar berme yārimğa (P735)

dip yalbarip yıgladı. Taz'ning açığı kelip ʔabīb Pādişāh'ni ʔara Hān'ning ʔaşığa alip yürdi. ʔara Hān şehzādeni ölümke buyurdi. Cellādlar şehzādeni şehīd kıldı. Zührā Hānim işitip bī-hod bolup yığıldı. Tahafftin namāzı gece yatti andin huşığa kelip Gül Cemile'din soradi kim: "Şehzāde'ning ölükini neme kıldı?" didi. Gül Cemile: "Gül endāmlar yetti, yatadur." (P740) dip Zührā Hānim tiz öy kızlarını ibertip şehzādening cesedini aldurup kelip zār zār yıgladı. Ahiri Zührā Hānim merd kelenidin soradi kim: "Hiçbir ölük tiriledürğan 'amel bar mu?" didi. Merd kalan eytti: "ʔırk gece oğlamay talep kılma Allah-u Te'āli Yahya-yi ümt tirilse 'acep aymastur." didi. Zührā Hānim niçend kiçede bī-dār bolup bir küni eşikke (P745) çıksa bir kemfir ʔara kekizni yup yitipdur. Zührā Hānim eytdi: "Ey mamā ʔara kekizni yuğan birle ağar mu" didi. Mamā eytdi: "Ey melikem oğlamağan birle ölük tirilür mü?" dip eytdi: Zührā Hānim'ning könglike tereddüd tüşip şehzādeni defn kıldurdi. Üstike künbez-i 'Āli binā kıldurdi. Eşik koydurmadı. Niçend kün ötkendin kin taz Pādişāh ʔara Hāni hacil (P750) kıldı ki va'deke vefā kılma." didi. Pādişāh yarlığı kıldı toyning cabduğini kilinglar dip Zührā Hānim işitip zār zār yıglap başını secdeke qoyup eytdi ki: "Perverdigar özünge nā ve binadur-sen meni ʔabīb Pādişāh'ğa bermekke va'de kılıp 'ahde feymān kılıp iken halā bu kün bolğanda atam va'desini bozup bir Tazğa berür bolupdur. Perverdigār (P755) meni şehzādege yetküzkeysen" dip tañ atğunça öre turup talep kıldı. İrtesi öy kızları birle ʔabīb Pādişāhning künbezike bardı. Bağriman Hudāy kenbez yarıldı. Şehzādeni mu'ayene kördi. Zührā Hānim'ning şabri ʔararı ʔalmadı. Özini şehzādening üstike taşladı, cān berdi. Kızlar bu hālni körüp yükürüşüp kelip pādişāhğa anasığa haber kıldı. (P760) Tiz Pādişāh hatuni birle kelip kördiki künbez evvelkidin bolupdur. Ata ve ana her ikisi fişimān yap zār zār yıgladı. Fayda bermedi. Taz pādişāhdin yamağlap aş nāndin ʔalıp öldi. ʔara Hān er hatun ikisi Zührā Hān ferzending firāqida

yiğlap yörüp ahiri vefât boldi. Qışsa-i (P765) Zührâ Hanım tamâm boldi. Vallahü ʿâlem bi'shevâb

5.4. Nözükümning Qışsasidur

Hitayiler, CihangirHocamniKaşkar'da tutqandin kin irlerni Hitayler öltürüp hatunlarni İli şehriğe Köhneger qilip iberkende Nözüküm digen hatunning tograsidin çıkarğan naşşiler: (P770)

Köhne, yaşliğ adamlar şundağ hikâyetler qiladur kim; Hitayi Hani Dövenk Han, Han bolup alti yil bolğanda Cihangir Hocam Kaşkar'ğa kelip soquşup Kaşkar'ni özike tal'i qilip alte ay sorağan iken andin kin Gulca şehridin Cinkkünki digen cankcun nurgun leşker alip baripBa'cindin nurgun leşker bilen Kaşkar'ğa kelgen Bî-huza Yangdarin (P775) digen cankcunlar bir bolup Cihangir Hocam bilen soquşup Cihangir hocamni tutup Ba'cin ke Dövenk hanining yaniga alip kitti.Kaşkar'daki irlerni öltürüp hatunlarini Gulca şehriğe alip kelip her bir hatunni bir Qalmağğa tutup berken iken hatun qilsun dip ama Nözüküm digen hatun igesi bilen bir Qalmağğa berken iken Nözüküm şol küni başiğa tüşken (P780) derdlerni yadiğa keltürüp bu naşşī eytibdür: Nözükümning evvel aytқан naşşisi.

Tivelere ağı kamkağda bir igembar Qalmağda
Bu kâfir Qalmağ'ning qaşdi men Nözükni salmağda.

Tiveler cāy-ı tağ başibulcarimiz yār başi, (P785)
Şol bulcarğa yetkende toqtamaydur köz yaşı.

Yalañ ayağ su kectim tağning suyini ictim,
Cayda yay qalmağtami'ge a'ziz cānimdin keçtim.

Asmāndaki sāir boldum eşiklerde hovar boldum,
Agam qaldi Qalmağ'da özüm sahrada qactim (P790)

Tagdin tüşken tört aqlıg törtilesi boz atlıg.
Törtülinning içide mening dādām Sumbaqlıg.

Dördün kiygen ayağğa temir işkal boş keldi,
Canım dādām paşidin bu yollarda kim keldi.

Elkişsa bu Nözüküm özi molla hatun iken özi yilba buğday (P795) önglük qara köz, qara qaş, nazük beden üçün Kaşkar halki Nözüküm dip aq koyğan irdi. Ama künlerde bir kün Nözüküm tağdaki bulcar qilişқан yaring başiğa barganda igesi'İbadullah Hoca hem yār başiğa barip her ikisi yiğlaşip yiğlaşip hāl ahvālini eyteşip maşlāhat qilup egesi 'İbadullah

hocaeytipdür ki: “Ey Singlim Nözüküm sen munda turmağil (P800), bir tarafka kaçip kitğil. Eger qalmasağ, seni Qalmaqlar alurlar; toğkan ferzendlerniğbarcasi Qalmaq bulur. Özüñg hem qara kâfirlerdeñ bulursen dip irdi.” Nözüküm yiglap eydikim: “Ey cānim akammeniğ hem qaçadur ‘an hayālim bar irdi. Ama sendin cüdā bolup men a’ciz qandağ qilurmen dip irdim.Emdi seni hüdāyimğa tafşurdım.” dip Gulca tarafika qarap qaçıp (P805) yürübirdi. Qalmaqlarniğ arasida toy ma’rek bolup araqlar içip mest bolup üç kece kündüz temāşa qılaşıp yürüp Nözüküm’niğ qaçqanini bilmedi. Törtünci küni Nözüküm’niğ qaçqanini bilipakasi İbadullah hocani tutup bir yigac’a tenkip qinadi. İgesi men qıyan kitkenini bilmeymen dip ‘ıkrar bolmadi. Qalmaqlar her tarafka aţsalip yürüp istep tabalmadi (P810). Ahiri yanip keldi. Emdi sözni Nözüküm’din işitmek gerek. Nözüküm şol keceÇongyulduzdin qaçıp tañg atqanda bir cangalga kirip bir tälningtübide yatti. Kece bolganda yürüp şuvtarıkada kündüz yatıp kece yol yürüplinkugekelip deryā boyıga kelip deryā boyida ficaqi bilen qamişlarni qiyip niçend bağ qamiş birlen fifize yasapdur (P815). Nözüküm fifizege olturupderyā birlen Gulca şehriniğ kible tarafdaki Almatuğa yetipkelkünc bir Qalmaq Nözüküm’ni körüp Qalmaqlar’ğa haber qildi ki bu kün dört kün boldi. Bir hatun deryāniğ içi birlen fifizege olturupdur. Kible tarafika kitti dip irdi.Qalmaqlar’niğ ambāli işitip hatqa bu va’qani yani Nözüküm’niğ qaçqan haberini hatğa yazıpKure(P820) şehriniğ uluği Cankcun’ğa aybardi. Cankcun hattı oqup solonlerge buyruq qildi ke: “İşitip Nözüküm’ni tefiñler her qayda bolsa tefip menke keltürünğler.” didi. İki yüz atliğ sülen birlen bu Butezenğni digen solonlariñ uluği Almatu’ğa kelip üç kün qamişliqni estedi. Tabalmadi. Ol vaqitlerde Almatu’da qamiş kob irdi. Bir kişini yüz kün istep hem tehi (P825) tabalmas irdi. Nözüküm’niğ qamişliqda yürüp aytqan ikinci nāhşisi şudur:

Qamiş aralap kün tüşti yalguz başqa muñg tüşti,
Men Nözük’ni tutqali solon kâfirler çıqtı.

Hüda saldi bu işke meni tuğmas qaçışğa (P830)
Solon kâfirbig yamān ot qoymasun qamişğa.

Kirsem Kaşkar yolıga Kaşkar yoli yol bolğay,
Nözük a’ciz bendeni bir Hüdayim saqlağay.

Qamişlarğa ot qoymas men Nözükni tabalmas,
Men Nözük’ni tutqanda Hüda saqlar alalmas. (P835)

Qamişliqga ot qoysa qaçıp kirey deryāğa.

Her kiz hatun bolmasun sülen yüzi karağa,

Solonlar Nözüküm'ni tabalmay törtinci küni kamişlıkğa ot koydi. Kamişlar köyüşke tutti. Nözüküm ot tutaşmağan tarafka kaçır irdi. Ahiri yene kice boldi. Nözüküm kamişlıkdin çıkıp tağ tarafka kitti. Ming(P840) meşakkatler birlen tağka yetti. Bir malcining kide bardı. Malci soradi: "Siz kim boldunguz, kimning kızi bolarsiz ve eringizning ati nemedür?" didi. Nözüküm başığa kelgen ahvāletlerni malciğa aytip yigladı. Malci hatun balalari birlen Nözüküm'ning halige aci ağrip ta'amlar berip Nözüküm'ni toydurdi. Nözüküm iki üç kün şol malcining ağ öyide turdi. (P845). Kündüzi karağaylıkğa barip hoş hevā yirlerde yürüp atasi yādiğa kelip aytkan Nözüküm'ning üçüncü nahşisi:

Men Kaşkar'din çıkğalitöşek salıp yatkanı yok.

Atam koyğan saçımğa tarağ saliptartkanı yok.

Canım atamni körmeğ olup kider boldum men. (P850)

Men Nözük dek hiç hatun yal'uz çölde yatkanı yok.

Ahiri aşkara boldum yāşunğali yer bar mu?

Menge kattığ kün tüşti alıpkaçar er bar mu?

Tağdin tüşkenley suvnisüzüp içer kıni,

Meni Kaşkar şehrike alıp kaçır er kıni. (P855)

Elkişsa mezkür iki yüz solonlar birle Butezenğive yene boşkalar Nözüküm'ni istip tağka çaçadurğan bolup tağ tarafka atlandı. Nözüküm bu haberni işitip keceleğ yine Ālmatu tarafka kaçıp kelip yetip sülenlerge uçradi. Solonlar tutup alıp Küre şehriğe barip Nözüküm Cankcun'ğa tafşurdi. Cankcun Şi-sen Mazağa tafşurdi. Kaçarmay sağlanğıl dip Şisen (P860) Dalüye'ning hatuni hem Kaşkarlıkning kızi irdi. Şol hatuning kaşığa Nözüküm'ni tafşurup berdiki senke hizmet kılsun dip Şei-sen Dalüye'ning Kaşkar'din alıp kelken hatuni tola hoşhāl boldi. Çerake bu iki hatun Kaşkar'da bir mahallede irdi. Birbirisini tanışur idi. Nözüküm'ning şol künlerde aytkan (P865) törtüncü nahşisi budur:

Kepe kıldım yabancığ Hıtay keldi dabanğa,

On iki kün bolğanda tutuldım bu nādangā.

Şisen Maza bahşidur ağaçasi yahşidür,

Derdni eytip yiglarmız Dalü'ye kitse albağa.

Atamni men seğindim akamni men sağindim, (P870)

Tirik mu kin şol dadam haberini bilmedim.

Ağamğa yetilmas mu atamni hem körmes men,
Atamni körüp olsam her kız ārman qılmasmen.

Atam munda kilür mü meni alip kiter mü?

Tinç Kaşğar'ğa yeter mu tinçbarurni bilmes men. (P875)

Elkişsa Şi-sen Dalü'ye Nözüküm'ni solongğa hañunluqğa bermekci boldi. Nözüküm Dalüye'ning hañunğa yalbarip yigładi ve aydi meni solonqe bermese men sizing hizmeting izni ölkünce qilsam dipyalbardi. Dalüye'ning ağaça Şisen Delüye'ge Nözüküm'ning arznı eyitti. Şisen Māza'ning açğı keldi ve eydikim Nözüküm yüreklik hañundur seni hem yaman (P880) ürketür dip Nözüküm'ni solongğa tutup bėrdi. Sülen öz yurtiğa Samungeten alip kitti. Öz resmiçe toy qilip Nözüküm'ni aldı. Solon hoşhälliğde kop arağ eçip mest boldi.Şol kiceside Nözüküm solonni boğazlap öltürdi. Qaçip çaqarnihayal qilip bir munca kürünç, tuz bėrmis. Qazan bir çini alip cangalğa kaçip kirdi. İrtesi solonler bu aħvāletni (P885) körüp Cank-cunğa sülening ölkenini Nözüküm'ning kaçip kitkenini ma'lum qildi. Cank-cun Dalüye'ge buyruğ qildi. Nözüküm'ni tağsun dip Dalü'ye iki Canki bilen yigirmi otuz yāyilarning Nözüküm'ni tefinkler dip yalbardi. Bu Cank yayilar istep tabalmas irdi. Nözüküm şol kaçqanda alta ay kaçip yürüdi. Nözüküm cangalda kaçip yürüp aytқан (P890) beşinci naşisi şubdur:

Alti ay yatim ħarmānda nān püşürdüm samānda,
A'ciz Nözük cangalda atam yürür qayanda.

Solon barip yamunğa arz qilipdur Cank-cun'ğa,
Cank-cun yayi aybardi mundañ a'ciz hañunğa. (P895)

Yayi çikti tutqali ejder bolup yutqali,
On beş yayi kelipdür Nözüküm'ni tutqali.

Hiç kim mundañ bolmasun balalarğa qalmasun,
Bizke kelgen cefalar hiç bendeke kelmesün.

Alti aydin yalğuz men Kaşğar yolini bulmasmen? (P900)
Hüda meni saqlasa solonlerni körmesmen.

Ālmatu boldicayim böri tülkihemrāhem.
Hüdaning ħükmi birlen cangal boldi mekānim.

Elkişsa yayilar iz dip yürken ħāletde Nözüküm'ning qarni açip aş füşürmeğ üçün ot qaladi. Nözüküm deryādin su keltürkünce (P905) ot meşelike tutaşip bir farça qamişğa ot kitti.

Yayilar otni körüp at salip kelip Nözüküm'ni körüp tutup aldı. Nözüküm yiglap yabilarğa kob kob yalbardi. Yayilar Nözüküm'ge raħm kılmay tutup bağlap atėa mindürüp ayağlarını atėa tenkip Dalüye'ning aldığa alıp keldi. Dalüye Nözüküm'ni körüp olığa kuza saldurdi. Ayağığa işkal saldurup Devüning Yamunėa (P910) saldi. Nözüküm'ni tutanini Cank-cun'ėa Delüye ma'lum ildi. Cank-cun Nözüküm'ning barca va'atlarını atėa yazıp Dövenė anėa yabardi. NözükümDövenk'i munda turup aytan altinci naħşisi şuvdur:

ıtaylı káfir yanėzası ulca'da barėankiz asi
ıkay disem ıkılmas olumdaki kúzesi, (P915)

üda berke oncamni sülen káfir üzmedi.
Solon káfir öyike Nözük cevan tüzmedi,

Ayağimda işkel bar boyunimizda tinėkanze
Alıp açsa Nözük'ni bolsa yaħşı ahınze.

Yamında bar oğrısı on beş ula toğrasi, (P920)
Körsem eski kikezdür Solonlarning müzesi.

Afyon tartkan sülenning tonėguz yağı cözesi.
Oñ olida düze barsol olida üzesi.

Afyon tartan ıtaylılar döngiye munda tartadur.
öçünlük fenlik öyide nözük cevan yatadur. (P925)

Dövenk andin at kelse Nözüküm'ni aındip,
Müselmanlar aytadur şehitlikni tiğing dip,

Mu Yetüncüde afanda men anda ölürmen
Mollalarning sözice a'lı şehid bolur men

Elışsa şundag naql ilurlar kim Nözüküm'ning tuğrasidin Cank-cun (P930) Dövenk anėa at berkendin kin Nözüküm'ni şi Yamunėa otkazdı. Nözüküm'ni şi Yamunėa savalap kicesing tört yayi kundizide turup yayilar Nözüküm'ni saqlar irdi. Nözüküm şi Yamunėıdeaytan yetinçi naħşisi şuvdur:

Nözük bilek bağlandi olturkali raslandi.
Yalguz aripNözüküm şi Yamunėa suvlандu. (P935)

Atam Kaşkar'da aldi Nözüküm dip yığladı.
Yalguz mehreban akam alma icide aldi.

Yamin menke kindür ölüm kıtti yakındur.
Nözüküm yekeyalguz Şiyamunğa sulandi.

Kaşki körsem atamni Kalamaqdaki akamni. (P940)
Körmey olup kitermen Kaşkar'daki akamni.

Men körmeken mamamni meni toğkan anamni.
Çinpin barip öltürken üç yaşdaki balamni.

Äldimizda caladur kılincini oynatur.
Meni uşbu ölümdin kandağ kişi ācratur. (P945)

Bu naşiler şol Nözüküm digen haţundin qalgan naşidur, tā bu küngece halklar eyteşürler. Cank-cun hanğa aybarkan haţ hanğa kırk bir künde yetip barip handin hem kırk bir künde cevap haţ kelip düzke bu haţ gice barsa kündüzge qoymay öltürsün. Eger kündüz barsa kiceke qoymay öltürsün, dip hanğa bargan. Haţning cevābi seksen iki künde kelgen (P950) küni Nözükümni yamindin alip qaķip a' rabağa olturğuzupmoytünkziğa alip yürdi. Halayıqlar quc quc temāşa üçün moytünkziğa eţrafiğa yıķildi. Nözükümni a' rabadintüşürüp kıblerü olturğuzdi. Nözüküm şehādet oqup öltürdi. Bir cellad Nözüküm'ning kılinç bilen kan bolup turdi. Ārқasidin bir cellad kelip qaķti. Nözüküm'ning başı tenidin (P955) cüdā bolup yerke tüşti. İki yüzce tōngeni bar irdi. Başini alip tenke tekıp namāzini oqup yerke defn kılip haţme Qur-ān oqup yandı. Bu vaqa'tlerni köhne sal adamlarni Mela Bilal ibn-i Mela Yusuf nazm öyike qarlap keltürüp taħķiki bilen sorap anğlap bilip yilinda 1299' uncu rusiye tarihide 1882' nci mäh-ı cumadı alavvulning beşinci küni bu (P960) elahadda Ğulca mevz'uda taħrır tapildi.

Aning dek bolsa haţun şaliğ-i pak
Hitaylar zulmidin ankanidur pak
Muningdiñ bolsa haţunlarfiili
Tabar cennet bözünlerdin kemāli
Nözüküm rühiğa rahmet etsün
Şehid-i ā'li emqami üzre bitsün temmet temem şod.
Vallahü ālem bi'sşevāb (P965)

5.5. Her Kısmi Maqallar

1- Kerini qafda saqlağil ölüginı heft.

Ya'ni xeri adamlar heme eşlerni biledur. Eger eş biledurğan xerilarin xafğa salip saqlap kötürüp yürse arzimas belke ölüp xalsa hem bir hafta saqlağıl digen.

2- Xariğanda at tize altun körupdür. (P970)

Ya'ni xari adamlarga aqçe, pul mal tola yaxşı körendür. Belke at tizekini altun dek bilur digen.

3- Xariğınca kicik bolur, xilğan işi fücek bolur.

Ya'ni adam xariğınca kicik balalarga oşsa bolur. Her işni xilsa yerimliği iş xilur. (P975)

4- Kelinni kelgende körüng,

Cacabāğini salganda körüng.

Ya'ni bir iş fütkende körse bolur. Yaxşı bolur mu ya yaman bolur mu fütme obdan yaman boladur digeli bolmas digen sözdür.

5- Ölüdürgen canğa,

Şillang ating yarga.

Ya'ni ölüp ketedurğan canğa yaxşı yār birlen oynap eling digen söz. (P980)

6- Cihanning kari,

İki eling āri.

Ya'ni cihān içindeki galebe cedāl gavğalar barçası ir hatun calikning işidür digendür.

7- Zengining başini kesken dek. (P985)

Ya'ni biraz iş xilip men senge köp iş xilip bērdim dip. Minnet xilganni eytür.

8- Xaynaq su iç könglüng tinç.

Ya'ni çay tabalmay su içseng hem könglüng tinç bolğani yaxşidür digeni. (P990)

9- İt semürse igesini tutar.

Ya'ni hizmetkārlarıning xarni toyup engeli taza bolsa hocayinni poqlar digeni.

10- Almayip ağıx bolğança,

Ürük yep öle xal.

Ya'ni gayri xişining derdini tartip ağıx bolup yürkünçe ya'ni (P995) özining derdini tartip ölkeni hōpdür digen söz.

11- Kız bala érde yahşi,

Érde bolmasa yerde yahşi.

Ya'ni kız balanı küyege berkende erining öyide yürkeni yahşi eger erining hizmetini kılmağan kızlar ölüp yerge kömülüp yatkanı yahşi digen söz. (P1000)

12- Faydasi yoq baydin,

Suyi yoq say yahşi.

Ya'ni faydasi tekmeydürgeñ bay halkdin su aqmaydurgan say yahşidür digen söz.

13- Oğrisi yoq yurt bolmas.

Börisi yoq yurt cangal. (P1005)

Ya'ni yurt bolgandin song oğrisiz bolmas cangal bolgandin song börisiz bolmas ya'ni her yerde yahşi yaman bardur digen sözdür.

14- Toqumsiz işekni bolmas,

Laqamsız ér bolmas..

Ya'ni eşekni toqumay işetkeli bolmas anga oğşa gaybsiz ér bolmas digeni. (P1010)

15- İlmi yoq şofidin,

Tohimi yoq tavuq yahşi

Ya'ni ér kişi işni tutmasa andağ irdin toğmas tavuq yahşidür digen.

16- Qalfaqi yok kahin,

Qanati yoq sa yahşi.

Ya'ni menşibi yoq adamdin qanati yoq kuşning yerde dāne yipyürkeni (P1015) yahşi digen sözdür.

17- Alurda yafir dip berürde kâfir dirsiz.

Ya'ni Hiţaydin neşye sevda alurda yafir dip alursiz aqçesini berür de kâfir poqlarsiz digen sözdür.

18- Aq alma kızil alma ceħd qil özüngdin qalma. (P1020)

Ya'ni ey adamlar aq kızil eyeklerni kiygen adamlarga qarap yumakil ceħd qilip öz işinkdin ya'ni cumuşunkdin qalamasang sen hem kiyersin digen söz.

19- Qarğa balam afaq kerfi balam yumuşaq.

Ya'ni her adamning balasi qarğa dek qara bolsa hem bölek aqbalalardin (P1025) obdan körenür. Eger balasikirfi dek yerik bolsa hem ata hem anasiğa yumaşaq digen sözdür.

20- Devletningning barida qalfaqni kiy cünksengni qist.

Devletningning yoqida zaqraningni yip götünngni qist.

Ya'ni menşebning baring çinlarni berketip yürsengni yaşsidür. Devlet (P1030) ketkendir kin kötünngni qisip qonaqdin yasağan nani yip şükyür kıl .

21- Balangning oynaşığığa bak,

Qazaning kaynaşığığa bak.

Ya'ni balang qaysi qismida oyun qilip oynasa elbette cüng bolğanda şundağ bolur. Ya'ni biñ bolup oynasa biñ bolur uqri bolup oynasa uqri bolur. Qazanğa ot qalağanğa oşadur. Eger otuni köp (P1035) qalasa kubrak qaynar eger az qalasa qaynar ot yaqmasa ham qalur, digen maqaldür.

22- Bağıstan qamerisiz bolmas,

Qizil gül tikensiz bolmas.

Ya'ni her yerde bağ bolsa ku ku ku didürgen quş ol bağda bardur. Ani oşsa her qandağ çirayliq qizlar ve hatunlarning derdi bardur. Irge (P1040) derdi tökmen qalmas digen maqaldür.

23- Qarasayda taş tafilmas,

Aqtarmada dangel.

Ya'ni aqçesi bar adam bir nemesse alay dise tafilmağanni eytür .

24- Kaşkarliqni öyünge yolatma,

Qara yağaçni bağıngğa.

Ya'ni Kaşkar halqini öyüngge kirküzmekil. Hatun balalarningğa qaşd qilur (P1045) , bağqa qara yağaç ekse bağni bozğan dek digen bolur.

25- Öyüngge yavutma qeri deleni,

Kirürde çiqarda bozar fiilini.

Ya'ni eri atun mamaylarni y ngge kirk zmekil y ngge kirip ikip y r p atun balalarin ni bozar digen bolur.

26- K ng l a ritan dost aymas,

Mide a ritan a. (P1050)

Ya'ni k ng lni a ritadur an adamlar dostluqa yaramaydur. Ziy n iladur an aqa oadur digen s zni.

27- Osur aqa arfa n ni beh ne.

Ya'ni i ilgusi kelmeken adam yal andin a ri bolup yatanni aytur.

28- Yigit kiledur uru k tinge yul un uru. (P1055)

Ya'ni atun aiqa aesi yo yigit oynaq ilgali kelse g tigel yul un azunni tise buladur digen s zd r.

29- Z tida deng k rmeken uru ida n n.

Ya'ni ' mri iinde al m l ae alt n k m  k rmeken ademiyet celin ni bilmegen kiilerni eyt r. (P1060)

30- Biriin iz bir ful uruun iz tang atune.

Ya'ni az ae berip tola i ildur an kiini eyt r.

31- Lekleknin  barganini sormay kelkenin soraydur.

Ya'ni sevdaqa ya oketge barip yanip kelkende ane ae ta'fip kelipd r dip sorganni eyted r. (P1065)

32- Atamda bar digen k tigel munguz.

Y'ani atamda ae k pd r mence ber r digenning k tigel munguz tasa boladur digen.

33- Faltoni k t rkune g ti dem alipdur.

Y'ani aan meni erz tutgunaya appatege salgune tin bolganim bolgan (P1070) digen s z.

34- Uru  tuanning urui,

Tuu tuvarning yerti.

Y'ani uru  tuan halk birbiri birle urukani yat halk urukan dek imesd r digen s z.

35- Yahşıge işaret,yamanga çuvalduz.(P1075)

Y'ani yahşı halkğa işaret kılsa özi bilip iş kılur yaman halkni urup işletse bolur digen söz.

36- Bolum sizni bolduramadim,

Hurcun kaçasını tolduramadim.

Y'ani ağılsız halkğa hiç işni oğturulamadim. Belke ağıçe berip hem (P1080) toyğuzalmadim digen.

37- Kişideki Hüdādiki.

Y'ani kişidin aladurğan ağıçeni Āllah-ı Te'ali bergüzmeğünçe alğani bolmas digen söz.

38- Öz pütige özi çağıti. (P1085)

Ya'ni özi özike ziyān kildi digen sözdür.

39- Şundağ öltürseng meni öltürseng bolmasmu di?

Y'ani bu andağ sözdür ke bir zağireliğ bir olca hatun alğan iken.

Cuteng hatunning açığı kelip mening üstümke olca hatun alding. İmdi meni koyup atkil ya meni koyup atmaseng alğan hatununıni (P1090) öltürüp atkil dip güveysi birlen tola cedal kılğanıda güveysi conğ hatuniğa etipdür.“Andağ bolsa bir fıcağ, bir argamcı menke berkil. Men bu olca hatunni bağning bir bulunkıgaalip barip öltürüp etip kileydur.” Conğ hatunni erig'e bir fıcağ, bir argamcı beripdür irdi.Fıcağ birlen argamcını alip olca hatunni olturkali bağ bulunğığa alip kitipdür. (P1095) Conğ hatunni kandağ kılıp öltürür iken men körey dip arkasidin aheste yürüyüp barsa ir hatun ikisi kuçağlaşıp yatip hatunini salip yatқан iken; conğ hatunni barip: “Erining yüzine tükürüp: “Hey uyatasız hatununıni öltürseng şundağ öltürürmiding, eger şundağ (P1100) öltürseng meni öltürseng bolmamdur.” didür. “Şundağ öltürseng meni öltürseng bolmas mudur?” digen makal. sultan Ebü Āla 'Alī'ning vaqtide çağıқан yenki mağaldür.

5.6. Padişahlarning Toğrasidaki Çıgarğan Makallar

40- Padişah kedāy bolsa padişahlığını koymas,

Keday padişah bolsa kedāylığını koymas. (P1105)

41- Kibledin çiksa bulutlar saht-i boran bolğusi,

Ā'dl yok şahning tizrek mülki virān bolğusi.

Yani kıble tarafdin bulut çıksa katuk boran bolur. Padişahning a'dl bolmasa mülki virān bolur.

42- Padişahğa a'sker kerek a'skerge hem köp zer kerek. (P1110)

Y'ani padişahlarğa asker lazimdur askerlerge hem aqçe lazimdur dimek.

43- Padişah bolsa 'adāletlik,

Re'aya tapar refāyitlik.

Padişah 'adaletlik bolsa re'ayatlerge faydeler köp tapalur.

44- Padişah kopup başın açsa,

Re'aya kopup götni açar.

Padişahlar re'ayetlerge zulm ve cefālar kılsa re'ayetler hun-u hor ve bed-mehrī bolur. (P1115)

45- Padişahlar a'dil bolsa,

Re'ayetler mayil bolur.

Yani kıysi padişahlar a'dil bolsa a'lem halkı ol padişahni dost tutup canlarini ve tenlerini andağ padişahğa fedā kılurlar

46- Padişah sitem elikni açar,

Re'ayetler kiyin kaçar.

Yani padişah tola zālīm bolsa re'ayetler andin yüz urup amanlıg (P1120) velayetlerge kaçarlar.

47- A'daletsiz kışı kim kılsa şahlıg,

İrür yahşi bu şahlıkdin kedalıg.

Her padişahkim zulm birlen padişahlık kılip re'ayetler halidin haberdar bolmasa andağ padişahlıkdin a'dālet bilen kılgan kedalıg yahşırağdur. (P1125)

48- A'sker ölse arasidin kesip ötme,

Sipah köprek bolsa ani basip ötme.

Eger aldingğa a'sker uçrap kelse arasidin ötmekil ke elbette senke qahri kelip ziyān kılur.

Eger sipah köbrün dek buvaş bolsa hem sen andin hezer kılip yürkil. (P1130)

49- Şeyh nazri kimyadur,

Barça derdge tiz devādur.

Padişahlarning naziri kimyağa oħşa her nerseni altun qilur belke cümle' derdleringge devādur y'ani barça murādlarınġ hāşili qilurlar.

50-Lütf qilsa şāh-ı zaman,

Kedālarġa qalmas arman.

Eger a'dil padişah bizler dek kedalarġa i'nayet qilsa barça murād haşil (P1135) bolup içinde zerre-i armani qalmas dimek bolur.

51- Qul dek işler qilip hanlar dek yigil,

Bi-kar bolsanġ kefenġ tasqap nān dek yigil.

Y'ani qullar dek iş qilsanġ hanlar dek kiyip yirsen meger aş qalmay, bigler yürsenġ tasqap çıkarip atqan kefenġ nān dek qilip yirsen. (P1140)

52-Hemme eza re'ayetdür könkül şah,

Amanliġ bolġasi şāh a'dilidin rāh.

Padişah könkülge oħşadur re'ayetler bedenġe oħşadur eger padişah a'daletlik bolsa yollar oġri qaraqçılardin aman bolur.

53- Eger sultān özi qilsa yamanliġ (P1145)

Qaçan bolġay re'ayetde amanliġ.

Eger padişāh niyetini bozsa re'ayetde amanliġ qalmaslar digeni.

5.7. Her Qismi Maqallar

54- Hanning qizi taşak tutsa qaġarur.

Y'ani işlemeken adamlar ketmen qaqip orma urup qoli qaġarġan eytür.

55- Hiţayliġa söz, Qalmaġġa buz. (P1150)

Y'ani Hiţayli halqi yahşi sözni işitse hoş bolur. Qalmaġ halqiġa reht berse hoş bolur digen söz.

56- Kazaq qarisa tayġa miner,

Qalmaġ qarisa tamġa miner.

Y'ani Kazak qariganda tayga minip mālini közetür. Qalmaq qariganda döng (P1155) yerke çikip olturup māl közetür digen söz.

57- Yetimning ağzi aşka teggende başi taşka tekdi.

Y'ani bir kişi aqçe tafip yenki bay bolğanda aqçesi qolidin kitip nā-murad bolup qalgani eytür ve hem öy i' maret salip fütkende anibölekkişi alip kitse ya yengi mansip tafip mansipdin ayriliq kitse ani eytür. (P1160)

58- Bolirida bozildi.

Y'ani m'amurluq bolğan yerler virān bolğanni aytur.

59- Rūzini men tutsam iydni bölek kişi 'iydler.

Y'ani bir kişi cefā birlen bir işni qilsa yene bir kişi anka iyge bolup alsa ani eytür. (P1165)

60- Ölgendin vefa sorapdur.

Y'ani nā-murad kişidin aqçe ötnе soragani eytürler.

61- Ağzi yumuşaq mozay on eynekni emer.

Y'ani şirīn sözlük kişi kimdin yahşi söz qilip fayda alğanı eytür. (P1170)

Kazak bay bolsa talıga miner/ Sart bay bolsa tamga miner.

62- Qizim senge eytim kelinim sen işit.

Y'ani bir kişike söz qilğan bolup bu yanqilerge daşnim berkeni eytür

63- Oğrini qaraxçi urdi.

Y'ani oğrining oğurlap alğan mālını yene bir oğrin oğurlap alğanı eytür. (P1175)

64- Yutqanğa baqip putsun.

Y'ani küçüng yene durğan işni qilgil digen bolur.

65- Qolida bir puli yoq tivening tişini sanaydur.

Y'ani aqçesi yoq adam bay halqni durap yürkeni eytedür.

66- Oğri öz pulini yer. (P1180)

Y'ani oğri halq halayiqğa mal igesige aqçe tolup berip özining aqçesini yir digen.

67- Başi qaraning bari yahşi.

Bu kün qıçkirsā tangla ha dise tehi yahşi,

Y'ani hizmetkerning bari yahsidur bu kunki buyurgan isni (P1185) tanglap kilsa hem yahsidur.

68- Hevaning kulduri bar yamguri yok,

Buvaning tokmaqi bar magduri yok.

Y'ani her bulutning avazi bolgan birlen aning yamgur bolmas. Keri halkning tashaki bolgan bilen magduri bolmas yahsi halkdin karga (P1190) kelmes.

69- Oтра bayning uyqusi kelmes,

Toši yalingning kopkusi kelmes.

Y'ani yenki bay bolgan halk aqçen nurgun(çok) tafsam dip mankip çarmas namurad fakir halk tabkanini yep içip yürür özini tola cuvultamas. (P1195)

70- Derdi bar bostanda yatqunça beyaban yahşirak

Derd bilmes adamdin bilse hayvan yahşirak

Y'ani derdi tikedurgan bagda yurkeningdin derdi yok beyabanda yurkening yahsi derdingni bilmeydurgan adamdin derdingni biledurgan hayvan yahsidur digeni. (P1200)

71- Tola yidürmen dip azdin kuruk qaldi.

Y'ani tola nef'i bar oqetni kilamen dip az nef'i bar oqetni kilmay az nef'i hem tapalmağanni eytür.

72- Öz toysa köz toymas.

Y'ani aqçeni kaççe nurgun tapsa yine tapkusi kilur digen söz. (P1205)

73- Yahşi bolsa özdin körer.

Yaman bolsa halkdin körer

Y'ani bir kişi bir kişining sözi birlen iş kilip fayda bolsa bu işni kilip idim. Mundağ fayda buldi dip şad bolur ama ziyān bolsa falanning sözi birlen bu işni kilip ziyān kördüm eger aning (P1210) sözine iş kilmasam ziyān körmenimdir.

74- Tiriseng urursen.

Y'ani yahşi kilsang yahşilik köürsen yamanlig kilsang yamanlik köürsen digeni.

75- Kuşgun bolsa tartamdur. (P1215)

Y'ani aqçem bolsa almaymen mu hazır aqçem yok digen sözidür.

76- Töşük ağız töşük ağızdan qalmaz.

Y'ani iki kişi cedal kılsa ya sözleşse birbiridin qalmaq sözleşür digeni.

77- Qatraqan qalur yökürken alur. (P1220)

Y'ani qafsan kişi her nerseni qolıqa keltürür. Horun kişi hiç nersike yetişilmes.

78- Taz qara dek irkip qaldi.

Y'ani bir kişi bir nemeni alay dip irkip yürgeni eytür.

79- Puti köygen tavuq dek. (P1225)

Y'ani bir işge aldiraqanni aytqan sözdür.

80- Kirmeken boğursi dek qalip yürüyedür.

Y'ani bir kişidin yamanlap aqğı qilip iş qilmay yürkenni eytür.

81- Oğri bolsang enşaf bilen bol.

Tabaqini alsang qoşuqini koy. (P1230)

Y'ani eger çöndike uqurluq kılsang mu enşafliq bolgil nā enşaf bolma digeni.

82- Kişining kiciki bolgunqa itning kücüki bol.

Y'ani kişining kiciki bolup hemişe hizmetini qil'unqa itning balası bolsang yaşşidu. (P1235)

83- Ala qarqada alişing bolsa alursen.

Y'ani kişide aqçening bar bolsa ahri alqali bolur digen söz.

84- Hayvaning alasi taşida.

Adamning alasi içide.

Y'ani hayvaning bed huyi yamani ta'yinliqdür ama adamning köngli yamanini bilgeli bolmas. (P1240)

85- Yol yür aman yür.

Y'ani bir yilliq yiraq yerde bolsang mu könküng tinç aman bolsa yaşşidur.

86- Asgi yok yardin.

Esiq oqaq yaşşi.

Y'ani menf' ati yok sipahlarning̃ hizmetide bolgunça öz oyumda yörgenim yahşidür.
(P1245)

87- Üzümning̃ dirmen,

Qapup alip yirmen.

Y'ani kişining̃ berkenini yip berkenini kiyip közige qarap yörgendin öz oqet qilip aqçe tafip herc qilganım yahşidür digeni.

88- Kağunqa ogri kirse ya pişikni qoymas ya hamni.

Y'ani ademizadege ecl kelse hahi yaşni qoymas hahi qarini qoymas. (P1250)

89- Qalmaq sevdağa kirken dek.

Y'ani adamlar cem'e bolup söz talaşqani eytür nurgun sözleşkeni eytür.

90- Rastniitse ururlar.

Y'ani rast sözni qilsa anğlamay aççig̃ qilup foqlağani eytür.

91- Pervane dek özini urdi. (P1255)

Y'ani bir nemersege zevqlenip ani derhal alğanni eytür.

92- Ana qarında yürüpdür.

Y'ani hiç gam qilmay begim yörgeyi eyitқан sözdür.

93- Eşengen tağda kiyik yatmas.

Y'ani bir kişidin bir nemersenı ümid tutup tilep barsa (P1260) bermekenni eytür.

94- Muzdin ötseng̃ ilkeri ötkil uyulğa neçe otarsen.

Sudin ötseng̃ kin ötkil aqqanini köersen

95- Qazanning̃ güvahi cumuş.

Y'ani sen anka yüz qarap söz aytsan digen bolur. (P1265)

96- İrte qopup hoşnang̃ğa baq.

Y'ani adamlarğa qarap iş qilgil özünğçe iş qilmağil digen bolur.

97- Toleykan börining̃ kötü kavak.

Y'ani tola kişidin karz alip berelmay qaçip yörgeyi eytür.

98- Barida fuldurung̃ fuldurung̃, (P1270)

Yokida qarap olturung.

Y'ani aqçesining barida yahşi at minip yahşi kiyip yahşi yip yahşi oynap aqçesi tükkende hiç i' lac kılmay qarap olturgani eytür.

99- Āh dise ufkusi körünür. (P1275)

Döngeyse kakası körünür.

Y'ani fal mālidin acrap karz bolup nāmurad bolup qalganı eytür.

100- Tişi qalgal içi taltal

Y'ani yahşi at minmen yahşi ton kiymen yahşi beydürmen dipkarzdar bolup qalganı eytür(P1280).

101- İtñi qavaydür dip ağızını keskele bolmas.

Y'ani meni poqladi dip ani öltürüp atqali bolmas digen söz.

102- Qarni yaman ı'ydde öler.

Y'ani nefis yaman kişi bayram künleride tola nerselerni yip m'idesige singmay ağırip qalganı eytür. (P1285)

103- Anasi falçamanda gül.

Y'ani aqçe bar bolsa her nersini alğali bolur digen bolur.

104- Aniyini urmasa vebāli bar.

Y'ani yuvaş adamga zor birle zulm sitem qilğani eytür.

105- Yandaki kasabning qadri bolmas. (P1290)

Y'ani yanidaki yahşi adamning qadrini bilmeydür digen bolur.

106- Quyuşıqa baksa ve yumsa köz qoyaş körenür.

Kesik qanati sinuq kuş közige taş körenür.

Y'ani bir kişining könkliide yene bir mehcubğa a'şiq şeydā bolsa, aning hayaling yürüp hüva sağıhahı mest hahı oygaq hahı uyqulukda ma'şuqdin (P1295) nerse körünmes. Ya ke künge karasa hem kün körenedür közini yumsa hem kün körenedür ya ke bir kişi bir kişidin qorqsa elikide hiç nersesi bolmasa hem ficāği ya hanceri bar dek körenür necükke qanati sinuq kuşğa kesek taş dek körünken dek.

107- Bir kişige kenc bile ni'met berür. (P1300)

Bir kişige rehtbile miñnet berür.

Bu zamana andağ zamandır ke ba'zi adamlar kenc-i ni'metlerge ğarķ bolup yürürler ve ba'zi adamlar yüz renc ve miñnet ve meşakķatler bile yürürler.

108- Birige rozı kılıpdur taht-i taç.

Bir tofraķ üzre yatur ķarni aç. (P1305)

Āllah T'eali ba'zılarni padişah kılıp taht tac berip barca adamlarni aning ħol astida kılıpdur ve ba'zı ħalkni ķarnini aç kılıp tofraķ üstide yatķuzubdur.

109- Birige altün tabaķda nan berür.

Biri nanning ħasretide cān berür. (P1310)

Ba'zi adamlar altün camlarda elvān türlük ni'metlerni yip raħat-i ħalvetdedür. Ba'zıları bir farca nān tafip yiyelmey açlıķğa cānini berürler.

110- Ey yigit salma ķulaķ ğiybet elning sözige eyit elning sözige.

Ruberu kelse eger baķma aningke yüzige. (P1315)

Ey yigitler ğiybet kılģuķılarning sözige ķulaķ salmanĝlar. Eger sizlerge uçrapkelse yüzike baķmanĝlar ħiraki ğiybet kılģuķılar Ĥüdāning düşmanidur.

111- Kem körüp seni kişi eylemese herdem közige.

Dime kim kıldı diban kişi kılsa avazıģa. (P1320)

Eger seni ħahi ħakir körüp manşibderler baylar seni közike eylemes. Yürse mence mundağ ħanetler kılmadur dip öpkeleme her kişi kılsa ħahi yaħşi ħahi yamanlıķni özige kıludur.

112- Bardur munda meşel yatķa saĝınĝan özige,

Burundin bar bu meşel ķaşķa saĝınĝan közige. (P1325)

Bu bir meşeldür ke her kişi yamanlıķni yat ħalkģa kılģali ķaşķ kılsa ol yamanlıģı özige yanur şundağģa kişining ķaşını urup yarsanĝ yene birü seni urup közüngni ħıķarur.

113- Barning bari tiker yok kişining yumdalāģı,

Seħiler bolsa keday kōnkli aningģa beķi. (P1330)

Eger kişi sahi mansibdarlarning sahi baylarning hizmetide bolsa tola faydalar ve nef'iler taparlar. Eger nā-murad adamlarning hizmetide bolsa nemesi tikedür. Özike tapalmağan adamlar yene bir kişige nemeni beridür nāmerdning öyide yumdan işdin bölek nerse yokdur.

114- Çevrülüp çarhurursen tengrim aytқан beki, (P1335)

A'li Şir kılma ümid aşl Hüdā'din özgege.

Y'ani her kaççeçarh berip çevrülüp yörgen birle Hüdā birkendiz ziyāde tapalmas sen ey A'li Şir Hüdā'din özgelerdin ümid tutmağil dimek bolur.

115- Kişining ğazını yeseng ördekning fayda bol.

Y'ani kişi seni çong nerse ya tola aqçeler berip şād kılrsa sen hem (P1340) andağ nerselerni tapalmasang mu? Az nerse birlen könglini şād ve hürrem kılmağning kuyida bolgil digen bolur.

116- Kim öreni qazsa ahri özi tüşar.

Y'ani her kimge yamanliqni kılurğa qaşd kılsang ahri qaşd kılğan yamanlağing özünkge yanur. (P1345)

117- Tanğlaqi kuyruqdin bu künki öpke yağşi.

Tanğlaqi künde nurgun nef'i yetkürürmen dip neşiyeni va'de kılğandin bu kün narh berken az fayda yağşidür dimek bolur.

118- Körgen kününgni unutma şire çarukni qurutma

Y'ani nā-murad vaqitleringni yadingdin çakarmağil. Çaruf kiyip yürüp (P1350) ötüq yakeş me'se tafkaningda eski çaravvaking taşlap atmağil. Yene nāmerdlep qalsang şol eski çaruk senge derhal isi qatar digen bolur.

119- Baca bacani körse kötü kaçışur,

Lazin tola yise kötü açışur. (P1355)

Y'ani iki er bir kişining iki qizini iki er alğan bolsa her iki er birbirige baca bolur. Bu iki kivey oğul birbirini körkende kötisi kelir göti kaçışur digeni şoldur. Meşel lazini yise göti açışkandangdur bu iki ir birbirini yağşi körmes.

120- Tişi hinqameygünçe nece irkek dingleymes. (P1360)

Y'ani hatun kişi erkek kişini körüp külüp çilveler kılmağunca ér kişi zor birle her hatunğa oyun söz kılgali bolmas oynaşkali bolmas.

121- Narh tekse hoş külüsiz.

Bu andağ sözdür ke: Köhne tarafında bir bayning yine bir nā-murādda (P1365) niçend aqçesi bar iken; bir küni bay, nāmerdening öyige qarzini tutup barğan iken şol nā-murad bayini başlap bir kuruğ zemine yerge başlap barip bayğa eytipdür ke:“uşbu yerge yine üç yilda kegen terip fāhnesni satip sening aqçengni berimen.” dıbdür. Bayning bu sözge açığı kelip nihayeti acığığa cidalmay külüpdür nā-murad eytibdür ke ey berader (P1370):

Aqçengiz narheydi: “Hoş keldüngiz dipdür bu sözni maqal kılip halk birbirike narhtekse hoş külüsiz.” dirler.

122- Özni bilken har bolmas,

Kiciklerke a'r bolmas.

Y'ani her adam öz hūdayini bilip yürgen adamlar kişige har bolmas eger kicik balağa harlıg yetken birlen a'r nāmus eymesdür digeni. (P1375)

123- Yetim taydan yorğa çıkar,

Yetim baladin dorğa çıkar.

Y'ani kicig at balasi anasidin ayrilip yürüp yorğa bolup qalur. Anga oşsa ata anasidin ayrilip yetim çong bolğan balalar asig savuğ başidi ötüp āhrıde mansıbdarlarning hizmetide bolup yürüp dorğa bolur digenidür. (P1380)

124- Çırağ kim haq ani yandurdu koydi.

Ani kim pok didi saqali koydi

Y'ani Hūdāyı Teali bir kişining derecesini uluğ kılsa ani kim fest kılay dise özige ziyān bolur. Andagke yanip turğan çırağ poklasa saqal bürüti köyken dek. (P1385)

125- Ērni namus öltürür,

Ağriqni bos.

Y'ani ér kişi namus can y'ani namusluq bolsa ovket kılalmay āhrıde bī-itibar bolur. Ērning bi-itibar bolğanı ölkenidür kiselmente kişike bed-boy sasik nerseler ziyān kılip hilkatge yetkürür.

126- Ayağ yögürki aşka.

Ağız yögür ke başka. (P1390)

Y'ani her kişi çafsan bolup uluğlarga hizmet kılıp yögürüp yörse qarnı aç qalmas, bedeni yalangaç qalmas ama her kişining ağızi yaldem bolup her kimni poklay yörse aħride başi kiter.

127- Her kişining derdi bolsa dıdesidin nem kélür,

Evvelide şād bolsa aħride ğam kélür. (P1395)

Her kişining derdi bolsa ğamkin yürür şād bolmas közi yaşıq bolur her kişi evvelide şād hürrem yürse aħride ğamliq bolmay qalmas.

128- Ehl-i dānişler qaza kelmesde ħub,

Ger qaza kelse qalur dāniş turup.

Y'ani dānā bilişlik ħalklarğa qaza yetmeken vaqıtida a'qli dānişkerge kélür (P1400) eger qaza vaqıtışkende dānişliki ve āli ve fehm kargah kelmey turup qalur.

129- Bay bayiğa baqur su sayğa aqur.

Y'ani bay ħalklar nā-muradlarni âdem qatarida körmey baylarni yahşi ademlerdur dirler su eger sil bolup kelse oymanda aqip dönge qaçmağan dek. (P1405)

130- Herne berseng qolung bilen.

Ol barur sening bilen

Eger tirik vaqtingde her nerseni öz qolung birlen Hüdā yolida şadaqa kılsang sening bile aħrete şol nerse barur.

131- Köküneng öz diyarida ğaz olur, (P1410)

Başka yerde başi közi taz bolur.

Kökünenglikni körmey sen öz diyarida ğazni alsa hem alğa dek kuvvetlik yürür ama aşınāsidin ayrılsa kargalar qovup yürüp başini yüngzep taz kılurlar.

132- Quşkaç qarisa tumşuqlari kalte bolur, (P1415)

Ĥatun karisa emcekleri ħalta bolur.

Qurmam sen quşlarni qarigançe tumşuqi ufarup kiskar anga oħşa ħatunlar qarisa bedenide göşi qalmay tüm tüm turğan emcekleri ħaltadek sangkulap qalur.

133- Hacı kız tövbe kılsa kötü koymas. (P1420)

Çalap hatun tövbe kılsa ati koymas.

Y'ani küçük vaktide halayığa arkasını urdurup, çong bolgan oğullar tövbe kılgan birlen kötü kıçışip ceydap yörelmeken dek calab hatunlar hem tövbe kılsa anda mi kaçışip cidayalmas yine calablık kılor digen bolur. (P1425)

134- Devlet eger kónsa çibin başığa,

Simerğ kelür künde aning kaçığa.

Y'ani çibin dekhâr bi-itibar ademge devlet başsa simerğ dek uluğdur calıñ. Kuş dek yahşiler künde kelip ol adamning hizmetini kılor digen bolur.

135- Yigitlikge hişm kerek. (P1430)

Biglikge varamet.

Y'ani yigit kişi a'kil baliğ bolsa m'aşuğning vişalığa vaşil bolur manşibdarlargem fehm idrâk kerekdür eger fehm edraki bolmasa manşibdarçilik kıalmas.

136- Bülbül kadrini bağ bilmes tağning kadrini zağ, (P1435)

Dana kadrini nādānlar ağık derdini sağ.

Y'ani körmem sen bülbüller her kece tağ atkúnça kündizi kice geçe kilning yadida nāle kılsa gülistanda külning hiç işi bolmağanding şundağ igiz a'li tağlardaki a'ceybāt ve ğaraybatlarni ve rengareng seçiklerni zağ körüp tehsin kıлмаğan dek dana ş'aireler sözlerinin dirlerini şafiha (P1440) yüzige saçkanini körüp turup nādānlar nazirege eylemeğen dek ağıklar derdini sağlar bilmekende elhal kaderden kişi āsan tafilmas.

137- D'uā birle ér kökürür.

Yamğur birle yer. (P1445)

Y'ani yahşilerning d'uāsini alğan kişi yahşi bolup yaman künge kalmay künden künge hāl ahvālni yahşi bolur y'ani yamğur yağança yeryüzi m'amurcilik bolgan dek.

138- Artuğ devlet başini yarmas.

Y'ani maldar kişining māliziyāde (P1450) bolsa ya manşibda arning manşibi ziyāde bolsa ya hatuni üstige hatun alsa artuğ devlet başini yarmas dip söz kılor.

139- K rgeŋ yolunġni atankġa bermekil.

Y'ani her yerke barsaŋg k rgeŋ yol birle bargil k rmeken yol birle yol y rmekil digeni. (P1455)

140- H camning h casi bar  amġurining urusi.

Y'ani meni sen k rkatkan birlen seni k rkadurġan hem kişi bardur  amġurni uraġa komk ni dek seni hem  y ngge solap koyur digenid r.

141- Birining h casi iki.

Y'ani bir kişi her kance zor k  luk bolġan bilen aning edebini iki kişi (P1460) bir bolup ber r.

142- Ataliġ oġul h calik kul.

Y'ani atasi bar oġul kişiler beki bar n kerler beyi bar  ekerlar kulġa oġsa hi  işni  z l kice kilip ahdesidin  akmas digeni.

143- Tarida aş ye n nce keŋ yerde muş yigil. (P1465)

Y'ani tarida uluġlar aldida olturġunca az de yerde olturġani yaġsid r digeni.

144- Aş tabkunca iger tabkil.

Y'ani aş bulup iger bolsa yabadaġ minkeli bolmas egering bolsa aş tabilur. Y'ani ol a e tabkil a e tabsaŋg nemeni hahi saŋg şuni alursen digeni. (P1470)

145- Aş tabkunca eşik minkkil.

Y'ani kulung bolmasa kaysi hatun senke tekse şuni alġil a e tabkanda k nk ldeki hatunni tafip alursen digenid r.

146- Suvni sef sinker yerge s zni kil siġar yerge.

Y'ani s z kilsaŋg y raġu dek s z kil her kandaġ s zni s z dip (P1475) kilmaġil ke suvni yaġsi yerge sebse senkip katara kirişur sebseli yerge bolub kalur. Kilġan s z ng lay'a oġsa bolup kalur digeni.

147- Aş igesini aş k tige mind rmebd r.

Y'ani bir kişining bir gesini yaman adamlar tartip alip bermekenini eyt r.

148- K aruġuni barda kistaġan dek. (P1480)

Y'ani bir kişi yine bir kişidin bir nersesini tilep hacil kilġanini eyt r.

149- Buğuzni potun yese ayağidin tütün çıkar.

Y'ani atğa arfani potun berse ayağı yaldem bolur digen bolur.

150- Barçe işni molla bilür māl qopup kölgesiyür.

Türük qobup dönge sayranip kelip qoğunğ beğe kirer. (P1485)

Y'ani molla hālk barca yahşi yaman işni bilip turup künāh kilur. Türük kişi döngge baqip siyranip sevdüki anğlini hol qılğan dek digeni bolur.

151- Böri qarisa quyruğı bar.

Y'ani yahşi adamlar qarigan birle küc kuvveti aqli kitmes digeni bolur.

152- Tardan tülki tumşuqidin eylenür. (P1490)

Y'ani hileker hāklarning hilesini ahride adamlar tuyup qalip āni hile qildurmasdigeni.

153- Hocamning hocasi bar,

Çamgurning orasi bar.

Y'ani sipahlarningüstide hem sipah bar kicik uluğ sipahni körse oradaki çamgur dek bolup yatur digeni. (P1495)

154- Kündüz sözleseng o yan bu yan çaqip.

Kece sözleseng kulakni kulakğa yaqip.

Y'ani kündüz bir kişige seteringni eytür bolsang kişi yok hāli yerde eytkil kicede eytür bolsang kulağığa aheste eytkil eger mundağ qilmasang yene birü işitip setringni halayik arasida faş qilur digeni bolur. (P1500)

155- Ata başlamağanning furdaki çong,

Ana başlamağanning emciki çong.

Y'ani atasi oğlinibaşlamasa edeb örketmese başi çong bolup galebeci bolur. Anasi başlamağan kızlar oynaş qilip bala tafip kursağı çong bolğan dek. (P1505)

156- Kötüngge şah bağlap kelibsen

Y'ani bir kişining yaman sözini köterip kelip sen digeni bolur.

157- Buğdayning behaneside qaramuq su içebdür.

Y'ani yahşiler birlen uluğ sipahlar birlen yürüp nef'i tabkani eytür.

158- Yamanning yahşisi bolgunca yahşining yamani bol.

Qaramuq danesi bolgunca buğdayning samani bol. (P1510)

Y'ani yaman halkaning arasida ucdan y'ani taza yaman atangandin yahşilarning arasida ayağı atanganning ulidur.

Qaramuq danesdin bi-fayda atanganningdin buğday samani dek faydaliğ nāmurad atanganning yahşidür digeni. (P1515)

159- Qara keğiz aqarmas.

Y'ani her kişi yaman atansa her kigiz yahşi atanalmas digeni bolur.

160- Ota kızıl patučar.

Y'ani bir kişi bir kişi birlen tola mehrebān dost buluşsa pātğane düşman buluşup qalur. (P1520)

161- Örek örekini körse āla bolur.

Y'ani yaman halkan birle hemrāh bolgan kişi hem yaman bolur digeni bolur.

162- Öcme öcmemni körse bal bolur.

Y'ani hünermendin hünermend körse bilmegen hünerni örgenür digeni bolur.

163- Maқтаğan kız mala hayığa çeçibdür. (P1525)

Y'ani bir kişini bu yahşidib t'arif kılsa yamanliğ aybi çikip qalgani eytür.

164- Qalmaqni ursanaci bolur.

Y'ani evvel ikki kişi uruşup qalıp kin yahşi boluşup qalganı eytür y'ani qalmaqni urgan kişini qalmaq dost tutup algandik.

165- Ömeklik itning quyruğı ura. (P1530)

Y'ani hemrāhliğ kişiler qorqmağanni eytür.

166- Mösükke oyun saçqenge kıyin.

Y'ani zulm qilguciğa oyundur. Zulm tartquçı kiyindür digen.

167- Öcküke cān qayğu qaşabğa yağ qayğu.

Y'ani bigler re'ayetdin aqçe almaqning qayğusida re'ayetler bir neme qilip (P1535) aqçe bermeydürğani ganining gamida.

168- Yamanga yağ yaraşmas,

Uckuka yumağ sebvette.

Y'ani yaman halk yahşilik kılğani bilmes. Uckuka yamuğ sivrette yere şamgandîng.

169- İşleseng tişlersen.

Y'ani oğet kılsang çong yahşi kiyersen digeni bolur. (P1540)

170- Hüner kılsa özi.

Y'ani hüner mend hazni kılsa aqçe tabar hüner kılmasa aqçe tafilmes digeni.

171- Begnekke tikunca belingni üşütür.

Y'ani bir kişi a'dil uluğka dād kıliparş bolup kağz berse Ol uluğdin cevap yetkünce bolus kadılar bu kişiden aqçe alıp yip (P1545) hiç aħvālini qoymas digeni.

172- A'yiğ bolsa erim bolsun

Öngkür bolsa öyüm bolsun.

Y'ani set qoçuluk bolsa er hem bolğani yahşi taşning kameri bolsa hem öy bolğani yahşi.

173- İsnükler içkende mozaylar muz yalar. (P1550)

Y'ani ata ana çay içkende bala barqa su içse boladur. Y'ani ata ana bî-kar yürse bala barqalar işlese boladur böledir digeni bolur.

174- Töşük munçağ yerde qalmas.

Yerde qalsa tofrağ basmas.

Y'ani kız balani er almay qalmaydur eger er almay özün qalsa hem ber erini alur digeni (P1555).

175- Yetimge ata bolsang,

Börküng lata bolur.

Y'ani adam balasini baqip çong kılip qoysang çong bolğanda seni ağratmay qoymas.

176- Tay ağ bolğunca igesi mat bolur.

Y'ani yengi toğulğan bala çong bolup ata anasiğa fayda yetkürkünce (P1560) ata anasi turmas digeni.

177- Padişahdin kaçıp şeyhülning tonga kiydin tüşti.

Y'ani bir sipahning kutulup yene bir sipahiğ tutulğandin bir beladin kutulup yene bir belağa uçrağanni eytürler.

178- Yavudin yabuy kaç. (P1565)

Y'ani yavudin düşmandin kaçsang kutulursan digeni bolur.

179- Yamağa yalin ağıziğa yaril.

Y'ani yaman halkğa yalnip yürüp aningdin kutulğil digeni bolur.

180- Başı baş bolsun façalmağay taş.

Y'ani vefāsız oğullar kızlar hatunlarni haydep itip neme bolsa bolsun (P1570) digeni.

181- Öz öyümning hoşlağı,

Füt kolumning boşlağı.

Y'ani kişining öyide yörkenimdin özü öyümde āzāde yürkenim yaḥşidür.

182- Yamağa yoluksang balasi yukar. (P1575)

Kazağa yolqarasi balasi yukar.

Y'ani yamanlar birlen dost bolsa aning bir ziyāni yukar fezāning qarasi yukқан dek.

183- Ke baylar qandindin artuq gedayning aş yoğani.

Y'ani bay halkning qanda salğan aşini yip minitni tartқandin gedaylarning minitsiz qoruk aşu yaḥşidür digeni bolur. (P1580)

184- Akam kimni alsa yengem şoldur.

Y'ani yurtni kim alsa re'ayetlerning padişahi şoldur digeni.

185- Tevekkül deryasiğa salğil kime,

Hahi aqsun Hahi çöksün gam yeme.

Y'ani bir işde Hüdā-yı Te'alige tevekkil qilğil a'qibeti neme boluridin gam yaman kil digenidür. (P1585)

186- Yiraqdaki tükқandin yandaki hoşna yaḥşidür.

Y'ani yirakdaki tükқanlardin yaқindaki hoşnalar asiğ katar digeni.

187- Dost başıqğa baqar düşman ayağğa.

Y'ani dostlar özike qarar düşman kiygen enğlike bakaniga baqar digeni.

188- Dost ağıritip eytür düşman küldürüp. (P1590)

Y'ani dost faydalıq naşihatni kattıg eytür düşman naşihatni yumuşaq eytip yaman yolğa başlap ziyān yetkürür.

189- Dost dost kerek hesap rast kerek.

Y'ani iki dost şerik bolsa hesabini rast kılğil digeni.

190- Hesablıg dost ayrılmas. (P1595)

Y'ani dostlarning köngli tüz bolsa pat ayrılmas digeni.

191- Tavuşkan tiresi üç kün cidar.

Y'ani bir kişi bir kişining çağasığa cidalmasa anga halk naşihat kılip tavuşkan tiresice eymes mü sen şabir kılsang bulmas mu digeni.

192- Yaz yaqıncı alğil kiş azuq. (P1600)

Y'ani yaz küni sefer kılsang bir yerge barsang bir iki çağini alğil mebāda yamğur yağsa kiyersen kış küni sefer kılsang azuq alğil qarning üç qalmasun digeni.

193- Hatun cefā it vefā.

Y'ani hatun kişini azra kağırtsa sendin çıkıp yine bir erge tiker. (P1605) Senge cefā kılur. İt ni her qance urup koğlasang eşikingdin kitmes senge vefā kılur.

194- Özidin horeki çong.

Y'ani qolidin hiç iş kelmeken kişiler cüng sözlerni kılğani eytür.

195- Yolni kervandin sorang.

Sözni hecilmedin. (P1610)

Eger her yerningyollarini ve şehirlerini sorar bolsa sevdager kervānlardin sorang eger her kısmi sözni sorar bolsa ngiz halkning eşigide yürüp küni köcerken ademdin sorsangiz her kısmi sözni beladur digeni.

196- Yalgancining kıyruğı bir tutam.

Y'ani yalgancı bir nöbet iki nöbet yalgan eytedür üçüncide rüsvā (P1615) boladur digeni.

197- Tercining̃ begi olmas cüvanning̃ eri.

Y'ani nöker kirip biglerge hizmet qilip yörge adamning̃ beki ölken birle yene bir bigge hizmet qilur anga oħsa hatun kişining̃ eyder olsa yene bir irke tekir ir qilip yürür. (P1620)

198- Cān bulsa cihan tafilur.

Aş bulsa qazan.

Y'ani kişi hayat bulsa bu cihan hemise bardur eger yidürge nemerse bar bolsa qazan tafilur.

199- Oglum bolsa öyçek dek,

Qizlar kelür qoçak dek.

Eger oğul bala her rengde hahi çirayliq hahā qoçuluq bolsa hem perilerdin (P1625) qizlarni alip berkeli bolur.

200- Paka bir sekeler iki sekeler,

Ücünde origa tüşer.

Y'ani yamanlar yamanlagini bir iki nöbet qilur üçüncü nöbetde abaħatğa tüşer.

201- Öruk bile soħşurlarning̃,

Su çaçişganiħopdur. (P1630)

A'şik bile ma'şukning̃ köz bağişgani ħubdur.

Y'ani örük soħşurlar suda üzüp yürüp birbirini qoqlap oynaşkani yaħsidür a'şik ma'şuklar hem birbirige muħabbet birlen bağişip yürkeni yaħsidür.

202- Deri qance çong̃ bolsa

Y'ari şumca çong̃

Y'ani bay ħalk̃ qance bay bolganca ya mansibdarlarning̃ mansibi qance yuqkari (P1635) bolganca şumca ħami cüng̃ bolur digen.

203- Yiraq bolsa kişneşür,

Yaqin bolsa tişlaşur.

Y'ani uruğ tükğandost barlar birbiridin yiraq bolsa birbirini biridin seginip körkesi kelir ama yaqin bolsa az nesre arağa tüşip birbiridin körkeli aĝrip yaman boluşur. (P1640)

204- Buqa qarisa tumsuği qarimas.

Y'ani er kişi özi kızğan birlen köngli kırılmaslar yaş kişi dek hayallerni kilur.

205- Er kırir köngli kırılmas,

Draht kirildi yildizi kırılmas.

Adem qarigan birlen köngli qarigan drahtning yildizi dek başi turar (P1645) er qarir köngli qarimas drahtning yaldizi dek başi turar.

206- Yilanning töşüki tüz özi egri.

Y'ani yilanga oşsa ademlerning qadi qamti tüz körünken birle köngli yilang oşsa egri bolur. (P1650)

207- Yamanga qilganning qumğa seykening.

Y'ani yaman adamğa merhamet kilip bir nerse berkeni qumğa seykenge oşsa tururlar.

208- Yamanning bir qulaği artukdur. (P1655)

Y'ani yamanlarning yamanliği yahşilerning yahşiligidin artukdur çiraki yamanlarning yaman ha'ali heme yaman eyşdin artukdur.

209- Yaman özini bilmes.

Yahşi közige eylemes.

210- Yaman halk özini adam çağlap yahşilerni adam qatarida körmes.

211- Bala belde, hatun yolda.

Y'ani er kişi her yirge barsa hatun alip bala tabar digeni bulur.

212- Birayning monğuziğa soqsa,

Ming öyning tavaği sirqarar. (P1660)

Y'ani dost yar uruğ tükkanlarning birining könglini agritsa hemening köngli agrir.

213- Kiykkişi bi seri,

Kırk kişi bir seri.

Y'ani biribed-huy yaman adem kırk yahşi adamğa boy bernes digenidür.

214- Tişingning barida guş yigil. (P1665)

Y'ani yaş vaqtide oynap külüp algil qariganda oynağali bolmas digeni.

215- Şamāl çakmasa draht ırğanmas.

Y'ani adamiz ad yaşurunca bir işni kılip qoysa ol işi adamlar arasida ahride aşkara bolup qalır digenidür.

216- Özining a'yibi özge körünmes,

Götünge'yip közge körünmes. (P1670)

Y'ani adamlar özing a'yibiğa qaramay halayıqning a'yibini sözlerler özi aldidaki bala bar qaysining a'yibi hem ata hem anasiğa körünmes digenidür.

217- Toy tonluqning i'yd atlıqing.

Y'ani toyğa barğan adamlar köhne engil birlen barsa ab-ı rüy-ı kelam bolur.

Yaşsi tonlerni kıyıp barsa barça adam yaşsi tonlükni i'zzet kıılır munga (P1675) oşsa 'ıyd küni y'ani bayram künleride atlıq adamlar obdan oynar, qayda adamlar mera dek oynayalmas. Bu sebeb a'killar eytip dirler kim: Toyğa barsañ toyup bar. Toqa tavar kıyıp barıpdur. Y'ani toyğa barğan adamlarning bularkining qarni açıp qalır öyide taam yip barsa öyini obdan közer ve yene yaşsi engil kıyıp barsa yuqarıda oturup i'zzet birle temāşa kıılır. Eski köhne eynege birle barğan aşamlar huvarlıqğa qalır digeni sözdür.

218- Tabqani gül keltürür tabmağani bir baş piyaz. (P1680)

Tabqani qoy öltürür tabmağani çüçe horaz.

Y'ani bir adam qoy m'ereke kılsa bay adamlar kızil kül dek kızil altün yaqizil aqçeler alıp kıılır nāmerd hem sebze fiyaz qatarlıq nerseler alıp kelip hoş kıılır ve yene maman qonaq bay adamning öyike kelse baylar qoy öltürüp mehmenge yüdürürler ama nāmerdning öyige qonaq mehmān kelse (P1685) çüçe tavuqöltürüp yidürür digeni bolur.

219- Qilganning yüzi yaruk,

Qilmağanning yüzi çaruq.

Y'ani uluqlarğa her kışi hizmet kılsa buyurğanini derhal kılsa uluqlar aldida mundağ hizmetger yüzülük abroyluk bolup mansiptabar her kışi uluqlarning hizmetini kılmasa buyurğanidur derhal kılmasa mundağ kışi (P1690) uluqlar aldida itibar bolur digeni bolur.

220- Qacan bolğay özümdek,

Qaralap turğan közüm dek. (P1695)

Buyurğan y'ani buyurup kıldurğan iş kaçan özi kılgan dek bolğay ve yene işitken söz kaçan körgendek bolğay digenidür.

221- Kaçan tilmaş kılalagay özüm aytқан sözümdek.

Tilmaşlar uluğlarğa sözümni kaçan özüm sözlerken dek eytip berkey digeni bolur.

222- Aq saqalim bilen yalğan eynemen mu ?

Bu andağ maqaldür ki: Elliñ yilning toğrasida üstün artuşda Kaşkar mazaftida A'bduraman Bay dip bir bay bar iken, bu A'bduraman (P1700) Bay aqsaqallıq kari kişi iken bu A'bduraman Bay'ning bir taz çakari bar iken bir küni bay bir fencerelik sarayda oltursa; taz bayni körmey. Fencereke baqip saqalli oturupdur. Bay tazğa karasa tazning hāyasi belindek çong iken ve hem uzun iken bay qarap körüp külüpdür. Bayning hatuni yanida açğan tekup oltuğan iken baydin soraydur ke: (P1705) “Nemege külersiz?” dipdur bay eytipdür ke: “Bizing çakar fencerening yanığa kelip siydi.” Karasam hāyasi belindek çong iken ve hem uzun iken şuvni körüp keldüm didür. Hatun hiç söz kılmadur ama könglide hiyal kılipdur ke men şol taz birlen yatip körsem bay rast eytemdür. Ya yalğan eytemdur eger bayning sözi rast bolsa men taz birlen oynaşip nefsimge (P1710) āram beray. Bu bay kari kişi minning nefsimge āram bermalmaydur dip. Şol hayalide kalğanini bay fehmler bilep hatunini azmayiş kılmak için iki kün ötüp üçüncü kün bay tazğa eytüpdür ke: “Men Kaşkar şehriğe barip üç künde kilelmen, atni tuğgil.” Taz derhal atni tuqup tayyar kılganda bay atlanip kitip bir munça yol yürüp kece kirkende yanip kelip (P1715) atni ba'ning bir yolunkida uquyup bay özi aheste ögzeğe çikip fenceredin marap oturupdur. Hatun yatar vaqtide tazni kaçkarip eytüpder ke: “Bu kün kece bay yoğdur. Men yalguz yatğali qorqar men. Sen hem sarayda mening yanimda yatğil.” dipdür. Taz ma'kul dip sarayda yatқан iken hatun eytipdür: “Menke yaqin yatqil, qorqum kiledur.” diyipdür. Taz hatunğa yaqinraq yatipdur. (P1720) Hatun eytipdür: “Teħi hem yaqinraq yatqil dir.” Taz teħi hem yaqin yatip hatun eytipdür: “Koynumğa kirkil.” dipdür. Taz hatunning koynığa kirkende hāyasi kofup hatuning iki putining arasiğa kiripdür. Hatun önkde itiptazning hāyasini tutup silep zevkler kelipdür. Taz hatunni berni koyupdur, hatun astida yitip eytürirmiş (P1725): “Bizning bay hāyanıni yoğan.” uzun dip t'arif kılip aydi: “Men ÇinRāman bay fencerede oturup eytipdür ke ey hatun men şuv aq saqalim birlen yalğan eytemen mü?” dipdür. Hatun şermende bolupdur şol zamandin bu zamana gaca şuv sözni kılaşip Tarañiler külüşürler. (P1730)

223- Sening mundag devletingni bu beri nari tursun,

Mene bu ikisige hem almay men diken dek.

Bu andag maqaldur ki: Gulca shehringi abad bolganda bir bay Hoten shehrinin suv Gulcaga kelip Gulca shehrinde bir hatunni algan iken bu bayning ati Y'akub Can iken algan hatunning ati Zebide Han iken (P1735) bu Y'akub Can bayning iki dunyasi kob ve ozi ehl-i devlet kisi iken ama yetmistort yaska kirken iken Hatuni Zebide otuz alta yashda iken bu Y'akup Canbay iki kevet oy salip ustide oturup, her tarafga bakip temasa kilur iken ama bu Y'akup Can bayning hoynasi esikining aldida kapak barang kilip hemise er hatun kapak barangda (P1740) oturur iken bu hoynening ati Toksun Taz iken bu Toksun ak kumak kime taz iken bir kuni Y'akub Can bay hatunni Zebide bilen ravaqda oltursa Toksun taz bir saatde hatunini uc nevbet koyupdur. Bular ir hatun qarap kulushupdur ama Zebide hatunni Y'akup Can bay her ayda bir nevbet koyar iken Zebide konglide eytibdur ke: (P1745) "Kishining eri bolsa suv tazga ohsha kuvvetlik bolsa." dip tazgazevklar kilupdur. Su kundin baslap Zebide'ning huyi bozulup dayim Ya'akubCan birle urushudurgan bolupdur. Bayga Zebide tola dil azralik kilip bayni tola hafa kilip iken bay Zebide'ning mundag hapa kilganiga takat tutulmay.Zebideni talak kilipdur.Zebide fat qarastda suv taz'a tekibdur. Bu Toksun (P1750) taz birlen Zebide ikisi kunini kecerelmey.Halkning arasida ormacilik kilip yurupdur bir kuni Y'akub Can bay nicend kullari birlen yahsi atlarga minip kullariga qarçigaylar ve sunkarlar ve lacinler alip tecemmül birlen avga çikipdur. Havaning asgida bir buğdayliqga kelse bin Toksun taz birle urma urup yurken iken Y'akub Can Zebidege karasa yuzi qararip istenleri yirtilip qalibdur. Tazning eysteni (P1755) yok iken bayning rahmi kelip eytibdur ke: "Ey Zebide shundag devlet i'zzetni taslap bir tazni dip munca muhannetga kelipsen." dip iken tazning hayasi bilen iki tasagini tutup baya'a qarap eytibdur ke: " Ey Y'akub Can sening barca devletingge hezeningge mana beri hayasinari tursun. Mana bu iki tasagini bermeymen." dipdur sol vaqtidin ta bu zamangece maqalni eyturler. (P1760)

5.8. D'avā Toğrasidaki Maqallar

224- D'avā qarimas.

D'avāker d'avā qilmas.

D'avā qilsa qaruk qalmas Paltuning safiga torfaq ceçip ati.

225- Kağun fişsa şafağida turmas. (P1765)

Ƙağun ardağandek ardap kitingmu? Ƙağunga oğri kirse yağamini qoymas yafişigini qoymas. Burnumğa qagun furağandek purudingiz. Cağda qagun caningmu? Egri qagun iring mü? qara qagunqaning mu? Başing şirin başingmu? Ƙağunlarning atı (P1770) : Ƙara qagun, bî-şik şirin alma, ürüg qagun, cağda qagun, aq nebat qagun, şeker suyi qagun, fosti feyaz r'anāyiqagun, müjgān qagun, ceviz qagun, gök fişse qagun, yazliğ qagun, güzlük qagun, çilga qagun, hanelik qagun, ligo qagun...

226- Tistanğtang tistanğtang.

Men sizge èytay siz anğlang. (P1775)

Ƙimar kelmese yağlang yağliqni beş pulğa danğlang. Bu söz andağ sözdür ki; bir Heyed Bāki dip bir 'adem eyleñir ki Hıtay zamanesinde bar èrdi. Her iki ayağı leng tögür èrdi. İki tarafikar ayğanglap mangar èrdi. Şibu sebebdin āni tistanğtang dèr èrdi. Bu Heyed Bāki qimar oynap aqçesi bolmasa y'ani yarmağı bolmasa yağlağini (P1780) beş pul yarmaqğa danğlar èrdi. Āni meshire tutup halklar yoqqarkı beytni èytür èrdi.

Bazina her küni Hasan Bèğ Hüseyin beğlerning öyige barip künde 'arağ içer èrdi. Her küni bu Heyed Bāki Hasan bèğ Hüseyin beğlerning evinining eşigining astinği bosurgasidin m'adesice bolup m'adesini yerge (P1785) koyup sip cip otup öyige kirip 'arağ içer iken. Bir küni bu Heyed Bāki mest lay'aqil bolup kündeki 'adeti boyunca bayaqi mezkur işingning astidin oturmen dip başı dervazening içi tarafida iki ayağı dervazening taşqari tarafina turup özi oğlap qalıpdur. Evvel aqşamdin tang atqunca şibu halda yitipdür. Tang atqanda halayiq (P1790) körüp barip iki ayağidin tutup tartip dervazening astidin çıkarip qoysa taħi oğlap yatkudek imiş. Halāyiq külüşip sudrap oynap iken andin uyhanip kopup evige kitipdür. Şehirge kelse devesini tanımaydur şahrağa çıkşa eşegini tanımaydur.

227- Ƙudret neyzesi keldi,

Bereket beqasi keldi. (P1795)

Mina padişahım Semerqand alması keldi.

Bu andağ maqaldur ki: Ƙoqand müzafatida Mırajder Hān'ning zemāneside bir Bevaning çirayliq haṭuni bar iken Mırajdur Hān şul buvaning haṭuniğa 'aşık iken, bir küni Mırajder Hān Bevani çerlatip kelip aytipdur: "Ey Bevah sin Semerqand'ğa barip alma alip kelgil" dip iken Beva nā'ilac (P1800) bolup Semerqand'ğa baramen dip bir pinhān yerde kişilerge körünmey yitipdür. Kündüzi şul yerde yitip her aqşami öyüğe kelip fenceresidin qarap oturur iken bir küni padişāh Bevaning öyige kelip haṭunğa aytipdur ki: "Orun salgil." dip

Haţun orun salip iken haţuni yalangaç bolup orunğa kirip yatqil dipdur. Haţun yalangaç bolup (P1805) orunğa kirip yatıp aygan padişāh hem yalangaç bolup orunğa kirip haţuni kuca'klap iken haţun öngde yatıp aytipdur: "Ey padişāhim mīnga bu kün devlet keldi." dipdür. Padişāh eytürmiş: "Sīnga devlet kelmedi mina bu kudret nīzesi keldi." dipdür. Haţun aytürmiş: "Mīnga kudret nīzesi kelse sizge bereket beķāsi keldi." dip iken Beva fencerede turup iki taşākini (P1810) fenceredin kirközüp: "Ey padişāhim mina Şemerķand alması keldi." dipdur. Padişāh qaraŋguda qani dip qoluni sunup Bevahning taşākini tutupdur. Padişāh haţunni yerine qoyup bolup andin aŋlinikiyip aytürmiş : "Ey Beva Şemerķand alması sīnga tursun. Ey haţun bereket beķā sinde tursun kudret nīzesi minde" dip çıqip kitipdur. Elhāl (P1815) meclislerde Tarancilar bu sözlerni qilişip birbirni küdürürler.

228- Kişi neme dimaydur tuşganıma kirmaydur.

229- Mīnga neme debilay sin körününġni kopurup.

230- Arzulugunġ artip qala.

231- Kimning 'azizi kimge havar bolmaydur. (P1820)

232- Zevqlanġan mal 'ati bolmas.

233- Bir yaşılıġi unutulmas bir yamanlıġi.

234- Yoq yerdin tüġ çıkarip.

235- Atanġdin pul qalġunca bazar qalsun.

236- Atanġning beşi mu di munca qalip. (P1825)

237- Minnetlik aşıġdin qarnimning aci yaşı.

238- Hūdayim keç qoysa qoyar aç qoymas.

239- Nā murād haliq taşdin qatik.

240- Yol 'azābi gör 'azābi.

241- Min kiçik belā ayımas emcekni mime digalı. (P1830)

242- Beşiŋga tangip bolamasun seni.

243- Yaman aţni yal basar.

244- Can aladurġan 'azra'il misin.

245- Meni ala gerden kılma.

Menala gerden ayımas men sāki taz imes. (P1835)

246- Ölük qayda barasin barnıng pulini saçkali yoqning kötini açkali.

Y'ani oluñ olsa bay halk bolsa aqçesi saçilur yok nā-murād bolsa köti açilur digen sözdür.

247-Ölgenge sir yalğan. (P1840)

Y'ani bir nā-murād ādemge yine bir kişi töhmet kılğan kılip nā-murād töhmetge uçağanni aytandır.

248- Añim olmasa ārfa yer, gamim olmasa hāya yer .

Y'ani at bolsa ārfe tapilur ānga oħsa hatun kişi tirik bolsa hāya tapilur digen sözdür. (P1845)

249- Hudā urğanni Hudā bērdi qoşulup urubdur.

Y'ani bir kişi abaqtadin yengide kutulup çiksa qarzi tutup alsa ani aytupdur.

250- Hudā bergen kuliğa keltürüp berür yolığa.

Y'ani Huday-ı T'eāli birkulığa bērür bolsa her yerge barsa faydalar tapilur. (P1850)

251- Hudā birmegen kuliğa tapılmağan kuliğa.

Mabāda Hudā birmese aqçeğe satip alay dise hem tapilmas.

252- Harām yeseng toq yeñil.

Y'ani haramdın aqçe tapsang hem kob tapkil digen sözdür.

253- Temā temā köl tüşer. (P1855)

Y'ani oqetni kılip cumuş kılğanca bolur digen sözdür.

254- Siz begligsingler.

Y'ani bir kişi bir oğrı emes ādemni sen oğrı sen dise bēr oğrı ānglapsin meni oğrı diding dip terikip qalğanı aytadır.

255- Turğan su ādem öltürür. (P1860)

Y'ani yavaş körüngen ādemning qolidin iş kelür digen sözdür.

256- Tana vezirning qolida.

Y‘ani andağ sözüdür ki: İlgeri bir söz kılişni bulmaydurğan padişāhning̃ kaşığa yine bir ‘aқil padişāh elçi barıpdur elci kiledurğan ḥaberni işitip, ğamga қалıtdur ki elcilerge nemeni dirmen ikin dip. (P1865) Veziri aytıpdur ki: “Ḥayangızğa bir tena bağılap қoyup bir uçni men tutup turay mabāda yaman söz kılsaᅇ tenani men tartip қuyasız şük turuᅇ.” dipdur. M‘aқul şundağ қıldip kakasining̃ ucidin tena bağılap tenaning̃ bir uçini vezirge tutturup қoyuptur. Angaça padişāhning̃ kaşığa elciler kirip olturupdur. Padişāh elcilerge aytıpdur ki : (P1870) “Sizlerning̃ ḥaᅇunlarning̃ kōti yoğan mu ya kiçik mu?” dipdur. Elciler birbirige қарap şük turupdur. Vezir қopup aytıpdur ki: “Ey elci bēgler padişāhning̃ mundağ digenni sizlerning̃ yurtda қoylarning̃ kuyruğı yoğan bolupdur ya kiçik bolupdur digenidur.”dip iken elciler eytıpdür ki: “Bizler padişāhmizning̃ sözini fehm қilalmaduk bu sözi.” (P1875) yaᅇşi söz iken dise; Padişāh aytupdur ki: “Ey elci bēgler taᅇi hem yaᅇşiraқ sözlerim bar idi. Vezir tenani tartip meni sözletmeydür.Tena vezirning̃ қolidadır.” dip tenaning̃ vak‘asini aşğara қilip қoyupdur. Elᅇāl bu söz maқal bolup қalıpdur ki tena vezirning̃ қolida dip.

257- Sunu kōrmey ötüк salıp. (P1880)

Y‘ani bir kişige bir uluğ saᅇga bunça aқçe birmen dip v‘ade қilipdur. Bu bī-çāre miᅇga uluğ aқçe birmekçi boldi dip lefkege barıp niçe aқçeliğ sevda қalıpdur ki felan uluğ miᅇga aқçe birgende men seᅇge birmen dip alıp iken kin oluğ aᅇga aқçe birmeydur. Bu kişi lefke iygasining̃ aldida rüsvā bolupdur şuni aytadur. (P1885)

258- İki potini bir ötüкge tiқti.

Y‘ani bir kişining̃ bir v‘ade karzi bar iken aᅇi barıp aқçemni birgil dip қatıқи tutқani aytadur.

259- Başıni tişlasam қatıқ kōtini tişlasam sasıқ.

Y‘ani bir bayning̃ bir nā-murādda aқçesi bar iken nā-murād bayga aқçesini (P1890) biralmaydur. Bayga ḥalқ aytsa ki nemege aқçeng̃ni falan nā-murāddin almading̃ dise bay aytadur ki nā-murādning̃ hiç nersesi yoқtur. Başıni tişlasam қatıқ kōtini tişlasam sasıқ dipdür.

260- Қizimağan kaᅇgdin kāt yaᅇşi.

Y‘ani kāᅇg dip ʈ‘am poşuradurğan uçaқning̃ dudᅇunliᅇni aytadur. (P1895) Y‘ani maᅇga durğan töşekni aytadur. Şul töşekning̃ üsti esip қalsa üstida yatıp oᅇlaydur eger kāᅇg esigi bolmasa kātge çikіp yatқan yaᅇşi digen sözdür.

261- Kivüşmegen tükkadın yat yahşi.

Y'ani oruq tükkanlar birbirige kıyüp yoklaşmasa yat halk yahşidur ki (P1900) birbirini barip yoqlap hal ahvāl soraşdur digen sözdür.

262- Arman yigen uçküdek kılip yürüydür.

Y'ani bir kız ya cevān sukluq kılip yorsa ani arman yigen uckü dek kılip yürüydür deydür.

263- Uni yoqning huni yoq. (P1905)

Y'ani kişining öyide yigeli uni bolmasa çirayi sargarip yüzining kıti qalmaydur digen söz.

264- Puli yoqning cani yoq.

Y'ani aqçe yoq nā-murād halk ölkenge oħşadur digen söz.

265- Hay cevāning qaşığa qaragunca qaçasining taşığa qaragil. (P1910)

Y'ani çiraylıq cevāning kara qaşığa qarap şeyda bolup qalmağil aning tütқан öyige qaragil ki pākize tutupdur mu ya paskine tutupdur mu anga qaragil digen sözdür.

266- Özidin keçmegunce kişini hoş qalip bolmas.

Y'ani öz könglidin çıkarip yine bir kişiğe hahi aq hahi aqçe hahi (P1915) ingel ayağ birse hoş bolup hizmetini yahşi qiladur. Bir neme birmesin hizmetge buyirsa bir nevbet kılip ikinci nevbette qilmas digen söz.

267- Qolini kesmegunçe qan çikmas .

Y'ani hizmetkārğa hizmet qilmağunca yani aqçe bermegunca hocayning hizmetini yahşi qilmas digen sözdür. (P1920)

268- Tuzğa çilağan terahmek dek.

Y'ani er kişining hayāsi qopmasa yumşaq tursa ani aytadur.

269- Çarbe yigen möşükdék kılip yürürsin.

Y'ani hizmetkār hizmet qilmay suset bolup yürgen kişini hocāyin açğı kılip aytқан sözdür. (P1925)

270- Ana körüp kız alğil kenar körüp yüz alğil.

Y'ani hatun alsang ata anasini körüp yahşi ādemlarning kızini alğil. Rahtni alsang hem kirğagini körüp alğil. Yahşi tutğan rahtning kirğaki çeng tekşi obdan kileydür yaman tuğğan rahatning kirğaki boş kiledür. (P1930)

271- Feḩa yutḩan ilandek ḩilip yörüydür dip

Boyi ḩat mazlumni körse feyḩak mazlumni körse t'ene ḩilip aytgan sözdür.

272- Tarbuḩan dek semrüpdür.

Y'ani semiz adamni ya semiz ḩayvanni körse şundaḒ deydür.

273- Nā-murādning bir tayḒani bay bolḒani. (P1935)

Y'ani nā-murād ḩalḩning ḩatun balalari birlen ḩoşḩal oturup t'am yip tayḒan bay bolḒanidur digen sözdür.

274- On ḩatuning bir tavuḩça 'aḩli yoḒ ol tavuḩning 'aḩlibolsa yer mu poḒ.

Y'ani on ḩatun ḩişining bir tavuḩça 'aḩli yoḒdur. Y'ani tavuḩning 'aḩli (P1940) bolsa poḒ yer mudi andaḒ bolsa bir daneçe 'aḩil yoḒdur digen söz.

275- Berişingiz bir ful uruşingiz taḒ atḩunça .

Y'ani ḩalap ḩatunḒa az baḩir aḩçe birip kob kötleḒeni aytadur.

276- ÖzüḒni er bilsenḒ yine birni şer bil.

Y'ani özüḒni er dek bilsenḒ özüḒdin bolsañ ḩalḩnişirdék (P1945) bilsenḒil digen sözdür.

277- Molla ḩişi yarim ḩişi, iki molla bir ḩişi.

Atmış türük bir bolsa yetmes kākāmḒa güci.

Y'ani bu andaḒ maḩaldür ki: Bir türük ādem bir molani körüp t'ene ḩilip etipdür ki: "Molla ḩişi yarim ḩişidür iki molla bir ḩişidür." Dipdür. (P1950) Molaning aḒḒi kelip aytıpdur atmış türük bir bolsa yetmes kākāmḒa küci dipdür.

278- İştinḒa ḩişḩan könülḒe t'ainliḒ.

Y'ani bir ḩişi bir işni ḩilip ḩoyup ḩalḒdin yaşunup yürḒeni aytadur.

279- Şart aḒriḒ bolmas öz sikini kesip aḒriḒ bolur. (P1955)

Y'ani ḒazaḒlar Şartni t'ene ḩilip aytadur ki: "Şart aḒriḒ bolmaydur meḒer kakasiḒ üḩidagi ziyāde kuşni kesip atip aḒriḒ boladur." dipdür.

280- İnek ünemese baḒlap berse bolur.

BuḒa ünemese ḩandaḒ ḩilsa bolur. (P1960)

Y'ani er ḩatun arasida ḩatun er ḩişiḒe köḒḒülsüz bolsa eridin ḩıḩalmas ama er ḩişi ḩatunḒa köḒḒülsüz bolsa derhal ḩoyup itip ḩutulur. Y'ani öyiden ḩoydap atar.

281- Aylıķaᅇ minge yetkũnce onganki minge yitsũn.

Y'ani malingni mingga yetkũrũr men dip cefā tartķunca dostungni mingga (P1965)
yetkũzgil ki dostlaringdin naf'ālar r kũrersin digen sũzdũr.

282- Őgeyning oti ķurusun afītabda yetip kũti ķurusun.

Őgey hatunga balalarim ķalip Őlsũn digen sũzdũr.

283- Keñeķ bolsa hem bayning oğli sũzlesũn. (P1970)

Bu aķir zamanida nā-murād bolsa her ķanķe 'aķil dāna bolsa hem sũzini iķitmey aytadur.
Keñeķ bolsa hem bay ķalk sũzlesũn digen bolur.

284- Cũngning 'aķli cũng.

Y'ani uluğ ķalkning 'aķli ziyādedir digen sũzdũr.

285- Tani ķamaᅇ taᅇgla yatar. (P1975)

Y'ani falanca mundağ 'ayibnakdur dip temeshur ķilmaęil sen hem Şundağ 'ayibnak
bolursun digen sũzdũr.

286- Aliķda Alman bolup bėriķde bizgen bolamsız.

Y'ani bir kiķidin bir nemeni aladuręan bolsa Alman koķdek bolup alıp ķarzini biriduręan
vaķtida bizgen bolęan kiķidek bolamsız digen sũzdũr. (P1980)

287- Demingiz taķni yarip furdakingiz baķni yarip idi.

Y'ani bir iķni ķilaman dip taķni yargudek sũzni ķilip yarup iding gũya ki furdaking baķni
yargandek ħali Şul iķni ķilman senęu digen bolur.

288- İliye avga ķikti kũtidin guğa ķikti. (P1985)

Y'ani falani kelip idi kũtidin guğası birge keldi digen sũzdũr.

289- Oğlung cevāᅇ bolsa yigitligingni alur

ķizing cevāᅇ bolsa cevanligingni alur.

Y'ani oğul ķiz cevāᅇ bolęanda ata ananing yaķķi kiyimlerini Özi kiyip ata ananı kiytũrgali
koymas digen sũz. (P1990)

290- Őaraķ Őuraķ at ķoeterũr.

Camāęur fut kotarur

Y‘ani şūh yürgen ʔatunlarning oynaşi bolmaş ama şuk yürgen ʔatunlarning oynaşi bolur digen söz.

291- Nā-murād bolsang köcüp baķ.

Y‘ani men nā-murād kişi men hiç nemersem yoķdur dimegil öyidin öyge (P1995) kacğanda bilürsin digen södür.

292- Bay engel kise mübārek bolsun.

Nā-murād engel kise nirdin alding.

Ama bay ʔalķ engel ayağ kiyse mübārek bolsun dip ʔoş āmedler ķilurlar ama nā-murādlar engel kise ķaydin alding dip meshire ķilurlar. (P2000) digen sözdür.

293- ʔüdayim bilip feķağa ķuyruķ birmepdur.

Y‘ani yaman ādemlarğa aķçesi yoķ bolsa ʔalķ şibu sözni dirler ʔüdayim bilip feķağa ķuyruķ birmepdür dir.

294- Oruğ öyige yoğan monġguzning neme işi bar. (P2005)

Y‘ani namurād adamlarğa ziyāde işning ne me işi bardur digen sözdür.

295- Öyidin öyge göçse oġlaklık ucğña ziyān.

Y‘ani ādemlar bir yerge göçse alpte ziyān bolmay ķalmas digen sözdür.

296- Ertesi ķofup ʔoşnanġğa baķ. (P2010)

Y‘ani her künde ʔoşnalaringġğa bakip ‘ibret alġil digen sözdür.

297- Ölenġge yürğese öy yemeydür. Poşkalğa yürğese it yemeydür

Y‘ani ʔatun kişi ķariġanda aytadur ki: “ Emdi meni hiç ér almaydur. Men ķaridisim meni amdi bi-dege yürgep birse gala yemaydur. Naning (P2015) arasiġa alip itġa birse it hem yemeydür digen söz.

298- Fehimsizning ferāġati yoķ

İştansizning ʔalāveti yoķ.

Y‘ani fehm yoķ ādemlerde ferāġat bolmaydur. İştani yoķ ʔalķlarda ʔalāvet bolmaġan oġşa.

299- Bu dünyening meķāni yoķ

Ķayda barsa vitullaķ

Y‘ani kishining ishigide hizmet kilip kun kocurup yurgen halkda mekan bolmas. Kayda barsa bir kishining hizmetini kilip kun kocurur digen sozdur. (P2020)

300- Suğa tüşken talgak dek bolup qaldi.

Y‘ani kishi min menalik kilip yurup ahrida hic isi vakuğa kelmey (P2025) hafā bolup min menalik kilalmay şük bolup yurgeni aytadur.

301- Taz başka tük üngek dek bolupdur.

Y‘ani kishi ashlik tirigen ashagi anda bir dane munda bir dane onup şalang bolup qalganni aytadur.

302- Kağunga çikan şumbuyadek kilip turur. (P2030)

Y‘ani bir yaman kishi nurgun yahşi halkning arasida oltursa ani deydur.

303- Agizimdin çikti saçalimğa yarmaşti.

Y‘ani bir kishi söz kiliptursa yine bir kishi şul sözni qilganni aytadur.

304- Tevegü teve mayaki hem teve mü? (P2035)

Y‘ani uluglarğu ulugdur hizmetkarlari hem ulugmu digen sozdur.

305- İki koçkarning baş bir kazanda kaynamas.

Y‘ani iki ulug bir şehri sorasa birbiri birlen yaman boluşmay kalmas digen sozdur.

306- Eşek otda tokdamas poğda tokdar. (P2040)

Y‘ani yaman ademlar yahşilarning hizmetini kilmay yahşi yip yahşi kiydürse turmay kimar oynap ogurluk kilip yurgeni aytadur.

307- Serik işek dek zehir saladur.

Y‘ani aççgi yaman sipahni aytadur.

308- Yaman hatun alğunca boytak yurgil ölgünce. (P2045)

Y‘ani yaman hatun alip hemise hatuning derdini tartip yurgünca ölgünce hatun almay kitgil digen bolur.

309- Yamanning balasi erdir yahşining kalasi.

Y‘ani yaman halkning balalari şuhluk kilip halklarning hafa kilur ama yahşi halkning mali ziyade nurgun bolup gavga şadalar birlen öte (P2050) digen söz.

310- Puli yok saçalning anasini koyung.

Y'ani kişining aqçesi bolmay saqali kengrü ve uzun bolgan dek nī-fayda bolur. Eger kişining saqalibolmasa hem aqçesi bolsa yaqşidir. Andağ kilsiz saqalning keregi yoq digen sözdür. (P2055)

311- Oqetning cani qançe can künde siçaklemdir.

Kündüzi piliz yayıp keçesi hemeklamadur.

Y'ani adem almay tinmay oqet kilip özingni aväre kilasin sening caning her künde siçaklep kündüz piliz yayıp keçelerde meyve birip turamdur sining caning digen sözdür. (P2060)

312- Çiraylıqda vefā yoq.

Y'ani her nerse çiraylıq bolsa igeside turmas tola kişining közi tüşüp ol çiraylıq qaşdida bolur. Ahirida igesige vefā qilmas hevāh hatun bolsun hevāh at bolsun.

313- Qaşqa sanasin közge,kişike sanasin özge. (P2065)

314- Atang yerdür sening erdek kiliq kil.

Yamanlıq eylegenge yaqşilik kil.

5.9. Ölügning Toğrasidaki Maqallar

315- Ölügni ne yirge barasin dise barning fuluni saqkali yoqning kötüngni aqkali dir imiş dirler. (P2070)

316- Ölüg ölse üç kün söz çöçek.

317- Ölügke gör tapilur tirikge evi tapilmas mu?

318- Oqit qilmay ölemsin.

319- Bu işni qilalmay ölügmü ding.

320- Bu işni qilalmay men digünçe ölsengcü. (P2075)

321- Yaqşi aqa anilarim bar mining ölügüm yirde qalmas.

322- Ölügke qilseng urlarsin.

323- Pul tileseng ervāhdin tile.

324- Ölüg eşek öltürüp teğer.

5.10. Ҳатунлар Тоғрасидaki Мақаллар (P2080)

325- Bolmas iş boldu, Һocam potum mezarğa baқmasun.

Bu andaғ мақалdurki: Otuz yılning toғrasida Kaşkar şehrige bir yetmiş üç yaşka kirgen kemfir mama şehirdin çıқip Sidapaқ Һocamning mezarıǵa yaқin yetkende bir otuz yaşka kirgen Һatun almağan yigit ucrapdur. Baқsan yolda hiç kişi yoқ Һali yer iken yigitning nefsi (P2085) teқаза қilip mamani tutup basipta tembalini saldurup iki potunu қutarip iken mama aytupdur ki: Bolmas iş boldi Һocam potum mezarğa bakmasun dipdür. Taraңçilar bu maқalni köp aytadur.

326- Қiyametligim bolur meninng dip Һalip şapumǵa berip idim.

Bu andaғ мақалdur ki: Ellig yılning toғrasida bir neççe Һatunlar (P2090) cem' bolup olturup her bir Һatun özning oynaşini ve ötken vaқ'atlarni aytip külüşip olturuşupdur. Arasida bir taz mama Һatun bar iken Һatunlar: “Taz mamaǵa baқip siz hem oynaş tutқан mu?” dip sorғанida mama aytipdur ki: “Men oynaş қilğan imes ёrdim ama қiyametligim bolur mu?”ikin dip bir nevbet Һalip sopumǵa berip idim (P2095) dip iken Һatunlar külüşip yikilaşip қalğan iken tā bu күn'ce bu maқalni aytip külüşürler.

327- Һanisede tutaқ tutaқ Sārede tutaқlar mu?

Bu andaғ мақалdur ki: ‘Abdulresül Һākim beg Һitaylar birlen cenğ қilғanda Bayanday şehridin Berat digen ādem bir mancuning қizini (P2100) evvelce alğan iken bu evvelce қizǵa Sāre at қoyupdur. İlgerki Һatunining atı Һanise iken evvelce қizni hem Berāt alipdur. Niçende zaman ötgende evvelce Һatun birlen yatmay hemise Һanisening қаşida yatadurған iken bir күni Sārening acғi kelip ёrige asilip: “ Һanise'de tutaқ tutaқ Sāre'de tutaқlar mu? (P2105) Һanise'niikini қoyǵandamni bir koysanğ bolmamdur.” dip. Ğalib қilғanda adamlar anlap alip bir birige bu maқalni aytişip külüşедür.

328- Başim başingizning қаşida.

Kötüng neme қiladur Usta Meһmet Һüseyning қаşida. (P2110)

Bu andaғ мақалdur ki: Ğulca şehrige Nevruz digening bir қirayliқ Һatuni bar iken Usta Meһmet Һüseynidigen Nevruz'ǵa dost bolup yürüp Nevruzning Һatuni birle oynaş bolup қalipdur. Nevruz fehm қilip bu işni tuyup қalip temüz vaқitida Nevruz o kizege orun salip Һatunu birlen her kёçede bir orunda қucaқlaşip yatur iken (P2115) bir kёçe Nevruz uhlağan bolup yatқanda Usta Meһmet Һüseynaheste kelip Һatunning arқasidin orunǵa kirip, Һatuning içtanini saldurup aheste aheste ayturupdur. Һatun hem Nevruz'din aste yiraқ

bolup Usta Meħmet Hüseyn kötini yolup biripdür. Nevruz ön bilgürtüp: “Ĥatun minga yaķın yatķil.” dipdür. Ĥatun aytur ěrmiř: “Min sizge yaķın (P2120) yatim. Miņa başım başingizning ħařıda.” digenide Nevruz aytıpdur: “ Bařing başımning ħařıda bolsa kötüng neme ħiladur.” Usta Meħmet Hüseynning ħařıda dipdür. Usta Meħmet Hüseyn ħopup ħaçıp kitip ‘ömrining içide Nevruzning yüzige baķalmapdur. Bu maķal hem Tarancı içde ħöp aytaladur. (P2125)

329- Ķarasidin ötüp kiiti kafir boldung şart.

Kafir bolsam min bolay boldurğunca yat.

Bu maķal andağdur ki: Ķırķınçı yılning toğrisida Faķirmet dip bir kākası yogān ādem bar iken her ħançe yogān ħatunlar kākasığa cidayalmas iken bu Faķirmet hemişe Ķazak’da sevda ħilur iken (P2130) Faķirmetning t’irigini Ķazak ħatunlari işitipdür. Bir Ķazakning ħatunğa Faķirmet ‘ařķ bolup ħalğan iken bu ħatunğa tola yalbarip aħvālini aytıpdur. Ķazak ħatuni min sining kākānğa cidayalmay min dipdur. Faķirmet aytıpdur: “Tingini tıķay olgurca tıķmay dipdür.” Kākāsining ötresige ħara sürtüp ħoyupdur aytıpdur ki: “ şibu ħarasidin (P2135) ötkārmay min dipdür. Ĥatun aytıpdur: “ Andağ bolsa şart ħil.” dipdür. Faķirmet aytıpdur ki: “ Mebada ħarasidin ötküzüp atsam kāfir bolay.” dip şart ħilip birüpdür. Ĥatun hem ħabul ħilip her ikisi bir orunğa kirip yatup ħatuning iki potini köterip aheste aheste ayturup ħizingān vaķtida alğurca taķıpdur ħatun astida yatup(P2140) aytıpdur ki:“Ķarasidin ötüp kitti kāfir boldung şart.” dip iken

Faķirmet ayturmuş ki:“Kāfir bolsam min bolay boldurğunca yat.” dipdür. Bu ikisinin sözini maķal ħilip sözler. (P2145)

330- Men boldi digen bay onumaydur.

Taz meni basti iştan bağ sindurdi.

Bu maķal İslam zamanesinde Mu‘azzam Ĥān sultanning vaķitida ħıķan yenngi maķaldur. Anda ‘Akim Yunus digen bir evvelce ħatuni alğan iken bir Taz ħıķari hemişe cuvāzdayağ tartur iken bir küni Yunus öyde yok iken Taz (P2150) cuvāzhāne dayağ tartıp yatķanda bu ħatun ħamir yogurup turup siygusi kelip cuvāzhaneğe kirip siyupdur Taz yodam kelip ħatunni yasıp alıp iken iştan bağini muħkūm tutup alıp iken Taz işten bağini özüp itip ħatun birlen yatıpdur. Ĥatunni salıp bolup yine cuvāzni ħoydapdur. Ĥatun eviğe ħıķıp ħamirni yogurup nan (P2155) pūřürüpdür. Yunus kelip ħatunğa ħarap baķsa ħatuning saħları daķıglarning uvaķi bar. Yunus ħatundin sorapdur: “ Seni bir ħiři ħıĝğa bastimu saħning ħavulup ħalipdur. Vāhim aħlat bolupdur.” dip iken ħatun cuvāzhaneğe kirip

siyganini Tazning basip alganni itip berüpdür. Yunus mescidğa kelip imam mü‘ezzinga kavimlerge aytıpdur ki: (P2160) “Hatunumni cikarim taz başkuncilik kılupdur.” dip bir bir hikāye kılıp iken imam, mü‘zzin mescid kavmi cem‘ m olup taz birle hatunni kıkıartıpdur. Taz birle hatun kelipdur. Tazdin sorap iken Taz: “ Men andağ işni kılmadım.” dip tanıpdur. Hatundin sorap iken cevabida eytıpdurki: “Men hamir yogurdi kolum hamir taharet sindirdi. Taz meni basti iştan (P2165) bağ sindurdi. Meni birni koydi men bolupdur.” digen bay onumaydur dip iken halklar küleşüp ‘aciplanıp meşreplerde temaşahğa çıkan yirlerde bu sözni sözleşidur.

331- Simaymen dip çeçip atkandek.

Bu andağ maqaldur ki: Bir adam hemişe orunğa siyip yatar iken (P2170) hatuni erving bu işge tola bī-damağ bolup hefā bolur iken aħri kadığa hatun ‘arz bolupdur ki: “ Mening erim hemişe ornığa siyip yatadur. Men bu erdin çikip kitmen.” dipdür. Qadi aytıpdur ki: “ Bu kün kēçe siyip yatsa çikip kitgil mebada siyip yatmasa hatun bolgil.” dipdür. Er hatun ikisi kadining yanidin çikip öyige kelip gēcesi (P2175) er hatun bir orunda yatıpdur. Eri yatıp tüş körüpdür. Tüşide bir kişining ökzesige çikip tungalikidin oğurluğa tüşüpdür. Belidin tevbinini sangkutatıp iken evining eygesi iki potidin muhkem tutup. Hayal kılıpdur ki: “Mebada sisam kıyup atar.” dip siyipdur. Andin çiskusi kelip çeçipdür. (P2180) Uyğanıp baksa orunğa hem siyip hem çeçip koyupdur. Hatun tanğlasi każığa berip aytıpdur ki: “Bu kün kēçe erim hem siyip hem çeçip koyuptur.” dip iken kazdı hatuni erdin acratıp elhal halk arasına bu maqal mezkürdur ki simaymen dip çeçip atkandek dip.

332- Tohtamış meyliš meyliš neme iş (P2185)

Şuk yating Caᅅguda hali tükeydür az iş

Bu andağ maqaldur ki: Hiᅇay zamāneside Levsen Caᅅguda digen Hiᅇayning Tohtamış digen Tarançi’da bir munça karz bar iken bir küni Levsen Caᅅguda Tohtamış’din karzini almak için şahrağa Tohtamış öyige çikip kanıp kalıpdur. Hiᅇay birle Tohtamış (P2190) Tohtamış’ning Hatuni bu üç kişi bir öyide yatıp iken Levsen bir orunda bölük yatıpdur. Tohtamış hatunu birlen bir orunda yatıpdur yarım kēçe bolğanda Tohtamış, Levseni uᅇlap kaldı mikin kılıp hatuni birlen yatıp iken Levsen taᅇi uᅇlamap iken Levsen aytıpdur ki: “ Hay Tohtamış meliş meliş neme iş?” dipdür. Tohtamış (P2195) aytıpdur ki: “Şuk yating caᅅguda hali tükeydür az iş.” dipdür. Bolar tanğ atkunça küleşüp uᅇlayalmaydur kırk yıldın ta bu demğce bu maqalni aytaşıp halklar küledur.

5.11. Yaman Ҳатунларнинг Тоғрасидaki Мақаллар

333- Ўч кебингни Ҳатунга айтма. (P2200)

334- Ҳатун киши ширин дўшман.

335- Ўт вefā Ҳатун cefā.

336- Бу атим қалмақ атиning қушини қинглап ситинг.

337- Ҳатунung қари болса баглап қойуп yирақ yатинг.

338- Он Ҳатунинг бир тавуҳча ‘ақли yоқ. (P2205)

339- Ол таҳvунинг ‘ақли болса yер му пок.

340- Ҳатун киши ādem емес.

341- Ҳатун Ҳалқ қийандин pitgen.

342- Ҳатунларning ‘ақли қисқа.

343- Қари Ҳатун yaman қиладур. (P2210)

344- Ҳатун Ҳалқning Ҳилеси тола.

345- Ҳатун Ҳалқда yüz yоқ.

346- Ҳатун кишидин kac киледур gāh bī-m‘āniyi кесер.

347- Ҳатун кишидек сўзиге турмай.

348- Ҳатун Ҳалқning mening bir Ҳилеси бар. (P2215)

349- Ҳатун Ҳалқning fikri узун ‘ақли қиса.

350- Boyumda ulaғim бар му yüzümde yamaғim бар му?

351- Men қаруғumu, қолақmu, токурму?

352- О шол Ҳатунки nā-maҳrem nazārdur. (P2220)

Yaqin yil tort ayaғlig māde Ҳадур.

353- Her Ҳатун ки өз кўесидин бөлек yat Ҳалқга қарaydurgan болса ay күтдек қираyлиқ zibā vir‘āne болса hem tort ayaғlig eшекге oҳsadur.

354- О шол Ҳатунги yoшunmay yüzini.

Ki nā-maҳremge körsetür özini. (P2225)

355- Ol ʔatunġi yuzini yoʃunmay ozini nā-maʔremge kōrsetse nā-maʔrem bile sōzleʃse ol ʔatun hem eʃekning ornidadur.

356- Zamāne ʔatunini yolġa salmaġ.

Eydür asān ol iʃdin cenġ ħilmaġ.

357- Bu zamānening ʔatunlarni yaʔʃi yolġa kōndürmekdin (P2230) kafir birle cenġ ħilmaġ asāndur.

358- Üzülmes salmani boynunġġa salma.

Egerçe almadur ruʔsāri alma.

359- Yaman ʔatun bir üzülmeydürġan tasma arġamcidur bu üzülmeydür arġamacini boyunga salmaġil. Egerçe bu yaman ʔatunning (P2235) ʔirayi almaning rengi dek ʔirayliġ bolsa hem ani almaġil.

360- Bala dip salmaġil caning belāġa.

Bala birlen bolursun mübtelaġa.

Yʔani balalari oġlanlar bolsun dip yaman ʔatunni alip balalargā mübtela bolmaġil yaman ʔatun caning bir belā bolur. (P2240)

5.12. Yaʔʃi ʔatunlarning Tʔarifi

361- Eger bar ʔatunning yaʔʃi ʔali.

Dime ʔatun digil erning kemāli.

Yʔani alġan ʔatuning yaʔʃi bolsa seni dip yat ādemler birlen oynas ħilmasa andaġ ʔatunni ʔatun dimegil belki erning kemāli digil. (P2245)

362- ʔoʃ ol zen bilmese beyhūde dirni.

Seçük lafzi pilen ʃād etse erni.

363- ʔatun kiʃining yaʔʃisi bī-fayda sözni dimes fayda yoġ erge barmas belki tatliġ tili birlen erini kōnglini ʔoʃ ħilur digeni. (P2250)

364- Eger on yil öyide bolmasa un.

Üni ʔıġmas ani itürge bir kün.

365- Yaʔʃi ʔatuning öyide on yili geçe yigeli uni bolmasa hem minġa un tapit birgil dip erige itip aġir yitmas minġa aġçe tapit birgil dimes. (P2255)

366- Tutar  r aldida d d k  zini.

Ve ger y z t sse  aytar mas y z ni.

Y‘ani yah si  atun  rning  aldida kenizekler dek h zmet  ilur eger  ri  atunini y z mertebe so sa ursa  rige ba ip  irayini  iritip a i i  ilmas. (P2260)

367- Eger avisa k zin kafat palan  uy.

Turup  yidin  ikar a aylamas oyi.

368- Eger  ri yah si  atunning  urup k zini  ikarsa hem a gilap  yidin  ikmas  ridin  ikip b lek  rge tigadur anni  ayal  ilmas digeni. (P2265)

369- Serin pa  eylemes kir  amda bolsun.

Eger teng  bolsa eytev r bolsa bolsun.

370- Yah si  atun  r ki ining  sirni ki ige a kara  ilmas eger e a   ilsa yalangac  ilsa hem eyt r ki:  rim  ev h n -mur d  ev h fa ir bolsa bolsun minga b lek  r gerek  rmesdir. (P2270)

371- Eger zenning  munning  dek bolsa  o ni.

Ani digil bu d nyaning  behi iti.

372- Eger  atun yot arida yazil andin yah si  ifatlik  bolsa anda   atunni bu d nyaning  behi iti pilgil.

373- Elikge t sse munda  nazening  g l.

Digil busended r busende men g l. (P2275)

Y‘ani singa All hu Te‘ali munda  yah si  atunni nasip ilip  olon a t  urse sirlaring ni ol yah si  atundin ya unma il. Her ne siring  bolsa anga ayt kil ta i  p p  o up ayt kil ki men sening  hizmetkarining dur men digil. (P2280)

374- Sarayi a iretning  zatidur ol.

‘In yet g l senining  b didur ol.

375- Munda  yah si  atun a ret sarayining  azu kidur bilki g list nda  ik n lu f  imal dek ‘in yet bostanining  latif  imalidir. Y‘ani behi tning   imalidir. (P2285)

376-  animet g r tapilsa  ul i ho  g r.

Bel dur cani a s han or

377- Ğanimet pilgil hulki yahşi hatun tapılsa eger cenned iki görsükür bolsa hem ama hatunıñ ay dek bolup açğı sözlük bolsa ol çiraylıq hatun canıñğa belädur. (P2290)

378- Aqızur aqlağın kir kelse tilge.

Qızıl dip almağil bed-huy qızılge.

Y‘ani alğan hatunıñ senıñ birlen sözleşgende tatlıg tilni şeker dek aqızıp turup sözleşsün ama qızıl yüzlük mengüzi qızıl dip yaman huyluq yaman qızni almağil. (P2295)

379- Yaman bolsa n‘euzuilläh andin.

Ziyändin özge hiç kelmes yamandin.

380- Eger alğan hatunıñ yaman bolsa sigunirmiz Allahğa şol yaman hatunıñ şumlıgıdin andağ hatundin zamandin yamanlıqdin özge iş kelmes. (P2300)

381- Yaman hatun şeytanın qamcisidur.

Qolin bağlağuci aqramcisidur.

382- Yaman hatun şeytanıñ qamcisidur. Anıñ saçı qolunıñni bağlayıpdurğan argamcidur.

383- Dav‘alim nări bolsa nari kitsün. (P2305)

Közünğ körmeski şom dıdar kitsün

384- Bu yaman hatun iki dünyanıñ anaridik çiraylıq bolsa hem sendin nări kitsün şum yüzini şum dıdarini közüñ körmesün yuqalsun digenidür.

385- Eger ol kitmese sen kit alıp baş. (P2310)

Qöterip yürmagil tağdin ağır taş.

386- Eger ol yaman hatun sendin yırağ bolmasa sen baş alıp bir tarafğa kitgil tağdin ağır taşni köterip yürmaggil y‘ani gine ger bolup yürmegil.

5.13. Yahşilik Birle Yamanlıq Toğrasıdağı Maqallar

387- ‘Amel qılmay şafā bolmas könglüde. (P2315)

Ayaqsız hiç kişi yürümes bu yolda.

Y‘ani her işide ‘amel qılmasa köngüldeki maqşadğa yatalmas ayağ kişi yol yürülmegendek.

388- Qaçan qolsız kişi bolğay şenāver.

Şenāver men dise hiç qılma bāver. (P2320)

389- Kaçan k̄oli yok kişi deryada üzüp yorulgay eger men deryada üzümen dise k̄oli yok kiřilerniŋ bu sözige işenmeğil.

390- Sinagiliği ‘ömürdin tacan tükenmes.

Yağın pilgil ağızdin nan tükenmes.

Y‘ani kiřiniŋ ‘ömri tükenmegünce yedürgen nani ağızdin (P2325) tükenmes digendür.

391- Behr cayi tilingni sakla zinhār.

Kişi tiling yamandin bolur ħar.

Y‘ani her kanda bolsang tilingni savuğ sözdin yaman sözdin saklağıl kişi yaman sözdin ħaber bī i‘tibār bolur digenidür. (P2330)

392- Yaman til gāhı sargartur yüziŋni.

Tövben başiŋni tolmurtur köziŋni.

Y‘ani yaman sözüŋniŋ sebebidin yüzüŋ sargarur ve köziŋni tolmurtur.

393- Müselman oğliğa yaĥşı kiliğki. (P2335)

Tilingni ĥoş çerayni yilik kıl.

Y‘ani birbiriniŋlerge yaĥşı kiliğlarni kılıp yumşak sözlep çerayniŋlarni açik kilinglar.

394- Eger bolmasında sözge yetmek.

Nī devletdür sukūt itmek işitmek. (P2340)

395- Eger sen yaĥşı söz kılmasang ya sözni pilmesang son şük turup yaĥşilarniŋ sözini işitkeniŋ singa devlet s‘aadet aymasmu.

396- İşitip ama koyu söz bolsa behrağ.

Kulağıŋğa ani ħalka kılıp tağ. (P2345)

397- Ama kaysi söz nef‘ilig bolsa ve oket naşihatlig söz bolsa andağ sözni kulağıŋğa ħalka kılıp salip alğıl ol yaĥşı sözni aşl unutmagil digenüdür.

398- Kulak salma velī bī m‘ani sözge.

İşitmey köp urdin özge yerge. (P2350)

399- Eger sen ‘ağıllığ bolsang nef‘isi yok sözni işitmey andin bölek yerge barip ol sözni işitmegil digen bolur.

400- Kişi sancık söz aytsa sen çık andin.

Yamandin kaç yamandin kaç yamandin.

401- Kişi gıybet yayalgan sözni aytsa ol özündin çekgil (P2355) yaman sözni işitip turmağil.

402- Ağızdin çıqdi söz qaytarmağil qaş.

Egerce kitse hem ol söz üçün baş.

403- Eger ağızungdin bir söz çıqsa ani qaytarip ol sözdin tanmağil egerce ol sözüngdin başning kitse hem. (P2360)

404- Birüning nuqre mu tıllasi mul mul.

Berü körge ni yok ‘ömrude bir pul.

Y‘ani birüning mal dünyasi tola aqçesi tola qop bolsa birüning bir tin aqçesi bolma.

405- Muni na-murād dime taŋla ani bay. (P2365)

Bolur her qaysıga ziri lahd cay.

406- Her ikisiğe yerning asti tofrağ orun bolur.

407- Kil ey insan eger bolsang çin erdek.

Ağirlik pişe kil dünyada yerdék.

408- Ey ādem eger sin rast erdek er bolsang yirgek (P2370) ağır bolgil yengil bolmağil şabirlik bolgil bi şabir bolmağil yirge oşsa her nerse bolsa kötergil.

409- Eger tapsa sini her qaysi mevcūd.

Ziyān etme taqi atgil ani sūd.

410- Eger sini her qaysi halayik ayaği birle basip ütse anga (P2375) aççgi qilmağil paydalar qilgil.

411- Yüreging qilsa ahing belā çek.

Çıkar aldiğa türlük ni‘met pek.

Y‘ani halayıklar sining yüregingni temür birlen yarsalar hem olarning aldiğa türlük türlük ni‘metler çıkarıp yedürgil zırah olarğa yamanlık qilmağil.

412- Atang yerdür sining yerde kiliq qil.

Yamanliq eylegenge yahşilik qil.

Y'ani atang hazret adem 'aley el-selam tofraqdur sen hem yerge ohşa şabirliq bolgil egerçe adamlar singa yamanliq eyleseler sin olarğa (P2385) yahşiliklar qilgil.

413- Ayag astida kaldim dip dime vay.

Çeni bulurki köp tebküyseley.

Y'ani sin bu kadri havarliqda kaldim dip vay dimegil ki köp tegip köp başkanlaydin kaçalarni yasalar halk arasina mundağ çeni behaliğ bolur. (P2390)

5.14. Maqal Birlen Qilgan Naşihat

414- 'Aqide bilmegen şeytanı eledür.

Eger mining el 'amel dip pilse yildur.

Y'ani 'alem 'aqideni pilmegen adamlar şeytaning halkidur eger mining (P2395) el 'amel kilsa barcası yildur digen maqaldur.

415- Uyalma m'arifebni örgenür dip.

Tanur caying bolur kalsang tanur dip.

'Älem örgenür dip uyalmağil mabada oyalip 'alem örgenür dip kalsang dazeğ sining caying bolur digen maqaldur.

416- Kadalsa bir tiken ya tüşe bir kül.

Aradetsiz imes hiç iş yakın pil.

Eger bir tiken sançilsa ya bir kil özülse hudaning iradesi birlen sançilip iradesi üzülür digen maqaldur. (P2400)

417- O şol halki tüz ki yoldin yanarlar. (P2405)

Olar öz canlariga zulm iterler.

Hudā körsetken tüz yoldin çikip igri yolğa her kim kirse öz canlariga zulm qilganlardur digen bolur.

418- Ulug yolni koyup olgunca ey yer.

Qadem koyma teyer yerler gazinhär. (P2410)

Y'ani uluğ yolni qoyup yetip yikildurđan yerlerge qadem qoymağil digeni tüz yürügil yamanliqla qilma Hudā razi yola durđil yürügil Hudā nā razi yola durmağil yolda yürmegil digen bolur.

419- Eger sin saqlasaŋ rağmet yolidin.

'Adu kop kelsenni qelgey qulidin. (P2415)

Hudāya eger sin birdiŋni öz rađmetiŋ birlen saqlasaŋ dūđman her qançe tola bolup dūđmanliđ qilđan birle qolidin ni iř kelgüsidur digen bolur.

420- Resül idi körsem dünyadin yüz.

Hilāfet bolđay otuz yilğa tüz. (P2420)

Resül Allāh 'aliy el-selām aydilar min dünyadin ötüp otuz yilğa hilāfet iři oydan tüz bolur. Andin kin hilāfet iři tüzük bolmas dipdürler imiřler. Ebū Bekir ü 'Ömr hażretler bu ikisiniŋ hilāfeti on üç yil boldı. 'Ořman hażretleriniŋ hilāfeti on iki yil boldu. 'Ali hażretleriniŋ hilāfeti beř yil boldı. Cem' tört (P2425) yar hażretleri otuz yil hālife boldilar andin kin cedal u galibeler kob kob boldılar.

421- Ol otuz yilda řāh erdi o tört er.

Olar vaqıtta bostan erdi her yer.

Bu tört er otuz yiliğca padeřāhliđi qilđan vaqıtlarida her (P2430) yer cihān yüzi abadan idiler.

422- Uluğ tutmas geqingdek mezhebin king.

Tive taysağil ermes qoy bile tiŋ.

Y'ani oluğ nerse birlen geqing nerseniŋ barmağ u yarmaği beraber aymasdur. Benaga qoy tayilip yikilsa derhal qopup kiter ama tive yikilsa fat qopalmas ademler arasida külgeni bolur. Quyi yikilsa hiç kişi temeshür kilmas ama tive (P2435) yikilsa temsehür qilurlar.

423- Lağdge kirse bu yalğuz garip baş.

Oqursa söz hema qöm qarındaş.

Qaçanki min ğaribni lağidge qoyup yalğuz başim lağid içinde ğarip bolup qalsa qöp qarındaşlarim mini görde qoyup gitse anda halim nime bolgay digen bolur.

424- Körersin qafileniŋ otganiŋ baş.

Kötermessin haşirlik uyqidin baş.

Eger ğafillerdin bolmasanġ ölgen adamlarni her künde körüp (P2445) turup ğaflet uyqusından başınġni kötürmesin günahlarınġdin yanip töbe kılmassın digen bolur.

425- Eger sindin kiçikler tütseler rāh.

Yatarsınmu henüz ey ‘aqli kütāh.

Eger sindin kiçikler ölüm yolni tutsalar sin niçün ğafillik (P2450) birlen yatarsın digen bolur.

426- Bena ġāh kervan sulţan yetse.

Sinġa aşl u teniġ ħükmin etse.

Y‘ani sin bī ħaber vaġtınġde ‘azra‘il ‘aliy el-selām kelip canıġni alsa töbesiz kittersendime kader. (P2455)

427- Ölüġ yolġa kirersin ħevāh nā ħevāh.

Ni kılgaysın vel bī tüşe-i rah

Y‘ani sin ölüm yolġa naçar kirsēġ kıyametniġ cabduġini kılmay kandaġ kılırsın digen bolur.

428- Ĥuşuşa yolda bir vaġşetlik öy bar. (P2460)

Kirer yalguz başınġ ol evge nāçar.

‘Ali elĥuşuz ġör atlıġ heybetlik öy bardur yalguz sin ol evge nāçar kirersin dimekdür.

429- Ayrip kervan aldın ħondurur.

Ķizil güldēk yüzünġni soldururlar.

Seni ol ġörġe koyġandın kin kızil güldēk çerayıġ ħazandēk bolur digen bolur.

430- ‘Azīz cismiġ ki n‘imet ħavare bolġay.

Ķara yer astida piçāre bolġay.

Y‘ani nī ‘metler birle perviş iş tapġan bedeniġ ħara yerniġ astida (P2470) toġraġ bolur dimekdür.

431- Laĥid ħuruti eger kelse yogali.

Ķani öldümde imkân kışi digeli.

Kurda kurutlar bedeniġ yigeli kelse ħanisında imkân kış dip yandurġali. (P2475)

432- Beşer bolsang̃ koy ef'al beşerni.

'Abeş ötkermegilişni 'aşrini.

Sin eger haş bende bolsang̃ yaman işlerni koygil on iki ayni yaman iş birle ötkermegil hemişe yahşi 'amel birlen bolgil yaman 'amellerni terk kilgil digendür. (P2480)

433- Yaşing̃ yetken sari fa'ling̃ sining̃ yaş.

Közüng̃ yaş kani ey magzi yok baş.

Y'ani sen qariganca yaşlar fa'lini kilursun günahdin yanmassin bu kadri 'ömürlerni körüp kirip kanisining̃ hudadin korqup yiglağan köz yaşing̃ ey 'aql yok digendür. (P2485)

434- Kana'at m'adenige ac közüng̃ ac.

Tam' boyi körünmey boyidin kaç.

Y'ani kana'at hazinesiğe qaragil dayim ac bolsang̃ hem kana'at kilgil tam'ning̃ kadri kamet körünmesdin ilgeri işdin kaçkildimek bolur.

435- Bekādur dime işi bī bekāni. (P2490)

Yaķani tut ecel tutmay yaķani.

Bu fāni dūnyaning̃ fāni rahatni bakidur dimegil ecel yakang̃din tutmasdin ilgeri dek yakang̃ni tutup töbe kilgil digendur.

436- Oşal cenedige harāb ala ten asr.

Eger basar yürüse yavni basar. (P2495)

Eger cenedige 'asker hahi tola hahi az bolsun sokuşğa barganda uluğ manşibdārlar 'asker birle bir ki bar bolsa yaği yaği düşmanğa galip kelip yağini yasip kaçarur. Eger 'asker başi bolmasa yağın alalmas.

437- Saķaytur talebeni peri zebr dost.

Qoyuning̃ şüreşi derya kilur pest. (P2500)

Bu beyitde iki m'ani bardur zāhir m'anisi r'iyet talebelik kilsa sipah ani sağaylar siyaset birlen derya koyuning̃ sürisini pest kilğan dek dimekdur.

438- Tüşip şāh elgine bazi kaçar baz.

Bolur zağlarğa bazi ol serfirāz.

Eger ƙarçigay igesining ƙolidin ƙaçsa ƙarğalar ani soƙup ƙoğlap (P2505) ƙarğalarğa oyun bolur. Şundağ ğaziz ƙarçgay y‘ani manşibdārining elgidin ƙaçğan h̄izmetkār hem özidin pistlerdin ihānet ve elem ƙıƙanğa oğşadur.

439- Niçün ki zerre ƙas tüşse közge.

Ƙilur elbette körmeklingni özge. (P2510)

Y‘ani ‘aşıƙning könglining közige m‘aşukidi bolkning maħabbetining ğasi tüşse m‘aşuk cemālini körmegige noƙşan yeter elbette m‘aşukdin özgeni sevise m‘aşuk cemālini körelmiş.

440- Eger tapsanğ ğayat ğazret Nūh.

Ƙilur bir kün ölüm caningni mecrūh. (P2515)

Eger ğazret Nūh ‘aleyhi‘s-selāmning ‘ömrdek ‘ömür körsenğ mu ‘ölüm caningni bir kün mecrūh ƙilur demegüdür.

441- Müyesser bolsa ƙaladin siŋa taht.

Özingdin pest zinhār aymağil saht.

Y‘ani sin Allāh te‘ālī tac tahlıtlığ padişāh eylese özüngdin (P2520) pestlerge zulum ƙılmağil.

442- Eger rütbenğ durur a‘lā‘i āfaƙ.

Yiğilğan ğastelerning ğalığa baƙ.

Eger sin ‘alemning etrafiğa padişāh bolsanğ hem cihāndaki ağırlarning ğalıge baƙıp ‘ibret alğil. (P2525)

443- Egerce ol ayağ astidadur ğovār.

Ħūda maħluƙidur ağıritma zinhār.

Nā-murad ‘aciz ğaƙlar ğovar bolup ayağ astida ƙalsa sin ol ğudāning bendesini ağıritmağil.

444- Tekebbir ƙılmağil ey bī m‘ani.

Falaning oğlidur min dip falani. (P2530)

Y‘ani tekebbirlik ƙılmağil özüngdin pestlerge kim min falanidur min ol falanining oğlidur dip.

445- Burnaқи hālīga qılma nazāre.

Ani Tengrim ‘aziz itse nī çāre. (P2535)

Y‘ani sin teqvay var kişining ya mansib var kişining burunğı pest hālīga baqmağıl ani hudā
‘aziz kılsa çāre yoqdur aning ‘azizleme sina.

446- Ki yalguz yürse deyü başingni yincer.

Qaraqci topdin ayrilğan ni sancar.

Y‘ani sin yahşilardin ayrilip yalguz qalsang şeytan başingni (P2540) yincer qaraqci hem
seferde topdin y‘ani kārū andin ayrilğanı bolap talap olturup pul malini alur.

5.15. Tazlarning Toğrasidin Çaqarğan Maqallar

447- Taz kızga er tapmaq,

Qıdam kerkika şap tapmaq. (P2545)

Ya’ni qıdam kerkidip egri yigaç birlen şap laydurğan kerkini aytadur. Andag egri yigaçni
pat taqalmağanğa oşsa taz kızga pat irte palmas.

448- Çopma çok arfa çöpi,

Kütme küt tazinning köti.

Ya’ni arfa unidin aş itip yidüğan halklar aqçening yoqdin (P2550) nā-murādqidin nā’le
çaliqdin yidür anka oşsa hatun tapalmağan âdemler nā-’ilaçlıqdin tazni taz hatuni aladur.
Tazning kötini küt bolsun digeni.

449- Taz başka yeşil taqi,

Yaraşmasa öyining poqi.

Taz halklar yeşil bökni kiye yaraşur ger yeşil rahtni tapalmasa kalaning (P2555) tezekini
bok kılip kiysün tazning lāyiki şoldur digeni tazlar özini ta’rif kılip aytadurmuşlar.

450- Atning yahşisi boz bolur,

Erniñ yahşisi taz bolur.

Ya’ni tazlarning mundağ digeni özini özi ta’rif kılgandur. (P2560)

451- Yeşil gölde gaz oynar,

Çibin birlen taz oynar.

Ğazlar göllerde birbirini sürüp çoğlap oynagandan tazlar hem çibinlerni çoğlap oynarlar.

452- Taz çibinni kondurmas. (P2565)

Çibin tazni tindürmas.

Ya'ni taz halk çibinni qarugança çibinler tazlar başığa konu tindurmas.

453- Tazğa dişe atang yahşi,

Taz kız dimiş patang yahşi.

Taz kızlar taz hatunlarni pat er almağan üçün tigen erini (P2570) atasidin obdan körürler digen söz bolur.

454- Çibin tazğa urlaşur taz çibinni koğlaşur,

Tazni körse s'ağızğan birbirini cirlaşur.

455- Taz kiledür dering dering,

Başıda müş dek yaring. (P2575)

456- Sağızğan koğlap kelse,

Çatiramğa kaçip kiring.

457- Taz dimağlar taz dimağlar taz hıdayning bendesi.

Taz dikening kötige ellig işekning hayasi.

458- Afağ gine yüzingiz şirın gine sözingiz. (P2580)

Çarbeyigen möşükdek kızarip kalip durguzungiz.

Bu yazılğan maqalni bir taz kız taz imes kızğa itip puta salıpdur taz aymas kız taz kızğa puta salıp aytipdur ki :

Mühürlegen kimsen dek parqaraydur başingiz

Şümçelikke şükrü kiling taza kalıpdur qaşingiz (P2585) digen iken taz kız yiglap yamanlap meclisdin çıkıp kitıpdür.

Taz keldi yabaşığa püsme tileydür başığa

Püsmeğe kayan baray çiçingler tazning başığa.

Taz taz tarğil baş kız tutmaydur adaş.

Taz kötini satur bolsa behasidür bir cine maş. (P2590)

Tağlar başıda arci taz şöyleside saçı.

Ustura kerek bolmas aning̃ cezāsi qarci.

459- Tazning̃ baši tabil baz ursa baši yarilmas.

Ursa baši yarilsa köhne pahta tağilmas.

460- Taz kişiler yürüelmes ki qosağı qopup. (P2595)

Öyidin tazni qıqarmas alte sağızğan bir hepüp.

461- Öyi bulaqda öydağı deving̃ bulağda duğdağı,

Başıñiz öynekka oħşaş kördinizde çoğdayi.

462- Taz bazarğa qıqsa şom haber tapadur.

Bir kişi bazarğa qıqıp yaman haber anğlap kelip bu anğlağan (P2600) yaman haberni halayiqğa sözlese halayiqğa bu haber nā-ħoş kelip taz kişi bazarğa qıqsa şom haber tapadur dirler.

463- Taz keldi çemen bağқа yumulandi. Yantakқа yantakning̃ saçaklari tazlarning̃ ğicinleri

464- Tazlar ğulzarlıq bağlarğa barip baši qaşığanda yantakқа (P2605) ağnaydur baši yantakning̃ saçaki dek bolup qanaydur gerdenidiki saçlari ğicening̃ qılı dek bolup qaladur digen boladur.

Yuqqarqi Beyt

Hağğuf a' meliküm illa elzin qaşқа taz.

Sen qulunğni aşқа salma men salurmen başқа taz. (P2610)

Kiyinki Beyt

Ya'ni tazni albanğa tutup yüz başisi keliptur.

Tazni iza qilğali onbaşisi keliptur.

465- Yuqqarqi beytning̃ ma'nasi ey hüdhüd tazlar meger sizler qulunğlarni aşқа salmanğlar meger aşқа naciş qulunğlarni salsanğlar (P2615) men başinlarğa möş salur men digen bolur.

Kiyinkyning̃ ma'nasi hüdhüd quşini halayiqklarinki peyda bolup kelgenini körüp tazlarni maşhara tutup ma'na tazlarining̃ yüzbaşisi keliptur tazlaridin albanpeli alğali keliptur dirler.tazlar halayiqning̃ bu sözidin qattiq oyaturlar şol sipdin taz bolğan halklar hüdhüd quşığa (P2620) öş boladur.

466- Tacik halkı hem tazlarni körseler mashara kılıp aytadurmuş ki

Tükli kelin başi başi men nökerit

Aluca Hürrem şüt-re-i zenem bir serito dir imiş.

Ma'nasi sen taz çong baş taz men sen nökering.

Aluca yip şitrağ urur men sining başingğa digen bolur. (P2625)

467- Ve yine tazlarni halayıklar körüp hüdhüd kuşığa qarap aytadurlar kim ey hüdhüd nimege keldingler dip soragan bolup yine eytuşurturlar kim tazlarining yüzbaşı aytadur kim sarık tazğa seksen pil aq tazğa altmış pil ala tazğa alte pil komak tazğa kırk pal kızıl baş taz beriyim hu konak birsün dip keliptur dip mashara tutup külüşürler. (P2630)

Taz kiledür ya başığa püsme tileydür başığa

Püsmeğe kıyan baray orunğlar tazning başığa

Taz taz tarğil baş

İte kilindir küze baş

Hay taz harmanğ taz

Konaklığığa barmanğ taz

Konak igesi kelse

Möküp çöküp qalmanğ taz (P2635)

Yatışing delüye taz

Kopuşunğ ambala taz başingiz kimsengä oşsar tomşukonğ a'ynalu taz tazla bolsa mining atam digen dek.

Talap yürüp tazğa uçradım

Hay taz harmanğ taz yantalıqğa barmanğ taz (P2640)

Urganda ağırısa köt tüpti tutup qarmanğ taz.

Tazining başi sidam taz küyaşı çidam taz.

Taz kötiğa urganda yügürür yildem taz.

Taz özini damlati tutaqini aqlati

Evvel aqşam bir qoysam tanğ atqunça dem yat. (P2645)

Taz başini yağlaydur çibin qonsa qoğlaydur.

Taz kötiğe urganda çidamay yiglaydur.

Taz kızlar armañda qoğunaydi qirmanda.

Öngde itip inciqlar men kötige urğanda.

Tişimni bek tişlep turay siz mü bek bek aytaring. (P2650)

Ey bu andağ maqaldur ki Gulce şehri bozulmağan tinç zamanede Gulçe şehrining içinde bir adam bir kızını alıpdur nikaḥ kılğandin kiyin kızni yigitning hücresiğe yengi bolğan ḥatunlar kızni alıp kirip köşelgening içinde olturguzup kıyup ḥatunlar çıqip kitıpdur. Bir sa' atdin kiyin yigit hem kelip köşügening içige kirip kızning tambalini (P2655) saldurup yilangaç kılıp yigit özi hem yilangaç bolup kızining iki butununğ arasığa kirip iken ḥayasi çala kopuptur. Kızni hiç neme kılalmabdur kız yigit uyalmasun dip vay ağrip kötü dip yiglağan olup iken yigit anca ced ceht kılıp kızni taşalmaydur kız aytur irmiş: Tişimni bik tişlap turay söz mü bek bek aytaring dip (P2660) iken bir munça ḥalklar marap turğan iken kız birle yigitning kılışkan sözlerini maqal kılıp sözlap gülüşürler.

5.16. Êşeklerning Toğrasidin Çağarğan Mağallar

468- Êşek eşekdin qalsa qulaqini kesgil.

Adem ademdin qalsa sulaqini kesgil. (P2665)

Ya'ni bir eşek yine bir eşekning yükini köterilmese ya beraber yoralmasa qulaqini kesgil ve ḥaydab yibergil hem adem kılğan işini kılmasa andağ ademning taşaqini kesip atқан yaḥşidür ki men er dip yürkenidin digen sözdür.

469- Sen ḥargali eşek mü ding. (P2670)

Her kişi ḥerdim dişe ani t'ane kılıp aytadur ki sen eşek mü ḥargali diydür.

470- Êşek belani tiridi.

Ya'ni bir kişi çong cidel qilsa ve galebe qilsa ani palani eşek belani tiridi dirler.

471- Galebelerge eşekler uçti. (P2675)

Ya'ni palan yirde cidel galibe bolup ademler gavğasidin eşekler hem turalmay qaçti digeni.

472- Êşekning paycasi dek.

Ya'ni bir kişi bir iş buyursa ol işni yaḥşi kılmağan bolsa aytur ki bu eşni yaḥşi kılma sen eşekning paycasi dek (P2680) yaman kılıp sen digenidür.

473- Êşekning uçası qaçisa tegürmegenge barur.

Bir kişi bir sipahningaldığta barsa ol sipah ani bir eşeğe buyursa eşekning uçası qaçisa tegürmenge barur diydürler.

474- Êşekga küçünġ yitmese urġil paķańġa,

Ya'ni bir adem bir nimega kılġali çaġı yitmese andaġ ér bolġanıġdin (P2685) kötünġge urdurup ġatun bolġanıġ yahşı imes mü digenidür.

475- Dap danġraġan yirde,

Êşek cańraġan yirde.

Ya'ni her ķandaġ ġahi ér ġahi ġatun ġahi ķız ġahi oġullar bī-bākilik ķilip ata anasıġa buy birmey her yirde yürgenini aytur. (P2690)

476- Ĥorun eşek yükni tola köterür.

Ya'ni âdem ġorun bolsa aķçe tapalmay ġamning yükini tola köterür digen söz.

477- Êşekim köbürükdin ötkençe nezri.

Ya'ni korķunçluk yirlerde veya ġacalet vaķtidin bir ķişidin bir nimeni sorap alip ġacaletdin çıķanda unutup ķalġani aytur. (P2695)

478- Êşek kül tapsa aġınar.

Ya'ni âdemizadlar ķiyev yirde paydalar körse şol yirke tola bargani aytur.

479- Ölüġ eşek oturup teper.

Ya'ni közge eylemegen âdemning hiķ işni ķilalmaġan âdemlarning sözi çonġ bolur digeni. (P2700)

480- Êşekning mezār bilen işi yok

Ya'ni yaman bī-aķl âdemler yahşı dana âdemlerni közige eylemegenni aytur.

481- Ölüġge ķilsanġ urlasin.

Ya'ni ata ananġning ervaġıġa şadaķalar birsenġ du'alar ķilsanġ yaman künge ķalmay devlet taparsin digen bolur. (P2705)

482- Dave'ger da'va ķilmas.

Dava ķilsa ķuruġ ķalmas

Ya'ni uluġlarġa da'va ķilġan ķişi da'vasini almay ķalmas digen bolur

483- Erinsenġ yügürürsün.

Her işni vaķtida ķilmasanġ vaķti ötkendin yügürüp yürüp (P2710) ķilursun digeni

484- Bök al dise baş aliptur.

Ya'ni uluğlar peliskilerge itse kesin pılanini oşlap turğil dise ani peliskiler bağlap urup zulm kılğanni aytur.

485- Özleri bulalmaydur.

Bulğanı körelmeydür. (P2715)

Ya'ni âdemler özleri big yabay bolalmas bığlerge baylarğa pitneliğ kılğanini aytur.

486- Qaruğini yolğa salğan dek.

Ya'ni bir kişi bir kişiye ya söz ya iş örgetkenni aytur.

487- Kekeç kız tilini anası oqar. (P2720)

Ya'ni re'ayetler hâlini uluğlar bilür digen sözdür

5.17. Ҳатун Ҳалқнинг Тоғрасидaki Мақаллар

488- Қари Ҳатун yaş boldı.

Civanlarğa test boldı.

Bu andağ maқaldur ki ilgerki zamanede Molla Tolund Pakalliklikning (P2725) anası Şalih Bövek digen Һatun, özi қари Һatun irди. Ziyade set saçı, aқ közi, қақır yüzi, sariқ çuқur irди. Burnu pagah, aғzı çoңg Һatun irди. Bir күni iyd bolğanda şol Şalih Bövek saçқа çala salip қаşıға ve sima қиуup közige sürme tartip ögzege çикip turғанini Һалқ körüp қари Һatun yaş boldı, civanlarға test (P2730) boldı dip maşhara қиlaşup gülüşüptür қирқ yıl boldı bu söz Һалқ arasında bar.

489- Cihanda һüsna aylem тақ түşgen.

Һatundin barçalarға aқ түşgen.

Miniң baһtimni körgil ay berader. (P2735)

Һatunlardin meңe yarğaқ түşgen

Bumaқal peyda bolğali hem қирқinca yıl boldı. Al Memet dip bir ançanliқ қаşap bar irди. Éllikinçe yaşida Һacer Һoca dip bir Һatunni aldı. Nihayetsiz oruқlağir Һatun irди. Bir күni Al Memet Һatunu Һacer Һoca birle uruşup қалған iken Һalayiқlar bularning cedlige (P2740) қараşip tursa Al Memet қиқaslap бүlend avaz birlen aytadur:“ Ey biraderler zinhār orak Һatun almaңglar pataңg dip toymaydur.” eyt yuққarki yazilğan beytni aytip ademlarni güldürgen irди şol zamenidin bu zamane goca bu söz Һалқ arasında bolur.

490 - Ve yine şol Al Memet ƙaşapning ƙatuni Hacer Hoca (P2745) her künide ta'am aytadurğan vaƙtıda ƙivesi Al Memetdin sorar iken, bu kün danme itemen ve ƙaydağ aş yaşaydurman dip; bir küni nurgun ƙalk Al Memetdin ƙuş yağ alip turganda bu nurgun ƙalkning arasida turup yine bu kün ƙaydağ aş yasayman diptur. Al Memet bu nurgun ƙalkdin namus ƙilip iza tartip bu ƙaydağ (P2750) aski ƙatundur nime itseng şuni atmam sen dip iken şol yirde Molla 'AşurƙaliMü'ezzin digen şa'ir hazır turup bu iki ir ƙatun sözlerini beyt ƙilip iken bu beytni şol kündin bu küngiçe ƙalayıklar sözleydür.

491- Şol beyt budur,

Aş eytey mü Al Memet kümüş kömey mü Al Memet?

Ya körünç yemsiz veya umaş ƙilay mu Al Memet?

Ya ki mantuni yasay mu ya itey mü çüşbüre

Bu neçük aski ƙatundur nime atsang şuni at

492- İkisini taşıda ƙoyup ƙişini derdde ƙoyup nimegi ƙişining buğdayini bermey sizler (P2760).

Bu maƙalni Tarañçılar arasida tola sözleşüp küleşürler.

Bir yigitning Abit Kerim digen âdemde iki ƙu buğdayı bar iken uzun zamandin Abit Kerim bu yigitning iki ƙap buğdayı bir mey yürüpdur. Añiri bu yigit Abit Kerimning ƙızını aliptur ƙücreni ƙali ƙilip ƙızni astığa başkanıda bu ƙız yığlar imiş ki (P2765) ƙorka men dip yigit aytur imiş ki tola ƙorƙmang alapan dek üsthavāni yok. Yeringizge bir tal size kirgenge olmay siz tişingizni büyük tişlep torung dipdur. Ƙız tişini tişlep turuptur yigit aheste aheste kakasını ƙızning nihan cayıga iberipdur. Ƙakesini tübi 'acegir közüpdür ƙız aytur imiş: Ücining özini kirdi iki yumulaƙını (P2770) nimega kirküzmeysiz diptür. Yigit aytiptur atağda iki ƙu buğdayim bar idi birmey şununğ için bu ikisini kirküzmedim paçan atağiki kap buğdayimni birse andin keyin her üçini söylemen dip iken tağlasi ƙızning anasi körgeli kelse ƙız yığlap olturupdur. Ey balam nime yığlaydursin dise ƙızı ayturmuş: Ƙişining iki ƙu buğdayni (P2775) birmegen için ikisini taşıda ƙiyup meni derde ƙoydi dip yığlapdur bu maƙal şol vaƙitdin bu künlergiçe ƙalk arasida meşhur sözdür.

493-Taz mollaniñ arbağı.

Bir küni Molla Abit Kerim tazning ƙaşığa Sare Han digen ƙatun kelip aytiptur ki : Mening ƙiyevim Memet Can mini ƙiyup ata durğan, ƙayāli (P2780) bardur. Men sizge iki yirim sir

kümüş birimen manga erimni köngüllik kılip bëring dip iken Abit Kerim taz Sare Hanning beş tenge kümüşni alıp bu sözlerni patip tımar kılip bëriptür.

Qara közüm biye biye * Şirın sözüm biye biye * Soyup alay ağzingizğa yuta közüm biye biye ve yine Sare Han iki hafte ötkendin kiyin yine Taz (P2785) Mollaning kaşığa barıp aytıpdur ki ey Mollam kivem mence hiç köngüllük bolmadi diptür. Molla Abit Kerim taz aytıpdur ki imdi bir d' uayim bar ayni sizining kendinizge patip qoysam derhal sizge ' aşık boladur dip iken andağ bolsa patip koyung dip önünde yatıp bëripdür. Molla Abit Kerim Sare Hanning kendikige du'a qaytar men dip iki putining (P2790) arasığa kirip Sare Hani qoyuptur. Sare Han mollaning bu hilesine hiç söz kılalmbdur bu vaqi'ani halayik anıglap Sare Hanning kendigine qata putay mu dip maşara kılor irdi.

494-Yaqın tutaş Hase Han adaşingiz bar mu Hase Han?

Bu maqal andağ maqaldur ki: Şah Mansur digen Hase han digen hatunni (P2795) alupdur. Halayiklar çikip kitkendin kiyin Şah Mansur hatuni Hase Hanning emcekini tutup ağziğa söyüp er keletip turup atı yahşi HaseHan zati yahşi Hase Han, kuş qaburğa Hase Han, pistik boyluq Hase Han, yirge yikin Hase Han, yikin tutaş Hase Han adaşingiz bar mu irdi Hase han dip iken Hase Han oyalip yüzini tutup turup ming (P2800) köz açıp körgenim sizdür siz men adaş tutuşnipilmey men dipdur. Marab turğan halklar tabu vaqitgiçe Yaqın tutaş Hase Han * adaşingiz bar mu Hase Han * dip oynaşur.

(Cumbağ Kitabı)

5.18. Tapışmağ Sözlər

Uşbuning içinde cumbağ sözlər aning üçün yaziladur ki: Ba'zı sipa (P2865) ve ehl-i devlet âdemler özining kıladurğan hareketleridin boşangaç buş otturğanlarida qarap oltursalar küleşmek ve köngül açılmağa sebep bolğu dek tapışmaqlari bardur. Ba'zı köngülge hup kilmegen dek sözləri hem bardur ol cümledin biri budur ki tapışmağ.

1-Şikir şikir şikir şak için kızıl taşı aq. (P2810)

Çevreside kıli bar ortaside tili bar.

Hatun kişining ferçining dindiligini aytur.

4- Ol nidür kim iki Tağning arasida bir uva,

Ol uva her er kişining derdige bolğay deva

Derdi bar erler ani körsecanin kılgay feda. (P2815)

Bargu̇ciheyhat barurlar ya gu̇ce bolgay kȧza.

Hatun kişiniñ farçini er kişiniñ altini aytur.

5-Tiki tiki töng töng keli qahke ağızi çong.

Kız civani qaqşatқан tübiyongluq başı çong.

Hatunniñ ferçini er kişinin altini aytur. (P2820)

4- Kindikiñke qat putay dindilakiñgiga hızla taş.

Ol siniñ yongluqnimnikge bu meniñ budina baş

Er hatunniñ parçi ve altidir.

5- Qargalıqdin bir kız alsam osmasi urgaqça bar.

Olturup putin kötersem yikdesi toqmaqça bar.

Hatunniñ parçidir.

6- Qaşı qara kirpi dek içi kızıl öpke dik.

Ambal kilip körkü dek türüki töngen borki dik

Hatunniñ parçi.

7- Qaşı qara mengizi kızıl.

Oltursa küler öre qopsa küşer. (P2830)

Bu hem ferçi.

8- Bir han miñ hanniñ boynini iyger

Eşikni aytur.

9- Anasi balasını köteradur balası borkini köteradur.

Çüngaz (P2835)

10- Ol neydür kim başı birlen sançilur.

İki putluq kindikidin asilur.

Her zaman yiglap yürer başı bilen.

Yiglasa qoyni tolar yaş bilen.

Çüngaz.

11- Dũmbesidin basar kindikidin asar.

Çũngaz.

12- Cani yoğ hareket kıtur candar bilen.

Haş u amđa paydasi şarni bilen.

Üstide hengāmesi cvelan kıtur başıda bōrki ilen nālan kıtur. (P2845)

13- Kıçikkine kindikizimning eşigi yoğ.

Toğum.

14- Bir şocada iki renk susuğa salsa su bolur otđa salsa muz bolur.

Toğum.

15- Yũnglũkidin yũngsiz çışar ölüğdin tirig çışar.

Bu hem toğum.

16- Ğiçe Ğiçe Ğiçeng bir puti kışka bir puti uzun.

Çũngaz.

17- Yeri çasu asmanı dũnkũlik bir nize bir řizmetkār. (P2855)

SuđuraġgekOđlukÇakkuš

18- Ol yađđa ot dip oradur .

Bol yađđa otdip uradur.

Nanni bōlek kışi yip.

Mini nimye işke uradur.

Elgek.

19- Bir dane beş yine otuz ana, (P2860)

‘Ağl beş vağt namaz otuz kũn ruze.

20- Kıara kıil argamçini ol tađđin bu tađđa tarttim.

Kũz.

21- Kıara ökũzũmning purdaği yağlık.

Çerağ. (P2865)

22 - Bir 'acayıp nersedür uzun imesdür yumulağ.

Tumuşuğida kıyruğı bar tenğı kızıl tınggi ağ.

Pilte birle ot

Beş kişi keldi o şol dem körkili.

Katikini kıoydi yomşakini aldi boldi ağ. (P2870)

Beş kul bilen pa' allekanı aytur .

Pa' alağanda rüşen bolur.

23- Uzundur süzükdür yaruğdur başı kiradur çığadur temadur yaşı.

Qalemni aytur.

24- Hindüstan'din kelgen urumal.Ong tersini bilip bolmas. (P2875)

Koyning içi mayi.

25- Tayran kuduk uzun okruğ.

Ağ yirge kara uruğ.

Divit

Qalem

Kağız

Siyah

26- Kara palçağni içip ağ yirni körse ki kıılır.

Kıkilurdin qalsa hançer birle kese söz kıılır. (P2880)

Qalemni aytur.

27- Şehirsizdin kelipdur bir kız kırk sikiz bela toğdıhali kız bir kişi aña yoldaş bolğani yok bir kiçe yoldaşız yatğani yok.

Bir yıl kırk sekiz cum'ani aytur.

28- Cum'a okumaydurgan kişi yokdur. Cum'a okuganlar olup kiter (P2885) cum'a olmay kalur. Dimekdür.

29- Üç yüz altmış köle kırk sikiz yirdin öle otuz pena iki ana bir yıl kırk sekiz cum'a ay kün.

30- Bir tüp dirahıt on iki şağ her şahide otuz yığrağ her yığrağning bir yüzi ağ bir yüzi kara. (P2890)

Bir yıl on iki ay her ay otuzdin kün giçe kündüz.

31- Bülend bülend bülend at beli sunuq turuğ at.

Tagğa çıksa taylamas muzğa kirse oyulmas.

Çümülani aytur.

32- Suğa kirse miñg bolur sudin çıksa bir bolur. (P2895)

Atning kuyrugini aytur.

33- Aq öküzüm asmanğa baqar çigni aytur.

34- Tübi kırk dane töpesi miñg dane miñg bir saçaq iki yığrağ.

Yulduz ay kün. (P2900)

35- Kiçesi şandugumda çik oq irtesi baqsam biri yoq.

Yulduz.

36- Ala tonum yamağı bar tikişi yoq

Ala sağizgan.

37- Mişridin leşker kelip kildi zebun. (P2905)

Bes olarni yoq qilurlar şād-ı elif bavnun.

Pit şabun

38- Ol ne kuşdur kim uçar üç kanat bilen likin.

Ne yirge tüşse açuq turar kanatlari tari.

Ki hayret ehl-i gibi daim irdi ağızi açuq. (P2910)

Bu torparaq kim irür kuyrugida minqari.

Yaning oqi.

39- Bir kuş yitmiş beş üç yüz ten yüzdür ayag.

Beş yüz elik bir kanati olturubdur özi çağ.

‘Aşq. Şena.

40- Tört kulaklık asmanğa qarap turar heme kişi anğa qarap turar.

Qazan.

41- Ol niçük divānedür otğa kirip hu dip turur.

Kindikige otni yaḡsa bék yaḡınglar dip turur.

Niçe deryanıng suyini bir demide ol içip. (P2920)

Bir yudum su içmedim dip kaçırıp su dip turur.

Ḳazanni aytur.

42- Ol ‘acayıp nersedür ökzegeni közleydür közi.

O urumçuk dek tarmaşıp ökzege çıḡdılar özi.

Èri yirde turup özi ükzetge çıḡıp boldi boğaz. (P2925)

Niçend perzendler tapip olup kittiler özi.

Ḳapak.

43- Özi bir dane içi ming dane başı yirge baḡar poti asmaña baḡar.

Ḳapak.

44- ‘Acayıp ol nemerse yaz yiğaçḡa yamaşur. (P2930)

Tüniniḡ tolalıḡidin savḡni körmey yiğlaşur.

Ḳapak.

45- Tingi pal pal uçı tal tal.

Ḳamuş.

46- Zili tirek zibā tirek aḡ çıḡmaḡḡa èr kirek.

Ḳamuş.

47- Yıraḡ yirdin kaḡḡayıp kelir tölki tomaḡ çan.

Ḳamuş.

48- Teḡ ati Allah Ḥüda ne yirge kitti. (P2935)

Miltıḡ oḡı.

49- Taḡ ati kirip köti tartıp alḡunçe isi kiti.

Ḳulup kilteng.

50- İrte  opup tesmiyeni  urdum.

İki lebidin tutup ortasiĝa urdum.

Kepiş masa.

51- Yapraklari ora dek saŋkileĝan  aye dek.

Aş kava.

52- Hi kim kirmigen cenĝe bir yilanĝa  beh dur kiripdur. (P2940)

  m  .

53- Ya pur boyni kir aĝzi iki  onĝi bir.

 ay uş.

54- Beli bird r başi minĝd r ayaĝi mandane baş.

Her kiřiĝe lazim irmiş  ahi kiş  ahi yaz.

Buĝday.

55- Ol ne  uşdur iki baş minĝ  anat.

G ştini yesenĝ aninĝa lezzeti  andi neb t. (P2945)

D rt ayaĝ bir tirnaķi bar  uyriĝi ondur aninĝ.

Her kişide bolmasa ol bolmaĝay anda  ayat.

Buĝdayni aytur.

56- Ol nid r kiş yaztinmas ne yirge barsa  yi yo .

Su.

57- Ol nid r kim cani bar cansiz yorar. (P2970)

 avahlasa g hi kişini  lt rerler.

Tam  oparmay  gze yapmay kiřlaĝay

Ki e k nd z hemme va t tinmey y rer

Dery ni aytur.

58- Alu alu alamet i i  izil  iy met.

Sulab urdum  uru   i ti. Şeker digil dev met. (P2975)

Od   Tennur   Hamir   Kışkannan

59- Göker tip taķip kızartip tartip aldim.

Mal boğuzlağan piçak.

60- Ağzi iman aytadur kungı tesbiħ tartadur.

Öçge kumulak.

61- Ol neçükdür başığa bir deste gül kışkan yigit.

Kün olturmay özini uykuğa salğan yiğit. (P2980)

Uykuda kirse nigari tüşige.

Uyğanup seskenip nahşini köp aytқан yigit.

Horusni aytur.

62- Yüñglükdin yünğsiz çikar ölügdin tirig çikar.

Tohum.   Tohum.   Cöce.

63- Bir dem turay ğazlingka tingşap turay nağmengke tekiye koyay me'dengke.

Dutar.

64- Ol nidür kim oçagıtashıda.

Kulağı kuyrugining kaçıda. (P2985)

Dutar.

65- Tivening tumşuķi otuning yumşaki.

Sangza.

66- Yüñglükke yünğsiz kirer.

Cuva kul.

67- Tenide tüki yok behadurum.

Kaynağan külni kizar.

Kaşuk.

68- Kuruķ şahka kuşkaç konmas.

Kalaning monggüzi.

69- Top kitti topulang̃ kitti.

Tagarning̃ ağızi boğulang̃ kitti. (P2990)

Qalaning̃ tizegi.

70- Şokur tive su yaqalar.

Kime.

71- Kõmsem kõmülme tepsem tepremes.

Sayedür.

72- Yaman yardin su çıqti iki kişi aldiga çıqti.

Burun. Mangpe. İki qol.

73- Kiçesi qul bolur irtesi big bolur.

Yastıq.

74- Özi qabil hocam bõrki temur hocam. (P2995)

Bugursi tiş.

75- İgiz yirge çıqip zilçe qaktim tozani torpangayti.

Neqqare.

76- Kiçikkine külçekimningaşi tatlıg.

İlik.

77- Kiçikkine nas nas 'alemni kizip tinmas.

Tin sinas hem didür.

78- İnggayganğa dinggaygan

İzme tügme

79- Bir top pallik on iki hemek on birini yip birini yoq yimek. (P3000)

Yil on iki ay bir ay ramazan.

80- Zil gülüm zibā gülüm kötermekge ağır kelür.

kuş.

81- Kiçikkine o közüm turup turur ƙarni ƙopar.

İp ingredurƙan ƙarƙni aytur. (P3005)

Ƙarƙ.

82- Üç yüz altmışƙa kiripdür bir civan.

Ƙırƙ sekiz ƙızı bar şahibƙıran.

Hem on iki oğli bar bir atadin.

Altesidür ehl-i zalim altesi fahr-i cihan

Bir yıl on iki ay ƙırƙ sekiz cum'a alte ay ƙış alte ay yaz. (P3010)

83- Tört putluk yesi ƙursak dümbesinde tügi yok.

Ustal.

84- Yette içer ƙaşı yette tegürmen taşı ani tapƙan ƙışı yüz begi elik başı.

Heťne toy.

85- Ƙızıl ƙızıl ƙarluđaçım zud kirip zud ƙıƙar.

Miltıƙning sembesi.

86- Atasi mükmük aytar balasi torpanđa yatar.

Miltıƙ.

87- Ƙaƙsalaksa kafka mişmiş palƙal taltal ƙalem canđkal cani bar. (P3015)

Put ƙursak ağız burun köz kirpik ƙaş saç pit.

88- Cünüp mü 'ezzin bī-nikah ƙoşanç

Ƙorus makiyan

89- 'Alyar müküp turadur sağali ƙıƙıp turadur.

Ƙamđur.

90- Yünüseme yüğrer. (P3020)

Urur urman

Ƙırƙ sirke ƙırƙ sirkening üstide kök körpe kök körpening üstide köp sirke köp sirke mini siƙti.köp sirkeni men siƙtim.

Börkeni aytur.

91- Es-selam ‘aleyküm Molla Şahruh kirkünçe kuruk çıkkünçe soluk (P3025)

Divit kalem.

92- Çin tağ çin ming tağ çin hıcre çin kaznağ.

Köşükni aytur.

93- Tapişmak tapişmak at kötige yapışmak.

Qoşkun.

94- Ağıçeler kitip baradur yolda.

Onça mercan saçıp könnngide

Qoy öçke.Qumulak.

95- Eys kimning beli içgeri kulağı taşkari. (P3030)

Öyning yığaçi.

96- Pak ati teğ ati birni urğunçe kaçıp kitti.

Yilmen tağni aytur.

97- Kaşgirdin kırk eşek sürüp keldim kırıp alğunçe atı yok.

Yingne.

98- Yan yirge saray saldim tünlüki kipaş.

Qarluğaç.

99- Ğayf kirip Ğayf çıkadur.

Yingne ip.

100- Ol nidür kim dikse çatig zatni bilmes kişi. (P3035)

Halklarıning kayda zıyanidin aning yoğtur işi.

Şemal.

101- Dümbengge pen tangganğa.

Ağzingğa oğke kağkanğğa.

Kötüngge kazuk kağkanğğa

Nime birasen köterip baqqanġa.

Beşik emcek şümeġ ana kiçik bala.

102- Haqdin kelipdur elçi sani yoq. (P3040)

İlçining mingen atining cani yoq.

İlçiġe tengrim beripdur iki qoy.

İki qoyning göşti bar üsthüvani yoq.

Kiçik bala beşik emcek.

103- Kara soda qasqan ilenip oynar. (P3045)

Poşqal.

104- Kötige teptim tünġ ani.

Yirge tüşüp pong ati.

Puqçi kongġuzi

105- Ting tinginesi pingġinginesi arslan tiresi ise çüşüresi.

Rebāb.

106- Ey birader ol nidür kim taze seksen yaşı bar.

İki yüzlik nersedüm kim alte igme qası bar.

Anda munda tinmeyin hem niçe türlüġ işi bar. (P3050)

Bu 'acayıp raqim körünġ aġzida otuz tişi bar.

Pul ya'ni aqçeni aytur

107- Ol 'acayıbdür nemerse hadisi.

Qarnidin aġziġa yangay loqmasi.

Tişining yoqlıġidin ming eylenip.

Toymaġan qarni aningki lebide pürkütmesi. (P3055)

Tegürmegen ya'ni asyasing

108- Suqsur kiledür sevda baqşi birle men quda.

Suqsur sütüben kötü başaқи közi uyquda.

Tegürmen.

109- İraq yirdin körünür otun kötergen kişi dek.

Yaşın kelse yaşınur özini kız kişi dek. (P3060)

Kirpe.

110- Hüdâyimning buyruğı dümbesinde kuyruğı.

Alte poti bar aning iki irür tobağı.

Terazü.

111- Bir tutam iki tutam başı yaruğ yünglügtutam.

Koy kalaning payçağı.

112- Purum purum purkali bolmas saçilip kitse turgeli bolmas. (P3065)

Bulut.

113- Ol nidür baş baş bardur yüz tirnağı.

Bul 'acaip bir iş iken beş barip dört yanmağı.

Ölük bile cenaze kötergen dört kişini aytur.

114- Ol niçük kuş uça uça yuqarlağan.

Yuqarlasa orun tapit qonalmağan. (P3070)

Uçğan kuşning ornida bir qapes bar.

Ol qapesge her ne tüşse ongalmağan.

Ot oçaq.

115- Ol niçük ot körüngende tabiş qilur.

Yaşın kelse her ne köngül işin qilur.

Ol ot acip kişni nanning oti ikin. (P3075)

Eger tutsa köydürmige y Mecnun qilur.

Caning oti.

116- Havağe çiqsa körünmeydür közge.

Başı birdür beli alte kuyruğı dört yüz.

Ot.

117- Bu 'alemde iki nersening cabduki yok.

Biri asuman tünrüki yok biri kuduk çömüçi yok. (P3080)

118- Bu zaman andağzamandur ademi dürbi temiz.

Su kötergen hüvarzar közesindürğan 'aziz.

119- Bilimçanğlar içinde kil üzülmes.

Temür zincirni üzgen eygi bilmes.

120- Koyan cündü yılan baturli puti eğri. (P3085)

Çekirgü

121- Valu at kötümning tügni yolup at.

Piyaz sebzeni köklegenni aytur

122- Tirik qopti ölüdek loqma soradi.

Ölüq qopti türükni boğdi qoydi.

Saçqan tahta möşük.

123- Kiqikkine kirgiçek bütün canğalni yok qilar. (P3090)

Ustura

5.19. Beyt-i Muhammes

Taqdir bile qaçmaqğa turup miz ile hıqı.

Çin kâfiri maşriq seridin keldi adedsiz.

Hıq köçti qaçıp barçasi mağrip tarafığa.

Börkünçe yürüp tüşti ki talğir tarafığa. (P3095)

Bir niçe hılayıksaliban yaqşı imâret.

Salğan öyidin ziyâde ni birdi kirâge.

Niqend kişiler köçmediler mülkini taşlap.

Qış faşli da köçti ki cifa tartti bu yolda.

İskender özi tormağğa tükel qilip irdi. (P3100)

Haṭ keldi ki köçseng boladur dip Beşir ḥafi bigemdin.

Anḡlap sözini köçkeli kaşd eyledi bişek.

Ḳar yağdali savuḡ boldi köçey dip turup ḡaldi.

Az ḡaldi zemistan öteri kelse bahari.

Mülki caylaridin özdime köngülñi. (P3105)

Tenḡrimge ayandur * Çin ḡalkı yamandur.

Kâfirḡe tutulmay * Ol şehri mekāndur.

Olturdi perevān * Artu ḡiçe ḡayandur.

Ḳaldi bu sovuḡḡa * Beyhude ziyāndur.

Mening pikri ḡayali * Daney-i cihandur. (P3110)

Cebrivandi köçey dip * Ḳış paşli yamandur.

Küçsek boladur dip * O cüda küceli dip.

Can bu olsa cihandur * Ni mü canlay ayalu boldi.

5.20. Ağriḡni Körgeli Barḡanda

Aytadurḡan sözlerni beyān ḡiladurmiz ağriḡni körgeli barḡan (P3115) ḡişiler ağriḡniḡ öyige kirip aytadur ki: “Esselamün aleyküm” dip olturup aytadur “Allahümmeşḡa‘ hezihilmeriz ya eşḡa‘aşşe‘ne emin” didür ma‘nasi budur kim: Ya Allah şifaliḡi bergil şubu ağriḡḡa ey şifa‘i bir küçlerniḡ yaḡşıraḡi digen boladur andin song ḡulini ağriḡniḡ pişanesige ḡiyup aytadur ki:Ḳandaḡ yatiḡizni yiriḡiz ağridur digey (P3120) ağriḡ aytadur ki barḡa bedhim ağridur, başim belim iki ayaḡim ağridur dirler. Bu ḡişi yine sorar doḡtarḡe körse dip daru yimediniḡ mü ağriḡ aytadur, daru birdi payda ḡilmadi dip. Bu ḡişi aytur ki: Andāḡ bolsa ‘azayim oḡutmadiniḡlar mu kisel aytur ki obdanḡine molla tapalmaduḡ digey. Bu ḡişi aytur ki su dervāzesiniḡ taşida Molla Abit Kerim taz dip bir molla (P3125) bardur. Şuni çarlap kelip oḡutsanıḡlar yaḡşı oḡuydur. Elbette şundaḡ ḡiliniḡlar dip ḡiḡip kiter. Ağriḡ derḡal taz mollani alip kelip meni oḡup ḡoysunlar dir. Taz molla derḡal remil tartip baḡip aytadur ki: “Bu kiselge müselman peri çāḡilipdur. Bir ḡara yüzlüḡ aḡ ḡavuḡ keltürünḡler.” dip aytadur. Ağriḡ derḡal ḡara yüzlüḡ aḡ ḡavuḡ tapip keltürür andin (P3130) taz molla aytadur ki : “Men du‘a oḡup bolḡunça ḡirḡ hol puşḡel, ḡirḡ ḡoruḡ puşḡel ḡiliniḡlar digey. Bularni hem ḡayyar ḡilip ḡoyḡay andin ağriḡni ḡalbe ḡarafige baḡturup yatḡuzup yengi aḡ reḡt birlen ağriḡni purketdurup andin ağriḡni oḡuḡali turur evvel paḡhani yite ḡil hu Allah

aħdini yite oqup, aġriġğa dem Salur. Andin söre (P3135) ċinni ite oqup dem salur andin bu ‘azayimni kırk bir oqup dem salurlar.

Bismillahirrahmanirrahim

‘İzzmetü aleyküm ya ervāh ċinlar bu aġriġdin yiraġ bolunġlar bī-ħaġ Tevrat Musi ve Ēncil-i ‘İysi ve Zebur u Davūd ve Furġan u Muħammed Muħtafa Őallallahu aleyhi vessellem Süleyman İbn-i Davudning demi birlen ya cinler ya piriler ya (P3140) diveler köçgil kitgil ya em ü Őabiyan-ı Süleyman peyġamberning yarliġi keldi. Tamusi peri Őeyha’l İbn-i Őehri piri Melik-i ü Abdurrahman ċinning demi birlen ya periler köçgil (P3145) kitgil ya mel’unlar tersa piri bolsanġ İsa peyġamber ħaġki kitgil ya mel’unlar cihud piri bolsanġlar. Musa peyġamber ħaġki kitgil ya mel’unlar muġ peridin bolsanġ Őu’ayip peyġamber ħaġki köçgil kitgil ya mel’unlar Yahudi bolsanġlar ‘Azir peyġamber ħaġki köçkil kitgil ya mel’unlar kafir peridin bolsanġ Davud peyġamber ħaġki köçkil ya mel’unlar müselman peridin bolsanġ Muħammed resulullah ħaġki köçkil kitgil tap köç Süleyman peyġamberning yarliġi keldi. Tuf küç fankan yahudiyan cehudiyan naŐraniyan kafire mü’emna tuf küç ya ervāh-ı ċin’ül cil elcil elcil elucan(P3150) elucan elucan elessa’ate ta’alva ta’alva ta’alva ya hu ya men hu la ilahe illa hu biraħmaneke ya erraħim el-raħimin.

Andin aġriġni yoġni köçürür bayaki aġriġ yatġan caydin yütkaġ bölek cayda yatġuzup koyar. Andin aġriġning uruġ ġuyaŐlari mollaġa iki üç Şom aġçe d’ua ġildurur andin molla tavuġni puŐkellarni (P3155) aġçelerni alip yolġa kirür andin song yahşi bolup Őaġayip ġalsa ħub; meġer Őaġayalmasa kiyin kirgen âdemler aytadur ki: Redname oġutsa boladur digey. Aġriġ aytur taz mollaġa ‘azayim oġutup aydim yahşi bolalmadim dir. Bu ħaġ aytur yaman ġilip sizler taz mollasizlarġa Őalaġ salip kitüpdür bu yahşi mollani keltürüp redname oġutur. Bu molla kelip ol yitte bulaġdin (P3160) yitte ġuduġdin yitte kün dün yitte tegürmendin deryaning yite yiridin su alip keltürüp kelam birle bu sularni yitte beraber tartar bu suni alip ġoyup yette ħil temür esbabniotda ġizitip yayaki suġa Temur esbablarni birdin. Birdin suġa salip aġriġni terletür. Andın Şol suġa yasin ana fatiħanani el-raħmanni sure-i cinni cehar ġulunirednameni (P3165) her birini yettedin oġup mezġur suġa dem salup aġriġni Şol suda ġusül ġildurġay. Paġacanaġting aġzi tarafidin ġiyup köti tarafidin ġusül ġildurġan andin bu suni tegürmenning ċerħidin ġiyup atġay aġriġ derħal Őaġarġay. Eger bu iş birlen Őaġaymasa ervāh aşi kilip birür.

Ervah Aşi Kilmak Tarikasi (P3170)

Birmunça guşni obdan yahşi kıırma kılip un aşı kılor ügreeser bir munçeni üzüp salur bir munçe hamirni yilan şüretide kılor bir munçe hamirni paķanınġ keslençükning şüretide kılip bir munçe hamirni mantu cucubure kılip hemesini bir kıazanda püşürüp yahşi ademlerni kaçķarip bu aşni içürürler yene bir kaçķa bir munça aşni (P3175) alip ağzini yenge yağlıġı birlen yapip yol yolning ötreside kıoyup kiter bu aşni kaçķasi birlen kim alsa alip kiter.

Eger Kisel Bu Kılgan İşlerni Birlen

Saķaymasa haş u ammeşabiyan du‘asini ağriķķa oķup dem salur vehem bu d‘uani kıatip ağriķning boyniġe asarlar haş-ı ammeşabiyan duasi budur kim.

Bismillahirrahmanirrahim

Vancıķ adem şafillah vancıķ Nuħ u nacillah vancıķ İbrahim Ĥalilallah vancıķ Musi kelimullah vancıķ İysi ruħullah Vancıķ, Muħammed resulullah inni la aķrabu vela ata‘arrazu men ulıķa, aleyha hezalıhıraz‘ül hıcabu lafilleyli vela finnehari vela fi eklin vela fi şürbin vela fi neķazetin vela fi nevmın elbeda (P3185) elbedyne ve dehrelleda ahirine ve aniyye a‘zemü aleyke in künti yahudiyyen biħaķ Musi aleyhisselam vema ünzile ettevrate ve a‘zeme aleyke in künti neşraniyyen biħaķ İysi aleyhesselam vema ünzile aleyil necil ve a‘zeme aleyke in künti mecusiyan ev-şabiyyaten biħaķķa Şa‘ib-i aleyhe‘l-selam vema ünzile aleyhişşuhuf ve a‘zeme aleyke in künti kafireten biħaķ Davud aleyhisselam vema ünzile ‘aleyhizzübürü (P3190) ve a‘zeme aleyk in künti Müslimeten biħaķ Muħammed resulullah vema enzel aleyhe‘l-ķur‘ân u faķal lahe Süleyman bin Davud aleyhisselam üşdüd yedeki‘l-bümni ile riclikeş-şimali vü yedekiş-şimali ila raccikel yümüne hatta la nü‘azıbnı hamiletı hezel eşma‘i tavle lerübbe yü‘bedü‘l-haccü yükşadü vel furebü esvadü vel mela-i yüridünnesü yaşallüne ali Muħammedin vel Muħammedin bi elf i la havle vela kuvvete illa billahil al‘eyyil‘azim. (P3195)

Temt tamam.

5.21. Evvelķi Bâb Köhne Yengi Ötken Vak‘atlarınġ İmam Ŧalib-i Ul‘emlar Ĥoslanib Nehi Na-Meşrû İşler Âşķare Bolub Her Kısmi İşler Baş Kelib Turganınġ Beyānidur.

1-Biraderler bilinġler bu zaman âħir zaman imdi. (P3200)

Vefa köz tutmaġil bu dehri kün kündin yaman imdi.

Tutupdur bu İli şehrini cāhil kâfiran imdi,
Tüşüpdür başimizğa bir 'ālāmet yok aman imdi,
Muning ki āhiri nedür kılinglar imtiḥān imdi,
2- Qadimdin bu İli şehrini sorğan ol Çini ḥaḳan. (P3205)

'Ādālet bābni açқан iken evvelki ötken ḥan.
Yok ermiş zülmi işler tutқан ol 'adli kılip iḥsan.
Feraḡatlik bile ötken faḳir ve baylar yeksan.
Ki bolmaydur muning dek imdi hergiz bu zaman imdi.

3-Kiyinki Çangçun ambānli bozup özbilgenin ati. (P3210)

R'ıayet ki sitem eylep 'ādāletlerini terk etti.
Ḥıḡaydin biz müslümanlarğa köb köb zulumler yetti.
Bolub bī-çare ḥalk çakerkerip yurtdin tarab kitti.
Öyide olturalmas irdi hiç ādem aman imdi.

4- Bularning ḥāl-i aḥvāl arzı yitmes ol uluḡ ḥaḡa. (P3215)

Barurğa kıti yok 'ademi kim Çin ḥaḳaḡa.
Ki yiglap arz aḥvāl munda kilsa caḡcunn ambalḡa.
Kılip ḳahri gaḡab soḳқан solab ol bend-zindanga.
Ne kıtik künlerikim tartқан irdi uş bu can imdi.

5-Ucasiḡa kıyip köhne libaslar payiḡa çaruḳ. (P3220)

Tüşük yortuḳ ikin birle tamam 'azalariaçuḳ.
Öyide satқан hiç nerse yoḳdur alḡuça bolluḳ.
Ḥacālet birle olturğan idi ḡamdin başi kõḡnlük.
Ḥayāl eylep esilip olma kim bu iş asan imdi.

6- Ki her öylükdin otuz iki ḥo alḡan ḥaşil aşlık. (P3225)

Ki na-murādlar muni tapқunça soḳқан bikleri başlık.
Қopup öyige kelgen ḳayḡu birle közleri yaşlık

Satılğan il qarar birle yene bolgange birdaşlıq.

Ġaniler hizmetinge baġlağan bel çakdan imdi.

7- Ki firşat tafti bozdi İleni tungan bile yerlik. (P3230)

Ķirip öltürdi kâfirni bolub andaġi yaġi kerlik,

Tafip Nuşret Taranci ol Ĥıtaylarġa ķilip êrlik.

Küterdi Ĥaķ Te'ala cümle mü'mindin mühim kerlik.

Bolub İslam buyurt kafirledin tapti aman imdi.

Aramizdin ķalip sultān bolup ber-neçe yil İslam. (P3235)

8- Şeri'at carī bolġaç tutti ħalķ erkane-i aĥkām.

Niçe 'aciz fakirlerġe ki sultān ķıldilar en'am.

Fakirler bay bolub tafķan idi andaġga serencam,

Kuralmay bu felekşek eyleban ķildi yaman imdi.

9-İrade birle keldi ol 'urus bizke yaġi boldi. (P3240)

Bahādur köb atanganlar ki cenk ķilmayi ķarap turdi.

Uluķlar çare tapmay köngli birle hema il boldi.

Bu yurtni ķuliġa aldi uluķ 'adli ķilip tüzdi.

Tütün başıġa üç tenge berip ķamdin aman imdi.

10- Ki imdi kördiler kiydi ħatunlar şāahi ķülbāre. (P3245)

Yine taĥtla kimĥāp kiydiler başıġa hambāre.

Erenler kiydiler her kısmi mubavet birle ķülnāre.

Beyabān çölde ķalġan erdi imdi boldi ķülzāre.

Yaşardi uş bu yurtlar köklegen ol pesten imdi.

11-Sipah zulum etmesün reaya ki dip çarbardi her yüzke. (P3250)

Yamanlar baş köterdi yaĥşilerni ilmayin közke.

Ata emrin oķul tutmay ħatun kirmes êrin sözke.

Ķilur ikramni taşlap boldilar ħalķ könglince özke.

Bizning bu fa'alimezdin her kuni yuzmining ziyani imdi.

12- Qalipdur hali mescidlar namazda koeb cema'at yoq. (P3255)

Kitipdur kolimizdin hayri ishlar taqviy-i ta'at yoq

Fakir miskinlarda insof, ganilerde sahavet yoq.

Yetimga seyl rahmi talib 'ilmige 'itaat yoq.

Hadisi Mustafaning aytgan beraber 'ayan imdi.

13- Hariş olduq ki dunya ugun tenge bilen pulga. (P3260)

Bolup magrur bu dunyaga yine manki aydur tuz yolga.

'Akide kildi nicend halk yine gumrah riya yolga.

Belalar kelgusi bu fa'limizdin biz yaman qalga.

Korungler usbu iske yahsilarning bagri kan imdi.

14- Hudaning bergenige shukri qilmay bi-qana'atlar. (P3265)

Muslimanni qilur her konluqi giybet-i shikayetlar.

Hema rastliqni taslap ol qilup yalqani'adetlar.

Ki ikram eylemes taleblarni bi-sa'adetlar.

Bozup adap resmini bu qati ol yaman imdi.

15- Chikip her kismi ademler qilur tohmet birle zorluq. (P3270)

Helalni taslaban daim qilurlar ol haram horluq.

Bu bedbahtlar ishning revnaki yok daim azgunluk.

Satipdin ni bu dunyaga hudadin asla korqinch yoq.

Bu ishning afti zicanaga yetti yok guman imdi.

16- Ki her yurtlarda bardur kim yine ol fitne gammad.

Ki salur arkasiqa nicelelni ol qilup hemraz.

Ki yurt chinglariqa buhtan bile da'va qilup qish yaz.

Huda hoşnud imesdur her kishikim fitne gammad.

Hakirem hem kibre fitnelig daim yaman imdi.

17 -Yanip fa‘limizdin biz o kavli tövbe istigfer. (P3280)

Günahi yarlıkap köçürgüsidür ol gaffurur gaffar.

Ne kılsa ol kılor biz bendesini haluk’ül cabbar.

Ümıddür bendesining ‘ayblarini yapkuçi settar.

Ƙullıgā mihribandur kim kitaplarda beyān imdi.

18 -Çıkip irdi Hıtaygā bizleni bērdi digen bir söz. (P3285)

Hıtay Ƙulida Ƙalmay köçeli digen idi her yüz.

Tüşüp her âdemigā zelzele ol vaqtida giryan köz.

Muni anğlap uluğ aytƘan idi bu aşla yalğān söz.

Könglini tindurup cumiŝ Ƙiling dar‘ül-aman imdi.

19-Bu söz aħir barip rast boldılar yalğān imes irken. (P3290)

İki padişahie‘zem sözini tohtaşmağān irken.

Barip ta‘in bu yer suvni ki bizni yer-mekān irken.

Arada ihtiyārni bizke salip tohtağān irken.

Bu işe aşikāre halklar içide boldi beyān imdi.

20 -Uluğ ol canğdar eli hemme yutlarğā çegah birdi. (P3295)

Hıtay padişahigā şehri İle’ni yandurup bērdi.

Köçür köçmesni re‘ayalarğā saldi eħtiyar bērdi.

Çoğum ati ile hağān çingadip Hüdā berdi.

Tüşüpdür başimizğā uşbu sevda kim aman imdi.

21- Ki her bir yüzdin ol üçdin kişi köçünçilik yerke. (P3300)

Hāberdār olğusi bargān tüşüp nerse kirēklerge.

Tüşüngler arfa buğdayini yene içmek yemeklerge.

Küçersizler özüngler yaz Ƙalip tutƘançilik yerke.

Bu sözni tafşurup yandi uluğ yoğtur güman imdi.

22- Ki tuşti başimizğā dağdağā kim ‘āzīm gavğā. (P3305)

Eveldin ahrige hiç kişike tüşmeken sevda.

Çekib biz nātuvan ‘āciz zāif feryād ü vāveyla.

Ki bizke rahme kılğay bir u bar yem qadir-yegena.

Hüdaya saklağay sen öz penahingda aman imdi.

23 - Ki çare tafmayin üçdin kişi köçti beyabanga. (P3310)

Ki toldi yer cihān feryād zār nale-i efganga.

Toğulğan yurtnitaşlap kitkümüzür çöl beyabanga.

İli’ni yād kılıp yığlap tüşermiz hasret-i armanga.

Kitermiz baş alip bu İle’din bi hanüman imdi.

24- Kiçik bolğan bile bu İle şehri bağ ile bostan. (P3315)

Muningdek bolmağaylar hiç şehir-i kim n’imet-i elvān.

Bazari qöb kızıqdur satğan alğan nersesi erzan.

Muning vaşfını t’arif eylesem azdur imes yalğan.

Muni taşlap kitermiz çaremiz yok her qayan imdi.

25- Kiter bolduq köçüp taşlap hemme mundağ ferağatni. (P3320)

Beyaban çölde qalmuq bolduq imdi hem ziraāti.

Ne qatıq kün tüşüpdür tafmas İliler imdi rahatni.

Perâ- kende bolup ketdüng körüngler bu arazetni.

Kitip halk hoşlaridin rengi ruyi zafer’an imdi.

26- Ne hane bolğay ol çölde ne östeng ne eriği bar. (P3325)

Yazılğandır ezellevh-i qalemde uşbu kün ey yār.

Qaçan halk yurt bolup aram sen pat közlemez zinhār.

Cefāni intihayi tartatqumuzdur bî-vefada.

Kitermiz biz qari yurt bolğuca ol köristan imdi.

27- Ki bizke rahm eylep padişahning algani obdan. (P3330)

Köçer köçmesini re’ayaning öziğe salğani obdan.

Hüdağa Çin tükel eylegenningkalğani obdan.
Ezel kısmetni közlep ol Hüdağa salgani obdan.
Ezelge qarağan ādemge bolmaydur yaman imdi.
28- Ki bizler qayda bolsaq öz penāhinda ikem saqlar. (P3335)
Seherlerde qopup qadir igemning öziğe yalbar.
Arade qalduq imdi kelgüsi ol zıllık küffār.
Tilengler uşbularğa tevfiq inşaf berseler qahhar.
‘Adalet bolsa her yerde ki bizke iş asan imdi.
29- Bu yerde qalğusidur bağ bostan öyi ‘imaretler. (P3340)
Yine Veys Qaran büzürk qatarlaq köb mazeretler.
Ata ana qarındaş ehli ferzend hak emvatlar.
Kişi kelmes bu yerke qilğali daim ziyaretler.
Yene tafşurduq Allahğa bolarning esten imdi.
30 - Köçerde yiglaşup güya bolurlar bir kıyamet kün. (P3345)
Misafir hem gariblik nāsirdin āh nedāmet kün.
Uluğ munğlar tüşüpbdür başimizğa bu qabahat kün.
Ki Allah önglese bolğay mu bizke bir sa‘adet kün.
Bu müşkillerni hal qilmaqğa qādir mestan imdi.
31-Ki bizni padişahim rahm itip bermey Hiṭay haṅa. (P3350)
Uluğ cunğ eyletgeti re‘ayalarğa hema zeycanğa.
Du‘āyi hayrilar biz qilğumuz ol şahi sultānğa.
‘Adalet ruşeni ‘ālemde manetmāh tabanğa.
Muning dek padişah bolmaydur bizke hiç qaçan imdi.
32-Muning ki devleti her künde köb haddin füzun olsun. (P3355)
Kemāliğe yetip memleketi ‘ömri uzun olsun.
Hiyānet qilğuçi düşmanları daim zebun olsun.

Ki bizdin fakirlerge padişahim renumun olsun.

Muning̃ ki sayesinde kayda bolsaq tinç aman imdi.

33- 'Adāletlik de yatmaydur bu hanğa ol Çini han. (P3360)

Fakir fukaralaring̃ halidin daim haber alğan.

Buyrutni tēnç aman tutmakla kim belki nüşirevān.

Aning̃ için kiter biz ile eyledin biz keli qalmaycan.

Yanarğa âdemiler taqāti yoq hiç kaçan imdi.

34 - Togulğan yerdin acrap çölke kitmenlik best müşkil. (P3365)

Hitay kulida kalsaq zulmi kilsa ol bes-imüşkil.

İradetning̃ bolup mühacir-ü gariplik ol bes-i müşkil.

Yıkildi başimizğa kühi kaf tağı bes-i müşkil.

Qarangu boldi 'ālem közimizke bir tuman imdi.

35 - Ki bizni ol Hitayğa yerke koşup berse nilerdük. (P3370)

Kelib ol kâfir beddin sitemni kilsa nilerdük.

Ki ol Kaşkarğa uşşaq zulmilerni kilsa nilerdük.

Uluğ han ihtiyarni re'ayağa salmasa nilerdük.

Muning̃ ki şeridin saklap Hüda kildi aman imdi.

36 - Bitdim bu muhammes Seyid Maḥmud bu başim gamlig. (P3375)

Bu söz mazmuniga yetmek munga bolğay kişi fehimlig.

Hemmā halki halayik köç gamida cümle matemlik.

Kiçik çüng̃ kalmayin köçkey bu yerdin hem özüm demlik.

Kitermiz İli'ni taşlap bu yerdin kül ü can imdi.

5.21.1. İkinci Köçüb Baradur Menzilning̃ Beyānidur (P3380)

1 - Ah darliğa bizni bu yurtdin cüda kildi felek.

Yurt bulurmizdip barurmiz körmeken birleşelik.

2- Zulumidin qorqup barurmiz hāne-i virān kildi.

Öyü 'imāret anda yoğ leyli nehār ğam yemek.

3 - uti bar 'ādemiler tanitmas anda barip (P3385)

ilgusidur öyi 'imāret bağ bostan terek.

4 - Fairi fuaralar hecalet tengesi yoğ olida.

Aylanip bai atip her künde yüzming ğam yemek.

5 - ilsalar enaf ğaniler kul dağay na-murādlarni.

Belni mukem bağlaban himmet ilip kitmek kerek. (P3390)

6 - Ehli ferzendlar bile yiđlap Hūdađa nāle il.

Mundin özke are yoğtur na' ilac itmek kerek.

7 - Can-i dil birle alep ilđil Hūdađa yiđlađil.

Böle nazil-i rağmeti mağsadga biz yitmek kerek.

8 - in tükel eylegil tafur Hūdađa sen eing. (P3395)

Ne 'acep yār bulsa bizge heft asmānda melek.

9 - Uyđanip ğafletdin imdi ilali ho yariğ.

uy adem mescid sari bi vaqt namāz ilma terk.

10 - Biz müslümanlarđa keldi ün azay-ı esmān.

ilđu biz yaği alip mundin bölek nitmek kerek.

11 - Köb zeyānlar körkümüz menzilđe aylanip bargua.

Bolsa bizlerke ziyan kimdin sorarmiz direk.

12 - Melik-i emlāđ salđuqe bardur cefāyi cebriler.

Hem 'imaret hem zira'at ilđali uvvet kerek.

13- Ādemiler ayda bolsa ol yer abād bolđusi. (P3405)

ölni bostan ilđuqe anđu toladur bu yürek.

14 - Hāđ Te-āli ilsa rağmet öl gülistan bolđusi.

Mükil i özinge asān bende yiğlap tilemek.

15 - Cümle mađluđlarđa ol rizqi ferāvan bergüi.

Tafşurup işlerni bir taqdir ki bakmaq kerek. (P3410)

16 - Qudreti bar her ne qilsa müşkil iş asān anga.

Var ne rahmet qilsalar mundin bolur abadrek.

17 - Seyid Muhammed sen özünḡ bolmaysin imdi şādman.

Ahıret zādini qilgil fānidin kitmek kerek.

5.21.2. Üçinci İli Şehri Bile Hıoblaşganıḡ Beyānidur (P3415)

1 - Ulu daḡ dip biz kitermiz İli şehri yahşi qal.

Mülk-i 'imāret cayi menzil arz-ı bahri yahşi qal.

2 - Kilḡan etken f'ıilimiz qildi cüdā bu yerlerdin.

Köz açıp körken bu caylar bizdin imdi yahşi qal.

3 - Ata babalar ötüp mundaḡ belāyi köremken. (P3420)

Bizge keldi bu kaḡa hem baḡ u bostan yahşi qal.

4 – İli'de yatḡan mezarlar bizke qilḡay siz meded

Her du'ada yād itermiz evliyālar yahşi qal

5 - Hem ḡarip qaldi yine kavmi qarındaş ruḡlar.

Ata ana tofraḡi kabri görüstan yahşi qal. (P3425)

6 - Kindik qanini töküp tuḡḡan anamız qaydasin.

Hem meded bizke kiling ruhrevānlar yahşi qal.

7 – Ehl-i ferzend qız oḡullar kitgen evvel darül-bekā.

Pak-i m'aşum ruḡlar bizler kitermiz yahşi qal.

8 - Her küni biş vaqt barip qilḡan namazlarini eda. (P3430)

Cennet'ül Firdevs yoli mescit-i minber yahşi qal.

9 - Ḡulca şehridin köçer bu cevriḡe yahşilar.

Ayrilip bolduḡ cüdā şūfi-i nümālar yahşi kal.

10 - Ol uluḡ yahşilarimiz birle barsaḡ keşiki.

Şerr'idinni çari qilḡan 'aliler yahşi qal. (P3435)

- 11 - Bu İlening taġlari otluq suluq glzr idi
İmdi bu taġlar bari Hli beyabn yaġsi qal.
- 12 - Sayrar irdi baġlarda bülbül-i efgn qekip.
İmdi bu bülbül bile gli gülistan yaġsi qal.
- 13 - Kenezlk irdi bu yer hiq yerde mundaġ cay yoq. (P3440)
'mrmizni yaġsi tkerdk bu yerde mahsl.
- 14 - Başimiz altmişdin ti bulmas imdi şdliq.
Nev cvn yaşliq kitipdur imdi tofmaydur keml.
- 15 - On Htay kelmey turup zlimni fehimlep tarqaduq.
Qozġalip tartqan cefa kimge sevab kimke vebal.(P3445)
- 16 - Altin stn biz kqermiz yüz tümen imgek bile.
Caylaşip menzil tutup kim yurt bulma qilik maşal.
- 17 - Bir şehirning ġalki kqmek qnki bi taqdir imes.
Hem yazulġandur bu kn rzi ezelde uşbu ġl.
- 18 - Hq Te'ali ayr olup celikni abd eylegey. (P3450)
Bolsa yurt ma'murqilik yitmes anġa herkes zevl.
- 19 -Yenki yurt abd bolup bolsa yine erzanqilik.
Dostlarġa şdliq düşmanlar bolsun payaml.
- 20 - Yurt taqlep qilmaq kerek hem tgzip nezri qiraġ.
Asi qilmaz aġiretde munda qalġay pul-ml. (P3450)
- 21 - Hyri eġsanlar qilip her nerse bersenġ qol bile.
Tanġ birkende ġesap asn bulur qilsa sul.
- 22 - Tesir itmez uşbu söz kim bir necend fecralarġa.
Ol behayimler gibi yurtġan turip bolmay mell.
- 23 - Seyid Maġmud sen zng Hq ydini qilġil meded. (P3455)
Berse tevfiqi hidyet biru barım zeval cell.

5.21.3. Törtünçü Bu 'Alemning Bı-Vefalıķining Beyanı

1 - Bilingler kim bu dünya dehri fanidür vefā yoķtur.

Qarap nazara qıl kim ötmeken hiç padişah yoķtur.

Eger ming yil ömür körseng bu 'ömründe bekā yoķtur. (P3460)

Yiyip dünyani cem itseng muningda çer şafa yoķtur.

Barini taşlayan kitmekidin özke müdde'a yoķtur.

2 - Kelipdur bu ecel hükmi tamami enbiyalarğa.

Hüdayimning muqarreb dostlari ol rehnümalarğa.

Ki şundağ ol habibullah resülüm Muştafalarğa. (P3465)

Ebubekir 'Ömer Osmān Ali aşhab yarlarğa.

Vefāsizdin vefāsiz dehri dar'ül vefa yoķtur.

3 - Şahin şahliķ vefā qılsa qılur erdi Süleymanğa.

Yine Cemşid İskender Qarundan ol Nuşirevanğa.

Tabibi hazıķı Sokrāt hakim birle Loķmanğa. (P3470)

Behadurluķda perzur Rüstem kim Zal destanğa.

Tamam birbir kelip kitti bu 'âlemde bekā yoķtur.

4 - Hazine toldurup Qarun kibi kenç sim zerigeseng.

Meger 'ömrüng deraz olsa hayati Nuħni tafsang.

Ki ol 'âleme hatmektup qatup zaman bolsang. (P3475)

'İtimat tahtida hükümü revān şah-i cihan bolsang.

Ecelning şerbeti içmegen şah ugeda yoķtur.

5 - Bulardin 'ibret almak közaçip gamkin köngül birle.

Hüdaning emrini qılmaq kerek kim can-i dil birle.

Bu 'âlem ziyneti içmek yemek dur mal pul birle. (P3480)

Qilip al nefes şeytān azğarur ming mekr-i yol birle.

Kişi kim saklasa öz nefsinde anda cefa yoķtur.

6 - Hata köb ötdilar bizdin ki saldi bu belasini.
İtip dur köksimizge bu қаза kim oқ yasini.
Ki imdi tartқumizdur hülge küçmektining̃ cezāsini. (P3485)
Hüdaim қилsalar bizlerge раһmet köb 'ıtasini.
Barip her 'ademikim caylanip alsa cefā yoқtur.
7 - Kitermiz uşbu caydin ol Hıtay kafirni қatildip.
Muning̃ ki işleri resmide yoқ ol cümle paııldip.
Penahıga sigunduk padişahning̃ 'adli adil dip. (P3490)
Muning̃ emirleriğe biz asilduқ yurtğa mayil dip.
Hüda tencilikni berse bul uluğlar barcefayyoқtur.
8 - İlening̃ menzilide toғulup turğan idük mevcüd.
Hayatlıқ bābida nece alsaқ taf'an idük maқşūd.
Cüda қildi bu yerlerdin arada ҳalıқim mabūd. (P3495)
Penahida aman tutsunki bizni kilmağay na-būd
Ki ol қadirbizdendin bulung̃ hiç rehnüma yoқtur
9 - Ne yaқşılar ötüp kitti bir 'adem қalmadi önglüқ.
Yuқalıp demling̃ ol sakinler ki imdi қalmadi ҳublуқ.
Zamane ҳalkı pul tafmaқ yine köngli tiler çonglüқ. (P3500)
Ki men yalguz ğaribdur men қalibdur bu başim munğlüқ.
Seçilgen dane dek könglüm kitupdur her қiyan imdi.
10-Zamane ҳalkıdur kim bir nicend mekarlıқ birle.
Қoyub damini şid қalmaқ içün 'ayarlıқ birle.
Bilür özini dane aқili sabarlıқ birle. (P3505)
Barip 'ömrini badıga yorar dil қaralıқ birle.
Қilip öz canıga зülmi cefā hergiz 'ita yoқtur.
11 - Bu 'alemning̃ işi ba'zi tüben ba'zi bülend қilmaқ.

Birüni renç miñnetde birüni terbiyet kılmak.

Biruni naz'ışretde biruni derdmend kılmak. (P3510)

Biruni ħaram eylep şād biruni ğamda yığlatmak.

Bu meker ħileker kezzep'âlemde vefā yoqtur.

12 - Ki bizning ħâlimizğa padişahim rahme kılgaylar.

Meni deyipsarulup kelgen bulardip fehme kılgaylar.

Bizning tartğan cefâceberi sitem ki vahme kılgaylar. (P3515)

'İnayet kılsalar bir niçe yeller pervi kılgaylar.

Uluğlar hem ħaberdar bolsa mundin çoñğ'ita yoqtur.

13 - Ĥitayning askeridur bizge düşmend beddiyeti kâtil.

Muning aldiğa ötmes hiç ne yerde zulmi cāhil.

Necend yillar cefā tartқан iduk r'iya bolup kayl. (P3520)

Kitupdur hoşmiz belki bolupdur aqlimiz zāil.

Muning ki ħuluda biz tartmağan cevri cefā yoqtur.

14 - Ĥitayning zulmisi çekmes könglidin üstħanlarziz.

Keçip irdi hem ħalk tenleridin bu 'aziz caydin.

Yine ol ehl-i ferzend hem ħarındaş ħānmanlardin. (P3525)

Ki Allah öñgledi bolduq ħâliş beddin yamanlardin.

Ĥuyukün bolsalar imdi ki mundağla ħata yoqtur.

15 - Uluğħan ötken irmiş biz re'ayadlar günahidin.

Kelipdur tamğalığ ħatlar uluğ 'ali cenābidin.

Bu kelgen 'askeri askeri ki yok eşinç korqtuq zamanidin. (P3530)

Ki zulmi kılsa bizge ħatğa yetmes nāle zāridin.

Muning dek ašla ħatik bolmağay kün hiç penah yoqtur.

16 - Küvining taşığa çıkip ki çanğ çün özi ħan bolğay.

Yine şu hizeğe zulümi kılip öz bilgenin kılgay.

Salip alban bile haşil salıķni k p tola ķilġay. (P3535)

Bu ang un 'askeri d zler kelip bozġaçilik ķilġay.

Muning dek iħtiyat ķilmaķtin  zke m dd'aa yoķtur.

17 - İle řehriġe kelgen Del ye ġanlı seni bozġan.

K vining taşiga ıķmaķ bile  zisiydin azġan.

Araluķ rişve dip ġazinesini pulġa toldurġan. (P3540)

Ĥoř amadlar ķilip bekler anga ġ rmed dening turġan.

Muni oķķan bilip ademlerge turmaķ rev  yoķtur.

18 -  uyar  lkidik ġ kim bile eřikġeni ķilap.

Kiher  stngille ki hem ong kiçik kim bekleni ilap.

Bular  z nefis  un k p rişvetler yer zaliler eylep. (P3545)

Vef siz d nyada hiç yaġřilik yok  tk mizdey dip.

Ki ķilmaķiħtiyat n r-icehennemdin bir sipah yoķtur.

19 - Bu bekler yurtķa herkes raġme kilmaz cebri ķilġaylar.

Evvelki ġalife ķilmay nazre hem onu tutķaylar.

Soraķ ķilsa Aralıķ rişvet yip yurtnu yutķaylar. (P3550)

Bolur biz ejderha yengliġi k zi k rkeni yurtķaylar.

Ki 'izzet tofķaniġa ġoř bolup ş kri şen  yoķtur

20 - Ki bizni asramaķ ol yuķari kim padişah ġandin.

Ki yurtni tinc aman tutmaķli kim amrandin.

Bu yurt ab dliķim kim naz ni'med k b firavandun. (P3555)

Ĥalayıķ ıķmasa daim uluġning ġ kmi ferm ndin.

Bolur yurt tinc aman dil ceml dir mecr  yoķtur.

21 –Felek dek kelse iş Seyid Maġmud ş krisin kelt r.

Ĥ dayning uşbu ķilġan şun-i ki sen fikrisinkelt r.

elik mu  zge yer mu felek ne yerlege eyletur. (P3560)

Hata mu ya 'ita mu kim bilur öz fi 'ilmiz eyletür.

Uluğ aq padişahdin özge bizge hiç ata yoktur.

5.21.4. Beşinci Hâl Ahvâlning Beyânidur

1 - Dostlar başım katip hayrân bolmışdın bu kün.

'Âkıbet taqdir ne irken gam ki qalmış men bü kün.(P3565)

Dert elem miñnet ferâki içre qalmış men bu kün.

Uş bu garibet deştide çöllerda qalmış men bu kün.

Vay hasretler bil armanda qalmış men bu kün.

2 - Yetgüzelmey fikirini yüz miñg eger kılsam hayâl.

'Âkıbet ne bolğasini bilmes hiç kim ehtimal. (P3570)

Yahşilikdür heva yamanliq barçasi özdin k'âl.

Bu felek qilğusidur min fakiri paye māl.

Cümle işini tafşurup Allahğa qoymış men bukün.

3 - Bu uzak gamdın qutulmak müşkil iş asân eymes.

Şad hazret ki tabip bu derdi ki derman eymes. (P3575)

Şol beyābangā barip yurt bulmaq ol asân eymes.

Zad rahil gerekdür yatma kim imkân emes

Men şebbu hayret deser gerdan bolmuş men bukün.

4 - Cümle hâliš köçeler köçmez ala Çin tafmadim.

Levh el-mahfuzğa kara begim pişe vahşet tartmadım. (P3580)

Yahşilik hevāhi yamanliqni Hüdāğa taşladim.

Ġam bile and vahilik könglümni men şāditmedim.

Saçilip men her taraf virān bolmuş men bukün

5-Közgālip kitsek bu yerdin bu ile kalğay yiraq.

Ölgüçe çıkmas köildin hem firaqı iştiyak. (P3585)

Qilmadim yahşi'emel bu ömrüm öttiler sayaq.

Bu eceldin ilgeri ulunga al tbe tayaq.

Airet avfi bile divane bolmiş men bukün.

6- Men fakir biaredur men dilşikeste hem arip.

Bir necend fasid ayllerde irayım sararip. (P3590)

Ne acayıpiş krrmez krmegen yerge barip.

Ayrilip biz iledin kitermiz imdi ul salip

şem-i yanlığ bu ile feravan bolmiş men bukün.

7- Barsak anda ne kilurmiz evi ‘imret bolmasa.

Su ıkarip yer tariğa mende ul bolmasa. (P3595)

Keldi külfet külleri mundin meşaşat bolmasa.

Bara il merdanedur munida ibret bolmasa.

İradetide alıp ayran bolmişmen bukün.

8- adirdanlar yok bolup kaldım giriftari bela.

Teşnelep cra ara gyaki deşti kerbela. (P3600)

Bolmağay hak-i şabip bu gamki kilđaylar deva.

Ey daya oymağil dşmend uluda mübtela.

Bu ariplik derdidin giryan kilmiş men bukün.

9- İzdigeyle bir necend demler ikim encmend.

Uş bularnı muabbeti kllmke kelmeydur şend. (P3605)

Na-murad ol asta bikest yiğlağaylar derdmend.

Belani makum bağlaban gayret kalip himmet mend.

Andelip dik bağara nalan kilmiş men bukün.

10 - Men kemine b-nev daim hemişe ayđunluđ.

Bu ile uldin kitip đam yasidin tegdin bir ođ.

şdlik yok bir zaman ‘alem manđa aranđuluđ.

‘Aqli kteler yrpdr b-aber feravni yok.

Hiç 'ilaçin tafmayin her yan bolmiş men bukün.

11 - Bu bozuk könglümni şād etmeyge hemdem tafmadim.

Erte aqşam mungda şurğa raz maħrum tafmadim. (P3615)

Hāl aħvāl etķeli bir yaħşı âdem tafmadim.

Gençe dek qan baglağan könglümni men şād etmedim.

Ol sebebdin men ğarip āvāre bolmiş men bukün.

12 - Kitti'âlemdin hem ol qadri daim yoķ mening.

Raħmedil şefkat qilurğa mihribanim yoķ mening. (P3620)

Yiğlamaymu ah urup ol rāz daim yoķ mening.

Neyleyin ey dostlar aram canım yokmening

Tükemes sevda bela bu ğamki qalmış men bukün.

13 - Bu zamane aħiride bizlerni tutqay aman.

Nece kısmi iş çekedur uş bu künde bu zaman. (P3625)

Nefs hevāliķ ademni terbiyet qilğay cihān.

Yaħşilar qadrini bilmey közge ilmaydur yaman

Daneler dek her taraf yerge saçılmış bukün.

14 - Biz kitermiz baş alip qalğan ile hem çöl ğarip.

İslam ehl-i yuqalip kâfirle tolgaylar tenip. (P3630)

Turmağaylar bir kişi zālīm bu kafirge qalip.

Hān Hıtayga yoķ işinç bozqaķçi berdurlar kelip.

Bu hayal birle melūl zindān bolmuş men bukün.

15 - Kelse buseñler Hıtay aħirine bolğay 'akibet.

Qolğa alğunça zerrini hāli qilmas 'āķibet. (P3635)

Könglidin çıķmas bu kâfirining'adavet 'āķibet.

Allah quliğa bularni qilğusidur 'āķibet.

Uş bu qorqinçdin yaşım baran qilmiş bukün.

16 - alġan ademni bu yerde al'larga iletur.

Futkue ehri muning ildirmay ovket tinettur. (P3640)

aali oymas bu kafir ulida mukem tutar.

Bermeyinaram bu ialarher zaman an yiqlatur.

Bu sebebdin vay bile giryn bolmi men bukun.

17 - Hli bir nicend yil ire hi zulmi ilmay tin yurer.

Padiah hlkidin urkup bizge ilmay dur zarar. (P3645)

ztirap ilmas bu ike hli ilgay fikriler.

alsa bizlerdin kiyin ferzend ki ilgay ceber eyler.

U bu i bularni 'ayan ilmi men bukun.

18 - Hememiz almay kitermiz hli almas bu ile.

Herne bolsaq teng bulali u bu kitgen yurt bile. (P3650)

Yetmek ol asann imes yol ren minetler bile.

Her ayarge barsaimdi tin amanlini tile.

Aqlim fehmin kitip yazan bolmi men bukun.

19 - Min kiterge taatim yo turgali sabri arar.

Biz Htaydin orkmasaq ol det-i culge kim barar. (P3655)

Ya ilah ilmail kafir icde bizni hr.

Mabul etkil bu taebni hlkin ferverdigar.

Bu d' uayi hayrida effan ilmi men bukun.

20 - Bir necend 'aciz zaif aydaq kiter bimrlar.

Bir nicend falni bolupyetkanga ma u sal. (P3660)

em na beyana ki haste biest ol vreler.

Ehl-i oladia atik yolda bir yu boldular.

U bular halia men hayran bolmi men bukun.

21 - Bir necend 'acizkari miskin feğiri bñevā

Uş bu bizning hālimizge raħm itgeyler Hūdā. (P3665)

Derd ki dermān barip ĥacetni ĥilğaylar revā.

Bu taiblerni ĥilurmiz ruzişeb ĥayr-i d' uā.

Kelse her ne ĥayri şer şükran ĥilmas men bukün.

22 - İledin bargan zeminler bolsalar abadlık.

Biz misafir hem garibani ĥilsalar bünyādlik. (P3670)

Padişah ĥilsa 'inayet biz ĥaribke şādlik.

Biz esiri mübtelağa tigusiazādlik.

Yitse bizge bu feraħ ferhuni tafmiş men bukün.

23 - Men şikeste ĥastağa kim yittiler uş bu elem.

Ger özüm aħvalidur turğan ki ĥaklarining mu hem. (P3675)

Önglese Allah bu başni bolmağay cebri sitem.

Fānining işi kiter muning üçün sen yemeğam.

Müşkilimni tafşurup merdāne bolmiş men bukün.

24 - Bir Hūdadin özge yoğtur bizlerke ĥiç penā.

Bu belağa şabri ĥilmağ eytalın şükri şenā. (P3680)

Tün seherde ĥameri ding nālān ĥilmiş men bukün.

İle ĥalkı yormaduk İslam bolup azād ĥina.

Ĥayda bolsaq pişe vahşet biz esiri mübtela.

25 - Hem ĥaklarining fakiri men şikeste natuvān.

M' aşiyette 'ömrüm ötti bulmas imdi nucevān. (P3685)

Ĥilmadim yahşi'emel ĥalkniğ yamani men yaman.

Ah nedāmedler bile ĥıksa bu tendin ĥasta can.

Ahiretning bendini köşimge almiş men bukün.

26 - Yahşılarnıŋ űohbetinde tinglamay men m'agrifet.

Hayf za'iflikide kitti uşbu ömrüm bī-ḥayat. (P3690)

Men uzak kılsam sefer hiç uzak almay ahiret.

Taŋla ahvalim ne bolğay bir u barim raḥmete eyt.

Bu mening'ömrüm cogap baran bolmiş men bukün.

27 - Men Hüdäğa kılmadim kulluḳ ne rüze ne namaz.

Daima fuşḳ fecur içre yörüp men kış yaz. (P3695)

Tövbe dip uşlap yaḳamni itmedim 'aczi niyāz.

Sen hidayet yolığa sal ey koruyan Rabbim.

Mağfired raḥmet tilep imdada kelmiş men bukün.

28 - Aşī cani kullari tutqanca raḥmettin ümid.

Biz tayanip mağfired-i gaffar atıge 'itimad. (P3700)

Na-ümid şeytandur bizlerni kılmas ne ümid.

Mağfired hecride pak kılsaŋ kuluŋ bolğay s'eyyid.

İmdi vaḳit boldi yıḳin pişman bolmiş men bukün.

29 - Men yoluḳmuğan günah'alemde yoḳtur bi'ded.

Nehi nā-meşru'ğa işlep tün kün kıldim cihad. (P3705)

Ayet-i ḳur'an sen ḥaḳḳi sen keçürkil ya aḥad.

Tinç selāmet saḳlağıl imānni ol ta ebed.

Ruzi maḥşer künlerin köŋlümke salmiş men bukün.

30 - Aşī cāni men kuluŋa raḥmet itkil ey Hüdā.

Tuḥfe yoḳ kelding ḳuruḳ dip zülmi kıлмаğıl maŋa. (P3710)

Hem şefa'at hicridin yitkürse ḳatre Muştafi.

Tafḳumuzdur aşī ümidler bari nur el Hüdā.

Ḥavf recāning içre imdi turmuş men bukün.

31 - Her kişi caniĝa zulüm itmekke özdindür sebep.

Deşt ara hicride aldım sutĝalmay teşnelep. (P3715)

Ab rahmetdin ‘ināyet ılsa ol yazdan Rab.

Rūz-i mařer halk içinde almaĝaymin tam tilep

Ya resulum ulda dip her bare açmıř men bukūn.

32 - Ouĝanlar anĝlaĝanlar ilingiz ĝayri d’ua.

Yaĝılardin bar ümiddim men d’uaĝa mededĝe. (P3720)

Affi itip ilmang řikāyet bolsa ki sahve ĝaa.

Fūzūlī birle maĝrifet ılsa ĝunahımnı edā.

Gone ĝül dek açılıp ĝandan bolmıř men bukūn.

33 - Bu kitabetĝa oyup řerĝ şikeste nāme at.

Tinglaĝay ol dertmendler aydaĝ ādem bolsa zāt. (P3725)

Her ne iş bolsa ĝörmiz ta ki biz bolsaĝ ĝayat.

Rahi culda Azrail yarip meni ılmay vefat.

Faĝr-i fukara ĝařu am urban bolmıř men bukūn.

34 - Hem özimning derdi bar fukaralar içün ĝam yidim.

Fanida alun etim dip söz tizip fehm eyledim. (P3730)

Bu beyt birle muĝammesler ilip nazm eyledim.

Bir necend kün fikrilep dil yoluni ‘azm eyledim.

Dostlarĝa yād kar bir nāme oymıř men bukūn.

35 - Aşı cafi Seyid Maĝmud sen özünĝ hoşyar bol.

Tövbe edip uşlap yıķanĝni her seĝer bidār bul. (P3735)

Bir necend miskin fakir ademlarning dildār bol.

Yaĝılarnı izdegil tafmak içün āvāre bul.

Bir necend kün dehrinde mihman bolmıř men bukūn.

1882'nciyilının 8.Marta fi-el Taranci 1299'uncu yilinda ikinci cemedyevel aynıng ikisi seşenbe tamam. (P3740)

5.22. Fihrist

Tarañçilernıng Çörçekleri	1-10
Çin Tömür Baturning Kıssası	1-10
Hikayet-i Çang Muza Yusuf Han	11-18
Tabip Padişah Birle Zühra Hanning Vak'atleri	19-22
Nözükümning Kıssasi Maqallar	34 -42
MAQALLER:	
Her Kısmi Maqallar	43- 48
Padişahlarning Toğrasidaki Çaqargan Maqallar	49- 50
Her Qesmi Maqallar	50-75
D'avā Toğrasidaki Maqallar	76-88
Ölügning Toğrasidaki Maqallar	89-89
Hatunlar Toğrasidaki Maqallar	90- 90
Yaman Hatunlarning Maqali	96- 96
Yaşsi Hatunlarning T'arifi	97-99
Yaşsilik Birle Yamanlik Toğrasidaki Maqallar	100-102
Maqal Birle Kılğan Naşihat	103-109
Tazlarning Toğrasidin Çaqargan Maqallar	110-114
Éşeklerning Toğrasidin Çaqargan Maqallar.....	115- 117
M'alum Hatunlarning Halkning Toğrasidaki Maqallar	118-121
(Cumbağ Kitabı)	
Tapişmaq Sözlər.....	122-133
Beyt-i Muhammes	134-134
Ağriğğa Hem Cin Perige Qarşı Aytadurğan Sözlər	135-139

5.23. Metinlerin Türkiye Türkçesine Aktarılması

5.23.1. Çin Tömür Batur Hikâyesi

Tarañçiler arasında hikâye edilir ki; eski zamanlarda Gulca şehrinde Çin Tömür adlı bir bahadır vardı. Çin Tömür'ün Mehtumsula adında bir kız kardeşi vardı. Çin Tömür Bahadır sürekli ava çıkıp aslanlar ve kaplanları avlar; boğaları, geyikleri kebab yapıp yerdi (P5). Kalanlarını kız kardeşine getirir, verirdi. Çin Tömür Bahadır'ın âdeti şöyleydi: Bir vakit ava çıkmaz ardından yedi günlük ava çıkardı. Bir gün Çin Tömür Bahadır, kız kardeşi Mehtumsula'ya dedi ki: “Ey kız kardeşim, ben ertesi gün yedi günlük ava çıkacağım, sen evden dışarı çıkma, köpeğimi alıp gideceğim, ateşi söndürme; eğer ateş (P10) sönüp kalsa uğursuz kadınların önüne ateş istemek için gitme. Sana zararları dokunur.” diyerek birçok nasihat verdi. Ertesi gün Çin Tömür Bahadır, soylu atını eğlerdi, kılıcını beline astı, atına bindi, köpeğini yanına alıp ava gitti. Kız kardeşi evde kaldı. O gün Mehtumsula saçını taramak (P15) için tencereye su doldurup tencereyi ocağa koydu. Bir kedisi vardı. Kedi, miyavlayıp Mehtumsula'nın kucağına atladı. Mehtumsula kediye vurdu; kedi kaçıp tencereye deşip suyu ateşe döktürdü; ateş söndü. Mehtumsula'nın karnı açtı, yemek pişirmeye ateş bulamadı. Çaresiz kalıp yüksek bir tepeye çıktı, her tarafa baktı. Ansızın doğu tarafında, yalnız (P20) bir kulübede duman çıkıyordu. Mehtumsula hayal etti ki: “Şu görünen kulübeden varıp ateş getireyim.” diyerek tepeden indi. Duman çıkan tarafa doğru yürüdü. Bir saat yürüyüp kulübeye varıp gördü ki; yaşlı acuze bir kadın ateş yakıp yatmıştır. Mehtumsula selam verip acuze kadının önünde geldi. Yaşlı acuze kadın dedi ki: “Ey mazlum selamın olmasa avare kopuz çalardım. Bir vurup (P25) iki kopuz çalar idim gel yavrum.” dedi. Yine sordu ki: “Nerden geldiniz, ne sormaya geldiniz, kimsiniz?” dedi. Mehtumsula cevap verdi: “Ben, Çin Tömür Bahadır'ın kız kardeşi olurum, adım Mehtumsula'dır.” dedi. Çin Timur Bahadır'ın yedi günlük ava gittiğini yaşlı kadına bir beyan etti. Mama dedi ki: “Ey yavrum senin iki koluna bir nesne vereceğim buradan evine (P30) varıncaya kadar nesnelere saçararak var, arkana bakma.” diyerek, iki yanına bir nesneyi koyup verdi. Mehtumsula yendeki tanelerini alıp yürüdü. Tanelerden tek dikenler indi; yaşlı kadını nebinden Mehtumsula'nın evibelli oldu. Bu yaşlı kadın yedi başlıklı Dive idi. Mehtumsula bilmiyordu (P35). Mehtumsula ateş yaktı. Gelirse ağabeyim yer diyerek bir kazanda et pişirdi. Gece oldu. Geçenki acuze yaşlı kadın Mehtumsula'nın eşğine gelip seslendi:

“Çin Tömür Bahadır evde var mı?

Soylu atı ahırda var mı?

Misran kılıcı kazıktavar mı?

Köpeği eşikte var mı?

diye söyledi. Mehtumsula, yaşlı kadının sesini (P40) işitip evden çıkmadı, cevap verdi ki:

“Çin Tömür Bahadır evde yoktur.

Soylu atı ahırda yoktur.

Misran kılıcı kazıktayoktur.

Köpeği eşikte yoktur.

diye söyledi. Bu yedi başlı Dive, yaşlı kadın suretinde olup içeri girip kazandaki etlerin hepsini zerre koymadan yedi. Ondan sonra Mehtumsula’yı tutup baş aşağı asıp Mehtumsula’nın ayak tabanına çivi (P45) çakıp kanını emdi. Ondan sonra yine Mehtumsula’yı çözüp sen hiç kimseye benden bahsetme; eğer bahsedersen benim canımın biri elimden çıkar diyip çıkıp gitti. Mehtumsula korkup dem vurmadi. Çok ağladı. Ağabeyi Çin Tömür Bahadır’ın yolunu beklemeyekarar verdi. “Ağabeyim ne zaman gelip bu Dive’den beni kurtarır alır?” deyip ağlardı. Kazara (P50) yine gündüz gece oldu. Şu Dive yine gelip etlerini yiyip Mehtumsula’yi asıp yine kanınıemip; gün doğduğunda çıkıp gitti. Hasılı kelim her günde Mehtumsula ağabeyim Çin Tömür Batur gelecektir deyip, bir kazana et salıp pişirip hazır olunca Dive yiyip Mehtumsula’ya zulümler edip giderdi. Mehtumsula’nın bedeninde zerre (P55) kan kalmadı. Sararıp zagafrāndek oldu. Altı gün sürekli Dive gelip, her günde zulümler yaptı. Altı günde Mehtumsula’nın gücü kuvveti kalmadı, az daha yıkılacak oldu. Yedinci gün Çin Tömür Batur avdan sağ-salim geldi. Eve girdi. Kız kardeşi Mehtumsula’yı gördü. Bir yıldan beri hasta kızıl gül gibi benzi zagafrān gibi sararmıştır. (P60) Çin Timur Batur kız kardeşini bu halde görüp şaşırıp sordu ki: “Ey karındaşım bu altı gün içinde bu kadarufalıp sarardın. Sen ne oldun, kim sanazulüm etti?” deyip sordu. Mehtumsula ağlayıp Dive’nin yaptığı zulümleri bir bir ağabeyine beyan etti. Çin Tömür Batur gazap dolup yemin yâd edip dedi ki: “Ben şu yedi başlı (P65) Dive’yi öldürmezsem ben Çin Tömür Batur değilim.” dedi. “Ey kız kardeşim, benim geldiğimi hiç kimse bilmesin. Eğer Dive gelip, beni geldi mi? deyip sorarsa, ‘gelmedi’ ”diye cevap ver. Ben kendimi saklı kılıp dururum” deyip derhal soylu atını eğerleyip ağıla gizlendi. Köpeğini atının yanına bağladı. At ile it, her ikisi Çin (P70) Tömür Batur ne dese bilirdi.

Çin Tömür Bahadır at ile ite söyledi ki: “Ey vefalı canavarlarım Dive gelse hiç ses yapmayın, Dive’yi köle düşürelim.” diye ondan sonra Çin Tömür Batur yedi kat zırh giydi. Başına miğfer giyip misran kılıcını beline astı. Astane, dervaze arkasında hiç kimsenin bilmediği gizli mekânı vardı. O yere girip (P75) misrân kılıcını parlatıp, eline tutup hazır olup münasip vakitte yine Dive, yaşlı kadın suretinde eşiğin kenarına geldi. Dive’nin yüreği saldı. Korku peyda boldu. Dive hayal etti ki: “Ben buraya altı gün sürekli geldim yüreğim solup korkmazdım. Bugün yüreğim soldu ve yüreğimde korku peyda oldu. Çin Tömür Batur’un geldiğine (P80) benzer. Aheste geri dönüp gideyim.” deyip arkasına dönüp, beş on adım geriye gitti, nefsi koymadı. Yine geri dönüp hayaline geçti ki o “Bir kez daha sorayım eğer gelecek olsa ondan sonra yiter giderim, eğer gelmeyecek olsa hazır aşiatıp gitmeyeyim.” dedi. Dive eşikte durup dedi ki (P85):

“Çin Tömür Bahadır evde var mı?

Soylu atı ahırda var mı?

Misran kılıcı kazıktavar mı?

Köpeği eşikte var mı?”

“Mehtumsula cevap verdi ve dedi ki:

“Çin Tömür Bahadır evde yoktur.

Soylu atı ahırda yoktur.

Misran kılıcı kazıktayoktur.

Köpeği eşikte yoktur.

dedi. Dive’nin yüreği yerleşip her başından türlü türlü sesler çıkarıp istekli oluncaya dek gidip geldi. Lakin içerdeki eve girmede yedi başlı Yelmunguz: “Ey Mehtumsula ağabeyin Çin Tömür Batur gelmişe benziyor, evden kokusu geliyor” dedi. Mehtumsula (P95) söyledi ki: Ağabeyim Çin Tömür Batur gelmedi, eğer gelse soylu atı ahırda olmaz mıydı? Misrân kılıcı kazıkta olmaz mıydı, köpeği eşikte olmaz mıydı?” dedi. Dive dedi: “Sen yalan söylersin ağabeyin Çin Tömür Batur gelmişe benziyor adam kokusu evin içinden geliyor. Ağabeyin evin bir yerinde vara benziyor. Benim fikrimce evde gizlidir.” dedi. Mehtumsula dedi ki (P100): “Bugün ağabeyimin günlük kıyafetlerini yıkayıp suyunu eve döktüm. Onların kokusudur.” dedi. Bu sözü anlayıp yedi başlı Yelmunguzning yüreği yerleşip ileri nara atıp eşiği aşır bir kılıç Dive’ye saldı. Dive’nin bir başı kesilip yere düştü. Dive āh dedi. Dedi ki: “Ay Çin Tömür bir başımı aldın, kalan altı başıma niçin karşılık

(P105) verirsin dedi, Dive kahırla vuruştı. Bir gece gündüz vuruştular. Çin Tömür Batur yine bir kılıç salıp bir başını kesip yere düşürdü. Dive sersem oldu. Evden kaçarken ilacını bulamadı yine Çin Tömür Batur'a saldırıp bir gece gündüz birbirleriyle dövüştüler. Çin Tömür Batur yine bir başını kesip yere düşürdü. Deve üç başından ayrıldı. (P110) Dive gazap ile tutuştu. Yine bir kılıç ile bir başını düşürdü. Dive ev içinde kaçmaya başladı. Çin Tömür Batur ev içinde Dive'yi kovalayıp yakalayıp yine bir kılıç saldı. Dive'nin beşinci başını düşürdü. Dive aciz oldu, gözleri bardak gibi oldu. Eşikten kaçıp çıkayım dese Mehtumsula kılıç sallayıp çıkarmaz. Ona Çin Tömür Batur yine bir (P115) vurdu, altıncı başı kesilip yeredüştü. Dive'nin bir başı kaldı. Dive can acısından evin duvarından kaçıp çıktı. Avāz kıldı: "Ey Mehtumsula ben seninle görüşeceğim deyip kaçıp gitti. Çin Tömür Batur atına binip arkasından kovalamaya başladı. Mehtumsula köpeği çözüp koyuverdi. (P120) Çin Tömür Batur, Dive'ye yetişti, Dive çaresiz olup Çin Tömür Batur'u tuttu. Her ikisi birbirini tutup çarpışırken Çin Tömür Batur'un köpeği yetişip Dive'nin laykasını dişledi. Dive'nin kuvveti kalmadı yıkıldı. İt, Dive'yi dişleyip öldürdü. Çin Tömür Batur şad olup Dive'nin başını alıp eve geldi. (P125) Mehtumsula, Dive'nin öldüğünü işitip mutlu mesut oldu. Birçok günler toy, şenlik oldu. Çin Tömür Batur'un kızkardeşi Mehtumsula'nın yüzü çok güzeldi. Ak yüzlü, ahu gözlü, şirin sözlü, sümbül saçlı, karakaşlı, fıstık ağız, nazik beden ve altın ten idi. Her kişi bir kez görse aklı başından gider (P130) yemek yemekten kesilirdi. Günlerden bir gün Çin Tömür Batur yine işsiz yürüyüp gezerken kadim âdetiavsancısı tuttu. Kız kardeşine dedi ki: "Ey kız kardeşim Mehtumsula ben ava gideceğim, sen evden dışarı çıkmayasın ve arığın boyunda, yol üstünde saçını taramayasın diyip birçok nasihatler kıldı. Mehtumsula gönülsüz (P135) kabul etti. Çin Tömür Batur birçok gün koşturup kız kardeşi ile vedalaşıp ava gitti. Mehtumsula eve girdi. Dışarı çıkmadı. Birçok gün geçti. Evden dışarı çıkmadı. Bir gün Mehtumsula evden dışarı çıktı. Eşiğin önündeki arıkta su akardı. Mehtumsula arık boyunda oturup saçını yıkadı. Saçını taradı. Saçları uzundu (P140). Saçının birçok teli suya düştü. Aka aka Kalmaklar'ın padişahının obasının önündeki göle geldi. Kazara o gün, Kalmaklar padişahının oğlu, göl kenarında oturup kolunu yıkadı. Mehtumsula'nın saçı bu şehzadenin eline geldi. Onu alıp baktı. Acep uzun sümbül müdür, (P145) saç mıdır? Şehzade askerlerine sordu: "Bu nasıl kıldır ki, bu kadar uzundur? Bu atınkuyruğu mudur veya bir sevgilinin saçı mıdır?" dedi. Askerler dediler: "Ey şehzade bu saç Mehtumsula adındaki güzelin saçıdır. Onun bir ağabeyi vardır, Çin Tömür denen, onun denginde bu civarlarda bir er yoktur." dediler. Bu şehzade, Mehtumsula'yı görmeden âşık oldu. Derhal emri altındaki beylerini, levazımlarını (P150) çağırdı, asker topladı. Birçok asker ile atlanıp Çin Tömür Bahadır'ın sarayını

kuşatıp aldı. Bu haberi Mehtumsula duyup çaresiz tepenin başına çıktı ve dedi ki: “Ey levazımlar bu sıkıntılar nedendir? Benim gibi bir acizle derdiniz nedir? Sizler ağabeyim Çin Tömür Batur gelse ne cevap verirsiniz? Levazımlar ve Kalmaklar şahı Mehtumsula’yı gördü, canı gönülden (P155) âşık oldu ve seslendi ki: “Ey güzel özlü kabul edersen ne güzeldir. Olmazsa zor ile alırım dedi. Mehtumsula anladı ki: Bunlar almadan geri dönmeyecek; çaresiz evden çıkıp Kalmak ile dövüştü. Aciz kişi ne yapsın yorgun düştü. Kalmaklar, Mehtumsula’yı alıp gittiler. Çin Tömür Batur’a haber verdiler. Mehtumsula’nın esir düştüğünü işitti (P160). Avdan döndü, gelip Kalmaklar şahına mektup yazdı. Mülayim sözlerini söyledi. Mektubunu Kalmaklar şahına yetiştirdi. Şah, mektubu parça parça etti ve dedi ki: “Ben Çin Tömür’den mektup istemem varıp söyleyin elinden gelse şunu yapsın.” dedi. Elçi gelip Çin Timur Batur’a bir bir beyan etti. Çin Tömür Batur sinirlendi. Atlanıp meydana geldi. (P165) Kalmaklar hemen ortada saf yaptı. Çin Tömür Batur meydana durup nara atıp dedi ki: “Kimde ölüm arzusu varsa benim meydanıma gelsin.” dedi. Kalmaklar, Çin Tömür Batur’dan korkup meydana girmede. Çin Timur Batur, Kalmakların askerine at salıp elli- altmış Kalmak’ı öldürdü. Kalmaklar bir yol at saldı. Cenk (P170) geceye kadar sürdü. Çin Tömür Batur’un bedeni birçok yerinden yara aldı. Tan vakti olunca yine dövüştüler. Şu yoldaüç gece gündüz dövüştüler. Kalmaklar’ın askeri kum gibi toprak gibi yığılıp geldi. Çin Tömür Batur gördü ki, yalnız bu kadar çok Kalmak ile dövüşüp bertaraf imkânı yoktur. Çaresiz kaldı öz yurdunageri döndü. Kalmaklar (P175) Mehtumsula’nın öz yurduna gitti. Çin Tömür Batur birçok kez gelip Kalmaklarla dövüştü, olmadı. En sonunda ümidini kesip gece gündüz ağladı. Çin Tömür Batur’un deve, at, inek, koyunları sayılamayacak kadar fazlaydı. Develerini deveciye verdi. Atlarını yıldı çobanına verdi. İneklerini inek çobanına teslim etti. Koyunlarını koyuncuya verdi. Kendisi (P180) halvete girdi gece gündüz ağlamaktan gözleri görmez oldu. Şimdi sözü Mehtumsula’dan dinlemek gerek:

Mehtumsula’yı, Kalmak padişahının oğlu kırk gün düğün yapıp aldı. İki oğlu oldu. Mehtumsula kaçmayı hayal ediyordu. Gece gündüz muhafızlar Mehtumsula’yı gözetlerdi. Bu şekilde yıllar (P185) geçti. Kaçmanın çaresini bulamadı. Bir gün Mehtumsula, Kalmaklar’ın tamamına rakı içirdi. Kalmaklar’ın tamamı sarhoş oldu. Kalmaklar kendilerinden geçtiler. Mehtumsula, karayel kula atına binip, yanına birçok azık alıp kaçtı. Üç gece gündüz nefessiz yürüdü. Arada deniz vardı. Denizden geçti. Kalmaklar kovalayıp yetiştiler fakat denizi (P190) geçemediler. Kalmaklar, Mehtumsula’ya yalvarıp dediler ki: “Ey Mehtumsula iki oğlunu yetim bırakma; denizin bu tarafına geri dön.” dediler.

Mehtumsula dedi: “Büyük oğlumu deryaya atsinlar. Çocuğumun ayrılığına dayanırım.” dedi. Kalmaklar büyük oğlunu denize bıraktı. Mehtumsula umursamadı. Kalmaklar seslendi: “Mehtumsula (P195) küçük oğluna çok düşkündür onu denize bırakırsak tutup alayım diye denize girer, biz de Mehtumsula’yı tutarız.” dediler. Küçük oğlunu hemen denize bıraktılar. Mehtumsula gördü. İki oğlu deryayagark olup öldü. Mehtumsula atına bir kamçı vurdu. Çin Tömür Batur’un şehrinin tarafına yürüdü. Kalmaklar deryadan geçemeyip geri döndü. Mehtumsula (P200) yürüyüp birçok develere rastladı ve devecilere sordu: “Bu develer kimindir? ”deyip, deve çobanları cevap verdiler: “Bu Çin Tömür âmâsının devesidir.” dedi. Mehtumsula tekrar sordu. “Çin Tömür bahadırdı. Ne oldu da âmâ oldu?” dedi. Bunlar söyledi: “Kız kardeşini Kalmaklar alıp gitti, kız kardeşinin ayrılık hasretinden ağlayıp (P205) âmâ oldu.” dedi. Mehtumsula dedi: “Hâli nasıldır?” dedi. Deveciler söyledi ki: “Nerede olduğunu bilmeyiz” dediler. Mehtumsula oradan geçip at çobanlarıyla karşılaştı. Bunlar da aynı cevabı verdi. Mehtumsula, koyun çobanlarıyla karşılaşp onların cevaplarını duydu çok ağladı. Mehtumsula nereye varsa Çin Tömür Batur’u sordu (P210). Haberini işitmedi. Mehtumsula sürekli ağladı. Sonunda bir kadınla karşılaştı ona ağabeyinisordu. Ohatun cevap verdi: “Çin Tömür Batur Altun Araşan denen yere atını alıp gitti.” deyip haber verdi. Mehtumsula, o yeri bilirdi. Ohatuna cevap verdi: “Eykarındaş sen varıp Çin Tömür Batur’a benim haberimi (P215) verirsen sana Çin Tömür Batur çok mal verir.” dedi. Bu hatun: “Sen kimsin? dedi. Bu dedi ki: Ben Çin Tömür Batur’un kız kardeşi Mehtumsulayım.” dedi. Bir elma verdi ve dedi ki: “Çin Tömür Batur senin sözüne inanmazsa bu elmayı gözüne sür, gözü açılır.” dedi. Bu hatun elmayı alıp yola düştü. Çin Tömür (P220) Batur’a vardı. Mehtumsula’nın haberini verdi. Çin Tömür Batur inanmadı. Bu hatun almayı eline alıp “Almatı’nın elması, Mehtumsula’nıntorbası, Mehtumsula olmasa bu torba nereden gelir?” deyip, elmayı Çin Timur Batur’un gözüne sürdü; gözü açıldı. Bu kadına çok hediyeler verdi. Çin Tömür Batur tiz bu hatun ile Mehtumsula’nın (P225) yanına gelip birbirlerini görüp ağlaştılar. Hal ahval sordular. Eve gelip deve, at, inek koyunlarını defter yazıp özleri daim şad Hürrem olup ve sefa sürüp ömür geçirdiler.

5.23.2. Çan Muza Yusuf Han

Âşık kelâm ile meclisi süsledi.

Meclisi sözle gülistana çevirdi.

Tarih ki nebilere bülbül ile dost,

Sekize ve beşe erişti adet.

Yılın at ayında sefere çıktı.
Hocam geldi diye halka haber verdi. (P235)
Hoca silahla donanmış, meydana geldi,
Hoca gelince halk maceraya kalkıştı.
Halkın tamamı etrafına toplandı.
Halk nezir verip çok sevap aldı.
Halk toplaşıp sordu: Hocanın adı ne?
Hocanın atası kim, adı, zatı ne?
Dedi: İsmim Yusuf Han Hoca'dır.
Atamızın adı Ömer Han Hoca'dır.
Halkın tamamı bu sözü işitti,
Bu Çon Musa o zaman oldu mürit.
Halayıklar ağlayarak meydana gelip,
Ezan okunmasında kararsız kalıp. (P240)
Bu Çon Musa'ya gönülden inanıp,
Kendisini bunlar çekti has diyip.
Çon Musa ev halkını alıp yürüyüp,
Cihana karmaşıklığı salıp,
Açanuku halkı hocam diye,
Ki Şunkar iline dua verdi dediler.
Ki Dartamtuv Galcat devlet-i İli,
İki buğranın süt ve yoğurdu geçimi.
Hatun kızlarına yalvarıp,
Bu Çon Musa ile sırlaşıp. (P245)
Kasım Şeyh de şeyhdir ve akli,
Baki Şeyh Memekler olup kali.
Cevahunke dönenlerinyemini,
Ki Çon Musa'ya ettiler yemini.
Ki dönmüş Çantu tamamını duydu.
Bu Çon Muza'ya hizmet etti.

Ki devlet bakanı Şeyh Baki Memek.
Bunlar Hoca geldi diye verdi yemek.
Ay yüzlü olan bu zat yüz beyi,
Mir âlim Şeyh-ül Bey Emin yüz beyi. (P250)
Osman Gazancı ile yoldaş ve bakan olup,
Hocam geldi deyip gözünden yaş döküp,
Fakat hoca diye itikat kılmadı.
Yani inanıp boyun eğmedi.
Şeyh devlet bakanı itikatedip.
Halayıkların hepsine haber verip.
Çon Musa'nın evhalkı alıp yürüdü.
Halk at, deve, koyun hediye etti.
Bu haber İli şehrine doldu.
Şehir kargaşa denizi oldu. (P255)
Küçük büyük halayıklar anladılar.
Varıp toplanalım diye seslendiler.
Bilal, bu zamanda söyledi.
Küçükler de dualar ettiler.

Çon Musa'ya halayıklar samimiyetle inanıp Çon Musa'nın evine adaklar alıp geldiler. Çon Musa evinin içine perde çekti, yüzüne nikap örttü; halayıklara kendini göstermedi (P260). Halayıklar bu kişi Ulu Hoca deyip daha çok inandılar.

NAZM

Raviler hikâye ederler ki:
Çon Musa'dan size söz edeyim.
Bu Çon Musa bir gün dedi ki:
Gerçekten boş olan bir evi verin.
Bu eve girip ben ibadet edeyim.
Bana mürit olan Allah'ın sevdiği kuludur. (P265)
Rical ve halk bu sözü işitip,
Boş evi bulup özenle döşeyip.

Ev içine kızıl perde çekti.
Yüzüne nikap çekti.
Bu ev içine girmeyecek kişi.
Bu muhafızdır ki budur işi.
Herkes bu heybeti gördü.
Edep gösterip kimse girmedi.
Hoca'ya istekleri arz edemem.
Bunun için bir çare bulamam. (P270)
Halk onun heybetinden korktu.
Sınırı aşınca belki ordu korkar.
Halk bu evin içine girdi,
Herkes oba oba ziyaret etti.
Halayıklar birbirine haber edip.
Bu Çon Musa'ya altınla gümüş verip
Bu Çon Musa'ya birçok insan gelip,
Bірçok nezirler verip dualar alıp.
Herkes Hocam ahh Hocam diye.
Hepsi feryat figanlar kıldı. (P275)
Bütün mal mülklerini feda edip,
Bunlar hepimize rehber deyip.
İstekle birçok hizmetini yapıp,
Çeşitli işleri şevkle becerip,
Herkes hizmetine girdi.
Bunun hizmetini iş yaptı.
Bilal, açık olanı kısaca söyledi.
Birisini hizmetten vazgeçip tez haber verdi.

İli şehrinde zamanın şeyhi Veli Yezdan, Şeyh Muhammed Geday Rahmetullah (P280) Ali'nin bir oğlu vardı. Adına Abüdşerif derlerdi. Genç, delikanlı, yakıcı sözlüydü. Siyah saçlı, ceylan gözlü, şirin sözlü, ay yüzlü, temizdi. Sürekli Allah'a zikrederdi. Aynı zamanda da ticaret yapardı. (P285)

NAZM

İli şehri içinde vardı ehl-i selef.
Onlardan kaldı nasıl bir halef
Halefin ismi Abüdşerif idi.
Her yerde her zaman zarif idi.
Daim Allah'ı zikredip.
Allah'a dualar okuyup.
Dilinden Allah yâdını düşürmeyip.
Allah aşkından kirpikleri nem olup. (P290)

Yine zaman zaman ticaret için.
Sevda-i ihracat yapmak için.
Onun da vardı gönül dostları,
Hüseyin Hoca isminde gönül bilgini.
Bu Abüdşerif Ahunum bir gün,
Buğday satın aldı ticaret için.
Alip ud ü anber yağar zaferân,
Laçındâne dârçin şedef-i māmîrân.
Ki üste hadûs behmen tû deri,
Belâdir revendlifer kûnderi. (P295)

Soruncan holnucan kebape salih,
Benefşe şane bad-ı yâni tabîh.
Kibr-i kerifşe sundil-i sefid,
Kime asgîr zâkin can-i yâna hadîd.
Düriye mal baksam ipek kumaşlar,
Gelin kumaşı, ışıklı parlak ev takımları.
Kılıfı kabzasına zincirlenmiş,
Ki yıldan yıla fiyatı artarmış,
Bunları yanına alıp gemiden geçip
Varıp bunları atına yükleyip. (P300)

Yola hemrah olup iki kişi,

Çon Musa'ya varmaktı işleri.

Bu Çon Musa'nın ululuğunu konuşup,

Onun hizmetini görmeye gönül verip,

şerif Âhun aydı: Ey iki can!

Kimi tarif edersiniz söyleyin.

Bunlar söyledi: Hokand'dan geldik hocam.

Adı Yusuf Han Hocadır.

Görüp sesini duymaya gideriz dedi.

Hocanın duasını alırız dedi. (P305)

şerif Ahun düşünüp dedi ey kişi:

Hocanın benimle de vardır işi.

Ben varıp hocayı tutarım dedi.

Ki ejderha gibi yutarım dedi.

Bu sözü hocanın kendisine gönderip.

İki deve yüzlü hocaya ulaşıp,

Elçiler, Çon Musa'nın varıp önüne

Yüzünü eline koyup ağladı.

Bu Çon Musa sordu: Hangi şehirden gelirsiniz.

Şehir tarafından ne varmış haber? (P310)

İkisi söz aldı: Ey hocam anlayınız.

Çaresiz kaldık berbatız.

Bize: "Hocanızı tutarım." dedi.

"Çon Musa'yı Ejder olup yutarım." dedi.

Bunu deyip gece vakti kaldı o er.

Biz de tez gelip size verdik haber.

Bu Çon Musa sordu: Onun adı ne?

Kim ola ki, adı ne, zatı ne?

Dediler: Adı Abüdşerif,

Öz genç, âlim, hem zarif. (P315)

Çon Musa, Şerif adını bildi tez.

Yüreği ağırlaştı kaçtı tez.

Marazın kaynağı Şerif Bay deyip.

Bu Çon Musa ödünç alıp kaçmıştı.

Şerif Bey'den çok para almıştı.

Şerif Bey geliyor diye çaresiz kaldı.

Beni tutmaya geldi diye korkup,

Bu Çon Musa'nın başına geldi dert.

“Dizine vurup o benim düşmanım.” dedi.

“Onu öldürecek kişi canımdır.” dedi. (P320)

Onu öldürecek kişi başımızdır.

İki âlemde de karındaşımdır.

Bu anladı: Şeyh Baki Memek.

Devlet başkanı şeyhi kılacak helak.

Bu bana üç canın sözüdür.

Şerif Bey'in başını alırız.

Çon Musa bunu anlayıp oldu şâd.

Huzuruma gelse bile helak ediniz.

Sonra Şerif Ahun Kazakistan'a varıp.

Konaklamak için mezarlığa varıp. (P325)

Bu devlet bakanı Şeyh Baki varıp,

Abüdşerif Ahun'un önüne girip.

Memek girer girmez verdi selam.

İhtimam gösterip etti kelam.

Dedi: “Ahunum dağda mal boldur.

Ticaret için dağa çıkmalıdır.

Ki mal sahibi çok para alır.

Bir kula on kat fayda verir.

Kumaşlarını, halılarını alıp koyun verir.

Beş on akçelik ticarete ev verir.” (P330)

Şerif Ahun dedi: “Yolu zordur.
Gece oldu yarın gideriz.”

Bunlar dedi: “Bu günde varmak gerek.
Hepimizin gidip ticaret yapması gerek.”

Bu Ahun’u zor ile atlandırıp.
Namazdan geceye kadar yol yürüyüp.

Gece boyu sürekli dağ tepe at sürüp,
Arkasına bir kemend atıp.

Kemendi Ahun’un halkasına atıp,
Ahun’u bağlayıp sürekli yürüyüp. (P335)

Ki birçok yere bağlanmış varıp,
Büyük taş ile başlarını yarıp.

Bu üç nâ-kişiler şehid eyledi.
Aden bağını tez öfke eyledi.

Ki bunlar dönüp taşla başını ezip,
Taş ile başını ezip, canını alıp,

Ki dağın dibine defnedip,
Üç malını taksim edip gitti.

Halk bu işten almadı haber.
Muhibler öğrenemedi haberden eser. (P340)

Bu Abüdşerif Ahun oldu nihan,
Kaybolduğu edildi halka beyan.

Yok oldu nereye gitti bu Ahun dediler,
Onun öldüğünü bilemediler.

Ey şairler siz verin bir haber,
Nasıl bir iş ile oldu bu eser.

Akıl ki atını nasıl sürüp,
Sayfa üstünde asıl yitip.

Sayfa üstünde cilve yapsa kalem,
Her taraftan bir iz sorup. (P345)

Yazı gülistanında gül açılıp.
Akıl goncası her taraf saçılıp.
Lisan yıldızı o an ku ku dedi.
Ne ku ku belki hu hu dedi.
Dil papağanı ki tekellüm edip.
Aklın denizinde misli dalgıç yüzüp.
Hikâye konusunu alıp bahriden
Bu armağan hikâyeyi etti ayan,
Ben yazıcı olup gevheri sözler edip.
Dilim bahanedir cetveli kalemdir. (P350)
Söz gevherini açık eyleyen
Dostlara bir bir beyân eyleyen.
Yurduna hasret ile bakıp yürürdü.
Bazıları at, inek ve evine bakıp.
Peyda olup geldi bir aslan gibi mert.
Yeşil kıyafetine ah ile vurup sert.
Ki büyük bir taşın yanına gelip,
Eline bir miktar toprak alıp,
Dedi: “Bu adamı sardı figan,”
Onun bir damla kanına bin kan. (P355)
Bu kişi her gün gelip ağlardı.
Çocuklar adamdan korkup kaçardı.
Hepsi evlerine kaçıp geldi.
Ataları sordu: Balam ne oldu?
Dediler ki her gün gelir bir kişi.
Ki yaşları altmış ve yetmiş.
Ki dağın dibinde feryat figan eder.
Bu sesi işitenler anlam veremezler.
Onun giydiği kıyafet yeşildir.
Külâhının imamesi de yeşildir. (P360)

Bunlar anlayıp dediler: “Allah büyüktür.”
Budur ruhun bakiliği Muhammet Gedai,
Bu şeyhin oğlu öldüğünde.
Onun kanı burada döküldüğünde.
Birkaç yoldaşla atlanıp yola çıktı.
Yoldaşlarıyla dağ yoluna çıktı.
O, şu yığının toprağını açıp.
Ki Abüdşerif’in naaşını gördü ayan.
Bu gelen kişiler görüp tanıdı.
Kanlı sakalını yüzlerine sürüp. (P365)
Sevgililer orada ağıt yakıp.
Karalar giyip matemlerini tutup.
Dostlar bu olayın tamamını yazıp.
Hepsi üzerine mühür basıp.
Mektuplarını elçiye verip hemen.
Baki Hâkim Bey’e iletmeye revan.
Elçi yürüdü denizden tez geçti.
Baki Hakim Bey’in yurduna vardı.
Muhafız tutup fermanı verdi.
Dostlar anlatırken bu vakayı. (P370)
Muhafız mektubu alıp hemen,
Ben gibi Hâkim Bey’e oldu revan.
Mektubu tutup verdi Hâkim’e,
Hâkim okuyup öğrendi bu olayı.
Bu gamlı olay Bey’e ulaştı.
Bey’in şadlığı gitti öfkesi arttı.
Bey atlanıp Cankcuna vardı hemen,
Vakayı bir bir beyan etti hemen.
Cankcun olayı işitip dergazap oldu.
Askerler yakalasin diye emir verdi. (P375)

Habal Nabal'ın yöneticileri
Her yere girip baktılar
Bu Cankcun muhafızlara vardı,
Bu Con Musa yaptığı her şeyi anlattı.
Kalabalık, geceye kadar atlandılar.
Değmeden saraya varıp hemen,
İşte bu Con Musa'yı hemen tutup.
Eline zincir ayağına pranga vurup.
Ki devlet başkanı Şeyh Memek Baki,
Bunları da tutup bağladılar. (P380)
Hem Kasım Şeyh Dervaklı şeyhi
Tutup boynuna zincirle bağladı.
Sekiz yüz beşini tutup bağlayıp.
Bunlara ne yapayım diye düşünüp.
Bu haber Osman Kazancı Bey'e yetişti.
Osman Kazancı hemen zehir içti.
Cü Ahun bunu anlayıp zehir içti.
Hizmetçiler korkup kaçmaya başladı.
Ki Cankcun bu Con Musa'yı getirip.
Onun elini ayağını bağlayıp asıp. (P385)
Zincirle iki elini bağlayıp asıp,
Dilini dibinden tutup kesip.
Yüzünden derisini soyup.
Hançerle iki gözünü oyup.
İki elini bileğinden kesip.
Ki çelik kanca ile göğüslerinden asıp.
O anda iki ayağını kesip,
Yüreğine mil saktular öldü o an.
Ki devlet başkanı Şeyh Memet Baki,
Başını kesip helak ettiler. (P390)

Kasım Şeyh hoca şeyhi tez.
Pekin tarafına kaçırdı tez
Sekiz yüz beşine çubuk vurup.
Hepsinin boynuna boyunduruk vurup,
Abüdşerif 'in naşını alıp,
Kefenini naaş üstüne sarıp.
Getirip şehrinin batı tarafına,
Ki defnettiler atasının yanına.
Hemen yüz başı kâfiri kırdı.
Bu kavga halkın büyük kavgasıydı. (P395)
Getir sâkiye bizde kadeh ferah,
Ferah içkiden doldurup bir kâdeh.
O kadehten damlatmayın bir damla
Yârin visaline mest olup
Eğer dilber visaliyle kerem kılsa,
Visalini meyden içem dem be dem.

Bu Çon Musa'ya sessiz az söylemeyin. Bu Hıtayca bir kelamdır. (P400) Yani uzun saç derler ama adı Yusuf Han Hoca'idi, Müslüman idi.

NAZM

Bu Çon Musa ki imanlıydı.
Kendisi samimi müslümandı.
Ki saçlıg için Çon Musa'dır.
Kişi küfridin mühemmalatlarını yer. (P405)
Atası adını Yusuf Han koydu.
Atasının adı Ömer Han'dır.
Allah'ın emri ona yönelip
Allah'ın isteği burada tahakkuk edip.
Takdir-i ilahi ile kesildi başı.
Bugün kınamayın onu ey kişi.
Müslümana kınamak yakışmaz

Peygamber de reva görmez.

Ruhuna bir dua oku,

Allah'a hamd ü sena eyle. (P410)

Bilal der ki: Buradan hepsine dua edin, hepsini Allah rahmet etsin. Bu vaka üzerinden kırk dört yıl geçti.1299'da bu nazm yazıldı. At yılı ilkbaharının dördüncü pazar günü.

5.23.3. Tabip Padişah ile Zühra Hânım Hikâyesi (P415)

Meddahlar şu rivayeti anlatırlar ki: eski zamanda Ak Padişah ve Kara Padişah adında iki padişah vardı. İki padişah arasında samimi ve baki bir dostluk vardı. Bu iki padişah eğer birimizin oğlu (P420) diğerimizin de kızı olursa ikisini birbiriyle evlendirelim; kırk gün kırk gece düğün kurup dünür olalım diye söz verdiler.İki padişah o günden sonra sözlerini kâğıda yazıp mühürlediler. Kâğıdı Kara Han'ın erkek kardeşine teslim ettiler. Kısa süre sonra her iki padişahın hanımı da hamile kaldı. Padişahların yurtları da birbirine çok yakındı. İki padişah (P425) her gün beraber ava çıkıp avlanırdı. İki padişah yine bir gün avlanırken obaların tarafından iki atlı geldi. Padişahlara kutlu haberi verdi. Ak Han'ın hanımı (P430) bir oğul, Kara Han'ın hanımı da bir kız doğurmuştu. Kara Han biraz hüznünlendi ama Ak Han sevinçten atını yurduna doğru sürdü. Vezirleri de peşinden bir bir at sürdü. Takdir-i İlahi Ak Han şadlıkla at sürerken atının ayağı köprüye sıkıştı. At yere sürçüldü, padişah atının altında kaldı. Ağzından damla damla kan aktı. (P435) Vezirler bu hali görüp üzüntüden başlarına toprak saçtılar. Ak Han'ı tahtaya yatırdılar. Bu olayı Kara Han'a ilettiler. Kara Han derhal avdan geri döndü. Kara Han, Ak Han'ın naaşının başına geldi; üzüntüden saçını başını yolarak yanına oturdu. Ak Han gözünü açıp Kara Han'ı gördü ve dedi ki: "Ey can dostum (P440) eğer ben ölürsem oğlum sana emanet. Sözümüz üzere kızını oğluma verip her ikisini evlat biliniz. "dedi ve öldü. Ak Han'ı tabuta koyup cenaze namazını kılıp defnettiler. Ak Han'ın hanımı oğluna Tabip Padişah adını koydu. Kara Han kızının adını (P445) Zühra Hanım koydu. Kara Han her ikisini de öz evlat bilip yetiştirdi. Nice zaman sonra iki çocuk yedi yaşına girdi. Kara Han Tabip Padişah ile Zühra Han'ı birlikte okula gönderdi. Hocaları her ikisine yazı tahtası verip alfabeyi(P450) öğretirdi. Mektepte Tabip Padişah ile Zühra Hanım birbirlerinden ayrılmazdı. Her ikisi de ürkünce derslere ilgisiz kaldılar. Tabip Padişah ve Zühra Hanım'ın gönülleri birbirine kaydı. Aşk ve muhabbet içinde birbirlerine şiirler yazıp, beyitler söylediler. Yine bir gün Tabip Padişah ve Zühra Hanım bir köşede oynarken (P455) Yahudi çocuklarının altın aşıkını gördüler ve aşıklarını gidip aldılar. Yahudi çocukları dediler ki: "Ey babasız Tabip sen kimsin ki altından aşık oynarsın, sen kim altın aşık kim?" Tabip Padişah ile Zühra

Hanım iyilik yapıp (P460) bir şey demeden ağlayarak ayrıldılar. Kara Han'a Yahudi çocuklarının dediklerini tek tek anlattılar. Kara Han kuyumculara bir miktar altın aşık yapmalarını emretti. Tabip Padişah ve Zühra Hanım şad mesut olup altın aşık oynamaya başladılar. Yaşlı bir kadın (P465) testisine su doldurmuş giderken Tabip Padişahın aşık'ı kadının sutestisine çarpıp suyu yere döktürdü. Yaşlı kadın öfkelenerek dedi ki: "Ey atasız senin gibisine oyun yakışmaz. Sen ne diyip bana oyun kılarırsın." Tabip Padişah cevap verdi: "Kara Han benim babam değil midir?" Kadın: "Ey şehzade: Kara Han senin baban değildir. Kara Han Zühra Hanım'ın (P470) atasıdır dedi." Tabip Padişah yaşlı kadına: "Ben size bu altın aşıkımı versem siz bana işin doğrusunu anlatır mısınız?" dedi. Kadın cevap verdi. "Ey şehzade bil ve farkında ol ki senin baban Ak Han'dır." dedi. Ak Han ve Kara Han'ın birbirlerine verdikleri sözü, Kara Han'ın kızını Tabip Padişahla evlendirmek için yazdığı mektubu bir bir (P475) anlattı. Kadın sonra ekledi ki: "Çocuk sen şimdi Zühra Hanım'la oynamaya devam et; ama Zühra Hanım senin helalindir." dedi. Zühra Hanım, Gül Cemile adındaki arkadaşıyla oynayıp ve Tabip Padişah nerede derken Tabip Padişah yanlarına geldi ve Zühra Hanım'ın yanağına bir buse koydu. Zühra Hanım kızdı (P480): "Eskiden böyle edepsizlik yapmazdınız, şimdi bu küstahlık nereden gelir?" diyip ağladı. Tabip Padişah yaşlı kadından duyduklarını baştan sona anlattı. Zühra Hanım akıllı, feraset sahibi idi. Zühra Hanım hissetti ki; birbirine namzed olan bu iki aşığın arasına aşkı muhabbet girdi. (P485) Birbirlerini bir vakit görmezlerse mutsuz olurlardı. O vakitlerde Moğol ordusu Kara Han'ın düşmanıydı. Kara Han sürekli o taifeden dert çeker, endişelenirdi. Bir gün Kara Han'a Moğol şahından elçi geldi diye haber verdiler. Elçileri huzura alıp izzet-i ikram (P490) ile karşıladı. Kara Han Moğol Han'ın mektubunu okuyup gördü ki: "Ey Kara Han şunu iyi bil: Bana Zühra Hanım'ı vereceksin eğer vermezsen ordumla gelip şehri viran eder, Zühra Hanım'ı esir olarak alır, yurduma götürürüm." Kara Han mektubu okuyup hiddetlendi ve elçilere: "Ey Şah, Moğol'un askerine güvenip her şeyi söylersin ama bilmezsin ki bizim Hüda-i Tealimiz vardır. Bu mektup sana cevabımdır." diyerek elçileri geri gönderdi. Elçiler varıp Kara Han'ın cevabını Moğol şahına iletiler. Moğol şahı öfkeyle atlandı ve Kara Han'ın yurdunun yakınına geldi. (P500) Kara Han hemen asker ile çıkıp safları düzenleyip Moğol ordusuyla uzun süre savaştı. Düşman askerini yenemeyince askerlerine şu büyük vaadi yaptı: "Eğer kim düşman askerini geri gönderirse ona kızımı verip kendime damat yaparım." dedi. Kara Han'ın şehrinde bir Taz vardı. Bu Taz Zühra Hanım'a âşıktı. Bu vaadi duyunca padişahın önüne gelip dua etti. Padişah sordu (P505): "Ey Taz ne oldu, neden geldin?" dedi. Taz cevap verdi: "Bu Moğolları yenip geri göndermek benim işimdir; eğer padişah sözüne sadık

kalırsa bu işi yaparım.” dedi. Padişah kabul etti. Taz’ın yanına asker verdi. Cevşen, zırh ve savaş takımları miğfer verdi. Taz evine vardı (P510). Atının üzerine bez, bezin üzerine keçe, keçenin üzerine de eğerini koydu. Atına binip, askerlerini yanına alıp meydana geldi. Meydanın ortasında kurumakta olan bir ağaç vardı. Padişah emretti: “Ey Taz savaş meydanına gir.” Taz meydana girmemek (P515) için bir hile bulamadı çaresiz kaldı. Moğollar tarafından bir savaşı savaş meydanına girdi ve mert talep etti. Taz atını meydana yürüttü. Atı yürürken de her saniye atına durmasını fısıldadı. At, Taz’ı alıp Moğollar tarafına kaçtı. Taz’ın atı meydanın ortasındaki ağacın dibinden geçti. Ağaç tepesinden eğildi. Taz ağacı dalından sağlam tuttu (P520), bırakmadı. At, Taz ile ağacı birlikte alıp Moğol askerinin içine girdi. Moğolların atları bunu görüp ürktü. Atlar binlerce Moğol askerini yere çaldı. Binlerce Moğol askerini, atları alıp sahraya kaçtı. Moğol askerlerinin arasına zelzeleler düşüp ordunun saflarını bozdu. Bu Taz’dan Moğollar çok korktu. Birçok Moğol askeri kaçıp gitti. Taz sevindi, şad oldu. Kara Han, Taz’a minnet duyup ordu komutanı yaptı. Kızım reşid olduğunda seninle evlendireceğim dedi. Zühra Hanım bunu duyup kahırlandı. Zühra Hanım sürekli Tabip Padişah ile oynardı; Taz’ı hiç sevmezdi. Bir gün Taz kederlendi ve kıskandı (P530) doğan kuşunu koluna alıp Tabip Padişah’ın yanına geldi ve dedi ki:“

Doğan salsam Tabib’e,
Alsa serçe olur mu?
Altın yüzlü Zühram’a,
Tabip layık olur mu?” dedi.

Tabip Padişah Taz’la muhatap olmadı. Taz’a istihzayla şu beyti söyledi.

Doğan salsan bahçene,
Alsa serçe olmaz mı?
Öpülesi güzel Zühramı
Şimdi öpsem olmaz mı?

deyip Zühra Hanım’ın dudaklarından öpüp kolunu Zühra Hanım’ın boynuna dolayıp odasına girdi. Taz, öfkeden yakasını parça parça etti. Kara Han’ (P545)ın huzuruna çıktı ve dedi:“ Ey Padişah orucu ben tutarım bayramını Tabip yapar. Padişah’a gördüklerini tek tek anlattı. Kara Han hiddetle Tabip Padişah’ın tutuklanmasını emretti. Taz, Kara Han’ın fermanıya varıp Tabip Padişah’ın elini kelepçeledi. Zühra Hanım bu durumu görüp ağlayarak:

Tabip Padişahı kelepçeledi.
Zincir ile elini bağladı.

Tabip Padişahın atası yok.
Belinde kuşağı yok.

diyerek ağlamaya devam etti. Beyler toplanıp istişare (P550) ettiler. İstişarede Tabip Padişah'ı öldürürsek Zühra Hanım'ın kahrından kendini öldürebileceğini söylediler. Bu olayı padişaha bir bir beyan ettiler. Padişah: "Tabip'i sandığa koyup Rum deryasına salsınlar orada ne olursa olsun." dedi. Padişahın bu fermanını bütün halk duydu. Zühra Hanım Tabip Padişah duysun diye şu beyti okudu (P555):

Tabip Bey'in eli bağlandı.
Öldürülmeye gönderildi.
Âşık ile Maşuk'un,
Yürekleri dağlandı.
Beni deryaya salsa,
Yârim kim söyler sana?
Tabip dua bekler,
Ey beylerim Zühra'ya.

deyip ağladı. Zühra Hanım yürüyüp Tabip Padişahın arkasından koşa da Tabip Padişah'ı zindana koydular. Zühra Hanım Tabip Padişah'ın arkasından şu beyti okudu:

Tabip'imi sakladılar.
Zindana koydular.
Tabip'imi öldürüp,
Vebalini almasınlar.

deyip yalvardı. Beyler, Tabip Padişah'ı zindana koydu. Birçok (P565) marangoza sandık yapma emri verildi. Marangozlar kerestelerini toplayıp sandık yapmaya koyuldu. Zühra Hanım marangoz başının yanına geldi ve sandığın yapıldığını öğrendi. Marangoza altın vaad etti.

Beyit (P570)

Atam emretti sandığı,

Yahşi yapın üstadım.

Benden altın ve gümüşü,

Sağlam alın üstadım.

Sandıkları yahşi koyun.

İçine dört-beş göz koyun.

İçine yiyecek-içecek koyun.

Sağlam yapın üstadım.

deyip birçok altın, gümüş ve mücevher verdi. Marangozlar (P575) bir sandık yaptı ki içerisine üç oda döşediler. Odanın birisinde Tabip Padişah otursun diğer ikisine de yiyecek koysun diye. Sandık hazır olunca Kara Han'a haber verdiler. Kara Han: "Tez Tabip Padişah'ı sandığa koyup deryaya salsınlar." dedi. Askerler Tabip Padişah'ı alıp nehir boyuna (P580) vardılar. Zühra Hanım'ın yardımcıları bu haberi tez Zühra Hanım'a ilettiler. Zühra Hanım haberi duyunca kendinden geçip bayıldı. Kendine geldikten sonra nehir tarafına doğru kızlarla yürüdü. Nehir boyuna varınca Tabip Padişah Zühra Hanım'ı gördü ve korkuyla şu beyiti söyledi: (P585)

Beyit

Çaresiz kaldım Zühra Hanım yahşi kal.

Şüphesiz belada kaldım Zühra Hanım yahşi kal.

Garip başım döndü Zühra sandık içi sulandı.

Tabip senden ayrıldı Zühra Hanım yahşi kal.(P590)

deyip Şehzade sandık içinde ağladı. Zühra Hanım: "Ahh Şehzadem beni hane içinde viran koydun, hakkını bana helal et." dedi.

Buradan gitsen ey Şehzadem!

Sen yârimi Allah'a emanet ettim. (P595)

Benden ayrılсан ben çaresizim.

Sen yârimi Allah'a emanet ettim.

deyip Tabip Padişahın boynuna sarılıp ağladı. Tabip Padişah yüzünü Zühra Hanım'ın yüzüne sürüp ağlaştılar. Zühra Hanım'ın cariyeleri, Zühra Hanım'ı yurduna getirip, yüzüne

gül suyu çarpıp ayılttılar. (P600) Zühra Hanım gece gündüz Tabip Padişah'ın ayrılık derdinden ağlardı.

Şimdi sözü Tabip Padişah'tan işitmek gerek.

Tabip Padişah'ın ağzını sıkıca bağlayıp deryaya saldılar. Nehir sandığı Rum tarafına (P605) alıp götürdü. Tesadüfen Rum padişahı deryayı kızlarıyla beraber seyrediyordu. Rum Padişahının üç kızı vardı. Rum padişahı üç kızını yanına alıp çadırını nehrin kenarına kurup nehri seyrediyordu. Ansızın nehrin üzerinde bir sandık ortaya çıktı. Padişahın kızları padişaha haber verdiler. Padişah (P610): “Şu sandığı en önce kim tutarsa sandığın içindekini sandığı tutana vereceğim.” diye ferman buyurdu. Kızlar bu sözü duyar duymaz atlarına binip üç taraftan sandığa at sürdüler. Fakat sandığı tutmak kolay değildi. Ama küçük kızı Esmâ Sultan ata süvari olup (P615) binip sandığa yetişti. Sandığı tutup nehrin kenarına çıkardı. Padişah: “Sandığın içinde her ne varsa kızım Sultan Hatun'un olsun.” dedi. Sultan Hatun sandığı kağına koyup şehre geldi. Sandığın ağzını açmaya çalıştı; sandık açılmadı. Şehzade birisinin sandığı (P620) açmaya çalıştığı anladı ve şu beyiti söyledi:

Beyit

Değsem sandık açılır.
Gül başıma dürtülür.
Bu benim hasta gönlüm
Yârimi görse açılır. (P625)
Ben ayrıldım Zühramdan,
Kim çıkardı deryadan.
Zühram burada değilse,
Benim gönlüm dağlanır.

dedi. Sandığın ağzı açıldı. Sultan bakıp gördü sandıkta bir oğlan oturur kiayın on dördü gibi parlar, kakülleri iki tarafından yanağına düşer. Gözleri ceylan gözü (P630) gibi, kirpikleri ok gibi, kaşları yay gibi, saçları sümbül gibi, gözleri badem gibi, bedeni gümüş gibi ak, dudakları kızıl gül goncasından, benzi lale bahçesi gibi...Sultan Hanım, Tabip Padişahı görür görmez bin can ile aşık oldu. Tabip Padişah' a en güzel Çin kumaşlarından kıyafetlerini giydirip, türlü nimetler yedirdi. (P635) Lakin şehzade bunlara zerre kıymet göstermez, sürekli ağlardı. Bibi Sultan Padişah'a haber verdi. Padişah, Tabip Padişah'ı

görüp şad mesut oldu. Şehzade padişahı görüp selam verdi. Padişah, Şehzadeye başından geçenleri sordu. Şehzade başından geçenleri bir bir anlattı. Padişah, Şehzade'ye üzüldü (P640) ve dedi: “Ey Şehzade, senin memleketinde senin ne halde olduğunun önemi yok. Sen benim huzurumda çok aziz ve muhteremsin. Sana kızımı verip seni kendime damat yapmak isterim.” dedi. Sultan Hanım ve Tabip Padişah kırk gün kırk gece düğün yaparak evlendiler. Tabip Padişah Sultan Hanım'a “Ey melikem ben Zühra Hanım'ı seviyorum; Zühra Hanım'a sizden başkasıyla evlenmem diye yemin ettim. (P645)” diyerek özür diledi. Sultan Hanım: “Ey Şehzadem ben sizi görür görmez âşık oldum. Eğer size kavuşmazsam helak olurum.” dedi. Şehzade, kılıcını bileyip araya koydu (P650) ve dedi ki: “Kim hareket ederse bu kılıç onu kessin.” Melike çaresiz kabul etti. Günden güne sararıp soldu. Bir gün annesi bunu fark etti ve sordu: “Kızım neyin var, ne oldu? Günden güne sararıp solarsın.” dedi. Melike, şehzadenin durumunu bir bir anlattı. Melike'nin annesi bu durumu (P655) padişaha bir bir anlattı. Padişah: “Biz Şehzadeye zulmetmedik. Şehzadeye at ve yiyecek verip yurduna göndermek gerek.” dedi.

Fakat sözü Zühra Hanım'dan işitmek gerek. Zühra Hanım Şehzade'den ayrıldığı günden beri hücrelerinden çıkmaz, ağlardı. (P660)

Ey vefalı yârim, hangi düşmanın elime düştün? Hangi girdaba tutuldun, kimlere yem oldun? deyip bu beyiti okudu:

Beyit

Vefalım, mihribanım, sevdiğim.

Ay yüzünü göreceğim günüm var mı? (P665)

“Hayır” deme, Tabip Şehzadem,

İşitirim ben senin bu kötü sözünü

Hangi girdapta çevrilirsin bileyim, (P670)

Yedi denizden hangisinde gizlenirsin?

Seni göreceğim günler olacak mı?

Ahu gözlerini görebilseydim.

Ey Mihriban Tabip Şah'ım sen neredesin?

Bilseydim keşke yerini yanına varsaydım.

Zühra Hanım burada feryat figanda

Azıcık bilseydim olduğun yeri. (P675)

deyip ağlardı. Taz her gün Zühra Hanım'ı görmek için hücreğine gelir göremeden geri dönerdi. Zühra Hanım hiç kimseye görünmezdi. Şimdi sözü Tabip Padişah'ta işitmek gerekir. Tabip Padişah bir deveye erzak yükleyip üzerine binip (P680) yurduna geri döndü. Şehzadeye yolda dağlar bent olmuş geçmesine izin vermezdi. Şehzade mahzun olup şu beyiti okudu.

Beyit

Bu dağlar yüksek dağlar garibin yolunu bağlar.

Garip ölse kim ağlar garip garibe ağlar. (P685)

dedi. Allah'a yalvarıp dua etti. Allah'ın kudreti ile dağ yarıldı. Şehzade dağın arasından geçerken dağ kapandı ve şehzadenin devesinin kuyruğu koptu. Devenin kuyruğunun olmaması bundandır derler. Tabip Padişah Zühra Hanım'ın hücresinin önüne gelip (P690) bu beyiti okuyup ağladı.

Beyit

Uyku döşekleri salınmış Zühram yatar tahtada,

Zühram döşek sermiş Çin ipeğinden.

deyip hazin hazin inledi. Zühra Hanım Tabip Padişah'ın (P695) sesini duydu. Zühra Hanım uyanır gibi oldu tekrar uyudu. Tabip Padişah'ın ayrılığının üzüntüsünden yine gözüne uyku girmedi.Şehzade Zühra Hanım'ın uyanmadığını anladı ve şu beyti okudu:

Beyit

Allah'ın izniyle ben oradan buraya geldim.

Rum şehrinden eş aldım adı Sultan Hanım (P700)

Zühra Hanım'ın Şehzade'nin sesini duyar duymaz yerinden sıçradı. Yalın ayak, yalın baş üzerini giyinmeden eşişe vardı ki eşikte Şehzade'yi gördü. Zühra Hanım sevinçten bayıldı. Zühra Hanım, Şehzade'yi hemen hücreğine götürdü. (P705) . Zühra Hanım, Tabip Padişah'ın dizine başını koydu. Tabip Padişah, Zühra Hanım'ın elini yüzünü öptü. İkisi kucaklaşıp, beraber ağlaşıp gece ve gündüz hasret giderdiler. Nice zaman böyle geçti. Günlerden bir gün Tabip Padişah ve Zühra Hanım birlikte vakit geçirirken bir dilenci ansızın hücrenin kapısına geldi (P710). Dilenci: “ Allah rızası için biraz sadaka verin.” diye seslendi. Şehzade ve Zühra Hanım bu sese kulak vermedi. Dilenci, hücrenin içerisine girdi, Tabip Padişah'ı gördü. Zühra Hanım korkup yerinde sıçrayarak dilenciye bir kese

altın verdi. Dilenciye yalvarıp: “Tabip Padişah’ın geldiğini kimseye söyleme. (P715)” dedi. Bir zaman sonra dilenci Taz’ın hücreğine gelip “Hak ya Allah” dedi dilenci. “Şahlar şahlığını, fakirler fakirliğini bilir. Tabip Padişah’a vardım bir kese altın verdi; sana geldim kötü söz ettin.” dedi. Taz, dilenciye tutup dedi ki: “Ey dilenci (P720) bana doğruyu söylersen sana başınca altın veririm.” Dilenci gördüklerini bir bir anlattı. Taz bunları işitince aklı başından gitti. Hemen dilenciye Kara Han’ın yanına alıp götürdü. Kara Han öfkelenip emretti. Celladlar tez Şehzade’yi tutup getirsinler dedi. (P725) Cellatlar, Zühra Hanım’ın hücreğine gelip Tabip Padişah’ı bağladılar. Zühra Hanım yalvardı ve şu beyiti okudu.

Beyit

Allah rızası için zarar vermeyin yârime, (P730)

Peygamberler hakkı için zarar vermeyin yârime

Atam verdiği sözüne sadık kalmadı.

Verdiği sözü bozup beni vermedi.

Hasretimden şehzadem sararıp soldu

Allah rızası için zarar vermeyin yârime (P735)

deyip yalvardı. Taz, öfkelenip gelip Tabip Padişah’ı Kara Han’ın huzuruna getirdi. Kara Han, şehzadenin ölüm emrini verdikten sonra cellatlar Tabip Padişah’ı öldürdüler. Zühra Hanım bu haberi işitip yıkıldı. Yatsı namazından sonra Gül Cemile’ye sordu ki: “Şehzade’nin naşını ne yaptılar?” Gül Cemile: “Güller içinde yatıyor. (P740)” dedi. Zühra Hanım yardımcılarını gönderip Tabip Padişah’ın naşını getirtti. Zühra Hanım başyardımcısına sordu: “Hiçbir ölü dirilir mi? Başyardımcısı cevap verdi: “Allah’a kırk gün kırk gece uyumadan dua etsen yine dirilmez.” dedi. Zühra Hanım bir gece eşiğe (P745) çıktı. Eşikte yaşlı bir kadının keçe yıkadığını gördü. Zühra Hanım: “Ey kadın kara keçe yıkarsan karası akar gider mi? “ dedi. Kadın: “Ey melikem dua etmekle, gece uyumamakla ölü dirilir mi? dedi. Zühra Hanım’ın yüreğine tereddüt düştü.” Bu tereddütle birlikte Tabip Padişah’ı gömdürdü. Şehzadenin mezarına yüksek bir kubbe yaptırttı, türbeye eşik koydurmadı. Taz, Padişah’ı sözünde durmamakla (P750) suçladı ve rencide etti. Padişah ferman buyurdu. Dügün hazırlıkları başlasın diye. Zühra Hanım bunu duyup ağlamaya başladı. Akşam olunca başını secdeye koydu. Allah’a yalvardı. Babam beni Tabip Padişah’a evlendirmek için söz verdi fakat bugün oldu sözünü bozdu. Beni de Tabip Padişah’ın yanına al (P755) diye dua etti. Ertesi gün yardımcılılarıyla beraber Şehzade’nin

mezarına gitti. Allah'ın takdiriyle mezar açıldı. Zühra Hanım, Tabip Padişah'ın naşını gördü ve üzerine atlayıp can verdi. Kızlar bu durumu Zühra Hanım'ın annesine ve babasına haber verdiler. (P760) Padişah ve hanımı çok yas tuttular, fayda vermedi. Taz, ekmek ve aştan kesilip öldü. Padişah ve hanımı çocuklarının ayrılığına dayanamayıp vefat ettiler. (P765)

5.23.4. Nözügüm Hikâyesi

Çinliler Cihangir Hoca'yı Kaşgar'da yakaladıktan sonra erlerini öldürüp Hatunlarını İli şehrine kaçırdıklarında Nözügüm'ün heybesinden çıkan nahşiler. (P770)

Eskiler şunu anlatırlar ki: Çin Hanı Dövenk Han, han olduktan altı yıl sonra Cihangir Hoca, Kaşgar'a gelip Kaşgar'ı fethetti. Altı ay sonra Gulca şehrinin köy ve obalarından, Pekin'den Cankcun çok asker alıp Kaşgar'a geldi. (P775) Cihangir Hoca'yı esir alıp Pekin'e Dövenk Han'ın huzuruna getirdi. Kaşgar'da erkekleri öldürüp kadınları Gulca'ya getirip her kadını bir Kalmak'a verdi. Nözügüm'ü de ağabeyi ile bir Kalmak'a verdi. Nözügüm başına gelenleri (P780) o günü hatırına getirerek şu yahşisini söyledi:

Develerin ağzı dikende, bir ağabeyim var Kalmak'ta.

Bu kâfir Kalmak'ın niyeti Nözügüm'ü yerleştirmekte.

Develerin yurdu dağ başı, ikametgâhımız yar başı, (P785)

Şu memlekete vardığımızda dökmeyelim gözyaşı.

Yalın ayak sudan geçtim, dağ başının suyunu içtim.

Gurbette çaresiz kaldım, yemeğe muhtaç oldum.

Gökyüzünde kartal oldum, eşiklerde köle oldum.

Ağabeyim kaldı Kalmak'ta, kendim sahraya kaçtım. (P790)

Dağdan gelen dört atlı dördü de boz atlı

Dördünün içinde benim babam er kişi.

Dördü ayağına demir zincir takmış hoş geldi.

Canım babam bu yollarda yoldaşın kim oldu?

Bu Nözügüm okumuş, mektepli hatundu (P795) Buğday tenli, kara göz, kara kaş, ince bedeni için Kaşgar halkı Nözügüm diye isim verdi. Günlerden bir gün yar başına, ağabeyi görmeye gittiğinde ağabeyi İbadullah Hoca'yla yar başına varıp sarılıp hasret giderdiler. Ağabeyi: "Ey karındaşım sen burada durma (P800) başka bir yerlere git. Eğer gitmezsen Kalmaklar seni alır; doğacak çocuklarının hepsi ve kendin de Kalmak olursun." dedi.

Nözügüm ağlayarak: “Ben istersem hemen kaçırım ama benim bir hayalim vardı. Senden ayrılınca ben aciz kalırım nereye gideyim. Şimdi seni hasretimle bıraktım.” deyip Gulca şehrine doğru gözden kayboldu (P805). Kalmaklar üç gün üç gece toy, şenlik yapıp şarap içip mest olduklarından Nözügüm’ün kaçtığını anlayamadılar. Dördüncü gün Nözügüm’ün kaçtığını fark ettiler. Ağabeyi İbadullah Hoca’yı yakalayıp ağaca bağladılar. İbadullah Hoca, Nözügüm’ün nereye gittiğini söylemedi. Kalmaklar her tarafa at salıp Nözügüm’ü aradılar, bulamadılar (P810). En sonunda pes edip geri döndüler. Şimdi sözü Nözügüm’den dinlemek gerekir. Nözügüm o gece Büyük Yıldız’daki Cankunlar’dan kaçıp bir ormanlığa girerek bir ağacın tepesinde uyudu. Nözügüm kaçmak için gündüz yatıp gece yürüyüp deniz kenarına geldi. Deniz kenarındaki kamışları kesip bağlayıp bir sal yaptı. (P815) Nözügüm sala oturup Gulca şehrinin güneyindeki Almatı’ya girerken bir grup Kalmak, Nözügüm’ü gördü. Hemen diğer Kalmaklar’a haber verdiler. Bugün Nözügüm’ün kaçışının dördüncü günüydü. Kalmaklar’ın komutanı Nözügüm’ün kaçtığına dair mektup yazıp Küre (P820) şehrinin komutanı Cankun’a gönderdi. Cankun mektubu okuyup askerlere: “İşitin ki! Nözügüm neredeyse bulun, bulup bana getirin.” dedi. İki yüz asker ile askerlerin komutanı Almata’ya gelip üç gün kamışlığı aradılar. Bulamadılar. Bir kişiyi isterse yüz gün arasınlar bulmak mümkün değildi. (P825) Nözügüm’ün kamışlıkta söylediği ikinci nahşisi şudur:

Kamış aralanıp gün doğdu, başa gam düştü.

Ben Nözügüm’ü yakalamaya Solon kâfirler çıktı.

Hüda saldı beni bu aşka dağacak kaçışa (P830)

Solon kâfiri kötü ateş vermesin kamışlığa.

Görsem Kaşgar yolunu Kaşgar yolu yol olacak,

Nözüg’ün nazik bedenini sen sakla Allah’ım.

Kamışlığı ateşe verseler beni bulamazlar.

Beni tutacaklarmış Allah saklarsa bulamazlar. (P835)

Kamışlığa ateşe verseler kaçıp girerim denize,

Hiçbir kız hatunu olmasın, kara yüzlü kâfirin.

Solonlar üç gün Nözügüm’ü aradılar, bulamadılar. Dördüncü gün kamışlığı ateşe verdiler. Kamışlar tutuşmaya başladı. Nözügüm tutuşmayan, yanmayan kamışların arasına kaçmaya başladı. Gece oldu Nözügüm kamışlıktan çıkıp dağa kaçtı. Bin meşakketten (P840) sonra dağa çıktı. Bir çobanın evine vardı. Çoban: “Siz kimsiniz, kimin kızıdır, eşiniz kimdir?”

Nözügüm başına gelen olayları çobana anlatıp ağladı. Çobanın hanımı ve çocukları Nözügüm'ün haline acıyıp Nözügüm'e yemek verip karnı doyurdular. Nözügüm iki üç gün çobanın misafir çadırında kaldı. (P845) Gündüzleri ormanda yürüyüp, dinlenirdi. Hatırına atası gelip üçüncü nahşisini söyledi:

Kaçgar'dan çıktığımdan beri döşek yayıp yatmışlığımyok.

Atam gibi saçımı örüp yıkayıp tarayan yok.

Canım atamı görmeden ölüp gider oldum. (P850)

Ben Nözügüm gibi başka çölde yalnız yatan yok.

Ben ormanda aşikâr oldum gizleyecek er var mı?

Bana zor günler düştü alıp gidecek er var mı?

Dağdan akan çamurlu suyu süzüp içen nerde?

Beni Kaşgar şehrine alıp götürececek er nerde?

Zikredilen iki yüz Solon ile birlikte nöbetçiler Nözügüm'ün dağa çıktığını haber alıp dağa çıktılar. Nözügüm askerlerin dağa çıktığı haberini duyup Almatı tarafına giderken askerlerle karşılaştı. Askerler Nözügüm'ü Küre şehrine getirip Cankcun'a teslim ettiler.Cankcun, Şisen Mazaga bildirdi.Cankcun'un hanımı Kaşgarlının kızıydı (P860). Nözüküm kaçmasın diye Cankcun'un karısının hizmetine verdiler. Şisen Delüye'nin hatunu bu habere çok sevindi. Tesadüf ki bu iki hatun Kaşgar'da aynı mahallede büyümüştü. Birbirlerini tanırlardı. Nözügüm dördüncü nahşisini (P865) burada söyledi:

Çadır kurdum yabana Çinli geldi amansız.

On iki gündən beridir esirim çaresiz.

Şisen Maza bahşidir, karısı yahşidir.

Derdimizi söyler ağlarız Delü'ye gitse haber.

Ben atamı özledim, ağabeyimi özledim.

Hayatta mıdır? Babamın haberini işitmedim.

Ağabeyime dayanamaz atamı göremez oldum.

Atamı göreceksam birçok armağan versem,

Atam burada olur mu, beni alır gider mi?

Dinç Kaşgar'a yeter mi dinç varacağını bilir mi? (P875)

Şisen Delü'nün hanımına Nözügüm hizmetçi oldu. Nözügüm Delü'ye'nin hanımına yalvarıp ağladı: “Beni Solon’a vermezseniz ben sizin ölünceye kadar hizmetinizi yaparım. ”Delüye'nin karısı, Şisen Delü'ye Nözügüm'ün isteğini ilettili. Şisen Maza öfkeye geldi(P880) ve hemen Nözügüm'ü Solon'a verdi. Solon memleketine alıp götürdü. Nözügüm'ü kendi nikâhına alıp düğün yaptı. Solon düğünde çok içki içip sarhoş oldu. Nözüküm o gece Solon'u boğazlayıp öldürdü. Kaçıp kurtulmanın planını yaptı. Çini bir kazan, pirinç, tuz alıp ormana kaçtı. Ertesi gün Solonlar bu durumu fark etti(P885). Cankcun'a durumu anlattılar. Cankcun, Delü'ye Nözügüm'ü yakalaması için iki polis, yirmi-otuz asker verdi. Bu polisler Nözügüm'ü bulamadı. Nözügüm altı ay boyunca kaçtı. Nözügüm ormanda kaçıp yürüyüp beşinci nahşisini söyledi. (P890)

Altı ay harmanda yattım, samanda ekmek pişirdim.

Aciz Nözüg ormanda yürür, atam nerede yürür?

Solon varıp idareye arz eder Cankcun'a.

Cankcun polise seslendi: Böyle âciz hatuna. (P895)

Polis çıktı tutmaya, ejder olup yutmaya.

On beş polis gelir, Nözügüm'ü tutmaya.

Hiç kimse buna ortak olmasın, çocuklar kalmasın.

Bize gelen dertler kimselere gelmesin.

Altı aydır yalnızım, Kaçkar yolunu ararım. (P900)

Hüda beni saklasa Sülenler beni görmese.

Almatı oldu yurdum, kurt, tilki yoldaşım,

Allah'ın emri ile orman oldu meanım.

Polisler Nözügüm'ün izi peşinde giderken Nözügüm yemek pişirmek için ateş yaktı. Nözügüm denizden su getirmek için (P905) uzaklaştığında yaktığı ateş meşelikten kamışlara ulaştı. Polisler ateşi görüp at sürüp Nözügüm'ü yakaladılar. Nözügüm polislere çok yalvardı. Polisler Nözügüm'e insaf etmediler, ata bağlayıp Delüye'nin önüne getirttiler. Delüye, Nözügüm'ün eline kelepçe, ayağına pranga vurdurdu. (P910) Nözügüm'ün yakalandığını Cankcun'a bildirdi. Cankcun Nözügüm'ün bütün olaylarını yazıp Dövenk''e gönderdi. Nözügüm burada altıncı nahşisini söyledi:

Çinli kâfirin idare merkezi Gulca'da vardığımızda,

Çıkarayım desem çıksam kolumdaki kelepçesi. (P915)

Allah'ın verdiği güzelliğimi kâfir bozamadı.
Solon kâfirin evini Nözügüm süsleyip bezemedi.
Ayağımda pranga var boynumda boyunduruk,
Alıp kaçsa Nözügüm'ü çok mesut olsa.
Hapiste var hırsız on beş kulaç duvarı. (P920)
Görsem eski keçedir Solonların çizmesi.
Afyon çeker Solon, domuz yağlı cezvesi.
Sağ kolunda tuzak var sol kolunda demeti.
Afyon çeker Hitaylilar yükü böyle çekerler,
Kurtlu evde nazik ceylan yatardır. (P925)
Düvenk Han'dan ferman gelse Nözügüm'ü salın diye.
Müslümanlar söyler şehitliğini dikin diye,

Bu Yetgünze vurduğunda ben orada olurum.Mollaların sözüne ali şehid olurum.

Şunu anlatırlar ki: Nözügüm'ün tuğrasından Cankcun (P930) Düvenk Han'a ferman verdikten sonra Nözügüm'ü hapishaneye attırdı. Nözügüm'ü Şi Yamunga kamçıldadı. Gece ve gündüzleri dört polis başında beklerdi. Nözügüm cezaevindeyken yedinci nahşisi şudur:

Nazik bilekler bağlandı, oturması gerçektir.
Yalnız, garip Nözügüm cezaevine gönderildi. (P935)
Atam Kaşgar'da kaldı diyip Nözügüm ağladı.
Yalnız vefalı ağabeyim Kalmak içinde kaldı.
Hapishane bana zordur, ölüm gitti yakındır.
Nözügüm yine yalnız Şi Yamunga sıvandı.
Keşke Kalmak'ta kalan ağabeyimi görsem. (P940)
Görmeden gideceğim Kaşgar' daki ağabeyimi.
Ben görmedim annemi beni doğuran annemi,
Düşman varıp götürdü, oturan üç yaşındaki balamı.
Önümüzde düşman kılıcını oynatır.
Beni ölümden ziyade insan acıtır. (P945)

Bu nahşiler Nözügüm hatundan kalan nahşilerdir. Bu günlere kadar insanlar bu nahşileri söyler. Cankun, Han'a ferman gönderdi. Ferman kırk bir günde vardı; fermanın cevabı kırk bir günde geldi. Bu ferman gelir gelmez durmasın Nözügüm'ü öldürsün dediler. Fermanın cevabı seksen iki günde geldi. (P950) Nözügüm'ü merkezden çıkarıp arabaya oturtup Şi Yetgünze alıp götürdü. Halayıklar izlemek için parça parça Şi Yetgünze'nin etrafına yığıldı. Nözügüm'ü arabadan indirip kible tarafına çevirdiler. Nözügüm şahadet getirip dua okudu. Bir cellat kılıç ile Nözügüm'ün başını gövdesinden ayırdı. (P955) İki yüz kadar töngen vardı. Başını alıp gövdesine dikip, hatim okuyup defnettiler. Bu vakaları ihtiyar adamlardan Molla Bilal ibn-i Molla Yusuf sorup öğrenip anlayıp nazma çekti.

Onun gibi iyi huylu hatun olsa

Hitaylar zalimlerdir pek.

Böyle olsa hatunların fiili,

Bulur cennet içinden kemalini

Nözügüm'ün ruhuna rahmet olsun

Vallahü âlem bissevab. (P965)

5.23.5. Umuma Söylenen Atasözleri

1- Bilgeyi Kaf Dağı'nda sakla, ölüsünü yedi gün sakla.

Her şeyi bilen yaşlı, bilge insanları Kaf Dağı'na saklayın. Eğer ölürse ölüsünü yedi gün saklayın.

Yaşlılıkta at tezeği altın görünür. (P970)

Yaşlılar, altın ve parayı çok severler. Bazen at tezeğini altın gibi görürler.

3-Yaşlılar küçük olur, yaptıkları iş boş olur.

İnsan yaşlanınca küçük çocuklara benzer. Ne iş yaparlarsa yarım yaparlar. (P975)

4- Gelini geldiğinde görün.

Kirpiyi saldırdığında görün.

Yani yapılan bir iş iyi midir, kötü müdür, yapıldıktan sonra belli olur.

5- Ölecek cana

Fıldır fıldır yar.

Ölecek kimse güzel yar ile vakit geçirsin diyen sözdür. (P980)

6- Dünyanın kârı,

İki elinin arılığı.

Dünyada yaşanan bütün iyiliklerin ve kötülüklerin sebebi karı kocanın birbirine yalan söylemesindedir diyen sözdür.

7- Zenginın başını kesmeli. (P985)

İhtiyacı olan insanlara biraz yardım eden kişinin iyilik yaptığı insanların yüzüne yaptığı iyilikleri vurmasıdır

8- Kaynak suyu iç gönlün dinç kalsın.

Yani çay bulamayıp su içsen gönlün dinç kalır diyen sözdür. (P990)

9- Köpek semirirse sahibini tutar.

Hizmetkârların karnı doyup kıyafetleri çok olsa sahibini koklar diyen sözdür.

10- Elma yiyip hasta oluncaya kadar,

Erik yiyip öl.

Başkasının derdini düşünüp hasta olmaktansa (P995) kendi derdini düşünüp ölmek iyidir.

11- Kız çocuk erde güzeldir,

Erde değilse yerde güzeldir.

Kız çocuk evlendikten sonra kocasının hizmetini yaparsa iyidir. Eğer evlendikten sonra erinin hizmetini görmezse ölüp toprağa gömülmesi iyidir. (P1000)

12- Faydası yok zenginden,

Suyu olmayan nehir iyidir.

Halka faydası olmayan zenginden suyu akmayan nehir iyidir diyen söz.

13- Hırsız olmayan yurt olmaz,

Kurdu olmayan orman olmaz.

Yurt kurulunca hırsız, orman büyüyünce kurt ortaya çıkar. Her yerde iyi kötü vardır diyen söz. (P1005)

14- Keçesiz eşek olmaz,

Lakapsız er olmaz.

Keçesiz eşek, eşek olmaz. Ona benzer ayıpsız er olmaz. (P1010)

15- İlmî yok sûfiden,

Tohumsuz tavuk iyidir.

İşini yapmayan er kişiden tohumsuz tavuk iyidir diyen söz.

16- Kalpağı yok kâhinden,

Kanadı yok doğan iyidir.

Kanadı olmayan kuşun yerden buğday tanesi (P1015) yemesi makamı olmayan adamdan iyidir diyen söz.

17- Alırken yafur, satarken kâfir dersiniz.

Çin'den eşya alırken yafur deyip alırsınız. Parasını verirken de kâfir deyip b.klarsınız diyen sözdür.

18- Ak elma kızıl elma çabala ki kendinden kalma. (P1020)

Güzel kıyafetler giyen adamlara bakakalamayın, çabalayın işinizi yapın ki siz de giyersiniz.

19- Karga yavrum bembeyaz, kirpi yavrum yumuşacık der.

Her anne babanın çocuğu kargadan siyah olsa bile bembeyaz (P1025) , kirpiden, sert olsa bile annesine babasına yumuşak görünür.

20- Devletin varlığında kalpağını giy, mantonu kıs

Devletin yokluğunda mısır ekmeği yiyip götünü kıs

Devletin güçlüyken, makamın yüksekken malını mülkünü sağlamlaştır. Devlet zayıflarsa(P1030) kötünü kısıp mısır ekmeği yiyip şükür et.

21- Çocuğun oynamasına bak.

Kazanın kaynamasına bak.

Çocuk oyunda hangi tarafta oynuyorsa büyüdüğü zamanda o taraftan olur. Yani bey olup oynarsa bey olur, hırsız olup oynarsa hırsız olur. Kazan ateş koymaya benzer. Eğer ateşe çok odun (P1035) koyarsak hızlı kaynar, az odun koyarsak yavaş kaynar. Ateş yakmazsa ham kalır diyen sözdür.

22- Bahçe çardaksız olmaz.

Kızıl gül dikensiz olmaz.

Her yer bağ olsa ku ku ku diyen kuş o bağda vardır. Ona benzeyen bütün genç, güzel kız ve hatunların derdi vardır. Derdi (P1040) takmayanın derdi kalmaz diyen sözdür.

23- Kara suda taş bulunmaz,

Toprakta kesek bulunmaz.

Parası olan bir kişinin her istediğini alamayacağını anlatan sözdür.

24- Kaşgarlıyı evine,

Karaağacı bağına yaklaştırma.

Kaşgarlıyı evine sokma; kız çocuklarına kast eder. (P1045) Karaağacı bağına sokma; karaağaç bağını bozar.

25- Evine sokma yaşlı divaneyi

Girer çıkar bozar halini.

Dedikoducu yaşlı kadınları evine sokma. Onlar evine girince kız çocuklarının halini bozarlar diyen söz.

26- Gönle dert veren dost olmaz.

Mide ağrıtan aş olmaz. (P1050)

Gönül ağrıtan adamdan dost olmaz. Gönle dert veren adam mide ağrıtan aş benzer.

27- Osuruğa arpa ekmeği bahane.

Çalışmak istemeyen adam çalışmamak için yalandan hasta olur.

28- Eli boş gelene yiğidin götüne ılgın ağacı tomruğu. (P1055)

Parası olmayan adam bir kadının yanına eğlenmeye gelse götüne ılgın ağacı tomruğu dikse daha iyi olur diyen söz.

29- Kendi aslında zenginlik görmeyene yağsız ekmek haktır.

Ömrü boyunca altın, gümüş, para görmeyen kişi insanın halinden anlayamaz. (P1060)

30- Bir kuruş verir şafak sökene kadar savaştırır.

Az para verip çok çalıştıran insanları anlatır.

31- Leyleğin gideceği yeri değil geldiği yeri sor.

Ticarete para kazanmaya varıp geri dönene ne kadar para kazandığını sor. (P1065)

32- Atamda var diyenin götüne boynuz.

Atamda mal mülk çoktur, bana verir diyen kişi götüne boynuz taksa yeridir.

33- Baltayı kaldırınca kütük nefes alırsın.

Ne zaman borç çoğalsa yaşlanıp da rahatlasam diyen sözdür. (P1070)

34- Yakın akrabanın kavgası.

İpek kumaşın yırtılması.

Yani yakın akrabaların birbirleriyle kavgası, yabancı halkların birbirleriyle kavgasını yaratmaz.

35- Anlayana işaret yeter, anlamayna çuvaldız yetmez. (P1075)

İyi halka bir defa söylesen iş yaptırılır, kötüye vurup kötüyü çalıştırsa iyidir diyen söz.

36- Olmayı oldurmadım,

Heybemin hiçbirisini dolduramadım.

Cahil halka bilgi vermek, anlatmak zordur. Akçe verip doyurmak da zordur. (P1080)

37- Kuldaki Hüda'daki.

Bir kişiden para alacak olsan Allah verdiği müddetçe alamazsın.

38- Kendi ayağına kendisi vurdu. (P1085)

Kendi kendine zarar verdi diyen sözdür.

39- Şöyle öldüreceksen beni öldürsen olmaz mıydı?

Bir ölçek zahireye bir esir hatun alınır.

Cuten hatun öfkeye gelip benim üstüme esir hatun aldı. Şimdi beni evden atsa ya da evden atmasa aldığı hatunu öldürüp at diye (P1090), eşi ile birlikte çok kavga, münakaşa eder. Hatuna kızar. Eşi Cuten hatuna: “Bana bir bıçak ile ip ver. Ben bu hatunu bağın kenarında öldürüp atarım.” Dedi. Cuten hatunun kocası, esir hatununu alıp bağın bir kenarına götürdü. (P1095) Cuten hatun bu ikisi ne yaptı diye arkalarından yavaş yavaş varınca bu ikisini sarılıp öpüşürken görür. Ondan sonra kocasının yüzüne tükürüp: “Ey utanmaz

hatunu öldürecekse şöyle öldürür müydün, eğer şöyle öldürecekse beni öldürsen (P1100) olmaz mı? Diyen sözdür. Sultan Ebu Âla Âli'nin vaktinde yazılan yeni sözdür.

5.23.6. Padişahlar Hakkında Söylenen Atasözleri

40- Padişah fakir olsa padişahlığı kalmaz.

Fakir padişah olsa fakirliği kalmaz. (P1105)

41- Güneyden çıkan bulutlar sert boran habercisi.

Adaletsiz şahın mülkü tez viran olacak.

Güneyden bulut çıksa sert boran olur. Padişah adil olmasa mülkü viran olur.

42- Padişaha asker gerek asker çok para gerek. (P1105)

Padişaha asker lazımdır. Askerlere de çok para lazımdır.

43- Padişah adaletli olsa

Halk refah bulur.

Padişah adaletli olursa halk çok faydalanır.

44- Padişah kalkıp başını açsa,

Halk kalkar götünü açar.

Padişah halka zulüm ederse halk da padişaha ihanet eder. (P1115)

45- Padişahlar adaletli olursa halk vefalı olur.

Hangi padişah adaletli olursa halk o padişahı dost bilir, canlarını ve mallarını padişah için feda ederler.

46- Padişah sitem elini açınca halk kaçar.

Padişah çok zalim ve acımasız olursa halk padişaha yüz çevirip başka vilayetlere kaçar. (P1120)

47- Adaletsiz kişi padişahlık yapsa,

Bu padişahlıktan fakirlik ortaya çıkar.

Padişah halka zulüm ederek halkın halinden haberdar olmazsa; adaletle yaşanan fakirlik zulümle yapılan padişahlıktan iyidir. (P1125)

48- Askerin arasından cesaret gösterip geçme,

Asker köprü olsa ona basıp geçme.

Eğer önüne askerler gelse aralarından geçme. Elbette sana zararları dokunur. Eğer asker epey çok olsa sen çok dikkatli bir şekilde aralarından geç. (P1130)

49- Şeyhin bakışı kimyadır,

Bütün dertlere devadır.

Padişahların hekimi kimyaya benzer. Her nesneyi altın yapar. Yani bütün dertlerin devası, bütün muratların gerçekleştiricisidir.

50- Padişah lütuf etse,

Fakirlere kalmaz armağan.

Eğer padişah fakirlere ihsanda bulunsa (P1135) bütün ihsanlar gerçekleşir fakirlere bir şey kalmaz.

51- Kul gibi işler kılıp hanlar gibi ye,

İşsiz olsan kepekle tahıldan ekmek yapıp ye.

Kul gibi çalışıp beyler gibi yersen yiyecek ekmeğin kalmaz. İşsiz kılınca kepekten ekmek yapıp onu yemek zorunda kalırsın. (P1140)

52- Şahın gönlü halka ezadır.

Şahın yolu da halka adalettir

Padişah gönle, halk bedene benzer. Padişah adaletli olursa ülkede hırsızlık, yolsuzluk, düzensizlik olmaz.

53- Eğer padişah sürekli zulmetse. (P1145)

Halk aman dileyecek halde kalmaz.

Padişah niyetini bozsa halkta sığıma, güven kalmaz.

5.23.7. Umuma Söylenen Atasözleri

54- Padişahın kızı taşak tutsa koparır.

Yani iş yapmak istemeyen adamlar çapa, orak sallayıp yine de çeşitli bahaneler bulurlar.

55- Çinliye söz, Kalmak'a buz. (P1150)

Çinliler güzel söz, Kalmaklar güzel kumaş ister.

56- Kazak yaşlısı taya biner.

Kalmuk yaşlısı dama çıkar.

Kazaklar yaşlandığında taya binip başkasının malını gözetir. Kalmuk yüksek yere çıkıp malını gözetir (P1155) diyen sözdür.

57- Yetimin ağzı aşa değdiğinde başı taşa değdi.

Bir kişi yeni zengin olduğunda bütün parasının bir anda elinden gitmesini anlatır. Evini imaret yapsa evini başkası alıp gider ya da yeni makam bulup ayrılır gider. (P1160)

58- Oluru da bozuldu.

Bayındır olan yerlerin viran olmasını anlatır.

59- Orucunu ben tutarım bayramını başkası yapar.

Bir kişi cefayla bir iş yapsa yaptığı işin karşılığını başkasının almasını anlatır. P1165)

60- Ölecek kişiden vefadan bekleme.

Hayırsız kişiden ödünç para istemeyi anlatır.

61- Ağzı yumuşak buzağı on ineği emer.

Tatlı sözlü, şirin dilli kişinin herkesten fayda görmesini anlatır. (P1170)

62- Kızım sana diyorum gelinim sen anla.

Bir kişiye söz söylediğinde yengelere düşman olduğunu anlatır.

63- Hırsız haydut vurdu.

Hırsızın çaldığı malı başka bir hırsıza çaldırmasını anlatır. (P1175)

64- Yorganına göre ayağını uzat.

Yapılacak işe bakarak yapacağına karar ver.

65- Elinde bir pulu yok kendini devenin dişi sanar.

Parası olmayan kişinin kendisini zengin, yüksek mertebelerde görmesini anlatır.

66- Hırsız kendi malını yer. (P1180)

Hırsız halk halayıklara çok mal; sahibine çok altın verse de yine kendi parasını yer.

67- Başı karanın hepsi iyidir.

Bugün akşam hareketlense sabaha tamamdır dese iyidir.

Hizmetçilerin hepsi iyidir; bugün buyurduğun işi (P1185) sonraki günün sabahına yapsalar iyidir.

68- Havanın gürültüsü var, yağmuru yok.

Babanın tokmağı var, kuvveti yok.

Her bulutun gürültüsünün ardından yağmur yağmaz. Yaşlı adamların taşağı vardır, kuvveti yoktur. Zengin, iyi halktan zarar (P1190) gelmez.

69- Orta zengininin uykusu gelmez.

Döşü yalının çalışması gelmez.

Orta zengin olanlar parasını daha da çoğaltmak için uyumazlar. Fakir halk ise bulduğunu yer içer, özünü çoğaltmaz. (P1195)

70- Derdi olanın bahçede yatmasındansa çölde yatması iyidir.

Dert bilmez adamdan dert bilen hayvan iyidir.

Dertli kişinin rahat bir yerde yatmasındansa dertsiz kişinin çölde yatması yeğdir. Halden anlamayan adamdan halden anlayan hayvan iyidir. (P1200)

71- Çok yedirdim dersen azdan az kalır.

Çok yiyecek var hepsini yiyelim dersen başka vakitlerde az yiyecek bile bulamazsın.

72- Karnın doysa gözün doymaz.

Ne kadar çok paran olursa olsun her zaman daha çoğunu istersin. (P1205)

73- İyi insan kalpten görür,

Kötü olsa başkasından görür.

Bir kişi başkasını sözüyle bir iş yaparsa ve bu işten fayda görürse bu işi yaptım faydalandım der; eğer zarar görürse falancanın yönlendirmesiyle yaptım zarar gördüm, keşke yapmasaydım (P1210) der.

74- Kuvvetliysen vurursun.

İyilik yaparsan iyilik kötülük yaparsan kötülük görürsün.

75- Kuşkun olsa çeker. (P1215)

Param olsa alırdım param yok diyen sözdür.

76- Delik ağız delik çeneden kalmaz.

İki kişi kavga etse ya da sözleşse birbirlerinden ayrılmayıp yine konuşurlar.

77- Duran unuttur yürüyen alır. (P1220)

Yani koşan her nesneyi eline alır, tembel bir şey kazanamaz.

78- Serçe gibi ürküp kaldı.

Bir kişinin bir nesneyi isteyip de alamamasını anlatır.

79- Butu yanmış tavuk gibi. (P1225)

Bir işe girmeyi anlatan sözdür.

80- Batmayan karasaban gibi yürür.

Bir kişiye öfkelenip iş yapmamayı anlatır.

81- Hırsız bile olsan insafı ol,

Tabağını alsan kaşığı koy. (P1230)

Yani bir yere, cebe hırsızlık yaparken bile insafı ol; çalarken insafsızlık yapma.

82- Kişinin küçüğü olmaktansa köpeğin küçüğü ol.

Kişinin küçüğü olup sürekli hizmet etmektense köpeğin küçüğü olmak yeğdir. (P1235)

83- Ala kargada alacağın varsa almalısın.

Bir kişide alacağın varsa alacağın almalısın diyen söz.

84- Hayvanın alası dışında,

İnsanın alası içinde.

Hayvanın kötü iyi bellidir ama insanın kötü huyu gönlündedir. (P1240)

85- Yol yürü tedbirli yürü.

Bir yıllık uzak yerde olsan bile sağlık ve sıhhatin yerindeyse yeterlidir.

86- Faydası yok yardım,

Eksik ocak iyidir.

Vefasız kişilerin hizmetini yapmaktansa öz fikrimde garip kalmak iyidir. (P1245)

87- Bağı bozarım,

Üzümü koparıp yerim.

Başkasının verdiği yiyip verdiği giyip verenin gözüne bakmaktansa kendi yiyeceğini kazanmak için para kazanıp parayı harcamak yeğdir.

88- Kavuna hırsız girse ya olgununu bırakmaz ya hamını.

İnsanoğluna ecel gelince ecelin genci yaşlısı olmaz. (P1250)

89- Kalmak'ın ticarete girmesi gibi.

Adamların toplanıp laf dalaşına girip çok konuşmasını anlatır.

90- Doğru söylese vururlar.

Yani doğru söz söyleyenin sözünü anlamayarak, öfkelenip söz söyleyeni boklamalarını anlatır.

91- Pervane gibi kendini vurdu. (P1255)

Bir kişinin hoşuna gideni düşünmeden almasıdır.

92- Anne karnında yürür.

Hiç dert tasası olmadan yürüyen anlatır.

93- Eşilmiş dağda geyik yatmaz.

Birisinden bir nesneyi ödünç istesen vermemesini anlatır. (P1260)

94- Dağdan geçsen ilerisine git, oyuğa oturma.

Sudan geç sonra akışını izle.

95- Kazanın şahidi kepçe.

Sen ona yüz versen söz söyleyen anlamaz. (P1265)

96- Sabah uyanıp komşuna bak.

Çevrene bakıp da iş yap kendi kafana göre iş yapma.

97- Çok havlayan köpek ısırılmaz.

Herkesten borç alıp ödemeyip kaçanı anlatır.

98- Varlıklıyken fuldur fuldur, (P1270)

Yok iken bakıp oturur.

Parası varken kaliteli yiyen, güzel giyen, çok gezen parası yokken de oturup bakar.

99- Ah dese ciğeri görünür. (P1275)

Eğilse götü görünür.

Zenginliği batırıp borca girerek fakir düşmeyi anlatır.

100- Dışı gösterişli içi parça parça.

Lüks içinde savurgan yaşayanın iflas etmesini anlatır. (P1280)

101- Köpek havlıyor diye ağzını kesmek olmaz.

Köpek beni bokladı diye onu öldürüp atmak olmaz.

102- Pisboğaz kişiler bayramda ölür.

Bayram günlerinde ikram edilen her şeyi yiyip evde hasta olanları anlatır. (P1285)

103- Zenginin annesi güldür.

Parası olsa her şeyi alacak olur.

104- Uyuz adama vurmasan vebali olur.

Kaygısız insanlara zorla zulüm etmeyi anlatır.

105- Yandaki kasabın kadri olmaz. (P1290)

Yani yanımızdaki insanın kaderini bilemeyiz.

106- Güneşe bakıp göz yumulsa göz yaşarır.

Kanadı kırık kuş, göze taş gibi görünür.

Bir kişinin gönlünde gizli bir sevda olsa onun aşkından yürüyüp sevdiğinden (P1295) başka bir şey görmez. Ya da güneşe bakıp gözünü yumsa gözü kararır. Ya da bir kişi bir kişiden korksa elinde hiçbir nesne görünmese ya bıçağı ya hançeri varmış gibi görünür. Şöyle ki kanadı kuş, kesek taş gibi görünür.

107- Bir kişiye zenginlik nimeti verir. (P1300)

Bir kişiye mihnetle sıkıntı verir.

Bu zaman öyle bir zamandır ki bazı adamlar zevk ve sefa içinde yürürler; bazıları mihnet ve sıkıntı içinde ömür geçirirler.

108- Birisine taht taç verir.

Birisi yerde yatar karnı aç. (P1305)

Allah kimi kuluna mal, mülk, şan, şöhret verir birçok insanı onlardan faydalandırır bazılarını yeryüzünde aç yaşatır.

109- Birisine altın tabakta ekmek verir.

Birisi de ekmek hasretinden can verir. (P1310)

Bazı insan altın tabakalarda türlü yemek yer ve sefa sürerler. Bazıları bir parça ekmek bulamadıkları için can verirler.

110- Ey yiğit selama kulak ver, gıybet yapanın sözünü işitme.

Yüz yüze gelse bakma onun yüzüne. (P1315)

Ey yiğitler gıybet yapanların sözüne kulak verme. Eğer size imalı baksalar yüzlerine bakmayın. Sürekli gıybet edenler Allah'ın sevmediği kullarıdır.

111- Birisi seni küçük görüp adam yerine koymasa,

Sana kötü sözler söylese deme ki kim dedi. (P1320)

Makam mevki sahibi kişiler seni küçük görüp adam yerini koymaz. Sana çeşitli eziyet çektirseler de Allah'a dua edip sabretmek gerekir. Çünkü kötülük yapan kendine yapar.

112- Böyle bir mesel var: Yabancıdan kendini,

Boranda göz bebeğinden gözünü sakın. (P1325)

Yabancı insanlara kötülük yaparsan yaptığın kötülük bir gün sana döner. Eğer sen birisinin kaşını yarsan bir gün gelir başkası senin kaşını yarar.

113- Zengin varlığını gösterir garip yokluğunu,

Zengin fakir olsa onun gönlü yine önceki gibidir. (P1330)

Eğer insan mert zenginlerin ve toplumun önde gelenlerinin hizmetinde olursa onlardan çok faydalanır. Cimri, hayırsız insanların hizmetinde bulunursa hiçbir şeyden faydalanamaz.

114- Allah'ım söylendiği gibi dünyayı döndürürsün. (P1335)

Ey Ali Şir Allah'tan başka ümit bekleme.

Her zaman Allah'ın istediği kadar alabilirsin. Ey Ali Şir Allah'tan gayrisından ümit bekleme.

115- Kişinin kazını yesen ördeğine dokunma.

Yani bir kişi sana maddi manevi yardımda bulursa (P1340) sen öylelikle mal sahibi olmaz mısın? Az nesne ile mutlu olmanın makamında olursun.

116- Sokağı kim kazarsa kendisi düşer.

Kime kötülük yapmayı düşünürsen düşündüğün kötülük sana döner. (P1345)

117- Yarınki kuyruktan bugünkü ciğer iyidir.

Yeni günde çok satıp fazla kazanacağım, borcumu kapatacağım diye niyetlenirsen dünden daha düşük fiyata satarsın.

118- Eski günleri unutma, giydiğin deri çarığı unutup kurutma.

Kötü günlerinizi unutmayın. Çizme giyip yürüyünce (P1350) eski çarığını unutup atma. Yine fakir kalırsan o eski çarığını giyersin.

119- Bacanak bacanağı görse kaçışır,

Kırmızı biberi çok yese götü acışır. (P1355)

İki adam bir kişinin iki kızını alırsa bacanak olur. Bu iki kişi birbirlerinden hazzetmez. Bu iki damat birbirini görünce kırmızıbiber yemiş gibi götleri acışır.

120- Kadın cilve yaparsa erkek dayanamaz. (P1360)

Kadınlar, erkeğe cilve yapmazsa erkekler kadınların peşinden zorla gitmez.

121- Fiyat tekse hoş gelirsiniz.

Bu Köhne şehri tarafında söylenen bir sözdür. Zengin bir adam borç verdiği kişiden borcunu (P1365) almak için evine gider. Borçlu kişi zengin adamı evine alır ve kuru bir yere getirir. Zengin adama şöyle der: "İşte bu yere diken ekip yünleri satıp senin borcunu ödeyeceğim. (P1370) "Zengin adam bu söze öfkelenir fakat öfkesine kapılmaz. Borçlu adama şöyle der. "Fiyat tekse hoş geldiniz." diye bu sözü atasözü kıldılar.

122- Kendisini bilen rezil olmaz.

Küçüklerde ar olmaz.

Kendini bilen adam çevresine rezil olmaz. Fakat küçük çocuklar kendilerini bilmediği için onlarda ar namus kavramı yoktur. (P1375)

123- Yetim taydan rahvan at çıkar.

Yetim çocuktan yönetici çıkar.

Küçük at yavrusu annesinden ayrılıp rahvan at olur. Ona benzer yetimlerle babasından ayrılıp büyüyünce faydalı insanlar olurlar. Gelecekte devlet yöneticilerinin hizmetine girip yönetici olurlar. (P1380)

124- Allah ki beni aşkımdan yaktı.

Bana kötü diyenin sakalı yandı.

Allah bir kişiyi yüce makamlara ulaştırırsa o kişiye fesatlık yapmamak gerekir. O kişiye fesatlık düşünenlerin zararı kendisine olur. Öyle ki; Yanan çerağa küm üfürse sakalı, bıyığı yanmış gibi. (P1385)

125- Eri namus öldürür.

Hastayı duman.

Er kişinin namusuna hanel gelse susup oturmaz. Sesini çıkarmadan oturursa toplum nazarında itibarsızlaşır; erin itibarsızlaşması yaşarken ölmesidir. Kişi hastalandığında ona zararlı yiyecekler verilmemelidir; canından olabilir.

126- Ayak yürür aşı,

Ağız yürür başka. (P1390)

Büyüklerle hizmet edenin karnı aç, bedeni açıkta kalmaz. Bir kişi iftira atıp başkalarını boklarsa ilerde canından olur.

127- Derdi olan kişinin gözünden yaş gelir.

Geçmişte şad olsa gelecekte gamlı olur. (P1395)

Derdi olan kişi gamlı yürür, gözü yaşlı olur. Geçmişte mesut olsa bile şu anda dertlidir.

128- Ulu kişilere kaza gelmez,

Eğer kaza gelse durakalır.

Yani akıllı bilgili halklara zarar gelmez. (P1400) Kaza vaktinde onlara sorup danışırsan kaza gelmez.

129- Zengin zengine bakar, su nehre akar.

Zenginler, fakir insanları adam katarında görmez. Eğer su, sel olup aksa çukura akar, yükseğe çıkmaz, başka yere dokunmaz. (P1405)

130- Ne versen elin ile,

O gider senin ile.

Ölmeden önce, hayattayken malını mülkünü Allah yolunda harcarsan o nesnelere seninle birlikte ahrete gelir.

131- Guguk kuşu öz diyarında kaz olur. (P1410)

Başka yerde başı gözü kel olur.

Guguk kuşu öz yurdunda kaz gibi güçlü yürür. Aşinasından ayrılırsa kargalar kovup, başını yolup kel bırakırlar.

132- Serçe yaşlanınca gagası kısalır. (P1415)

Kadın yaşlanınca göğüsleri torba olur.

Serçeler yaşlanınca gagaları kısalır; hatunlar da ona benzer yaşlandıklarında bedenlerinde güç kalmaz. Göğüsleri sarkar torba gibi olur.

133- Kız tövbe etse götü koymaz. (P1420)

Çalap hatun tövbe etse atı bırakmaz.

Gece geç vakitte yardımcılara arkasını vurdurup, yetişmiş oğlan çocukları tövbe ettikten sonra Çalap hatunlar yeminlerini yine bozup rahat durmazlar.

134- Eğer devlet sinek başına konsa,

Simurg gelir onun önüne.

Yani sinek gibi itibarsız adamın başına devlet kuşu konsa simurg gibi kutsallaşır. Kuş gibi güzel insanlar o adamın hizmetini yapar.

135- Yiğitlere süs gerek. (P1430)

Beyliğe zenginlik gerek.

Yiğit büyüdüğünde evlenip makam sahibi olur. Makam sahibi olanlara da ileri görüşlülük ve idrak lazımdır.

136- Bülbül kadrini dağ bilmez, dağın kadrini karga. (P1435)

Âlim kadrini cahiller hasta derdini sağlar bilmez.

Sen görmez misin her gün bülbüller feryat eder. Şöyle ki; yüksek ikiz dağlardaki güzellikleri, rengarenk çiçekleri karga görür; fakat güzelliğini anlayamaz. Ünlü düşünürler, şairler dertlerini sayfalara (P1440) yazarlar, cahiller anlayamazlar. Hastaların derdinden sağlıklı olanlar anlayamazlar; elhal kaderden insanoğlu kolay kolay kaçamaz.

137- Dua ile er,

Yağmur ile yer gürbüzleşir. (P1445)

Evlilerin duasını alan kişinin durumu günden güne iyileşir. Kötü gün görmez. Tıpkı yağmurdan sonra toprağın yeşillenmesi gibi.

138- Fazla servet zarar vermez.

Yani bir kişinin çok fazla parası olsa (P1450), yüksek mertebelerde görev yapsa ya da hanımının üstüne bir hanım daha alsa güçlü devlet başını yarmaz der.

139- Güzel yolu, işini atana bile verme.

Nereye gidersen git sadece bildiğin güzel yoldan git. (P1455)

140- Hocamın hocası var, turpun ambarı.

Sen birisini korkutursan elbette seni de korkutacak birisi vardır. Turpun yurdunun ambar olduğu gibi seni de evinden dışarı çıkarmaz.

141- Birinin hocası ikidir.

Bir kişi edepsizlik, usulsüzlük yapsa onun edebini (P1460) iki kişi bir olup verir.

142- Atalı oğul, hocalık kul.

Atası var çocuk, beyi olan askere, beyi olan işçiye benzer. Atanın sözünü tut, işini düzgün yap demektir.

143- Engabeli yerde yemek yiyinceye kadar geniş yerde yumruk ye. (P1465)

Yani güzel yerde yöneticilerin önünde rahatsız oturmaktansa sert yerde yalnız oturmak iyidir.

144- At bulunca eğer tak.

At bulursan yalın ata binilmez eğer bulman gerek. Para bul paran olursa istediğini alırsın.
(P1470)

145- At buluncaya kadar eşeğe bin.

Gönlün olmasa bile hangi kadın seni isterse onunla evlen. İlerde zengin olursan istediğin hanımı alırsın.

146- Suyu toprak yere sözü uygun yere.

Söz edersen faydalı sözler konuş. Faydalı sözler etmezsen sözün çamur gibi olur.

147- At sahibini götüne bindirmez.

Yani bir kişinin nesnesini uğursuz adamlar çekip alıp geri vermemelerini anlatır.

148- Karanlıkta âmânın sıkışması gibi (P1480)

Yani kişinin birisinden bir şey isteyip aldığı geri vermemesini anlatır.

149- Boğaz bir pot yese ayaktan duman çıkar.

At arpayı bir pot yese ayağı şişer, kötü hasta olur.

150- Birçok işi molla ile bilir, molla kalkıp göle işer.

Türk yükseğe gizli çıkıp bakar, meyve bağına girer. (P1485)

Birçok işi molla bilir, insanları günaha sokmaz.

151- Kurt yaşlansa kuyruğı var.

Tehdit ve korkuyla asaletli adamların akli yerinden gitmez.

152- Kurnaz tilki burnuyla yakalanır. (P1490)

Hile yapan adamların hileciliği hile yaptıkları duyulana kadardır.

153- Hocamın hocası var,

Turpun ambarı var.

Yani yöneticilerin üstünde yönetici var. Hizmetçiler en yüksek idareciyi görse yanlarında turp gibi olup kalırlar. (P1495)

154- Gündüz konuşursan etrafına bak,

Gece söyleyen kulağı kulağa dayayıp.

Birisine gündüz vakti bir sırrı söylerken kimsenin olmadığı yerde söyle. Eğer gece söylersen yavaş ve sesiz söyle. Bunları yapmazsan sırrını birisi duyar ve halk arasında yayılır. (P1500)

155- Ata öğretmezse tenasül organı büyük.

Anne öğretmezse göğüsleri büyük.

Yani babası oğluna ahlak, edep öğretmese oğlan azgın olur. Anne kızına terbiye vermezse kızlar azgın olur. (P1505)

156- Götüne dal bağlayıp gelir.

Bir kişinin başkasından duyduğu gıybet sözlerini diğer insanlara anlatmasıdır.

157- Buğdayın bahanesiyle başka ürünler faydalanmıştır.

Âlim kimselerle gezenlerin rahata çabuk kavuştuklarını anlatır.

158- Kötünün iyisi olacağına iyinin kötüsü ol.

Karamuk tanesi olmaktansa buğdayın samanı ol. (P1510)

Kötü insanların en iyisi olmaktansa iyi insanların en kötüsü ol. Karamuk tanesinin buğday samanı kadar faydası yoktur. (P1515)

159- Kara keçe ağarmaz.

Her erkek hayırsız olarak doğsa bile her kız güzel doğmaz.

160- Ateşe kızıl pervane uçar.

İki insan birbiriyle çok iyi dost olsa bile bir anda dostlukları bozulabilir. (P1520)

161- Erik eriği görse ala olur.

Hayırsız insanlarla dost olan kişiler de hayırsız, kötü olur.

162- Pekmez pekmezi görse bal olur.

Hünerli kişi başka hünerli kişiyi görse bilmediği hünerleri öğrenir, âlâ olur.

163- Övülen kız ahır kapısını açar. (P1525)

Bir kişiyi başka birisi çok överse elbette bir ayıbı çıkar.

164- Kalmuk kavgayı sever.

Kavga eden iki kişinin daha sonra dost olmasını anlatır.

165- Köpekler birleşince kuyrukları çarpar. (P1530)

Yoldaş olanların birbirlerine güvenmesi gerektiğini anlatır.

166- Kediye oyun sıçana zulümdür.

Zulüm edene zulüm eğlencedir. Zulme uğrayana ise acıdır.

167- Keçiye can kaygı, kasaba yağ kaygı.

Padişahlar halktan vergi almanın peşinde halk bir bahane bulup vergi vermemek derdinde.

(P1535)

168- Kötü insanlara hoş söz yaraşmaz.

Keçiye güzel meyve yaraşmaz.

Kötü insanlar iyilik yapmayı bilmez. Keçi maydonuzun kıymetini bilmez.

169- İşlersen dişlersin.

Çalışırsan kazanırsın. (P1540)

170- İnsanı hüner gösterir.

Hünerli kişi hüner gösterse zengin olur hüner göstermese zengin olamaz.

171- Beyne acı gelinceye kadar bel kırılır.

Aciz kimse varlıklı birisinden yardım isteyip borç alsın bunu duyan kadı kaymakamlar bu kişinin parasının alıp (P1545) huzurunu bırakmazlar.

172- Ayık olsa kocam olsun.

Mağara olsun evim olsun.

Çirkin de olsa yakışıklı da olsa kocam olsun; evim olsun.

173- Büyükbaşlar su içince buzağular buz yalar. (P1550)

Anne baba çay içerken çocuklar su içse de olur. Anne baba tembel uyuşuk dururken çocuklar çalışmalıdır.

174- Delik banyo yerde kalmaz.

Yerde kalsa toprak basmaz.

Kızları mutlaka bir er alır. Eğer bir kız er almazsa kız bir eri alır. (P1555)

175- Yetime ata olsan,

Börkün parça parça olur.

Yetime bakıp büyütürsen gün gelir sana zararı dokunur.

176- Tay at olunca anası mat olur.

Bebek büyüünceye kadar anne-babası yaşlanır. (P1560)

177- Padişahdan kaçıp şeyhin hilesine düştün.

Bir sabah beladan kurtulmak için kaçarsın başka bir sabah yine başka belalara düşersin.

178- Düşmanda hızla kaç. (P1565)

Düşmandan kaçsan kurtulursun.

179- Kötü insanlara denk gelirsen onlardan kurtulmaya çalış.

Kötü halka yürüyüp gidersen bir an önce onlardan kurtul.

180- Baş baş olsun, ayak kalmasın taş.

Vefasız oğullar, annelerini ve eşlerini evden kovup sürerler. (P1570)

181- Kendi evimin hoşluğu,

Elimin kolumun boşluğu.

Başkasının evinde yatmaktan kendi evinde yürümek iyidir.

182- Kötü insana uyarsın kötüleşirsin. (P1575)

Kazana bulaşırsan kararırın.

Kötülerle dost olursan sana ya da çocuklarına muhakkak zararı dokunur.

183- Beylerin artık aşını yemektense fakirin azını ye.

Zenginlerin yemeğini yiyip minnetini çekmektense garibin acı ekmeğini yemek iyidir.

(P1580)

184- Ağabeyim kimi alsa yengem o'dur.

Yurdu kim alsa padişah o'dur.

185- Tevekkül yap bırak yaratana,

Allah' a bırak gam yeme.

Yani bir işi yapıp Allah'a bırak, gam duyma. (P1585)

186- Uzaktaki akrabadan yanındaki komşu iyidir.

Uzaktaki akrabalarından yakındaki komşun iyidir.

187- Dost başa bakar düşman ayağa.

Dostların karakterine bakar düşmanların giydiği kıyafete bakar.

188- Dost acı söyler, düşman güler de söyler. (P1590)

Dostun senin için faydalı olanı acı söyler; düşman sana zararı dokunacak işleri faydalı gibi söyler.

189- Dost dost gerek dostu doğru hesap gerek.

İki dost ortak olsa doğru hesap gerekir.

190- Hesaplı dostlar ayrılmaz.

Dostların kalpleri temiz olursa dostlukları kolay bozulmaz.

191- Tavşan derisi üç gün dayanır.

Bir kişi bir kişinin kuvvetine, gücüne dokunup kavga ederse; halk nasihat edip "Tavşan derisini bilmez misin, azıcık sabır etsen olmaz mı?" derler.

192- Yaz yakıcı, kış azık. (P1600)

Yaz günü bir yere gitsen yanına bir-iki şey al: Ola ki: yağmur yağarsa giyeceğin bir kıyafet; kış günü bir yere gitsen yanına azık al karnın aç kalmasın diye.

193- Kadın cefa, köpek vefa.

Kadınları biraz üzersen senden ayrılıp başkasına giderler. (P1605) Sana zulmederler. Fakat köpeğe dövüp kovalasan kapının önünden ayrılmaz sana vefa gösterir.

194- Kabiliyetinden çok sesi var.

Elinden hiç iş gelmeyen kişilerin abartılı sözlerini anlatır.

195- Yolunu kervancıya sor.

Sözünü heceleme. (P1610)

Şehirleri ve şehirlerin yollarını ticaret kervanlarına sorun. Eğer halka danışacağınız olursa, halkın içinde gününü geçirmiş yaşlı adamlara sorun. Çünkü onların sözleri doğru ve hayırlıdır.

196- Yalancının kuyruğu bir tutam.

Yalancı bir yalan söyler, iki yalan söyler üçüncüsünde rezil rüsva olur.

197- Dericinin beyi, dulun eri olmaz.

Beylere hizmet eden askerler kendi beyleri öldükten sonra başka beyin hizmetine girerler.

Gelinler de askerlere benzer. Kocaları ölünce başka bir ere varır, ona er derler. (P1620)

198- Can bulsa cihan bulunur.

Aş olsa kazan bulunur.

Yani bir kişi hayat bulsa cihanın keyfini sürer. Yiyecek nesne bulsa kazan bulunur.

199- Oğul yakışıklı olursa

Kızlar süslenip gelir.

Erkek çocuk ne kadar yakışıklı, güzel kokulu olsa perilerden kız alıp verir. (P1625)

200- Kurbağa bir seker iki seker,

Üçüncüde çukura düşer.

Kötüler bir- iki defa kötülük yaparlar üçüncüsünde muhakkak kabahata düşüp yakalanırlar.

201- Ördekle bağırtlak kuşuna,

Su saçmak iyidir. (P1630)

Âşık ile sevgilinin birbirine bakışması bile aşktır.

Bağırtlak kuşları suda yüzüp birbirini kovalayıp oynaşması iyidir. Âşıklar ile mâşukların birbirine bakışması bile aşktır.

202- Dere ne kadar büyük olursa,

Yara o kadar büyük olur.

Zenginler ne kadar zengin, makam sahipleri ne kadar yüksek (P1635) makamda olursa o dertleri o kadar büyük vardır.

203- Uzak olsa kişişer.

Yakın olsa dışlanır.

Yakın akrabalar birbirinden uzak olsalar birbirini özler, hasret duyar. Ama birbirlerine yakın olsalar araya mal-mülk girer; kavga ederler. (P1640)

204- Boğa yaşlansa da burnu yaşlanmaz.

Er kişinin kızmasıyla kırılması birlikte olmaz. Gençlerin kızınca hayalleri kırılır.

205- Er yaşlanır, gönlü yaşlanmaz.

Ağaç yaşlanır yıldızı yaşlanmaz.

İnsan yaşlansa da ağacın kökü gibi gönlü dinç durur, yaşlanmaz.

206- Yılanın deliği düz kendisi eğri.

Yılana benzeyen adamların dışı düz görünür ama kalpleri bozuktur. (P1650)

207- Yamana iyilik kuma su dökmektir.

Hayırsız adama merhamet etmek kuma su dökmek gibidir.

208- Kötülerin bir kulağı fazladır. (P1655)

Kötülerin kötülüğü iyilerin iyiliğinden fazladır. Öyle ki kötülerin kötülük yapma hali sürekli vardır.

209- Vefasız kendi bilmez,

İyileri göze almaz.

210- Kötüler kendilerini adam sanıp iyileri adam yerine koymazlar.

211- Bebek belde, hatun yolda.

Yani bir erkek bir yere varsa hanım alıp çocuk yapar.

212- Bir öküznboynuzu vursa,

Bin evin kapısı sallanır. (P1660)

Dostlar yakın akrabalarının kalbini kırsa kendi kalbi kırılır.

213- İhmalkâr kişi bî-seri.

Kırk kişi bî-seri.

Bir kötü adam kırk iyiye bedeldir.

214- Dışın varken et ye. (P1665)

Genç yaşta gezip gülüp eğlenmeli yaşlandıktan sonra gezip eğlenilmez.

215- Rüzgâr esmezse ağaç ırgalanmaz.

Başımız gizli bir iş yapıp bıraksa ilerleyen zamanlarda yaptıkları, iş ortaya çıkar.

216- Kişi kendi ayıbını görmez.

Götün ayıbı göze görülmez. (P1670)

Beyler kendi ayıbına bakmaz hizmetçilerinin ayıbını gözler. Gözlerinin önündeki çocuklarının ayıplarını hem anneleri hem babaları görmez.

217- Düğün zenginin bayram atlının.

Düğüne eski kıyafetlerle gidilse ayıp olur.

Düğünlere yeni, güzel kıyafetlerle gidilirse düğünde çok ikram (P1675) görülür. Buna benzer bayram günlerinde de atlı adamlar iyi at binerler, oynarlar. Birçok adam güzel oynayamaz. Bu sebeple yaşlılar der ki: Düğüne varsan Çin ipek kumaşından yapılan kıyafetler giyip var. Yani düğüne giden adamlar bunların karnı açkılır ve yeni kıyafetlerini giyip gitseler iyi sofralarda ağırlandı güzel hizmetler görürler. Eski kıyafetle bir yere varsalar yemek yiyemezler, çaresiz kalırlar.

218- Bulan gül getirir, bulmayan bir baş soğan. (P1680)

Zengin koyun keser, garip bir zayıf horoz.

Bir bey koyun kesse eşraf kızıl gül gibi kızıl altın ya da kızıl akçeler getirir. Fakat cimriler çeşitli sebzeler bir baş soğan getirir. Yine misafir konaklamaya gelse zenginler koyun kesip misafire yedirirler ama cimri insanın evine misafir gelse (P1685) çelimsiz bir tavuk kesip yedirirler.

219- Kılanın yüzü nasır,

Kılmayanın yüzü çarık.

Ulu kişilere yaşlılara hizmet etmek insanı yüceltir, itibarını artırır. Makamı yüksek kişiler hizmet görmemelidir. Böyle kişiler (P1690) hizmet ederlerse itibar görmezler.

220- Ne zaman olacak özüm gibi,

Bakarım gözüm gibi. (P1695)

Tarif edilip yaptırılan iş ne zaman istediğimiz gibi olur ve verilen söz ne zaman gerçek olacak.

221- Tercüman nasıl çevirir?

Sözü kendi sözüm gibi.

Tercümanlar, beylere benim sözümü aynen nasıl aktarabilirler.

222- Ak sakalım ile yalan söyler miyim?

Bu öyle bir hikâyedir ki: Elli yıldan fazla süredir Kaşgar içinde söylenir.

Kaşgar halkı içinde Abdurrahman Bey adında yaşlı (P1700) ve zengin bir bey vardır. Abdurrahman Bey'in kel, uyuz bir yardımcısı vardır. Bir gün Abdurrahman Bey pencerede otururken hizmetçisi Bey'i görmeden gelip pencerenin altına işemiştir. Bey, hizmetçiye bakmış hizmetçinin tenasül organı bilek gibi kalın ve uzun olduğunu görmüştür. Bey sessizce gülümsemiş. Bey'in hanımı beye sorar: "Bey neden gülersin, neye gülersin?" bey cevap verir: "Bizim işçi pencerenin altına geldi ve işedi. Ben de gördüm. Hayası bilek gibi kalın ve uzundur ona gülerim." Bey'in hanımı hiç sesini çıkarmamıştır. Ama gönlünden de: "Ben bizim işçiyle yatsam hayasını görsem, Bey yalan mı söyler yoksa gerçek midir? anlarım. Bey'in dediği doğruysa işçiyle yatar nefsimi doyururum diye düşünmüş." Bu Bey, yaşlı kişi benim nefsimi doyuramıyor diye de eklemiştir. Bey, hanımının içinden geçenleri anlamış ve üç gün sonra işçiye: "Ben Kaşgar'a gidiyorum üç gün gelemem, atı hazırla." demiş. Bey, atına binip epey yol gittikten sonra akşam olunca saraya geri dönmüş. (P1715) Atını bir yere bağlamış ve yüksek bir yere çıkıp evinin penceresine bakmaya başlamış. Karısı yatmadan işçiye seslenmiş: "Bugün Bey sarayda yoktur. Ben yalnız yatmaktan korkarım, sen yanımda yat. "İşçi yatmak için saraya gelmiş. Hatun tekrar: "Bana yakın yat ben korkarım." demiş. İşçi az daha yakınlaşmış ve hatun: "Az daha yakınlaş koynuma gir." demiş. İşçi, hatunun yanına yakınlaşınca tenasül organı hatunun iki bacağının arasına girmiş; hatunla halvet olmuşlar. Hatun, işçinin altından seslenmiş: "Bey, bizim işçinin hayası hem uzun hem kalın." Demişti (P1725). Bey de o esnada pencereden seslenir: "Ey hatun ben bu aksakalım ile sana yalan mı söyleyeceğim." Hatun, Bey'in sesini duymasıyla utanmış yerin dibine geçmiştir. O günden beridir Tarançiler bu hikâyeyi anlatırlar ve kendi aralarında gülerler. (P1730)

223- Senin böyle devletin bir tarafta dursun

İşte ben bu ikisini bile almıyorum

Bu öyle bir hikayedir ki: Gulca şehri bayındır olduğunda bir bey Hoten şehriden Gulca şehrine gelmiş, Gulca şehriden bir hatun almıştır. Beyin adı Yakup Can, aldığı hanımın

adı Zebide'dir. (P1735) Yakup Can zengin, sevilen bir beydir ve yetmiş dört yaşındadır. Zebide Hatun ise otuz altı yaşındadır. Yakup Can iki katlı ev yaptırıp evin ikinci katına oturup etrafı seyrederken komşusu evlerinin önüne derme çatma bir kulübe yapar. Komşusu sürekli eşiyle oturur. Komşunun adı Toksun Taz'dır. Yine bir gün Yakup Can ve Zebide çadırda otururken Toksun Taz eşiyle saatte üç defa halvet olmaktadır. Yakup Can ve Zebide de kendi aralarında bu duruma gülüşmektedirler. Fakat Yakup Can, Zebide Hanım ile ayda bir defa birlikte olmaktadır. Zebide içinden geçirir: "(P1745) İnsanın eri kuvvetli olmalı ki; şu Toksun'a benzemeli." O günden sonra Zebide'nin huyu değişmiş sürekli Yakup Can ile kavga eder, Yakup Can'ı kederlendirir olmuştur. Bey'in en sonunda sabrı kalmamış Zebide'yi boşamıştır. Zebide boşanır boşanmaz Toksun'a varmıştır. Bu Toksun Taz (P1750) ile Zebide beraber vakit geçirirken halk arasında söylenti yayılmaya başlamış. Yakup Can yardımcıları ile iyi atlara binip doğanlar, şahinler alıp ava çıkmıştır. Br buğdaylığa gelip Toksun Taz ve Zebide'yi görür. Taz'ın iç çamaşırı yokken Bay insafa gelip: "Ey Zebide şöyle devlet ikramını istemeyip bir Taz'a vardın bin derde tutulasın." demiş. Zebide: "Taz'ın iki taşığını ve hayasını tutup sıkmış. Ey Yakup Can senin çok zenginliğine karşı bu bana bu iki taşığı verebilecek misin?" O günden beridir bu hikâye anlatılır. (P1760)

5.23.8. Dava'yı Anlatan Atasözleri

224- Dava eskimez.

Davalı dava etmez.

Dava etse eli boş kalmaz.

Baltanın sapına toprak saçıp at.

225- Kavun olgunlaşsa lezzeti kalmaz. (P1765)

Kavunu sevip sevgili gibi ardından gittin mi? Kavuna hırsız girse ya hamını alır ya olgunlaşan. Burnuma kavun buram buram kokar. Çağda kavun canın mı? Eğri kavun olgunlaşmış mı? Kara kavun kanın mı, bişek şirin kanın mı? Başın şirin başın mı? Kavunların adı (P1770) : Kara kavun, bî-şek şirin, elma tohumu kavun, çağda kavun, ak nebat kavun, şeker suyu kavun, kabuğu beyaz güzel kavun, kirpik kavun, ceviz kavun, gök rengi kavun, yazlık kavun, güzlük kavun, çilli kavun, handelik kavun, ligo kavun...

226- Tistan tistan.

Ben size diyorum siz anlayın. (P1775)

Kumarcı yağlığını beş paraya rehin koyar. Bu öyle bir sözdür ki: Hitay zamanında Hayat Baki adında bir adam vardı. Bir ayağı topal olduğundan iki tarafına salınarak yürürdü. İşte bu yüzden ona tistan derlerdi. Bu Hayat Baki kumarbazdı, parası olmadığı zamanda (P1780) bile yağlığını rehine koyar yine kumar oynardı. Halk onu örnek gösterip yukarıdaki beyiti okurlar.

Hayat baki her gün Hasan Bey, Hüseyin Bey'in evinin eşığının altına gelir yemek yer, rakı içerdi. Öyle yemek yerdi ki midesi yerde sürünürken işeyip gelip tekrar yemek yer, rakı içerdi. (P1785) Yine bir gün Hayat Baki rakı içip sarhoş olmuş. Eski âdeti üzeri eşığın önüne gelmiş fakat bu defa başı kapıdan içeri, ayakları dışarıda kalmış. Bir gece boyunca bu halde uyumuş. Sabah olduğunda hizmetçi, Hayat Baki'yi bu halde (P1790) görmüş. Ayaklarından tutup çıkarmaya çalışmış ama Hayat Baki tekrar uyumuş. Hizmetçi bu hale gülerken Hayat Baki uyanıp evine gitmiş. Şehire gelse devesini tanımaz, çöle düşse eşeğini tanımaz.

227- Kudret mızrağı geldi,

Bereket bekası geldi. (P1795)

Bana Padişahım Semerkant elması geldi.

Bu öyle bir hikâyedir ki: Mirajder Han zamanında Hokand Beva'nın güzel bir hatunu vardı. Mirajder Han bu hatuna âşıktı. Bir gün Mirajder Han Bevan'ı çağırtıp: “ Sen Semerkant'a varıp elma al gel.” Bevah çaresiz (P1800) Semerkant'a gidiyorum diye yola düşmüş. Biraz yürüdükten sonra gizli bir yere saklanmış. Gündüzler gizli yerinde saklanıp akşamları evine gelerek pencereden içeriyi gözetlermiş. Padişah bir akşam Bevah'ın evine gelmiş. Hatuna: “Yatak ser.” demiş. Hatun yatağı serip hazırladıktan sonra: “Soyunup yatağa gir.” demiş. Padişah soyunup yatağa girmiş. (P1805) Hatun önde yatarken: “Ey padişahım bugün bana devlet geldi. ”Padişah: “ Sana devlet gelmedi bana kudret mızrağı geldi.” Hatun: “Bana kudret mızrağı gelse size bereket bekası geldi.” derken Beva pencereden iki taşığını içeri sokup (P1810): “Ey padişahım bana Semerkant elması geldi.” Padişah karanlıkta hani nerede diye elini uzatırken Bevah'ın iki taşığını tutuvermiş. Padişah hatunu yerine bırakıp: “Ey Beva Semerkant elması sende kalsın. Ey hatun bizim bereket bekası sende kalsın, kudret mızrağı bende kalsın.” diyerek çıkıp gitmiş. (P1815) Tarançiler bu sözü meclislerde anlatıp gülerler.

228- Kişi ne dememeli, semtime girmemelidir.

229- Bana ne demeden sen görüneni kaldır.

- 230- Arzuların artıp kalsın.
- 231- Kiminin kıymetlisi kimine kıymetsiz. (P1820)
- 232- Zevklendiren mal sürekli olmaz.
- 233- Bir iyilik unutulmaz, bir kötülük.
- 234- Yok yerden tüğ çıkarır.
- 235- Atandan para kalacağına iş kalsın.
- 236- Atamın başı desem anlar mısınız? (P1825)
- 237- Minnetlik yemekten aç kalmak yeğdir.
- 238- Allah geç bırakır ama aç bırakmaz.
- 239- Vefasız halk taştan serttir.
- 240- Yol azabı mezar azabı.
- 241- Ben küçük çocuk değilim emcekne meme diyeli. (P1830)
- 242- Beşiğe koyarım kimse bulamasın seni.
- 243- Yaman atı yel basar.
- 244- Can alan Azrail misin?
- 245- Beni ala gerdansayma,
Ben ala gerdan değilim ben içki dağıtan küçük saf değilim. (P1835)
- 246- Zengin nereye giderse gitsin parasını saçar; garibin götü açılır.
Yani halk zengin olsa parası saçılır; garip olsa götü açılır.
- 247- Ölene iftira atmak. (P1840)
Hayırsız bir insana başka bir kişi töhmet etse sonra o töhmetle karşılaşmasını anlatır.
- 248- Atım olmasa arpa yer, gamım olmasa hâyam yer.
At olsa arpa bulunur ona benzer hatun kişi hayatta olsa erkek bulunur.
- 249- Allah kaza verse kul da katılıp zarar verir.
Bir kişi kurtulup çıksa borcu olsa varsa onu tutar.

250- Allah verir kuluna getirip koyar önüne.

Eğer Allah bir kuluna mal mülk verecek olsa kul her nerede olsa verir. (P1850)

251- Allah vermezse kuluna kul arasa da bulamaz.

Kesinlikle Allah vermedikten sonra akçeyle alayım dese alamaz.

252- Haram yersen tok ye.

Haramdan para kazansan çok kazan.

253- Damlaya damlaya göl olur. (P1855)

Az olanı toplarlarsan zamanla bol olur.

254- Siz iyisinizdir.

Bir kişi, kötü olmayan birisine sen kötüsün dese o kişi sen bana kötü dedin diye terk eder.

Kötü diyen kişi yalnız kalır.

255- Durgun su adam öldürür. (P1860)

Beceriksiz görünen adamın elinden her iş gelir.

256- İp vezirin elinde.

Bu öyle bir sözdür ki: İyi söz bilmeyen padişahın huzuruna akıllı bir padişahın elçisi gelir.

Elçilerin geldiği padişaha bildirilir. Padişah: “Ben elçilere şimdi ne diyeyim?” der. (P1865)

Vezir: “Tenasül organınıza bir ip bağlayalım ipin ucunu ben tutayım. Ola ki yanlış bir şey

söylerseniz ipin ucun ben çekerim siz de konuşmazsınız. Bu fikir padişaha makul geldi ve

kabul etti. Padişah tenasül organına ip bağlatıp oturduktan sonra elçiler padişahın huzuruna

geldi. Padişah elçilere: (P1870) “Hanımlarınızın kötü büyük mü küçük mü?” Elçiler

şaşırp birbirlerine bakakalırlar. Vezir: “Ey elçi beyler padişahımızın söylemek istediği

memleketinizde koyunlarınızın kuyruğu büyük müdür, küçük müdür?” Elçiler: “Bizler

padişahımızın sözünü tam idrak edemedik. (P1875)” Padişah: “Ey elçiler benim daha güzel

sözlerim vardı ama vezir ipi çekip beni konuşturuyor. İp vezirin elindedir.” Diyerek ip

vakasını âşikâr etmiştir. Bu söz atasöü olup kalmıştır.

257- Suyu görmeden çizme giyme. (P1880)

Bir kişiye zengin birisi sana şu kadar para vereceğim diye söz verir. Para alacak kişi parayı

almadan alışveriş yapar. Alışveriş yaptığı kişilere de falan zengin bana şu kadar para

verecek o bana para verince ben de size parayı veririm der. Zengin kişi parayı vermekten vazgeçer ve alışveriş yaptığı kişilere rezil olur. (P1885)

258- İki ayağını bir çizmeye soktu.

Alacağı olan kişinin alacaklıya giderek parasını istemesini anlatır.

259- Başını tutsam sert, götünü tutsam pis.

Zengin kişinin bir namertte alacağı varken namertin alacağını (P1890) vermemesi üzerine halk: “Senin falan namertte alacağın vardı onu niye almadın?” diye sorması üzerine zengin kişi: “Namerdin hiç malı mülkü yoktur. Başını tutsam sert, götünü tutsam pis.” der.

260- Isınmayan yerden ısınmayan yatak daha iyidir.

Sıcak diye yemek pişirecek ocağın dumanını anlatır. (P1895) Bana yatacak döşeği anlatır. Döşeğin üstü sıcak olsa üzerine yatıp uyumalıdır. Eğer sıcak olmazsa kata çıkıp yatmalıdır.

261- Kavuşmayan akrabadan yâd insanlar yeğdir.

Birbirlerine ziyarete gidip hal-hatır sormayan akrabalarından birbirlerini ziyaret ederek hal-hatır soran akrabalar yeğdir. (P1900)

262- Orman yiyen keçi gibi yürüyor.

Genç bir kız ya da erkek yaramazlık yapsa onlara orman yiyen keçi gibi yürüyor derler.

263- Unu olmayanın kanı olmaz. (P1905)

Kişinin evinde yiyecek ekmeği yoksa yüzü sararır, halsizleşir.

264- Parası yok canı yok.

Parası olmayan insan cenazeye benzer.

265- Dul kadının kaşının karasına değil tabaklarının dışına bak. (P1910)

Genç delikanlının kaşının karasına âşık olma. Onun yaşadığı evin temiz olup olmadığına bak.

266- Kendinden geçmeyince insan memnun olmaz.

İçinden gelerek bir kişiye çok para, iyi bir at, yeni kıyafetler (P1915) verir onu memnun edersen işini çok iyi yapar. Bir şey vermezsen işini bir defa yapar ikincisinde yapmaz.

267- Kolunu kesmeyince kan akmaz.

İşçiye para vermezsen patronunun işinin iyi yapmaz. (P1920)

268- Tuz suyundaki salatalık gibi.

Er kişinin tenasül organının yumuşak olması kopmasıyla aynıdır.

269- Çorba içmiş kedi gibi yürürsün.

Hizmetçi hizmet etmekten bıkip nazlanarak yürüdüğü zaman patronun öfkelenerek bu sözü söyler. (P1925)

270- Anasına bak kızını al, kenarına bak yüzünü al.

Kız alacaksan annesine babasına bak, soylu kişilerin kızını al. Döşeme takımı alacaksan önce kenarına bak yüzünü al. Güzel olan döşeme takımının kenarı eşittir ama kötü döşeme takımının kenarları eşit değildir. (P1930)

271- Kurbağa yutmuş yılan gibi yürürsün.

Boyu uzun, güçlü mazlumu görse zalim, zayıf, güçsüz mazlumu görse eziyet kılıp söyler.

272- Boğa gibi semirir.

Semiz adamı ya da semiz hayvanı görüldüğünde söylenen sözdür.

273- Namerdin bir kere karnının doyması zenginliktir. (P1935)

Namert adamlar ekmeğini yiyip evde oturup çocuklarını sevince kendilerine zengin sanırlar.

274- On kadının bir tavuk kadar akli yok; tavuk kadar akli olsa bok yer mi?

On kadının bir tavuk kadar akli yoktur. Tavuğun akli (P1940) olsa bok yer miydi? Öyle olsa bir tane akıl yoktur.

275- Az para verip tan atıncaya kadar vuruşunuz.

Fahişenin az paraya çok sevinmesini anlatır.

276- Kendini er bilsen yine birisini şer bil.

İnsan kendini er bilse halkı aslan (P1945) bilmeli diyen sözdür.

277- Molla kişi yarım kişi, iki molla bir kişi.

Altmış Türk bir olsa yetmez gücü.

Bu öyle bir sözdür ki: Bir Türk bir molla görünce öfkelenip: “Bir molla yarım kişi iki molla iki kişidir. (P1950)” Molla sinirlenip: “Altmış Türk bir olsa gücü yetmez.” demiştir.

278- İçliğe işemek gönül sıkıntı.

Bir kişinin hoş olmayan bir iş yaptıktan sonra halktan gizlenmesini anlatır.

279- Acem hasta olmasa bile tenasül organını kesip hasta oldum der. (P279)

Kazaklar, Acemleri sinirlendirmek için: “Acem hasta olmasa bile tenasül organının ucundaki fazlalığı kesip hasta oldum.” der.

280- İnek mölemeden vermelidir.

Boğa mölemeden nasıl yapsa olur. (P1960)

Kadın eşiyle gönülsüz evlense bile eşinden ayrılmaz. Erkek, eşine gönülsüz olsa derhal bırakıp gider. Yani eşini evden atar.

281- Kendi malını arttırmaktansa dostunun malını arttır.

Kendi malını arttırmak için cefalar çekmektense dostunun malını arttır ki sana faydaları olsun.

282- Üveyin ocağı sönsün, güneşte kalıp götü kurusun.

Üvey hatuna çocuklarım kalıp ölsün demektir.

283- Kekeme olsa bile beyin oğlu konuşsun. (P1970)

Eskiden fakir olan birisi zengin olduğunda bile sözünü bilmeden, düşünmeden konuşur. Kekeme olsa bile beylerin oğlu konuşsun.

284- Büyük olanın akli da büyüktür.

Yani soylu milletler zekidir demektir.

285- Başkasını kınama, tez vakitte seni de kınarlar. (P1975)

Bir işi birisi ayıplar mı, kınar mı diye düşünme yoksa halklara maskara olursun.

286- Alırken Alman verirken bizden olmalısınız.

Bir eşya alırken Alam gibi al, borcunu öderken de bizim ol. (P1980)

287- Taşı yaracak gibi konuşma, furdamen başını yarar. (P1985)

Yani bir işi yapmamak için laflarıyla baş yarar gibi konuşurlar. Güyafürdamen başını yarar gibi şu işi ben yapamam sen yap demektir.

288- İli'ye ava gitti, peşinden kötülükleri götürdü.

Falan geldi ama ardından kötü alışkanlıklar da geldi.

289- Oğlun civan olsa yiğit olur,

Kızın civan olsa civanlık alır.

Erkek ve kız çocuk büyüdüğünde anne ve babalarının yeni-güzel kıyafetlerini giyip annelerine ve babalarına giydirmezler demektir. (P1990)

290- Şarak şarak adı çıkmış.

Sakin kadın kalkındırır.

Yolda salınarak cilve yaparak yürüyen kadınlardan eş olmaz. Sessiz, terbiyeli yürüyen kadınlardan evine hanım olur.

291- Namerde göçerken bak.

Ben çok fakirim, hiç malım mülküm yok diyen namertlerin malı mülkü namertler ev taşırken ortaya çıkar.

292- Zengin yeni kıyafetler giyse mübarek olsun.

Namert yeni kıyafetler giyse nereden aldın?

Beyler yeni kıyafetler alsın mübarek olsun denir. Namertler yeni kıyafetler giyse nereden aldın diye sorarlar. (P2000)

293- Allah'ım bilir kurbağaya kuyruk vermez.

Kötü insanların parası olmazsa halk: "Allah'ım bilir kurbağaya kuyruk vermez." der.

294- Küçük evde büyük boynuzun ne işi var. (P2005)

Yani hayırsız insanlarda fazla işin ne gereği var.

295- Evden eve göçülse hamile keçiye ziyan.

Halk bir yerden bir yere göçse alplere bir zarar gelmez.

296- Sabah uyanıp komşuna bak. (P2010)

Her gün komşularına bakıp onların yaptıklarını örnek al demektir.

297- Eve girse ev almaz,

Pide yapsa köpek yemez.

Kadın yaşlandığında der ki: “Beni şimdi hiçbir erkek almaz. Ben yaşlandım beni otlar beraber ineklere verseniz inek yemez. Ekmeğin (P2015) arasına koyup köpeğe verseniz köpek yemez.

298- Duygusuzun hissi yok.

Donsuzun halveti yok.

Duygusu olmayan insanların hissi yoktur. İçliği olmayan halkların halvet olmasına benzer.

299- Bu dünyanın mekânı yok.

Nereye varsa işi gevezelik. (P2020)

Başkasının işini işçilerin sabit bir mekânı olmaz. Nereye varsa yine başka bir kişinin işini yapıp gününü geçirir.

300- Suyu düşen tarak gibi kaldı.

Bir kişi bencillik yapıp yürüse sonra hiç iş yapmadan (P2025) kızıp sessizce ayrılır.

301- Kelde yeni tüy çıkmış gibi.

İnsanların yemek için ektiği baklagillerden hepsinin değil bir kısmının çıkmasını anlatır.

302- Kavuna çıkan sarmaşık gibi kurutur. (P2030)

Kötü insanın iyi insanlar arasında kalmasını anlatır.

303- Ağızından çıktı sakalına yapıştı.

Birisi laf konuşsa onu duyan kişiler de sözü başka yerlere söylerler.

304- Deve devedir de sıçtıkları da mı devedir? (P2035)

Yüce kişiler yücedir; yücelere hizmet edenler de yüce midir?

305- İki koç başı bir kazanda kaynamaz.

İki bey bir şehre girse birbirleriyle kavga etmeden duramazlar.

306- Eşek otta oynamaz, bokta oynar. (P2040)

Kötü insanlar iyi insanların hizmetini yapmadan güzel giyinip iyi şeyler yeseler durmadan kumar oynayıp uğursuzluk yaparlar.

307- Akrep gibi zehir salar.

Yani öfke kötü söz söyler.

308- Kötü bir hanım alıncaya kadar ömrün boyunca bekâr gez. (P2045)

Şirret bir kadın alıp ömür boyunca onun nazını çekmektense bekâr kalmak daha iyidir.

309- Kötünün evladı yaramazdır, iyinin de ineği.

Kötü insanların çocukları yaramazlık yaparlar ve bunu ailelerinden saklarlar ama çalışkan insanların malı çok olduğundan günleri şen bir şekilde geçer. (P2050)

310- Parası olmayan sakalı olan insana annesi baksın.

Yaşlı birisinin akçesi olmasa ama sakalı uzun ve gür olsa fayda etmez. Eğer adamın sakalı olmasa parası olsa daha iyidir. Öylece sakalın gereği yok diyen sözdür. (P2055)

311- Yemeğin canı ne aman tatlanır.

Gündüzü oturmak, gecesi yatmaktır.

Yani insan geçimini temin etmek için çalışmazsa senin canın ne zaman çalışmayı ister, gündüz oturur gece yatarsın diyen sözdür. (P2060)

312- Güzellerde vefa yok.

Güzel olan sahibinde durmaz. Güzele herkesin gözü bakar, gönlü akar. Sonra güzel at olsun güzek hatun olsun eşine sadık olmaz.

313- Kaşı sayarsan göze, kişiyi sayarsan kendine faydan var. (P2065)

314- Atan yerdir senin er gibi yiğit ol.

Kötülük yapana iyilik yap.

5.23.9. Ölüler Hakkında Söylenen Atasözleri

315- Ölüler nereye giderse gitsin malıyla işini görür, fakir götünü açarmış. (P2070)

316- Ölüden sonra ölse üç gün ağıt söylenir.

317- Ölüye mezar bulunur diriye ev bulunmaz mı?

318- Kazanmadan ölecek misin.

319- Bu işi yapamadın ölü müsün?

320- Bu işi yapamazsa ölsen daha iyi. (P2075)

321- İyi kardeşlerim var benim cenazem yerde kalmaz.

322- Ölüye vursan ölürsen.

323- Mal istersen Allah'tan dile.

324- Ölmek üzere olan eşek öldürecek gibi teper.

5.23.10. Hatunlar Hakkında Söylenen Atasözleri (P2080)

325- Olmaz iş oldu, hocam götüm mezara bakmasın.

Bu öyle bir hikâyedir ki: Otuz yılı aşkın süredir Kaşgar'da anlatılır. Kaşgar'da yetmiş üç yaşındaki yaşlı bir kadın şehirden çıkıp Sidapak hocanın mezarına vardığında otuz yaşından bir eş almak isteyen delikanlıyla karşılaşır. Yolda başka kimse olmamasından dolayı erkeğin nefsi (P2085) azıp yaşlı kadına saldırmıştır. Yaşlı kadın: “Olmaz iş oldu hocam götüm mezara bakmasın.” demiştir. Tarañçiler bu hikâyeyi çok anlatır.

326- Kıyametliğim olur diye Talip dervişe kendimi adamıştım.

Bu öyle bir hikâyedir ki: Bundan elli yıl önce birçok hatun (P2090) bir araya gelmiş ve kendilerinin oynaşlarını başlarından geçenleri anlatmaktadır. Aralarından yaşlı kadın da vardır. Hatunlar. “Yaşlı kadına siz eşinizle oynaşmaz mısınız?” diye sormuşlardır. Yaşlı kadın: “Ben oynaşmazdım ama kıyametliğim olur mu?” dedikten sonra bir defa Talip sofuya veriydim.” Demiştir (P2095). Hatunlar bu sözden epey gülüşüp ağlaşmışlardır.

327- Hanise'de tutak Sare'de tutuklar mı?

Bu öyle bir hikâyedir ki: Abdülresul Bey Hitaylar ile savaşırken Bayanday şehrinden Berat adındaki bir malcının kızını almıştır. (P2100) Bu kızın adı Sare'dir. İkinci aldığı eşinin ismi ise Hanise'dir. Çok zamandan beridir ilk hatunuyla yatmamıştır. Sürekli Hanise ile yatmaktadır. Bir gün Sare öfkelenip: “Erine bağırip Hanise'de tutak tutak Sare'de tutuklar mı? (P2105)” demiş. Hanise' ye iki koysan da bir koysan olmaz mı? İlginç olduğundan adamlar bu hikâyeyi birbirlerini anlatıp gülerler.

328- Başım başınızın yanında.

Götünün ne işi vardır usta Mehmet Hüseyin yanında. (P2110)

Bu öyle bir hikâyedir ki: Gulca şehrinde Nevruz adında bir admın çok güzel bir karısı vardır. Usta Mehmet Hüseyin adında bir adam da Nevruz ile dost olmuş ve Nevruz'un karısı ile oynaşmaktadır. Nevruz bu olayı hissetmiştir. Temmuz ayında yüksek bir yere yatak seren Nevruz ve karısı orada yatmaktadır. (P2115) Bir gece nevrüz uykuya daldığında Usta Mehmet Hüseyin sessizce gelip hatunun arkasından yatağa girip hatunun içliğini çıkarmış sessiz sessiz konuşmaktadır. Hatun da Nevruz'da uzak yatmaktadır. Usta

Mehmet Hüseyin'e götünü dönmüştür. Nevruz: "Hatun bana yakın yat." derken hatun: "Ben size zaten yakın yatıyorum. (P2120)" Benim başım başınızın yanında derken Nevruz: "Başın başımın yanımda olsa götünün ne işi var Usta Mehmet Hüseyin'in yanında." Usta Mehmet Hüseyin atlayıp kaçıp ömür boyunca utancından Nevruz'un yüzüne bakamamıştır. Bu hikâyeye Tarançiler arasında çok anlatılır. (P2125)

329- Karasını geçip gittin kafir oldun Kazak.

Kâfir olduysam ben oldum olduğun gibi yat.

Bu öyle bir hikâyedir ki: Fakir met adında hâyası büyük bir adam varmış. Birçok hatun Fakir met'in hâyasını göze alamıyormuş. Fakir met genelde Kazakistan'da ticaretle (P2130) uğraşırken Kazak hatunları Fakir met'in hâyasının büyüklüğünü duymuşlardır. Bir Kazak hatuna, Fakir met âşık olmuş. Fakir met hatuna o kadar çok yalvarmasına rağmen kadın: "Ben senin hâyanla baş edemem." Fakir met: "Yarısını sokayım hepsini değil." Hâyasının ortasına kara sürmüştür. Fakir met: "Ola ki bu karayı geçirirsem kâfir olayım. (P2135)" diye şart etmiş. Hatun kabul etmiş. Fakir met ve hatun ikisi bir yatağa girmiş. Fakir met, hatunun iki bacağının arasına sessiz bir şekilde girmiş. Hatun, Fakir met'in altında (P2140): "Karayı geçip gittin kâfir oldun Kazak." demiş. Fakir met: "Kâfir olduysam ben oldum sen olduğun gibi yat." demiş. Bu ikisinin sözünü atasözü diye söylerler. (P2145)

330- Ben oldu desem bey inanmaz.

Taz beni bastı içliğimi çözdü.

Bu hikâyeye İslam zamanında Muazzam Han döneminde ortaya çıkan yeni bir hikâyedir. Akim Yunus adında bir bey evvelce bir eş almıştır. Bir Taz da sürekli Akim Yunus'un evinin yayıkhanesine girmektedir. Bir gün Yunus evde yokken Taz yayıkhanede yağ tartıp (P2150) yatmıştır. Hatun da dışarıda hamur yoğururken tuvaleti gelir ve tuvaletini yapmak için yayıkhaneye gelir. Hatun tuvaletini yaparken Taz gelir hatunu basar. Hatunun iç donunu çok sağlam tutmuş bırakmamaktadır. Taz zorla hatun donunu indirip hatunla yatmıştır. Hatun eve çıkıp hamuru yoğurduktan sonra ekmek pişirmeye (P2160) devam etmiştir. Yunus eve gelip hanımına bakar ki; haiminin saçları dağılmış saç tüylerinde kırıntılar var. Hatuna: "Seni birisi bastı mı, saçlarında kırıntılar var?" diye sormuştur. Hatun da başına gelenleri bir bir beyan etmiştir. Yunus mescide gelip imama, müezzine ve cami cemaatine: "Hatunumu boşarım taz hatunuma baskıncılık yapmış." diye bir hikâyeye eder. İmam, müezzin ve cami cemaati taz ve kdnı tutup getirirler. Taz: "Ben öyle bir iş yapmadım. "demiştir. Hatun: "Ben hamur yoğuruken tuvaletim geldi. Tuvaletimi yaparken

Taz geldi beni sindirdi, iç donumu indirdi (P2165) beni yere bastı. Ben oldu desem bey onaylamazdır.” demiştir. Halklar gülüşüp mesire yerlerinde bu hikâyeyi anlatıp gülüşürler.

331-İşemek istemezken sıçmak gibi.

Bu öyle bir hikâyedir ki: Bir adam sürekli yatağına işemiş. (P2170) Hatunu da bu işe çok üzülürmüş. Hatun bir gün kadıya gitmiş ve derdini arz etmiş: “Benim erim sürekli yatağına işmektedir, ben bu adam ayrılmak istiyorum.” demiş. Kadı: “Bu gecede yatağına işerse boşan ama işemezse hatunu olmaya devam et.” Kadın ve kocası kadının yanından ayrılmışlar, eve gelmişler. (P2175) Gece olunca her ikisi de aynı yatağına girip yatmışlar. O gece kadının eşi, rüyasında kendisini evin çatısından yere düşerken ayaklarının askıda kaldığını ve ev sahibini çektiğini görmüştür. “Ola ki işersen eşim beni boşayacak. Sonra tuvaleti gelir ve yatağına işer (P2180). Uyanıp baksa yatağına hem küçük hem büyük abdestini yapmıştır. Hatun sabah erkenden kadı’ya gelip: “Bugün gece erim hem büyük abdestini hem küçük abdestini yaptı.” Kadı da kadını eşinden boşamıştır.

332- Toktamış meyliş meyliş ne iş? (P2185)

Sessiz yatın Beyim azıcık iş.

Bu öyle bir hikâyedir ki: Hitay zamanında Levsen komutan adında birisinin Toktamış adındaki adamdan alacağı varmış. Bir gün Levsen borcunu almak için Toktamış’ın sahradaki evine gitmiş. Levsen, Toktamış (P2190) ve hanımı üçü evde yatmışlar; Levsen’e başka yatak sermişler. Gece Levsen uyuyunca Toktamış hatunuyla oynaşmaya başlar. Levsen de o esnada uyanır ve: “Toktamış meyliş meyliş ne iş? Toktamış (P2195): “Sessiz yat komutan az iş.” demiş. Bunlar bu söz üzerine sabah oluncaya kadar gülüşüp uyumamışlar. Kırk yıldan beridir halk bu hikâyeyi anlatıp gülerler.

5.23.11. Kadınlar Hakkında Söylenen Atasözleri

333- Sırrını hatuna söyleme. (P2200)

334- Hatun şirin düşman.

335- İt vefa hatun cefa.

336- Bu atım Kalmak atı etini tartıp satın.

337- Hatunun yaşlanırsa uzak yat.

338- On kadının bir tavuk kadar akli yok. (P2205)

339- O tavuğun akli olsa yer mi bok.

- 340- Hatun kişi adam değil.
- 341- Kadınlar kaburga kemiğinden yapılmıştır.
- 342- Kadınların aklı kısa.
- 343- Yaşlı hatun yamandır. (P2210)
- 344- Kadınların hilesi çoktur.
- 345- Hatun halkta yüz yok.
- 346- Hatun kişi kah güler kah ağlar.
- 347- Hatun kişi gibi sözünde durmaz.
- 348- Hatun halkının bin hilesi var. (P2215)
- 349- Hatun halkın fikri uzun aklı kısa.
- 350- Boynumda ekleme var mı yüzümde yara var mı?
- 351- Ben kr m,olak mı, sakat mı

5.23.12. Kötü Huylu Kadınları Anlatan Atasözleri

- 352- O hatuna namahrem nazardır. (P2220)
- Yeni yıl dört ayaklı kancık eşektir.
- 353- Her hatun kendi kocasından başkalarına bakacak olsa ay gibi güzel olsa da dört ayaklı eşeğe benzer.
- 354- O kadın yüzünü saklamaz.
- Ki namahreme gösterir özünü. (P2225)
- 355-O kadınlar yüzlerini gizlemez kendilerini namahreme gösterirler namahrem ile sözleşirler işte o kadınlar eşektir.
- 356- Zamane hatununu yola sokmak.
- Cenk etmek o işten daha kolaydır.
- 357- Bu zamanın kadınlarını doğru yola ikna etmek kfir (P357) ile cenk etmekten daha kolaydır.
- 358- Kopmaz tasmayı boynuna dolama,
Yanağı elma renkliyi alma.

359- Kötü kadın kopmaz bir kementtir. Bu kopmaz tasmayı boynuna dolama. Kötü kadın (P2235) güzel elma yanaklı olsa da onu alma.

360- Çocuk diyip canını belaya salma,

Çocuklar ile olursun mübtela.

Erkek çocuklarım olsun diye fena kadınlar almaya kalkışma. Ahlaksız kadın canına bir bela olur. (P2240)

5.23.13. İyi Huylu Kadınların Tarifi

361- Eğer hatunun güzelse, iyiyse

Ona hatun deme erinin kemali de.

Aldığı kadın namuslu olsa, başka insanlarla oynaşmasa öyle hatuna hatun deme erinin kemali de. (P2245)

362- Hoş ol kadın bilmeseydi beyhude derdini

Tatlı sözleri ile şâd etseydi erini.

363- Hatun kişinin iyisi boş konuşmaz. Faydasız ere varmaz. Tatlı dili ile eşinin gönlünü hoş tutar. (P2250)

364- Eğer on yıl evinde olmasan on,

Sesi çıkmaz onu yitirdiği günden.

365- İyi kadının evinde on yıldan fazla yesen unu olmasa erine bana un bul para bul demez. (P2255)

366- Erinin önünde özünü dik tutar,

Eğer eri yüz çevirse yüzünü çevirmez.

Yani iyi huylu kadınlar erine hizmetçiler gibi hizmet eder. Eğer eri kadını yüz vakit dövseydi erine yüzünü çevirip öfkelenmez. (P2260)

367- Eğer tokat ile eşinin gözünü kapatsa,

Kadın evden çıkıp gitmeyi düşünmez.

368- Eğer eri iyi kadınlara vurup gözünü çıkarsa iyi kadınlar evden çıkmaz, erinden ayrılıp başka ere gitmeyi düşünmez. (P2265)

369- Eğer gamda olursan başın serin kalmaz,

Eşit olsun da isterse kısa olsun.

370- İyi kadınlar kişinin sırrını başkalarına anlatmaz. Aç kalsa çıplak kalsa: “Erim ne kadar namert ne kadar kötü olursa olsun bana başka er gerekmez.” (P2270)

371- Eğer eşin kolay mutlu olursa,

Ona de: Bu dünyanın cenneti.

372- Eğer hanımın yukarıda yazılanlardan daha iyi olsa eşini bu dünyanın cenneti bil.

373- Eline düşse böyle nazende gül,

Busendedir busende ben gül.

Allah sana böyle iyi bir kadın nasip ederse ondan sırlarını saklama. Her ne sırın olursa olsun ona sarıl onu öp. Ona de ki: “Ben hizmetçinim.” (P2280)

374- Ahiret sarayının zatıdır o.

İnayet gülşenin badıdır o.

375- Böyle ahlaklı kadınlar ahiret sarayının azıkıdır. Bil ki gülistandan çıkan lütuf rüzgârı inâyet bahçesinin latif rüzgarıdır. Yani cennet rüzgârıdır. (P2285)

376- Huyu hoş bulsan ganimetli mezar say,

Beladır canına tatlı söz söyleyen.

377- Ganimet bil Huyu hoş kadın bulsan ganimet, cennet buldum say. Huyu kötü, sözü acı hanım bulsan o insanın canına beladır. (P2290)

378- Diline gelen kötü lafları söyler,

Kızıl diye almayın kötü huyluyu.

Alacağınız kız senin ile konuşurken tatlı dili, şeker ağzıyla konuşsun. Kızıl yüzlü benzi kızıl diye kötü huylu kızı almayın. (P2295)

379- Ahlaksız olsa nezunillah ondan,

Kötülükten başka bir şey gelmez yamandan.

380- Eğer alacağın kadın fena olsa Allah’a sığınırız. Uğursuz kadın kötülükten gayri şey getirmez. (P2300)

381- Kötü huylu kadınlar şeytanın kamçısıdır.

Elini bağlamaya hazır iptir.

382- Ahlaksız kadın şeytanın kamçısıdır. Onun saçı eli bağlayan bir iptir.

383- Davalın ateş olsa senden gitsin. (P2305)

Göz görmez uğursuz yüzü gitsin.

384- Bu yaman hatun iki dünyanın ateşi gibi parlak olsa hem senden ateşi gitsin uğursuz yüzünü, meşum suratını göz görmesin.

385- Eğer o gitmezse sen başını alıp git, (P2310)

Kaldırıp gezme dağdan ağır taş.

386-Kötü ahlaklı kadın senden uzak olmazsa sen başını alıp bir tarafa git. Ağır taşı kaldırıp yürüme.

5.23.14. İyilik ve Kötülük Hakkında Söylenen Atasözleri

387- Niyet etmeden sefa olmaz gönülde,

Ayaksız kişiler yürümez bu yolda.

İnsan niyet etmezse arzusuna erişmez. Ayaksız kişinin yol yürütmesine benzer.

388- Kolsuz kişi nasıl yüzebilir

Ben yüzerim dese hiç inanma. (P2320)

389- Ne zaman kolu yok kişi denizde yüzdüm dese de kolu olmayan insanların bu sözüne inanma.

390- İnanmış insanın ömrü tükenmez,

İyi bil yemeyle ekmek tükenmez.

391- Kazancını sakla kimseye söyleme,

Kişi dilinin yüzünden olur rezil.

Her ne zaman olsa kötü, soğuk sözden kendini sakla. Kişi yaman sözden itibarsız rezil olur. (P2330)

392- Yalan söyleyen dil yüzünü sarartır,

Tövben başını, gözünü doldurur.

Yani kötü söz yüzünden yüzün sararır, gözlerin dolar.

393- Müslüman erkeğe güzel kıyafetler, (P2335)

Diline hoş söz yüzüne gülümseme ver.

Birbirlerine yeni kıyafetler verip hoş sözler söyleyip birbirlerinin yüzünü açık tutarlar.

394- Sözü anlayamazsan sessiz kal,

Büyük devlettir sükût etmektir. (P2340)

395- Sen tatlı sözler söylemezsen güzel sözler bilmezsen sessiz durup bilenlerin sözünü dinle.

396- Kötü söz işitirsen ondan uzak dur.

Kulağına onu küpe yapıp tak.

397- Hangi söz faydalıysa, öğüt vericiyse o sözü kulağına küpe yap asla unutma.

398- Kulak verme faydasız söze,

İşitmeden kendi yerine kalk. (P2350)

399- Zeki bir insansan, faydasız sözün konuşulduğu yerden uzaklaşır başka yere gidip o sözü işitmez.

400- Kişi iğneli söz dese sen oradan ayrıl,

Fenadan kaç, fenadan kaç, fenadan.

401-Birisi gıybet edip yalan konuşuyorsa o kişiden uzaklaş (P2355) kötü sözü duyma.

402-Söz ağızdan çıkınca geri dönmez,

Eğer o söz için başın gider.

403- Eğer ağızından hatalı bir söz çıkarsa onu geri çeviremezsin belki o söz yüzünden başın gider. (P2360)

404- Birinin altın gümüşü çok çok

Birinin ömründe bir pul gördüğü yok.

Bu dünyada birisinin çok malı, çok parası vardır ama birsinin hiç parası yoktur.

405- Bu namert deme yarın zengin olabilir. (P2365)

Herkese bir gün mezar yurt olabilir.

406- Her ikisine yerin altı yurt olur.

407- Ey insan hakiki erkek olsan,

Bu yeryüzü gibi ağır ol.

408- Ey âdemoğlu sen hakiki er gibi dürüst olsan yer (P2370) gibi ağır ol. Hafif olma sabırlı ol yere benze her şeyi kabul et.

409- Eğer bulsa seni bütün bir mevcud,

Ziyan etme dahi kazancını.

410- Eğer senin üzerine (P2375) herhangi bir hizmetli ayağıyla bassa ona öfkelenme iyilik yap.

411- Yüreğin ahh etse şükür et,

Önüne çeşitli nimetler çıkar.

Yani adamlar senin yüreğini demir ile yarsalar bile onlara ziyafetler ver zira onlara kötülük yapma.

412- Atan yerdir senin yer gibi davran,

Kötülük yapana iyilik yap.

Yani Hz. Âdem aleyhisselam topraktır. Sen hem yere benze sabırlı ol. Adamlar sana kötülük yapsa sen onlara iyilik yap. (P2385)

413- Ayak altında kaldım deme vay,

Üzülme çamur çok ezildiği zaman çini olur.

Bu rezillikle kaldım, çok ezildim diye üzülme; çamura çok dokunarak pahalı olan çiniyi yaparlar.

5.23.15. Atasözleriyle Nasihat

414- İbadet bilmeyen şeytanladır.

Eğer bin el amel diye bilse yeldir.

Toplum dua bilmeyenler şeytanın kavmidir. Eğer (P2395) el dua etse hepsi yeldir.

415- Utanma marifet öğrenmeden,

Tandır evin olur kalsan tandır diye.

Sakın âlem öğrenir diye utanma. Âlem öğrenir diye utansan cehennem senin evin olur.

416- Bir diken batsa ya da bir kıl düşse,

İradesiz hiçbir iş olmadığını iyi bil.

Bir diken batsa ya da bir kıl kopsa Allah'ın izni ile battığını ve Allah'ın iradesi ile koştüğünü bil. (P2400)

417- Şu halk düz yoldan döner,

Onlar kendi canlarına zulüm ederler.

Allah'ın gösterdiği doğru yoldan ayrılmış yola düşenlerin kendilerine yaptığı zulmü anlatır.

418- Doğru yolu bırakıp kötü yol girme

Kötü yerlere zinhar ayak basma. (P2410)

Doğru yolu bırakıp kötü yerlere ayak basma. Doğru yoldan git, kimsye kötülük yapma; Allah'ın razı olacağı şekilde yaşa razı olmayacağı işleri yapma.

419- Eğer sen Allah'ın rahmetlerine sahip çıkarsan,

Düşman çok gelse ne gelir elinden? (P2145)

Allah'ın emir ve yasaklarına uyarsan düşman ne kadar çok olursa olsun düşmanın elinden hiçbir iş gelmez.

420- Resul dedi: Dünyadan görsem yüz,

Hilafet olur otuz yıl. (P2420)

Resuliyelselam dediler: Ben dünyadan göçersem hilafet otu yıl sürer. Ondan sonra hilafet işi dürüst olmaz dediler. Ebu Bekir, Ömer hazretlerinin hilafeti on ü yıl sürdü. Osman hazretlerinin hilafeti on iki yıl sürdü. Ali azretlerinin hilafeti beş yıl sürdü. Dört halifenin(P2425) toplamda otuz yıl halifeliği sürdü. Ondan sonra kavgalar baş gösterdi.

421-Oyuz yılda o dört er şahtı,

Onların zamanında her yer bayındırdı.

Bu dört kişinin halifeliği döneminde yeryüzünün her yeri (P2430) bayındırdı.

422- Ulu insanlar küçük insanlar gibi kin tutmaz,

Deve yavrusuyla koyun beraber bulunmaz.

Yani büyük nesne ile küçük bir nesnenin değeri aynı olmaz. Koyun yere düşse derhal kalkar, deve yere düşerse birden kalkamaz. Koyun yıkılsa (P2435) rezil olmaz ama deve yıkılsa rezil olur.

423- Mezara girse bu yalnız garip baş,

Dua eder bütün kavim kardaş.

Ben öldükten sonra beni mezara koyup yalnız başıma mezarda ne yaparım.

424-Kafilenin geçtiğini görürsün açık.

Sonsuz uykudan baş kaldıramazsın.

Gafil olmak istemiyorsan hasta ölmeye yakın olan insanların (P2445) ziyaretine git. Gaflet uykusundan uyan tövbe et dua at.

425- Senden küçükler bölüm yolunu tutsa,

Sen hala yatarsın akli kısa.

Eğer senden küçükler ölüm yolunu tutsa niçin sen gafilik (P2450) uykusunda yatarsın.

426- Bana Allah'ın kervanını yetse,

Sana ezel vaktinde hüküm gelse

Yani sana habersiz şekilde Azrail aleyh-selam gelip canını alsın tövbesiz gidersen kaderi suçlama. (P2455)

427-Ölüm yoluna girersen apansız.

Yol için ne hazırladın sen.

Yani sen ölüm yoluna girersen çaresiz kıyamet hazırlığını nasıl yaparsın.

428- Ölüm yolunda vahşetlik bir eve vardır. (P2460)

O eve yalnız çaresi girersin.

Yüksek ayrı bir ev vardır, mezar atlı. Sen o heybetli eve yalnız çaresiz girersin.

429- Seni insan kervanından ayırıp konaklandırır.

Kızıl gül gibi yüzünü soldururlar.

Seni mezara koyduktan sonra kızıl yüzünü gül gibi soldururlar.

430- Aziz cismine yeryüzünde yiyecekler sana armağandır.

Kara yer altında çaresiz olacaksın.

Yeryüzünde nimetler yetişen, beslenen bedenini kara yer altında toprak olacaktır. (P2475)

431- Mezardayken yemek için böcekler gelir,

Hani öldüm de imkân kişi geldi.

Kurtlar bedenini yemeye gelse hani imkân diye dönemezsin. (P2475)

432- Beşersen bırak beşer işlerini,

Bir yılını abes işlerle geçirme.

İyi bir insan olmak istersen kötü işlerden uzaklaş sürekli iyi işler yap, yaman işlerden uzaklaş.

433- Yaşın kemale erince senin halin yaş,

Gözün de yaş, kafanda akıl hani?

Sen yaşlanınca yaşlılık halini gösterirsin, günahattan yanmazsan yaptıklarından pişman olursun. Allah'tan korkup hani senin gözyaşın ey akıl dersin?

434- Kanaat madeninden iyice faydalan,

Tamahın boyu yoktur, tamahtan kaç.

Sürekli kanaat et, hep aç olsan bile yine kanaat et. Tamah etmenin sonu yoktur, tamah etekten kaç.

435- Sonsuz deme ömrüne, (P2490)

Yakanı tut, ecel tutacak yakanı.

Bu fani dünyanın rahatlığı sonsuzdur deme. Ecel yakana yapışmadan tövbe edip sen kendi yakanı tut.

436- Esirlerden birkaç ten harap olsa da

Eğer basar yürürse düşmanı basar.

Asker az ya da çok olsun bir yere savaşa gidince yanlarında ulu kişiler olursa düşmana galip gelir. Eğer ulu kişiler asker başı olmazsa galip gelemez.

437- Deliyi iyileştirir peri-dost eli

Bu beyitte iki anlam vardır. Görünen anlamı halk talebelik yapsa yöneticiler onları iyileştirir. Siyasetle koyun sürüsünü alt etmiş gibi olursunuz.

438- Doğan şah eline düşüp kaçır yine,

Olur kargalara rezil.

Eğer doğan kuşu sahibinin elinden kaçarsa kargalara oyun olur. Hizmetkârlar da beylerinin hizmetinden kaçarsa doğan kuşuna benzer, rezil olur.

439- Zerre ot düşse göze,

Elbette kendinden başkasını göremez. (P2510)

Aşığın gönlüne sevdiğinin muhabbetinden başka muhabbet düşse sevdiğinin cemalini göremez.

440- Eğer bulsan Hz. Nuh'un ömrünü,

Bir gün ölüm ayırır tatlı canından.

Nüh peygamberin ömrü gibi ömür bulsan ölüm bir gün alır tatlı canını.

441- Daldan taht sana müyesser olsa,

Senden küçüklere zulmetme.

Allah seni taht taç sahibi yaparsa kendinden küçüklere (P2520) eziyet etme.

442- Amel defterinin temiz kalması için

Ağlayan hastaların haline bak.

Sen cihanın tamamına padişah olsan cihandaki hastaların haline bakıp ibret al. (P2525)

443- Eğer ayağının altındaysa çaresiz,

Allah kuludur canını yakma.

Eğer gariban insanlar çaresiz kalırsa sen onlara eziyet etme.

444- Gereksiz yere böbürlenme,

Ben falanın oğluyum diye. (P2530)

Kendinden daha garip olan insanlara ben falanın oğluyum diye eziyet etme.

445- Önceki haline bakarak düşünme,

Tanrım onu aziz kılsa ne çare.

Sen ulu kişilerin evvelki hallerine bakma. Allah onları aziz kılmıştır çare yoktur. (P2535)

446- Yalnız yürüse başını ezer.

Haydut gruptan ayrılanı öldürür.

Sen yahşilerden ayrılıp yalnız yürürsen şeytan başını (P2540) ezer. Haydut bile kalabalığından ayrılırsa kendi malını alamaz.

5.23.16. Keller (Beceriksizler) Hakkında Söylenen Sözler

447- Kel kıza er bulmak,

Eğri bıçkıya sap takmak

Eğri ağaç ile sap yapmayı anlatır. Eğri ağacının hemen takılmamamsına benzer kel kızın er bulması.

448- Çoktan çok arpa sapı,

Kötüden ötü kelin götü.

Arpa unundan aş yiyen halklar (P2500) akçenin olmadığı zamanlarda feryat ederler. Kadın bulmayan çaresiz erler kel hatun alırlar. Kelin götü küt olsun demektir.

449- Kel başa yeşil takke,

Yakışmaz evinin boku.

Uyuz halklar yeşil takke giyse yakışır. Eğer yeşil takke bulmazlarsa ineğin (P2555) bokunu giysin diye keller tarif edilir.

450- Atın iyisi boz olur,

Erin iyisi kel olur.

Yani keller böyle diye tarif edilir. (P2560)

451- Yeşil gölde gaz oynar,

Sivrisinek ile kel oynar.

Gazlar birbirini gölde nasıl kovalayıp oynarsa keller de sivrisinekle böyle oynar.

452- Kel sivrisineği kondurmas, (P2565)

Sivrisinek keli dinlendirmez.

Yani kel halk sivrisinek görünce sivrisinek kellerin başına konmaz.

453- Kele dese atan iyidir,

Kel kız demiş tenasül organın iyi.

Kel kızlar çabuk koca bulamadığı için erlerini (P2570) atalarından iyi görürler.

454- Sivrisinek kele seslenir, kel sivrisineği kovalar.

Keli görse sakasağan kuşu ötüşür.

455- Kel gelir dırın dırın,

Başı yumruk gibi yarık. (P2575)

456- Saksagağan kuşu kovalasa,

Vadiye girip saklan.

457- Kel demeyin kel demeyin kel Allah'ın kuludur.

Kel diyenin götüne elli eşeğin hâyası.

458- Apak yine yüzünüz şirin yine sözünüz. (P2580)

Çorba yiyen kedi gibi yine kızarıp durursunuz.

Bu sözü bir kel kız bir kel olmayan kıza söyler. Kel olmayan kız da kel olan kıza:

Parlak işlenmiş kumaş gibi parlar başınız.

Kaşınız (P2585) kel olmadığına şükredin dedikten sonra kel kız ağlayıp utanıp meclisten çıkmıştır.

Kel geldi yavaşça şapka istiyor başına.

Şapka neye lazım sivrisinekler kelin başına

Kelin başını tarayan kız onun arkadaşı olamaz.

Kel götünü satar değeri yarım kilo fasülyedir. (P2590)

Dağlar başında akçam gölgesi de karasaç.

Usturaya gerek yok onun cezası şapkadır.

459- Kelin başı büyük yumruk vursan başı yarılmaz.

Vursan başı yarılrsa eski pamuk dağılmaz.

460- Kel kişiler karnını kaldırıp yürüyemez, (P2595)

Keli evinden çıkarmaz altı saksağan öterek

461- Evi pınarda su kabı kaynakta dugdağı.

Başınız aynaya benziyor ensenizde kıpkırmızı.

462- Kel pazara çıkrsa kara haber duyulur.

Bir kişi pazara çıkınca uğursuz bir haber (P2600) alıp evdeki hizmetçilere söylese hizmetçiler kel pazara çıkrsa kara haber duyulur der.

463- Kel geldi yeşil bağda yuvarladı.

Dikenli otun dikenleri kelin kurnazlıkları

464- Keller güzel bağlarda eğlenirken başları kaşındığında (P2605) dikenli otlarla başlarını kaşırlar. Başları dikenli otlar kaşındığından kanamaya başlar. Enselerindeki saçları gicenin kılı gibi olup kalır.

Sek kulunu aşka salma ben salarım başka kel. (P2610)

Önceki beyit.

Yani keli esir tutarlar yüz başısı gelir,

Keli utandırmaya onbaşı gelir.

465- Yukardaki beyitin manası ey Hüdhüd keller sizleri aşka salmayanlar aşka temiz olmayan kullarını salasalar ben başlarına yumruk sal (P2615) demektir.

Sonraki manası: Hüdhüd kuşunun gelişini halayıklar görüp kelleri utandırıp bakın kellerin yüzbaşısı kelirdir. Kellerden esir parası almaya gelirdir. Keller halayıkların bu sözünden çok utanırlar. Bu sebepten taz halklar Hüdhüd kuşuna kin besler. (P2620)

466- Tacik halkı kellerini görünce utandırmak için derlermiş ki:

Tüylü gelin başı sen askerinin başı oldun

Aluca Hürrem şütre-i zenem bir serito dir imiş.

Sen kel, sen büyük baş kelsin ben senin askerininim.

Alıç yiyip karnı ağrır, senin başına sıçar. (P2625)

467- Yine halayıklar kelleri görüp Hüdühüd kuşuna varıp söylerler ki: Hüdühüd yine neden geldiler diye sorup yine söylerler ki: Tazlarının yüzbaşısı söyler ki: sarı kele seksen pul, ak kele altmış pul, ala kele altı pul, dişi kele kırk pul, kızıl baş kel vereyim konak versin diyip gülüşürler. (P2630)

Kel gelir ya başına şapka diler ya başına,

Şapka isteyen nereye, şapka isteyen kelin başına vurun.

Kel kel alabaş.

Köpeğin tüyü kele saç

Hay kel yorgan kel

Konaklığa varma taz

Konak sahibi gelse

Gizlenip kalma taz (P2635)

Yatarsın deliğe kel.

Kalkın amirim kel başınız parlak kumaşa benzer. Dudaklarınız aynalı erik olsa benim atam gibi.

Seçtim yürüdüm yine kele rastladım.

Hay kel yorgan kel dikenliğe varma kel. (P2640)

Götüme vurdu diye tutup kalma kel.

Kelin başı düz kel güneşe dayan

Kel başına vurunca hızlı kel.

Kel kendini övdürür.

Evvel akşam bir koysam gün doğuncaya kadar yat. (P2645)

Kel başını yağlar sinek gelse kovalar.

Kel götüne vurunca dayanamaz ağlar.

Kel kızlar armağanda, kavun yer harmanda.

Önümde yatar inler ben götüne vurdum.

Dişimi bey dişleyip durur siz bek bek söyleyin. (P2650)

Gulca şehrinin bayındır zamanında bir adam bir kız almıştır. Nikah kıyıldıktan sonra nedimeler kızını alıp erkeğin odasına bırakarak çıkmışlardır. Bir saat sonra yiğit gelip hücreğine girip gelinle birlikte halvet olurken (P2655) erkeğin hâyası yarısından kopmuştur. Kız yiğit utanmasın diye hiç ses çıkarmamaktadır. Erkek zorla uğraşırken kız: Dışımı bey dişleyip dururken bek bek söylenmek olur mu (P2660) der. Epey bir zaman kızla erkeğin bu sözünü halklar konuşup gülmüşlerdir.

5.23.17. Eşekler Hakkında Söylenen Atasözleri

468- Eşek eşekten kalsa kulağını kes.

İnsan insandan kalsa hâyasını kes. (P2665)

Bir eşek bir eşeğin yükünü taşımaya yardım etmezse ya da beraber yorulmazsa eşeğin kulağını kes. İşini yapmayan er gördüğün zaman o erkeğin taşağını kesin ki ben erkeğim diye gezemesin.

469- Sen yoruldum diye eşek mi? (P2670)

Her kişi her zaman yoruldum dese onu kinaye kılıp söyler ki eşek misin?

470- Eşek belanı çıkardı.

Yani bir kişi büyük kavgalar kılrsa ve üstün gelse eşek palana yaslanır derler.

471- Kavgalara eşekler koştı. (P2675)

Yani falan insan kavga galip geldi eşekler kaçtı diyen sözdür.

472- Eşeğin payı gibi.

Bir kişi birisine bir iş buyurursa iş buyrulan kişi o işi güzel yapmazsa iş buyuran kişi söyler ki sen eşeğin payı gibi kötüsün diyendir. (P2680)

473- Eşeğin uçması da kaçması da değirmene gider.

Bir kişi bir beyin emrine varsa bey onu boş bırakmaz. Eşek boş kalsa değirmene gider.

474- Eşeğe gücün yetmezse palan vur.

Bir adamın bir işe gücü yetmezse öyle er (P2685) olacağına götüne vurdurup kadın olması daha iyidir.

475- Def çalındığı yerde,

Eşek anırdığı yerde.

Her zaman kadın, erkek, erkek evlat, kız evlat olsun asilik yapıp ata-anasına itaat etmememsini anlatır. (P2690)

476- Tembel eşek yükü fazla kaldırır.

Bir insan tembelse para bulmak için dert yükünün hepsini bir defada üstüne alır.

477- Eşeğim köprüden geçince iyiliği unuttur.

Yani korkunç yerlerde ihtiyaç halinde birisinden bir şey isteyip ihtiyacını giderdikten sonra aldığııı vermeyi unuttur. (P2695)

478- Eşek gül bulsa anırır.

Bazı mefaatçiler hangi yerden fauda görseler o yere tekrar giderler.

479- Ölü eşek oturup teper.

Yani işi göze almayan adamların lafı büyük olur. (P2700)

480- Eşeğin mezarla işi yok.

Yani kötü adamlar akıllı insanları göze alamazlar.

481- Ölüye verirsen ululaşırsın.

Anne babasının ruhlarına sadaka verip dua okuyanlar kötü gün görmeden zenginlik bulurlar. (P2705)

482- Davalı dava etmez,

Dava etse faydasız kalmaz.

Yani ulu kişilere dava edenler dava almadan kalır.

483- Erinirsen koşarsın.

Her işi vaktinde yapmazsan vakti geçince yetiştirmek için koşarsın. (P2710)

484- Bük al dese başıyla alır.

Yani ulu kişiler hizmetçilerine falanın başını büküp alın dese hizmetçiler bağlayıp zulmeder.

485- Özleri bulamaz,

Bulduklarını göremezler. (P2715)

486- Körü yola salmış gibi.

Bir kişinin bir kişiye söz ya da iş öğretmesini anlatır.

487- Kekeme kızın dilini anası okur. (P2720)

Yani halkın halini ulular bilir.

5.23.18. Kötü Âhlaka Sahip Kadınlar Hakkında Söylenen Atasözleri

488- Yaşlı kadın genç oldu.

Dullara test oldu.

Eski zamanlarda Molla Tolund'un annesi Salih Bövek (P2725) yaşlı bir kadındır. Gayet çirkin, saçı ak, yüzü sarı, gözleri çukurdu. Burnu basık, ağzı büyüktü. Bir bayram günü Salih Bövek saçına cila sürüp kaşına sürme çekip yüksek bir yere çıkar. Halk Salih Bövek'in yükseğe çıktığını görüp "Yaşlı hatun genç oldu. Dullara test oldu." diye gülüşmüşlerdir.

489- Cihan senin güzelliğine doydum

Kadınların hepsine ak düşmüş.

Benim bahtımı gör ki ey birader, (P2735)

Kadınlardan bana tüysüzleri düşer.

Bu atasözü ortaya çikalı kırk yıl oldu. Al Mehmet adında sıradan bir kasap vardı. Elli yaşında Hacı Hoca adında bir hatun aldı. Nihayetinde zayıf hatundu. Bir gün Al Mehmet ile eşi Hacı Hoca halvet olurken yardımcıları bunları görmüştür. (P2740) Al Mehmet halayıkların gürültüsünü duyup yüksek sesle bağırır. Biraderler kesinlikle zayıf kadın almayın, patang isteyip doymuyor. O zamandan bugüne kadar bu söz insanları güldürür.

490- Yine şu Al Mehmet kasabın hatunu Hacı Hoca (P2745) her gün yemek vaktinde Al Mehmet eşine bugün yemekte ne var diye sorduğunda eşi buhün yemek yapamadım demektedir. Bir gün halk Al Mehmet et yağ almıştır. Kalabalağın içinde eşi yine bugün bir şey pişirmedim demiştir. Halkın arasında buna öfkelenen Al Mehmet bu nasıl aksi bir hatundur ne dersem tersini yapıyor (P2750). O yerde Molla Aşurkuli Müezzini o esnada hazır olup bu iki kişinin sözlerini atasözü yapmıştır.

490- Yine şu Al Mehmet kasabın hatunı Hacı Hoca (P2745) her gün yemek yaparken kocası Al Mehmet'esorar, bugün erzak getirmedi, nasıl yemek pişireyim? Bir gün yine halk çok et ve yağ almıştır. Hacı Hoca yine halk arasında bugün nasıl aş pişireyim ben demiştir. Al Mehmet bu kalabalığın arasında öfkelenip bu nasıl aksi hatundur (P2750), ne

yap desem onu yapmam der. O yerde Molla Aşurkuli Müezzin denen şair hazır durup bu karı-kocanın sözlerini atasözü yapmıştır ve bugüne kadar söylenmiştir.

491- Şu beyit budur:

Aş pişireyim Al Memet etli hamur gömeyim mi Al Memet?

Ya pirinç yemiyorsunuz ya mısır unundan çorba yapayım mı Al Mehmet?

Ya mantı yapayım ya börek

Bu nasıl aksi hatundur ne yapacaksan yap.

492- İkisini dışarıda koyup kişiyi derde koyup niçin kişinin buğdayını vermezsin. (P2760)

Bu sözü Tarançiler aralarında çokça söyleyip gülüşürler.

Bir kişinin Abit Kerim adında bir adamda iki ölçek alacak buğdayı vardır. Uzun zamandır bu adamın iki kap buğdayını Abit Kerim vermemiştir. Nihayetinde bu adam Abit Kerim'in kızını alıp evine getirip altını yatak serdiğinde kız korkarım (P2765) diye ağlarmış. Yiğit: "Çok korkma kuş kadar eti yok. Bir yerinize diken battığı olmadı mı siz dişinizi sıkın. Kız dişini sıkarken yiğit aheste aheste kızın iki bacağına gizli yerine girmiştir. Erkek tenasül organının ucunu göstermiştir. Kız: "Hâyanın tamamı girdi, iki yuvarlağını niye girdirmezsin (P2770)? Yiğit: "Atandan iki ölçek buğday alacağım vardı o yüzden üçünü girmedim. Atan ne zaman iki buday ölçeğini alır getirirse diğer ikisini de girdiririm demiştir. Sabah gün doğduğunda kızın annesi gelir kızını ağlarken görür: Ey kızım neden ağlarsın? Kız: "Kişinin iki ölçek buğdayını (P2775) vermediğiniz için üç parçanın ikisini dışarıda koyup beni derde koydu." diye ağlamaktadır. Bu hikâye o günden bugüne halk arasında meşhurdur.

493- Kel mollanın hilesi.

Bir gün Molla Abit Kerim Kelinyanına Sare Hatun adında bir kadın gelip: "Benim kocam bana kıyıp beni atma hayali vardır. (P2780) Ben size iki yarım gümüş vereyim eşimin bana gönlünü tekrar kazandırın derken Molla Abit Kerim Kelin kadının beş gümüş parasını alıp bu sözleri düzüp vermiştir.

Kara gözüm tatlı tatlı *Şirin sözüm tatlı tatlı, öpüp alayım ağzınızı yutsa gözüm tatlı yine Sare Han iki hafta geçtikten sonra (P2785) Taz Mollanın yanına varıp: "Ey Mollam iki hafta geçtiği halde erimin bana gönlü olmadı. Molla Abit Kerim: "Şimdi bir duam var onu verirsem eşiniz size tekrar âşık olacaktır. Bunu duyan Sare Hatun Molla Abit Kerim'in

önüne yatar, Molla Abit Kerim Sare Hatun'un iki bacağının arasına girer. (P2790) Sare Hanım Molla Abit'in bu hilesini anlayıp hiç sesini çıkarmamıştır. Bu hali halklar anlayıp Sare Hanım kendinde hata bulmadı diyerek alay ederler.

494- Yakın dur Hase Han adaşınız var mı Hase Han?

Bu öyle atasözdür ki: şah Mansur adında bir adam Hase Han adında bir hatunu (P2795) almıştır. Hizmetçiler çıkıp gittikten sonra Şah Mansur eşi Hase Hatununun göğüslerini ağzına alıp: “Adı yahşi Hase Han, zatı yahşi Hase Han, kuş kaburga Hase Han, fıstık boylu Hase Han, yere yakın Hase Han, yakın durun Hase Han adaşınız var mıdır?” Hase Han: “Kalkıp yüzünü tutarak benim göz açıp gördüğüm (P2800) sizsiniz. Ben sizden başka dost bilmem.” Halklar ta bu vakte Yakın tutaş Hase Han* Adaşınız var mı Hase Han diye oynar.

5.23.19. Bilmece Kitapları

Bu kitabın içinde bilmeceler yazılıdır. Bazı askerler (P2805) ve devlet yöneticilerinin hareketlerinin uyusuk boş oturmalarına bakarak gülüşüp gönül açılmalarına sebep olan bilmecelerdir.

1-Şıkır şıkır şıkır şak kızıl taşı içi ak (P2810)

Çevresinde kılı var ortasında dili var.

Hatun kişinin namahremi anlatır.

2-O nedir ki iki bağın arasında bir yuva,

O yuva her er kişinin derdine ola deva

Derdi olan erler onu görseler can feda, (P2815)

Giderken hayat bulurlar dönerken kaza ederler.

Hatun kişinin namahremi anlatır.

3-Tiki tiki tin tin keli küçük ağzı büyük

Kız çocuğu zayıflasa dibi yünlü başı büyük.

Hatun kişinin namahremi anlatır. (P2820)

4-Kindikîngke haṭ putay dindilakingîga hızla taş.

Ol sining yongluḡ nimnikge bu mening budina baş

Èr hatunning̃ parçi ve altidur.

5-Kargalıktan kız alsam biçmelik otu var.

Oturup bacağıını görsem meyvesi tokmak kadar var

Hatunun namahremini anlatır.

6-Kaşı kara kirpik gibi içi kızıl ciğer gibi,

Amir olup korku gibi yolu döngen börkü dik.

Hatunun çifti.

7-Kaşı kara benzi kızıl,

Otursa güler, ayağa kalksa tepe. (P2830)

Bu hem çifti

8-Bir han bin hanın boynunu eğer.

Eşegi anlatır.

9-Anası balasını kaldırır balası börkünü kaldırır.

Erkeğin namahremini anlatır. (P2835)

10-O nedir ki başı ile batar,

İki bacadan göbeğe asılır,

Her zaman ağlar gezer başı ile,

Ağlasa koynu dolar yaş ile,

Erkeğin namahremini anlatır.

11-Arkasından basar göbeğinden asar

12-Canı yok hareket eder canlı gibi,

Halka faydası karnı ile.

Üstünde kamburu hareket eder başında börkü ile inler. (P2845)

Erkeğin namahremini anlatır.

13-Küçücük evimin kapısı yok.

Yumurta.

14-Bir kocada iki renk suya salsa su olur; ateşe salsa buz olur.

Yumurta.

15-Yünlü kadın yünsüz çıkar ölüden diri çıkar.

Bu da tohum.

16-Geçe geçe geçelim bir bacağı kısa bir bacağı uzun.

17-Yeri dörtgen asumanı parlak bir mızrak bir hizmetçi.

Sofra İlmek Okluk Çekiç

18-O tarafa vurup durur,

Bu tarafa vurup durur,

Ekmeği başka kişi yer,

Beni niçin işe salıyor?

Elek.

19-Bir akıllı baş, otuz güne sahip, (P2860)

Akıl beş vakit namaz, otuz gün oruç.

20-Kara kıldan ipi o dağdan bu dağa çektim.

Güz.

21-Kara öküzümün tenasül organı yağlı.

Çerağ. (P2865)

22-Bir acayip nesnedir uzun değildir, yuvarlak.

Burnunda kuyruğu var yarısı kızıl yarısı ak.

Fitil ile ateş.

Beş kişi geldi o zamanın güzeli,

Sertini koydu yumuşağını aldı oldu ak. (P2870)

Beş kol ile gönderilmeyi anlatır.

Gönderilince aydın olur.

23-Uzundur, süzüktür, yarıktır başı, giriyor çıkıyor damlıyor yaşı.

Kalemi anlatır.

24-Hindistan gelen mallar,

Gerçeğini hakikati belli olmaz. (P2875)

Koyunun iç yağı.

25- Doyuran kuyu uzun okruk, ak yere kara yazı(belge).

Beyaz yere kara tohum

Divit Kalem Kâğıt Yazı.

26-Kara mürekkebi içip beyaz kâğıdı görünce damlar.

Damladan kalsa hançerle kesse söz eder. (P2880)

Kalemi anlatır.

27-Bir kız şehirden gelir kırk sekiz bela, bir kişinin ona yoldaşlığı yok bir gece yoldaşsız kaldığı yok.

Bir yılın kırk sekiz cumasını anlatır.

28-Cuma kılmayan kişi yoktur. Cuma namazı kılanlar iyi olur. (P2885) Cuma namazı kılmayanlar iyi olmadan kalır.

29-Üç yüz altmış kula kırk sekiz yerden öle sığınak iki ana bir yıl kırk sekiz Cuma ay gün.

30-Bir top ağaç on iki dal her şahide otuz yaprak her yaprağın bir yüzü ak bir yüzü kara.

Bir yıl on iki ay her ay otuz gün gece otuz gün gündüz.

31-Bülent Bülent Bülent beli kırk durur at.

Dağa çıksa düşmez buza girse toplanmaz.

Karınca.

32-Suya girse bin olur sudan çıksa bir olur. (P2895)

Atın kuyruğunu anlatır.

33- Ak öküzüm asumana bakar. Kamışı anlatır.

34-Dibi kırk tane tepesi bin tane bin bir saçak iki yaprak.

Yıldız ay gün. (P2900)

35-Gecesi sandığımda ok. Ertesi gün baksam biri yok.

Yıldız.

36-Ala donumun yaması var, dikişi yok.

Ala saksagan.

37-Mısır' dan asker gelip zebun etti. (P2905)

Çok olanı yok ederler sad elif ba ve nun.

Bit- sabun.

38-O nedir ki uçar üç kanat bile lâkin,

Ne yere düşse açık durur kanatları hazır.

Ki hayret ehli gibi daim ağzı açık. (P2910)

Bu toprak ki olur ki kuyruğunda yırtıcılık.

Yayın oku.

39-Bir kuş yetmiş baş, üç yüz ten, yüz ayak,

Beş yüz elli bir kanadı vardır, kendi kuvvetli.

Aşk övme.

40-Dört kulaklı asumana bakıp durur çok kişi ona bakıpdurur.

Kazan.

41-O nasıl divanedir ateşe girer huu der.

Göbeğinde ateş yaksa çok yakın der durur.

Nice deryanın suyunu bir anda o içip. (P2920)

Bir yudum su içmedim diye haykırıp su der.

Kazanı anlatır.

42-O nasıl nesnedir gözü yükseklerdedir,

O örümcek gibi tırmanır yükseğe çıkar özü.

Eri yerde durup kendisi yükseğe çıkıp oldu boğaz. (P2925)

Nice çocuklar bulup özü gitti.

Kapak.

43-Özü bir tane içi bin tane başı yere bakar bacağı asumana bakar.

Kapak.

44-Acayip o nesnedir yaz ağacına tırmanır. (P2930)

Gecenin çoğunda soğuk görmeyip ağlaşır.

Kapak.

45-Teni fıldır fıldır ucu dal dal.

Kamış.

46-Zili dik güzelliği dik ona çıkmaya er gerek.

Kamış.

47-Uzak yerden zıplayıp gelir, tülki tomak gibi tozlu.

Kamış.

48-Tak sesi çıkardı Allah! nereye gitti. (P2935)

Tüfek otu.

49-Tak edip girip gitti, çekip alana kadar gitti.

Kapı menteşesi.

50-Sabah uyanıp adını kurdum.

İki dudağından ortasına vurdum.

Deri mes.

51-Yaprakları çukur gibi yukardan aşağıya hâya gibi.

Aş kabak.

52-Hiç kimsenin girmediği bir cenge bir çıplak girer. (P2940)

Kepçe

53-Ya Allah boynu kir, ağzı iki kuyruğu bir.

Çaydanlık.

54- Beli birdir başı bindir ayağı uzun tüylü baş,

Her kişiye lazımmış hem yaz hem kış.

Buğday.

55-O ne kuştur iki baş bin kanat.

Etini yesen ona lezzeti nerden (P2945),

Dört ayak bir tırnağı var onun kuyruğu on tanedir.

Her kişide olmasa o olmaz kimsede hayat.

Buğdayı anlatır.

56-O nedir kış yaz bilmez nereye varsa evi yok.

Su.

57- O nedir ki canı var cansız yürür. (P2970)

Yükselse kişiyi öldürür.

Duvarı kaldırmaz çatıyı bozmaz.

Gece gündüz bütün vakit durmadan yürür.

Deryayı anlatır.

58-Alu alu alamet içi kızıl kıyamet.

Sulayıp vurdum kuru çıktı. Şeker değil deva. (P2975)

Ateş Fırın Hamur Ekmek

59-Gök diye saktum kızıl diye çektim.

Mal kesecek bıçak.

60-Ağzı iman söyler kuyruğu tespih çeker.

Keçi tezeği

61-O nedir başında bir deste bir gül kıskan yiğit.

Gün batmadan uykuya dalan yiğit,

Uykuda girse yar düşüne,

Uyanıp türkünü seslen yiğit.

Horoz anlatır.

62-Yünlüden yünsüz çıkar ölüden diri çıkar.

TohumTohum Cıvcıv

63-Bir nefes gazelini dinleyeyim, yastık koyayım göğsüne.

Tambur.

64-O nedir ki bağırsağı dışarıda,

Kulağı kuyruğunun yanında. (P2985)

Tambur.

65-Devenin kamburu otun yumuşağı.

Yağda kavrulmuş makarna.

66-Yünlüye yünsüz girer.

Deri kol.

67-Teninde tüyü yok bahadırın,

Kaynayan gülü gezer.

Kaşık.

68-Kıvrık dala serçe konmaz.

İneğin boynuzu.

69-Top götü toplan götü

Tağarnın ağzı boğulanın götü

Doğanın ağzı boğulanın götü. (P2990)

İneğin b.ku.

70-Kör deve su yakalar.

Gemi.

71-Gömsem gömülmez, tepsem tepilmez.

Gölge.

72-Yaman yerden su çıktı. İki kişinin önüne çıktı.

Burun Sümük İki kol

73-Gecesi kul olur, gündüzü bey olur.

Yastık.

74-Özü kabil Hocam Börkü demir Hocam. (P2995)

75-İkiz yere çıkıp halı serdim tozunu toprak altı

Dümbelek.

76-Küçüğüne külçe gibi tatlı aş.

İlik.

77-Küçüğüne nas nas dünyayı gezip yorulmaz

Can.

78-Bükülene baş kaldıran.

Düğme – düğme deliği.

79-Bir top sepet on iki kelek on birini yer birine yok der. (P3000)

Yıl on iki ay bir ay ramazan.

80-Zil gülüm, güzel gülüm, kaldırmaya ağır gelir.

Kuş.

81-Küçüğünde o gözüm durur, karnı kalkar,

İp çeviren çarkı anlatır. (P3005)

82-Üç yüz altmışa girer bir civan.

Kırk sekiz kızı var sahipkıran,

On iki oğlu var atadan,

Altısı zâlim altısı güzellik.

Bir yıl on iki ay kırk sekiz Cuma altı ay kış altı ay yaz. (P3010)

83-Dört ayaklı yese sırtında heybesi yok.

Masa.

84-Yedi eğer, yedi kaşlı değirmen taşı onu bulan kişi yüz başı il başı.

Sünnet düğünü.

85-Kızıl kızı kırlangıç çabuk girer çabuk çıkar.

Tüfeğin harbisi.

86-Atası mük mük söylenir balası toprağa yatar.

Tüfek.

87-Çaksa aksa kapkap miş miş palkal parça parça kalem orman canı var. (P3105)

Bacak kursak ağız burun göz kirpik kaş saç bit.

88-Cünüp müezzın nikâhsız kadın

Horoz Tavuk

89-Gizlenir ama sakalı çıkar.

Turp.

90-Yürüsem koşar. (P3020)

Kırk sirke kırk sirkenin üzerinde mavi döşek mavi döşeğin üstünde çok sirke beni sıktı,
ben çok sirkeyi sıktım.

Börkü anlatır.

91-Essalamüneyküm Molla şahruh girince kuru, çıkınca diri. (P3020)

Divit kalem.

92-Öz dağ öz bin öz hücre öz depo.

Ambarı anlatır.

93-Bulmak bulmak at götüne yapışmak.

Kuskun.

94- Bayanlar yolda gider,

Onca mercan saçarlar gönle.

Koyun keçi Koyun tezeği

95-İşte kimin beli içerde kulağı dışarıda. (P3030)

Evin ağacı.

96-Pak at tak at birine vurunca kaçıp gitti.

İğne.

97-Kaşkar'dan kırk eşek sürüp geldim girip alınacak at yok.

İğne.

98-Yan yere saray saldım, çatı deliği yuvarlak.

Kırlangıç.

99-Zor girer zor çıkar.

İğne iplik.

100-O nedir ki dikse katı zatı bilmez kişi. (P3035)

Halkları her zaman ziyanda onun yoktur işi.

Şimal rüzgârı.

101- Sırtına tahta yasla,

Götüne kazık kaksın.

Ağızına kurşun çaksın.

Ne versen götürüp bak.

Beşik, göğüs, delik, anne, bebek.

102-Halktan gelir elçi namı yok. (P3040)

Elçinin bindiği atın canı yok.

Elçiye verir Tanrı iki koyun.

İki koyunun eti var kemiği yok.

Küçük balabeşik göğüs.

103-Kara suda, kazanda eylenip oynar. (P3045)

Pide.

104-Götüne teptim gece onun,

Yere düşüp pomladı.

B.k böceği.

105-Tin tin iğnesi fink fink aslan derisi ise çöşüresi.

Saz.

106-Ey birader o nedir ki seksen yaşı var,

İki yüzlü nesne ki altı eğme kaşı var.

Onda bunda bitmeyen nice türlü işi var. (P3050)

Pul yani akçeyi anlatır.

107-O acayip nesnedir,

Karnından ağzına dönmez lokması.

Dişinin yokluğundan dertlenip,

Doymayan karnı onun dudağını pürkütür. (P3055)

Değirmen.

108-Gelir sevda ile ben dünür,

Götü başka gözü uykuda.

Değirmen.

109-Uzak yerden görünür odun getiren kişi gibi,

Yakın gelse kız gibi eğilir, bükülür. (P3060)

Kirpi.

110-Allah'ın buyruğu sırtında kuyruğu,

Altı ayağı, iki topağı var onun.

Terazi.

111-Bir tutam iki tutam başı yarık tüylü tutam,

Koyun ineğin bacağı.

112- Burum burum burmalı olmaz saçılıp gitse toparlayan olmaz. (P3065)

Bulut.

113-O nedir beş baş vardır yüz tırnağı,

Bu acayip bir iştir beş varıp dört dönmek.

Ölü ile cenaze kaldıran dört kişiyi anlatır.

114-O nasıl kuş uça uça yükselir.

Yükselse yer bulup konamaz. (P3070)

Uçan kuşun yerinde kafes var.

O kafese her ne girse kurtulmaz.

Ocak.

115-O nasıl ateş görüldüğünde ortaya çıkar.

Yakın gelse her ne gönül işin bilir.

O ot acayip kişi ekmeğinin ateşi. (P3075)

Eğer tutsa yakmaz Mecnun eder.

Can otu.

116-Göge yükselse göze görünmez.

Başı birdir beli altı kuyruğu dört yüz.

Ateş.

117-Bu âlemde iki nesnenin malzemesi yok.

Biri gökyüzü dikmesi yok biri kuyu kepçesi yok. (P3080)

118- Bu zaman öyle zamandır insanı çok temiz,

Su getiren rezil, suya bakan aziz.

119- Ulu insanların tüyünün bile kıymeti var.

Demir zinciri koparan bir bilir iki bilmez.

120-Tavşan gibi kahraman yılan batırlı, bacağı eğri. (P3085)

Çekirge.

121- Valu at götümün tüyünü yolup at.

Fasulyenin yeşil tüyünü anlatır.

122-Diri kalktı ölü gibi lokma sordu.

Ölü kalktı diri gibi buğday koydu.

Fare, tuzak, kedi.

123- Küçük bıçak bütün ormanını yok eder.

Ustura.

5.23.20. Beyt-i Muhammes

Misafir ile halk takdirle kaçmaya durdu.

Çin kâfiri Doğu sınırından geldi sayısız,

Halkın tamamı Batı tarafına kaçtı.

Kurt gibi yürüyüp düştü ki Talgir tarafına. (P3095)

Birçok usta iyi evler yaptı.

Yaptıkları evlerin fazlasını verdiler.

Birçok kişi evlerini bırakıp göçmediler.

Kış mevsimi de gelince cefalar arttı.

İskender kendisi tam bir kahramandı. (P3100)

Ferman geldi göçmeniz lazım Beşir Beyimden,

Sözü şüphesiz anlayıp göç etti.

Kar yağdı soğuk oldu göçelim dediler.

Kış mevsimi az kaldı gelse artık bahar.

Gönüller öz yurtlarına hasret, (P3105)

Kâfire yakalanma*Bu şehir mekânındır.

Oturdu korkusuzca*Artık gece ayandır.

Kaldı bu soğuğa*Ziyan beyhudedir.

Benim hayali fikrim*Cihan aklıdır. (P3110)

Zor oldu göçelim diye*Kış mevsimi yamadır.

Göçsek olur diye*Ayrılık büyüdü diye

Can olsa cihandır*Acayip canlar oldu.

5.23.21. Hasta Ziyaretine Gidince

Hasta ziyaretine gidenler hastanın evine girince (P3115): Selam verip otururlar. Derler ki: Allahümmeşga ‘hezihilmeriz ya eşga’aşşe’ne emin”. Anlamı şudur: Ya Allah şu hastaya şifasını ver. Gücünü sıhhati yerinde olsundan sonra: Ne zaman yattınız, nereniz ağrır? (P3120) Hasta: “Her yerim ağrır; başım, belim, iki ayağım ağrır. Bu kişi yine sorar: Doktor görse mısır yemediniz mi? Hasta: “Darı fayda vermedi. Bu kişi: Öyle olsa dua okutmadın mı? Hasta: “Okuyacak iyi bir molla bulamadık. Bu kişi: “su kapısının dışında Molla Abit Kerim kel denen bir molla var (P3125). Onu çağırıp okutun, o yahşi okur. Elbette öyle diyip çıkar gider. Hasta: “Hemen kel mollayı çağırın beni okusun.” Der. Kel molla fal yapıp bakar, der ki: Bu hastaya Müslüman cin lazım. Kara yüzlü ak tavuk getirin. Hasta derhal kara yüzlü ak tavuk bulur getirir. (P3130) Molla: “Ben dua okuyuncuya kadar kırk tane taze pide kırk tane bayat pide” getirin. Mollanın istediklerini hemen hazırlayıp getirirler. Ondan sonra hastayı kible tarafına yatırıp yeni temiz bir kumaş ile sararak ondan sonra Nas suresini yedi defa okuyup astaya vakit verir. (P3135) Ondan sonra bu duayı kırk bir kere oku diye tembih ederler.

Bismillahirrahmanirrahim

Ya ruhlar ya canlar bu hastadan uzak durun. Hak dini olmayanTevrat Musave İncil-i İlyas ve Zebur-u Davut ve Furkan-ı Muhammed Mustafa(sav) Süleyman İbn-i Davud ile birlikte ya cinler ya periler (P3140) devler göçün gidin, sabilerin koruyucusu Süleyman peygamberin fermanı geldi. Cehennem perisi Şeyhal İbn-i Şehri Melik-i Abdurrahman ile ya periler ya cinler göçün gidin. (P3145) Melunlar Hristiyan piri olsa İsa peygamber hakkı için git. Ya melunlar Yahudi piri olsalar Musa peygamber hakkı için git. Muğ perisi olsan Şuayp Peygamber hakkı için git,Yahudi olsalar Azr peygamber hakkı için git.Ya melunlar kâfir perisi olsan Davud peygamber hakkı için git, ya periler Müslüman perisi olsanız Muhammed ressullullah hakkı için git,bul git Süleyman peygamber fermanı geldi.Tüf küç fankan yahudiyen cehudiyen naşraniyan kâfire mü’emna tüf küç ya ervaĥ-ı çin’ül cil elcil elcil elucan (P3150) elucan elucan elessa’ate ta’alva ta’alva ta’alva ya hu ya men hu la ilahe illa hu birahmaneke ya errahim el-rahimin.

Öyle hastayı göçürür önceki hastanın yattığı yataktan kalkıp başka yatağa yatırır koyar. O hastanın akrabaları mollaya iki üç akçe karşılığında dua ettirirler. Ondan sonra tavuk, pide, (P3155) akçelerini alıp yola girer. Ondan sonra hasta iyileşip yahşi olsa çok iyi; Eğer iyileşmezse ondan sonra yanına giren adamlar der ki: Redname okutsa olur. Hasta Kel Molla okudu kaldı, iyileşemedim der. Bu halk der ki Kel Molla size ayrıntılı, özenli okumamış o yüzden iyi olamamışsınız. Bu molla gelip yedi kaynaktan (P3160), yedi kuyudan, yedi gün yedi gece yedi değirmenden deryanın yedi yerinden su alıp getirip yedi ölçek tartar; bu suyu alıp yedi farklı demir aleti ateşte ısıtıp bir önceki suya katar. Bu suyla hastayı terletir. Ondan sonra suya yedi Yasin, yedi Fatiha suresini okuyup cehar rednamesini (P3165) okuyup zikredilen suyla hastayı gusül abdesti aldırır. Kaplumbağanın ağız tarafından başlayıp ayak tarafından gusül abdestini aldırdıktan sora suyu değirmenin çarkına atar ve hasta iyileşir. Eğer bu işle iyileşmezse ervah aşısı yapıp verir.

Ervah Aşısı Yapmak Tarifi

Birçok eti pek iyi pişirip unla beraber aş yapar. Bir miktar hamuru yılan suretinde bir miktar hamuru kaplumbağa suretinde, bir miktar hamuru kertenkele suretinde makarna, mantıyı bir kazanda pişirip iyi adamlara bu çorbayı içirirler. Yine bir kâseye bir miktar aşısı alıp (P3175) ağzını yağlık ile kapatıp yol yakasında koyup gider bu aşısı kaseyle kim alırsa gider.

Eğer Hasta Olan Bu İşlerle

İyileşemezse halkın duasını hastaya okuyup vakte bırakır ve hem bu duayı katıp hastanın boynuna asarlar halkın duası budur.

Bismillahirrahmanirrahim

Vancık adem şafillah vancık Nuḥ u nacillah vancık İbrahim Ḥalilallah vancık Musi kelimullah vancık İysi ruḥullah Vancık, Muḥammed resulullah inni la akrabu vela ata'arrazu men uliḳa, aleyha hezalhiraz'ül ḥicabu lafilleyli vela finnehari vela fi eklin vela fi şürbin vela fi neḳazetin vela fi nevmin elbeda (P3185) elbedyne ve dehrelleda ahirine ve aniyye a'zemü aleyke in künti yahudiyyen biḥaḳ Musi aleyhisselam vema ünzile ettevrate ve a'zeme aleyke in künti neşraniyyen biḥaḳ İysi aleyhesselam vema ünzile aleyil necil ve a'zeme aleyke in künti mecusiyan ev-şabiyyaten biḥaḳ Şa'ib-i aleyhe'l-selam vema ünzile aleyhişşuhuf ve a'zeme aleyke in künti kafireten biḥaḳ Davud aleyhisselam vema ünzile 'aleyhizzübürü(P3190) ve a'zeme aleyk in künti Müslimeten biḥaḳ Muḥammed resulullah vema enzel aleyhe'l-Ḳur'an u faḳal lahe Süleyman bin Davud aleyhimesselam

üşdüd yedeki'l-bümni ile riclikeş-şimali vü yedekiş-şimali ila raccikel yümüne hatta la
nü'azibne hamiletten hezel eşma'i tavle lerübbe yü'bedü'l-haccü yükşadü vel furebü esvadü
vel mela-i yüridünnesü yaşallüne âli Muhammedin vel Muhammedin bi elf i la havle vela
kuvvete illa billahil al'eyyil'azim. (P3195)

Temt tamam.

5.23.22. Evvelki Bölüm Eski-Yeni Geçen Olayları İlme Talip Olanların Na Meşru İşleri Açık Olup Her Kısımın Önüne İşler Çok Gelip Durmasının Beyanıdır.

1-Biraderler bilin bu zaman ahir zaman şimdi. (P3200)

Vefayı göz tutmaz, gün günden yaman şimdi.

Bu İli şehrini kâfirler tuttu şimdi.

Başımıza bir işi geldi aman yok şimdi.

Bunun sonrası nedir, imtihan şimdi.

2-Eskiden beridir bu İli şehrini sorar o Çinli hakan. (P3205)

Adalet kapısını açmışken eski han.

Zulmetmek yokmuş, adaleti tutup ihsanlı imiş.

Feragat ile beylerle garipler eşitmiş.

Bunun gibi herkes zinhar olmaz şimdi.

3-Sonraki idareci yönetimi bozup kendi bildiğini yaptı. (P3210)

Halk sitem edip adaleti terk etti.

Çin'den Müslümanlara çok zulmettiler.

Halk çaresiz kalıp yurdu terk etti.

Evlerde oturulmaz, hiç kişi kalmadı şimdi.

4-Müslümanlar hali ulu hakana bildirilmez. (P3215)

Çin hakanına gidip ulaşma şansı yok.

Ağlayıp hâllerini padişaha arz etseler.

Kahrı gelip gazabını gösterip zindana hapsettirir.

Bu can ne zor günler gördü, çileler çekti şimdi

5- Üstüne eski kıyafetler giyip ayağına çarık. (P3220)

Yırtık pantolonlabütün uzuvları açık.

Evinde satılacak bir nesnesi yoktur, alacak nesne çok

Efkârla oturup başı dertli, gönlü gamlı.

Hayal edip hatırlayıp deme ki ki bu iş kolay şimdi

6-Ki her evden otuz iki ho buğday alıp. (P3225)

Namuradlar bunu bulunca vuranlar baş oldu.

Kalkıp eve gelir kaygıdan gözleri yaşlı,

İli bırakılsa bile yine beraberlik belli,

Ganiler hizmetine bel bağlayanlar aciz şimdi.

7-Ki fırsat buldu İli'yi döngen ile yerli bozdu. (P3230)

Düşmanı görünce hepsini girip öldürdü.

Bulup Nusret Tarancı o Çinlilere erlik yaptı.

Yükseltti Hak Teala cümle müminden mühimkarlık.

Bu yurt İslam yurdu olup kâfirlerden oldu aman şimdi.

Aramızdan kalıp sultan her yıl nice İslam. (P3235)

8-Şeriat ilan etti halk erkânını toplandı.

Nice aciz fakirlere ihsan kıldılar at, deve.

Fakirler bay olup öyle bir serencam yaşamış idi.

Kurulmaz böyle felek şimdi zaman yaman şimdi.

9-İrade ile geldi o Rus bize şimdi düşman oldu. (P3240)

Bahadırlar cenk etmek için can atardı.

Ulular çare bulamadı gönlüyle hemen İl oldu.

Bu yurdu kuluna aldı adalet kılıp düzdü.

Çile başına üç ten verip gamdan aman şimdi.

10-Ki Şimdi gördüler giydi hatunlar güzel kıyafetler. (P3245)

Yine güzel elbiseler giyip başlarına baŐörtü taktılar.

Erenler giydiler her kısmı kapatan elbiseler.

Çölde kalan erler Şimdi oldu glzare.

YeŐeren bu yurtlar, kurak oldu Şimdi.

11* Asker zulmetmesin diye halk kaçardı her yana. (P3250)

Yamanlar baş kaldırdı yahŐileri göze alınmadı.

Ata emrin oğul tutmaz, hatun erin sözüne girmez.

Halk kendi yiyeceğini dıŐarıya verir oldu.

Bizim bu halimizin bin ziyan Şimdi.

12-Birçok mescid kaldı namazda cemaat yok. (P3255)

Elimizden hayır takva işleri gitmiştir.

Fakir miskinlerde insaf, ganilerde cömertlik yok.

Yetime akrabalık, âlime itaat yok.

Mustafa'nın hadisinde söyledikleri oldu Şimdi.

13-Bu dünya malına düŐkün olduk, paraya pula. (P3260)

Bu dünyada mağrur olup, düz yolumuzu ŐaŐırdık.

Akide kıldı nice halk yine yolunu ŐaŐırdı.

Belalar gelecek bu yaman halimiz yüzünden

Grn yahşiler bu işe bulaŐanların bağrı kan Şimdi.

14-Allah'ın verdiğine Őkretmezler kanaatsizler. (P3265)

Müslümanın gönlünde sürekli gıybet, Őikâyetler.

Hemen doğruyu dışlayıp yalan adetler.

Saadetlerini ikram etmez saadetsizler.

Bozup rf âdetini yok etti o yalan oldu Şimdi.

15-Çeşitli adamlar çıkıp zahmetle zorluk ederler. (P3270)

Helal gözetmeyip sürekli haram peşindeler.

Bu bedbahtların işinin gösterişi yok daim azgınlık.

Dünya malını satıp Allah'tan gayrı korku yok.

Bu işin sonu ziyan oldu, bundan şüphe yok şimdi.

16-Her yurtlarda vardır yine o fitne,

Ki arkasından getirir nicelerini memnun,

Yurttaki ululara yaz kış dava yaz kış.

Allah hoşnut değildir fitne kişilerden.

Hakirim hem kibir fitnelik daim yaman şimdi.

17- O yaman halimizden tövbe istiğfar edip, (P3280)

Günahı örten gaffurur gaffar,

Ne yapsa o yapar biz kullarını haluk'ul cabbar.

Kullarının ayıbını örter bağışlayıcı Allah.

Ki kuluna vefalıdır kitaplarda beyan şimdi.

18-Çin'e gidip bir söz ile bizleri verdi. (P3285)

Erler Çin elinde kalmayalım göçelim dedi.

Her kişinin yüreğine zelzele düşüp, ağlayan gözlerle

Bunu anlayın bu ulu sözdür yalan söz değil

Gönlünüzü sakın tutup büyük aman dileyin şimdi.

19-Bu söz hak sözdür yalan söz değil. (P3290)

İki padişahı ulular sözü durdurmaz iken,

Bu dünyanın yeryüzü, suları bizim yurdumuz iken.

Arada ihtiyarını bize salıp durdurmuş iken.

Bu iş âşikare halklar içinde beyan oldu.

20-Ulu, candar kişiler hemen sapa uzak yerlere çekildi. (P3295)

Çin padişahına İli şehrini tekrar verdi.

Göçen göçmeyen fikrini münakaşa ettiler.

Hakan'ı çokum atı ile sağlamlaştırıp Allah verdi.

Başımıza bu sevda düştü ki aman şimdi.

21-Ki her yüz kişiden üç kişi göç edilecek yere gitti. (P3300)

Giden eşyalara üç kişi muhafız olsun.

Düşünün arpa buğdayı yine yemek içmek gerek.

Ya mevsimini bekliyorum diye göç etmeyenler.

Bu sözü duyup döndüler güman yoktur şimdi.

22-Başımıza geldi ki sürekli kavga, mücadele. (P3305)

Evvelden ahire kimsenin başına düşmedi sevda.

Biz aciz ve zayıflar feryad-figan ettik.

Bize rahmet göstere Kadir Mevlam,

Allah bizi öz yurdumuzda korusun şimdi.

23-Ki çare bulamadılar üç kişi çöle göçtü. (P3310)

Yeryüzü nale-feryadlar ile doldu.

Doğduğumuz yurdu bırakıp çöle göçtük.

İli şehrini yâd edip hasrete düştük

Gider miyiz bu İli'den baş alıp şimdi.

24-İli şehri küçük olsa da verimlidir. (P3315)

Bunu gibi olmaz hiçbir şehir verimli.

Pazarı güzeldir, alacak satacak nesnesi ucuzdur.

Bunun vasfını tariflesem kelimeler az kalır.

Bunu bırakıp gideriz çaremiz yok şimdi.

25-Gider olduk böyle güzel İl'den. (P3230)

Çölde Kalmuk olduk şimdi hem ziraati.

Ne acı günler düştü, iyi günler doğmaz şimdi.

Parça parça olup gittik görün şimdi bu eziyeti

Gidip halk komşuların yüzü zaferan sarısı şimdi.

26-Ne hane olur çölde ne kapalı bir han. (P3325)

Levh-i kalemde yazılmıştır bu kara gün.

Ne zaman halk yurt bulup rahat olur zinhar.

Cefaların sebebi bizim vefasızlığımızdır.

Yeni yurdumuz güzelleşinceye kadar biz göçeriz.

27-Bize rahmet gösterse padişahın merhameti iyi. (P3330)

Göçerin göçmesini halkın özüne salsa iyi.

Allah'a hakiki iman gösterecekler daha iyi.

Ezel kısmetini gözleyip Hüda'ya salmak iyi.

Ezele bakıp insanlara kötü olma şimdi.

28-Bizler nerede olsak Allah bizi korur. (P3335)

Seher vaktinde kalkıp kadir Mevlama yalvar.

Arada kaldık şimdi o kötülük gelecek şimdi.

Allah'tan dileyiniz biz affetsin.

Adalet olsa her yerde bize işler o kolay o zaman.

29-Bu yerde kaldı bağ bahçeler, evler. (P3340)

Yine Veysel Karani gibi büyük âlimler,

Anne baba kardeş çocuklar ve ölümler,

Kişi gelmez bu yere daim ziyaretler.

Yine Allah'a emanet ettik onlar kolay olsun diye.

30-Göçerken ağlaşıp bir kıyamet günü olur. (P3345)

Misafir hem gariplik yüzünden ah pişmanlık gün.

Ulular bu dertler başımıza düştü bugünde.

Ki Allah verse saadetli iyi bir gün bize.

Bu sıkıntıları gidermek Allah'a kolay şimdi.

31-Ki padişahım bizi affet, verme Çin padişahına. (P3350)

Büyük padişahın iltifatı biz garip kullara.

Hayırlı duaları biz yapalım o şahı sultana.

Adalet ruşeni âlemde benzer aya.

Bunun gibi padişah olmaz bize hiçbir zaman.

32-Böyle bir devlet ki her gün çoktan çok olsun. (P3355)

Kemalliğe yetip ömrü uzun olsun.

Hıyanet eden düşmanları daim zebun olsun.

Ki biz fakirlere padişah kılavuz olsun.

Bunun sayesinde nerede olsak dinciz şimdi.

33-Adaletli değildir bu hana Çin padişahı. (P3360)

Fakir fukaraların halinden daim haber alır.

Bu yurdu yönetmekte Nuşirevan şimdi.

Onun için biz gideriz İli şehrinden.

Adamların dönecek takati yok şimdi.

34-Doğduğun yerden ayrılıp çöle göçmek zor iş. (P3365)

Çin elinde kalsak onun zulmü daha müşkül.

İradeli olsan muhacir garipliği daha zor.

Yıkıldı başımıza Kaf Dağı daha müşkül

Âlem gözümüze bir duman karanlık oldu şimdi.

35-Ki bizi o Çin memleketine gönderse ne yapardık? (P3370)

Kelip kâfir zulümlerini yapsa ne yapardık.

Kaşgar'daki benzer zulümlerini yapsa ne yapardık.

Ulu Han ihtiyarlarını elçi yapmasa ne olacaktı.

Öyle ki onun şerrinden Hüda sakladı.

36-Bu başı gamlı Seyyid Muhammed'in muhammesi bitti. (P3375)

Bu sözleri manzuma çekmek birçok insana olacak fikir.

Halkın tamamı göç yasında matemlik.

Küçükten büyüğüne kadar bu yerden göç etti.

İli'den kız erkek gideriz, İli'yi bırakıp.

5.23.22.1. İkinci Menzile Göçüşün Beyanıdır. (P3380)

1-Ahh sıla bizi yurdumuzdan ayırdı felek.

Yurt buluruz diye gideriz görmediğimiz yerlere.

2-Zulmünden korkup gideriz hanemiz viran oldu.

Evi yurdu, sevdiği yok hem gam yemek.

3-Şansı var insanlar gittiği yerde sürekli çalışıyor. (P3385)

Yaptığı evi yurdu bağı bostanı terk ettik.

4-Fakir fukaranın cebinde parası yok.

Baş dönüp her gün yüz bin gam çeker.

5-İnsaf etse zenginler, fakirleri korusalar,

Belini sağlam bağlayıp himmet edip gitmek gerek. (P3390)

6-Çocuklar bile ağlayıp Tanrı'ya yalvardı.

Bundan başka çare yoktur çaresiz gitmek gerek.

7-Canı gönülden Tanrı'ya dua etmek gerek,

Böylelikle istediğimiz rahmete ulaşmak gerek.

8-Sen her işini Hüda'ya tevekkül et. (P3395)

Ne acayip yer bulsa yedi gökte melek.

9-Gaflet uykusundan uyanıp güzel dua etmeli,
Köyü, yurdu beş vakit namazı terk etmemek gerek.

10-Biz Müslümanlara geldi çünkü İlahi takdir,
Biz böyle dualarla talep ederiz ne etmek gerek.

11- Menzile ulaşınca kadar çok ziyan çekeceğiz.
Bizlere ziyan olsa kimden sormak gerek.

12-Ev inşa edinceye kadar cefalar dertler,
Hem imaret hem ziraat etmeye kuvvet gerek.

13-Adamlar nerede olsa o yer abad olur. (P3405)
Çölü bostan olunca kanla dolar bu yürek.

14-Hak Teali istese çöl gülistan olur.
Kulun kendine müşküldür ağlayıp dileyebilmek.

15-Bütün mahlûklara o rızkı Allah verir.
Bulup işlerini takdir ile bakmak gerek. (P3410)

16-Kudreti var müşkül işler kolaydır ona.
Var ne rahmet kılsalar bundan olur abadlık.

17-Seyid Muhammed özün şad olmasın şimdi.
Ahiret hazırlığını yap faniden göçmek gerek.

5.23.22.2. Üçüncü: İl Şehri ile Hoşlaşma Beyanıdır. (P3415)

1-Ulu dağ diye gideriz İli şehri yahşi kal.

İmaret mülkü yurdu, deniz yurdu yahşi kal.

2-Yaşadığımız bu yerlerden ayrıldık.

Gözümüzü açıp gördüğümüz bu yurt yahşi kal.

3-Atalar buralardan göçüp belayı görmediler. (P3420)

Bu bela geldi bize bağ bostan yahşi kal.

4-İli'de yatan mezarlar bize siz medet verin.

Her duada yâd ederiz evliyalar yahşi kalın.

5-Yine garip kaldı kavim kardaş ruhlar.

Ata ana kabri mezarlıklar yahşi kal. (P3425)

6-Göbek kanını döküp tutan anamız nerdesin.

Bize medet edin erenler yahşi kal.

7-Kız-erkek çocukları gitmişti dar-ül bekaya.

Temiz pak ruhlar biz gideriz yahşi kal.

8-Her gün varıp beş vakit namazlarını eda ederler. (P3430)

Cennet-i Firdevs yolu mescit-i minber yolu yahşi kal.

9-Gulca şehrinden göçer bu cevher yaşlılar.

Ayrılır olduk erenler yahşi kal.

10-O ulu kişiler bizle gelse keşke,

Din âlimleri yahşi kal. (P3435)

11-Bu İli'nin dağları otlu, sulu güzel idi.

Şimdi bu dağların hali çöl şimdi yahşi kal.

12-Bağlarda bülbüller efkâr ile öterdi.

Şimdi bülbül ile gülistan yahşi kal.

13-Bayındır bir yurttu, hiçbir yerde böyle yurt yok. (P3440)

Ömrümüzü güzel geçirdik bu yerde ay gibi,

14-Yaşımızı altmışı geçti, şadlık olmaz,

Delikanlılık gitmiştir şimdi, o çağ gelmez.

15-On Çinli gelse de biz eziyet etti.

Ayaklanıp çektiğimiz cefa kime sevap kime vebal.

16-Yüz tümen kişinin emeği ile göçüyoruz.

Yurtlanıp menzil tutup ki yurt bulma ki mahal

17-Bir şehir halkının göçmesi takdir edilmez.

Çünkü bugün ruz-ı ezelde yazılmıştır.

18-Hak Teali bize yardımcı ederse burayı abad ederiz. (P3450)

Yurt mamur olsa yetmez hiç zeval gelmez.

19- Yeni yurt abad olup kalsa yine her şey ucuzlaşır,

Dostlara şad oldun düşmanlara rezil.

20-Yurt talep kılmak gerek adaklık kesip,

Asilik etmez ahrette burada kalsın mal mülk. (P3450)

21-Hayır ihsanlar versen elin ile,

Tan attığında hesap asan olur etse sual.

22-Tesir etmez işte bu söz ki nice göçenlere,

O göçerler gibi yürüyüp durmayın olmayın çaresiz.

23-Seyid Muhammed sen kendin Hak dinini yâd kıl meded. (P3455)

Verse tevfiği hidayet verir zalim celal.

5.23.22.3. Dördüncü Bölüm: Âlemin Vefasızlığının Beyanıdır.

1-Biliniz bu dünya fanidir vefası yoktur.

Bakın ki hiç ölmeyen padişah yoktur.

Eğer bin yıl ömür sürsen bile sonu yoktur. (P3460)

Dünya malını yığıp toplasan da safa yoktur.

Malını mülkünü dağıtmazsan kendine huzur yoktur.

2-Bu ecel hükmü bütün enbiyalara gelip,

Allah dostları yaklaşmış o rehnümalara.

Ki şöyle Habibullah resulü Mustafalara, (P3465)

Ebubekir, Ömer, Osman, Ali ashab yarılara

Dünya gibi vefasızdan daha vefasızı yoktur

3-Şah, şah gibi vefa gösterse Süleyman'a benzerdi,

Yine Cemşid İskender Karundan o Nuşirevan'a.

Tabiplerin piri Sokrat hâkimle Lokman'a, (P3470)

Bahadırılıkta farzdır Rüstem ile Zal destanına.

Hepsi bir bir gelip gitti bu âlemde bakilik yoktur.

4-Karun gibi hazine doldurup altın gümüş bolluğu,

Meğer ömrün uzun olsa Nuh'un hayatını bulsan.

Zamanın ülemalarına mektup yazıp ölümsüz olsan. (P3475)

İtimat tahtında revanı şah cihan olsan.

Ecel şerbeti içmeyen şah ve geda yoktur.

5-Gözünü açıp gamlı gönül ile bunlardan ibret al.

Allah'ın emrini canı gönülden yerine getirmek gerek.

Bu âlemin kazancı yemek içmektir para pul ile, (P3480)

Şeytan bin hile ile nefsi azgınlıştırır, yoldan çıkarır.

Kişi öz nefsinin korusa onda cefa yoktur.

6-Çok yanlış yaşadık ki saldı bu belasını,

Göğsümüze iter bu kaza gamlı yas okunu.

Şimdi çekeriz sıcak çöllere göçmenin cezasını. (P3485)

Allah'ı itasını bize çok rahmet kılsa,

Her âdem varıp yerleşip yurt tutsa cefa yoktur.

7-Biz bu yurttan ayrılıp gideriz Hitay kâfirine katil deyip

Böyle işler dinde yoktur, batıl deyip.

Yurduna sığındık padişahın adaleti var deyip. (P3490)

Bunun emirlerine biz uyduk yurt verecek deyip,

Hüda dinçlik verse bu ulularda cefa yoktur.

8-Hepimiz İli'nin sınırlarında doğup büyümüştük.

Ömürlük hayatımızda refahtı maksadımız.

Ayrı kıldı bu ellerden Allah'ım bizi. (P3495)

Yurdunda bizi iyi tutsun ki yok olmayalım.

O kadir Allah'tan başka bize kılavuz yoktur.

9-Ne iyiler göçüp gitti dünyadan baş olacak lider kalmadı.

Kayboldu kısa sürede insanlık kalmadı şimdi iyilik.

Zamane halkı para bulmak, zengin olmak ister yine. (P3500)

Ben yalnız garip kaldım başım sıkıntılı.

Seçilmiş tane gibi gönlüm parça parçadır şimdi.

10-Zamane halkı binbir hile yaşar.

Kendisi önder kalmak için hile yapar.

Bilir özünü tane akıllı sabrı ile. (P3505)

Bütün ömrünü yâdına getirir gönül karalığı ile.

Öz canına zulmü cefa kılıp kimseye ita yoktur.

11-Bu âlemin işi bazen alçaltmak bazen düşürmek.

Birine verir zenginlik ile birine verir cefa terbiye için.

Birsini naz işrette birini derde koyar. (P3510)

Birini haram eyler şad eder, birini gamdan ağlatır.

Bu hilekâr yalancı âlemde vefa yoktur.

12-Bizim halimize padişahım insaf eder.

Beni sorup buralara gelen kimler der.

Bizim çektiğimiz cefaları fehmedip, (P3315)

İnayet kılsalar bir nice yıl yetiştirirler.

Ulular haberdar olsa böyle büyük ita yoktur.

13-Hitay'ın askeridir bize düşman katil,
Bunun önüne geçemez başka yerde hiçbir zalim.
Birçok yıl cefa çekip reaya olup hürmet gösterdik. (P3520)
Aklımız başımızdan gitti, fikrimiz zail oldu.
Bunun elinde bizim çekmediğimiz cefa kalmadı.

14-Hitay'ın ettiği zulümler çıkmaz gönüllerden.
Geçmişti halk kendi aziz canlarından.
Yine anne babalar karındaşlar ocaklarından geçmişlerdi. (P3525)

Ki Allah zalimlerden zarar görmemizi önledi.
Zor gün olsa şimdi, böyle ferman yoktur.
15-Ulular biz kulların günahından geçmiş.
Damgalı fermanlar geldi ulu hanlardan.
Bu gelen askerden çok korktuk zamanında. (P3530)
Zulümleri, feryatlarımız fermanlara yazılamaz.
Bunu gibi acımasız hiçbir yurt yoktur.

16- Köyünün dışına çıkıp Çançon özü han olmuş,
Yine altın, gümüş toplamak için kendi zulmünü kılar.
Halka çok vergi salıp, zulmeder. (P3535)
Bu Çançon askeri gelip düzenleri bozar.
Bunun gibi ihtiyat kılmaktan başka çare yoktur.

17-İli şehrine giren Delü'ye han emrini seni bozar.
Köyün dışına çıkmak bile kendi gibi azgın.
Aralık rüşvet yiyip hazinesini pulla doldurur. (P3540)
Hoş hediyeler, hürmetler bekler etrafından,
Bunu okuyup bilen adamlara durmak reva değildir.

18- Ölmüş gibi hâkim ile eşğine dökmek,
Yöneticiler büyük küçük beylerini çağırıp.
Bunlar kendi nefisleri için rüşvet yiyip zulmederler. (P3545)
Vefasız dünyada hiç yahşilik yok günümüzde deyip.
İhtiyat etmeliyiz cehennem azabından kurtuluş yoktur.

19-Bu beyler yurda vefa değil cefa gösterir.
Evvvelki halifeye saygı göstermeyi de unuttular.
Soran olursa Aralık rüşvet yiyip yurdu yutar. (P3550)
Bir ejderha topluluğu gibi gördüğünü yutar.
İzzet bulup hoş olup şükürü sena yoktur.

20-Ki bizi korumak için yukarıdaki padişahтан,
Bu yurdu güçlü tutmak lazım emirden.
Bu yurttaki abadlık Firavun döneminden çok. (P3555)
Halayık çıkmasa daim ulunun hüküm fermanından.
Gönül birliği olursa bu yurt dinç olur.

21-Felekten gelse Seyyid Muhammed şükürünü getir.
Hüda'ya işte bu yakarışı sun ki sen fikrini getir.
Çelikten başka yer yoktur felek yerlere ne eyletir. (P3560)
Hata mı yoksa ita mı kendi halimiz belirtir.
Ulu ak padişahтан başka hiç ata yoktur.

5.23.22.4. Beşinci Hal Ahvalin Beyanıdır.

1-Dostlar, akıl ve fikrime hayran olmuştu bugün.
Akıbet, takdir ne erken gam almış ki bugün. (P3365)
Dert elem mihnet firakı içinde kaldım ben bugün.
İşte bu gurbet elinde çöllerde kaldım ben bugün.
Vay hasretler bile özlemde kaldım ben bugün.

2-Yüz bin hayal kuram iletmek istediğimi ulaştıramam.

Akıbetin ne olacağını bilemez hiç kimse. (P3570)

Yahşiliklerin yamanlıkların hepsi kendindedir.

Fakirliğin derecesi felek yazgısıdır.

Cümle işini bulup Allah'a koydum ben bugün.

3-Bu uzak gamdan kurtulmak müşkül iş kolay değildir.

Baş hazret tabip bu derde derman olamaz. (P3575)

Şu çöle varıp yurt bulmak kolay iş değil.

Göç etmek gerekir yatmak mümkün değildir.

Ben bu şaşkınlıkla göçer oldum ben bugün.

4-Cümle halis göçerler göçmez Çin bulamadım.

Levhül mahfuza bakarak amel korkusu çekmedim. (P3580)

Yahşilik ve yamanlığı Hüda'ya bıraktım.

Gamlı dertli gönlümü ben şad edemedim.

Saçılıp ben her tarafa viran oldum ben bugün.

5-Göze alıp gitsek buradan uzak yerlere.

Ölü çıkmaz elinden ayrılık iştiyakı. (P3585)

Yahşi bir ömür sürmedim geçti ömrüm avare.

Bu ecel kulundan ilgeri kuluna al tövbe dayak.

Ahret korkusuyla divane oldum ben bugün.

6-Ben fakir, gönlü kırık hem garibim,

Birçok fena hayallerde rengim sararıp. (P3590)

Ne acayip iş görünmeyen yerlere varıp

Ayrılıp biz İli'din gideriz şimdi kul salıp,

Şem'i yanlıg ben fena oldum ben bugün.

7-Oraya varak ne yaparız ev imaret olmasa.

Kul olmazsa su çıkarıp tarım yapsak ne olur. (P3595)

Geldi külfet külleri böyle meşakket olmasa.

Birçok il merdanedir böyle ibret olmasa.

İradeti İli'de kalıp hayran oldum ben bugün.

8- Kıymetli insanlar kalmadı giriftarlara gark olup kaldım.

Kerbela şehitleri gibi susasmış dudaklarla. (P3600)

Tabipler bu derde deva kılamaz.

Ey Hüda'm koymayın düşmanı bile bu derde.

Bu gariplik derdinden ağlar oldum ben bugün.

9-Arasınlar birçok kişi o ulu kişileri.

Bu ulu kişilerin muhabbeti gönle iyi gelir.

Hastalar, çaresizler dertliler gamdan ağlıyorlar.

Beliniz muhkem bağlayıp gayret gösterin.

Andelip gibi bağıra inledim ben bugün.

10-Ben az mutlu oldum sürekli kaygılı yaşadım,

Bu İli şehrinden gidip gam yasından değdi bir ok. (P3610)

Şadlık yok uzun zamandır âlem bana karanlık,

Aklı yoklar yürürler habersiz korkusu yok.

Bu derdin devası yok dertli olmuşum ben bugün.

11-Bu bozuk gönlümü şad etmeye derman bulamadım.

Her akşam bu derde gark oldum derman bulamadım. (P3615)

Hal ahvalden anlayan bir adam bulamadım.

Gençe gibi kan bağlayan gönlümü ben şad edemedim.

O sebepten garip avare oldum ben bugün

12- Ben bu âlemde kalıcı değilim,
Rahmet ile şefkat gösteren mihribanım yok benim.
Ağlamaz mı ah edip o sevdiğim yok benim.
Neyleyim ey dostlar huzurlu bir gönlüm yok benim.
Bitmez sevda belası ile bu gama kaldım ben bugün.

13-Bu ahir zaman bizleri bu tuttu aman.
Birçok insan iç çeker bugünde bu zaman.
Nefis hevalık adamı terbiye et bugün. (P3625)

Yahşilerin kadrini bilmez göze alamaz yamanlar.
Taneler gibi her taraf saçılmış bugün.

14-Biz başımızı alıp gideriz çöle.
İslam ehli yok olacak bu eller kâfirle dolacak. (P3630)
Bir kişi bu zalime karşı durmaz.
Çin padişahına güvenilmez, bir gelir bozar.

Bu hayal ile zindan olmuş bugün bana.
15-Dumanlar çökse Hitay'ın akıbeti olacak,
Eline alınca zırhını hali kalmaz akibet. (P3635)

Gönlünden çıkmaz bu düşmanlık kâfirin.
Bunlar Allah'ın kullarına yazgısıdır akibet.
İşte bu korkunçtan yaşım kış gibi olmuş.

16-Kalan insanları kale inşaatında çalıştırır.
Şehir bitene kadar yiyecek verir. (P3640)
Kaçmak fırsatı vermez inanı muhkem tutar.

Vermeyin aramlar her zaman kan ağlatır.
Bu sebepten vay diyerek ağlar oldum ben bugün.

17-Bir zaman hiç zulmetmedi dinç gezdik.

Padişah halktan ürküp bize zarar vermedi. (P3645)

Istırap etmez bu işe fikir verenler.

Bizden sonra kalan çocuklarımıza cefa eyler.

İşte bu işleri ayan ettim ben bugün.

18-Hepimiz gideriz bu hal ile kalmayız.

Her ne olsak birlik olalım giden bu yurt ile. (P3650)

Sıkıntılar ile menzile ulaşmak kolay değil,

Her nereye gidersek gidelim dinçlik dileyelim.

Aklım fehmim gitti yazmış oldum ben bugün.

19-Gitmeye takatim yok ben sabrı karar ile kalırım.

Biz Hitay'dan korkmasak o çöl eline kim gider. (P3655)

Allahım bizi kâfir içinde har kılma.

Allah'ım halkın bu talebini makbul et ki.

Bu hayır duasında figan ettim ben bugün.

20-Birçok zaif, aciz gider çaresiz,

Birçok yürüyemeyen ölüp yatar sallara, (P3660)

Gözüm görmez hasta, çaresi o biçareler.

Ehli ululara katı yolda bir yük oldular.

İşte bu hale ben hayran oldum bugün.

21-Birçok yaşlı, ihtiyar, hasta, çaresiz.

İşte bizim bu halimize rahmeder Hüdamız. (P3665)

Derd ki dermanını verir deva.

Bu tabiplere ederiz gece gündüz hayır duası.

Her ne hayır şer gelse şükran kılmayız ben bugün.

22-İle'den gelenler olsa abadlık,
Biz misafir garipleri etseler bünyadlık. (P3670)
Padişah kılssa inayetler biz gariplere şadlık.
Biz esir kullarına azaldık eli değse.
Bu inayetler ulaşısa bize ferah ve sevinçli olurum ben bugün.

23-Benim gibi hastaya ettiler bu elemi,
Bu benim kendi ahvalimdir halkların da böyle. (P3675)
Önlese Allah bu başı olmayacak cebri sitem,
Faninin işi gider bunun sen de gam yeme.
Müşkilimi bildirip merdane oldum ben bugün.

24-Allah'tan başka yoktur sığınacak yer,
Bu belaya sabretmek şükrü senalar. (P3680)
Gece ve gündüz kemer gibi nalan kıldım ben bugün.
İle halkı yürümedi İslam zenginliğiyle,
Nerede olsa amel vahşetiyle biz esir mübtela.

25- Ham halkalın fikiri ben kırılmış çaresiz.
Ömrüm asilikte geçti bulamam şimdi gençlik (P3685)
Yahşilik etmedim ben yaman halkın yamanına,
Ah pişmanlıklar ile çıksa bu tenden bu can.
Ahretin bendiniyanıma aldım ben bugün.

26-Yahşilerin sohbetini dinlemedim ben affedin,
Aciz ve zayıflıkta gitti işte bu ömrüm. (P3690)
Ben ahret seferi için hiç azık almadım.
Tanla ahvalim ne olacak rahmete ihtiyaç,
Bu benim ömrüm darmadağın olmuş ben bugün.

27-Ben Hüda'ya kulluk yapmadım ne oruç ne namaz.

Daima karanlıkta yürüdüm ben yaz kış. (P3695)

Yakamı parçalayarak tövbe etmedim ben aciz.

Sen hidayet yoluna sal ey kerimi.

Mağfaret dileyip imdada geldim ben bugün.

28-Asi canın kulları tutunca rahmetten ümid.

Biz affedicilik ismine edip itimad. (P3700)

Ümitsiz olan şeytandır bizlere vermez ümit.

Mağfaret hicranında pak olsan kulun olur seyyid.

Şimdi vakit yaklaştı pişman oldum ben bugün.

29-Ben hiç karşılaşmadım İslam'da olmayanla,

İslam için gece ve gündüz cihat yaptım. (P3705)

Ayet-i Kuran hakkı için sen geçir Allah'ım.

Ebediyete kadar imanımı dinç sakla,

Mahşer gününün korkusunu gönlüme saldım ben bugün.

30-Ey Allah'ım bu asi kuluna rahmet et.

Hediyesiz kuru geldin diye zulm etme bana, (P3710)

Muhammed Mustafa'nın şefaatinde bir katre.

Biz asi kulların senden yardım umarız.

Korku içinde medet umar oldum.

31-Herkes kendine zulm etmesinin sebebi kendisidir.

Çöl içinde hasret kaldım su bulmaya. (P3715)

Su rahmetinden inayet kıldı Rab,

Mahşer günü halk içinde arada kalmayıp.

Ya resulüm kulda deyip her an kaçtım bugün.

32- Bunu okuyup anlayanlar hayır duası etsin.

Yahşilerden ümidim var dualarda medet umarım. (P3720)

Yanlışlıkla yapılan hataları effedin.

Günahlarımı fazlasıyla affetse.

Gonca gül gibi açılıp handan oldum ben bugün.

33-Bu kitabe şerh koyup isim yaz.

Nerde olursanız olun dertlileri dinleyin. (P3725)

Hayatta olsak daha çok işler yaparız.

Çölde bizi koruyun vefat ettirmeyin.

Peygamber için herkese kurbanım ben bugün.

34-Özümün derdi var fakirler için de dertlendim.

Fanide söyleyip söz dizip vehmettim. (P3730)

Bu beyitler ile muhammesler dizip nazm söyledim.

Bir zaman düşünüp gönül yoluna azmettim.

Dostlara yâd edip bir isim koydum ben bugün.

35-Asi Seyid Muhammed sen özüne hoş yar ol.

Tövbe edip her seher yakarı parçalayıp bul. (P3735)

Birçok gün miskin fakir adamlara dildar ol.

Yahşilerin izinden gitmek için avare ol.

Birçok gün dünyada misafir olmuşum ben bugün.

1882'nci yılın 8 Mart Tarançı 1299'uncu yılında ikinci Cumad-ı evvel ayının ikinci salısı tamamlandı. (P3740)

6. SONUÇ

Türk milletinin önemli kıymetlerinden olan Uygur Türkleri tarih içerisinde büyük devletler kurup bilim, kültür, sanat, edebiyat sahalarında tarihe damga vuran icatlar ve icratlar yapmışlardır. Kaderin bir cilvesi olarak zamanın seyri içerisinde parçalanıp başka milletlerin boyunduruğuna girmek zorunda kalmışlardır. Dönem dönem bağımsızlık için harekete geçseler de başarılı olamamışlardır. Dolayısıyla bağımsızlık mücadelesi vermekten bilim, kültür, sanat gibi alanlarda tarihte gösterdikleri üstünlükleri gösterememişlerdir.

XIX. yüzyılda Ruların Doğu Türkisyan'ı işgal sürecinde Rus edebiyat araştırmacısı ve askeri olan Nikolay Nikolayeviç Pantusov, Doğu Türkistan'ın Kazakistan sınırında bulunan İli bölgesinde yaşayan Tarançi Türklerinden (Tarançi ismi, kökeni hakkında çalışmamızda ayrıntılı bilgi verilmiştir.) çeşitli halk anlatılarını derlemiştir. Derlemiş olduğu bu örnekleri 1909 yılında Kazan'da "Tarançi Halk Edebiyatından Örnekler (Образцы Таранчинской Народной Литературы)" adında yayımlamıştır. Çalışmamız bu eser üzerine yapılmıştır.

Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Tarançi Türklerinden derlenen bu eser aynı zamanda standart Uygur Türkçesi özelliği yanında Hanlıklar Dönemi Çağatay Türkçesi özelliği de göstermektedir. Derlendiği yıl ve saha göz önünde bulundurulunca eserin Çağatay Türkçesi özelliği gösterebileceği âşikardır. Eserin dil özellikleri bakımından incelemesi yapılırken Çağatay Türkçesinin özelliği gösterdiği tarafımızca da belirtilmiştir. Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliği kabul edilen zamir "ng"sinin kullanılmaması eserde sıkça rastlanan bir dil özelliğidir. Fonetik ve morfolojik açılarından Türkiye Türkçesiyle Uygur Türkçesinin farklılıkları ve benzerlikleri mukayese edilmiş, fonetik farklılıklar haricinde eserin Türkiye Türkçesiyle uyum gösterdiği açıklanmıştır.

Eserde yer alan türler incelenerek Uygur halk edebiyatı ve Türkiye sahası Halk edebiyatı araştırmacılarına yeni malzemeler sunulmaya çalışılmıştır. Destan metinleri, kaynak eserde masal adıyla geçse de tarafımızca destan metni olduğu belirtilmiştir. Metinler temel unsurlar bakımından incelenerek metin ve motif tahlilleri yapılmıştır. Uygur sahası destan metinlerinin yapı ve muhteva bakımından Türkiye sahası halk hikâyeleriyle örtüştüğü tarafımızca saptanmıştır. Nözügüm adlı destan diğer destan metinlerinden farklılık göstermektedir. Destan kahramanı bir kadındır ve destanın adı bu kadın kahramanın adıdır. Destanın olay örgüsü Nözügüm adlı kadın destan kahramanının etrafında dönmektedir. Kahramanın kadın olması hasebiyle duygusal ve epik bir profil çizilmiştir. Salt

kahramanlığın olduğu bir destan değil aynı zamanda kadın duygusallığı, özlemi, çilesi de manzum bölümlerde başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir.

Atasözleri ve bilmeceler yapı ve içerik özellikleri bakımından incelenmiştir. Muhtevasına göre sınıflandırılan atasözleri tarafımızca da şekil olarak sayıca tasniflemesi yapılmıştır. Yine bu türlerden birkaç örnek seçilerek biçim ve kavram incelemesi yapılmıştır. Bilmeceler, şekil bakımından sınıflandırılmış, içerik ve oluşum özellikleriyle de incelenmiştir. Atasözleri ve bilmeceler, Uygur halkının yaşam tarzı, binlerce yıldır halkın bilişsel süzgeçlerden geçirerek ortaya koyduğu pratik zekânın göstergesidir. Ahenkli ve akıcı bir söyleyiş gücüne de sahip olmalarıyla halkın hafızasında kolayca yer edinmişler ve dilden dile, nesilden nesile aktarılmışlardır. Didaktik bir özellik gösteren muhammes metni de bentlerle yazılmıştır. Adeta gelecek nesle nasihat veren bir pendname özelliği gösteren muhammes metni diğer metin türlerine nazaran daha fazla Arapça ve Farsça kelimeyi içerisinde barındırmaktadır.

Nikolay Nikolayeviç Pantusov'un “Tarancı Halk Edebiyatından Örnekler (Образцы Таранчинской Народной Литературы)” adıyla yayımladığı eserde bulunan edebi türler muhteva ve şekil bakımından incelenerek Uygur edebiyatına ait bir kesit ortaya koymaya çalışıldı.

KAYNAKLAR

- Abdülhakim, M. (2011). *Uygur Halk Destanı Çin Tömür Batur*. İzmir: Egetan Yayınları.
- Aksoy, Ö. (1989). *Atasözleri ve deyimler sözlüğü 2 deyimler sözlüğü*. İstanbul: İnkilap Kitapevi.
- Alptekin, A. B. (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi I-II-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çeribaş, M. (2011). *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*. Ankara; Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Demirağ, Y. (2014) 1755-1949 yılları arasında doğu Türkistan, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (3), 229-245.
- Devellioğlu, F. (2000). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat; yayına hazırlayan Aydın Sami Güneyçal*. Ankara; Aydın Kitabevi Yayınları.
- Elçin, Ş. (2004). *Halk edebiyatına giriş* (8.bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Emet, E. (2004). Uygur Türklerinde Bilmece. *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, 8-10.
- Emet, E. (2008). *Doğu Türkistan Uygur Ağızları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ercilâsun, A. B. (1991). *Karşılaştırmalı Türk lehçeleri sözlüğü*. Ankara; Kültür Bakanlığı Yayınları, 6.
- Ergin, M. (2014). *Dede Korkut Kitabı*, Ankara.
- Gömeç, S. (1997) *Uygur Türkleri tarihi ve kültürü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (110).
- Gömeç, S. (2006). *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Harmancı, M. (1997). *Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan (Sincan-Uygur Özerk Bölgesi)*. Ülke Araştırması.
- İnan, A. (1987). Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar. *Makaleler ve İncelemeler*, 2, 213-214.
- İnan, A. (1998). *Dede Korkut Kitabındaki Bazı Motifler ve Kelimelere Ait Notlar*. Makaleler ve İncelemeler. Ankara; Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2, 182.
- İnan, A. (2000). *Tarihte ve bugün Şamanizm*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İnayet, A. (2004). *Uygur Halk Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

- İnternet: Baran, L. (2007). Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi. *Bilgi Dergisi*. (42), 191-211. Erişim adresi: http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/aca_rindex-1423873277.pdf
- İnternet: Dağcı, K., ve Keskin, M. (2013). Çin'in Doğu Türkistan Politikası ve Azınlık Hakları Bağlamında Hak İhlalleri. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(2), 11-29. Erişim adresi: <http://dergi.cicr.yalova.edu.tr/article/view/5000067303>.
- İnternet: Karademirliadağ, Y. (2006). Seyitbek Destanı'ndaki Epik Unsurları (Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir). Erişim adresi : <http://www.acikerisim.ege.edu.tr:8081/jspui/bitstream/11454/2124/1/yaseminkarademirliadağ2006.pdf>
- İnternet: Saluk, R. (2008). Köroğlu Destanı'nın Uygur Versiyonu (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara). Erişim Adresi: [file:///C:/Users/Nihat %C3%96zek/Downloads/218956%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Nihat%20%96zek/Downloads/218956%20(1).pdf)
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara; Akçağ Yayınları.
- Kurban, İ. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Maimaitiming, M. (2017). *İli Bölgesi ve Tarançiler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Mollavutov, S., ve Ersöz, D. (2014). BİLAL NAZİM (1825-1900). *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (4), 57-63.
- Ögel, B. *Türk Mitolojisi* (1.bs.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öger, A. (2011). Uygur bilmeceleri üzerine bir değerlendirme. *Electronic Turkish Studies*, 6(1).
- Özkan, İ. (2007). *Bengü İzler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Özkan, İ. (1989). *Abdurrahman Han Destanı*. Ankara: Kültür Bakanlığı
- Özkan, İ. (1992). *Nözügüm Destanı*. IV. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi.
- Özkan, İ. (1995). Manas ve Altın Arığ Destanı'ndaki Motifler. *Manas 1000 Bişkek Bildirileri*.
- Özkan, İ. (1997). Köroğlu Destanı'nda Kahraman ve Atının Doğuşu ile İlgili Motiflerin Tahlili. *Türk Dili*, 549, 223-33.
- Özkan, İ. (2002). *Sovyetler Birliği Döneminde Türkmenistan'da Folklor Çalışmaları*. VI. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Son Elli Yılda Türkiye Dışındaki Türk Halk Kültürü Çalışmaları Seksiyon Bildirileri, 225-232.
- Özkan, İ. (2015) . “Uygur Türklerinin Çin Tömür Batır Destanındaki Masal Motifleri”, *Türk Dünyası Masal Araştırmaları (Tastarakay'dan Keloğlan'a)*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 505-538.

- Sayın, Y. ve Koçak, G. (2017). Müslüman Dünyanın Bir Sorun Alanı Olarak Doğu Türkistan Meselesi ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin İzlediği Politikalar. *Journal of Ottoman Civilization Studies*, 3(4), 10-24.
- Şimşek, S. (2012). *Tatar Türklerinin Tülek Destanı (İnceleme- Metin)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Türkmen, F. (1998). *Tahir İle Zühre* (2.bs.). Ankara. Atatürk Kültür Merkezi, Başkanlığı Yayınları.
- Türkyılmaz, D. (2009). Ortak Sır Kalıplarımız: Türk Dünyası Bilmeceleri Üzerine. *Milli Folklor*, (21), 40-53.
- Üçay, Z. (2013). *Canış Bayış Destanı Moldobasan Musulmankulov Varyantı (Metin – Aktarma – İnceleme)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, D.(1998). *Türk Bitiği*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Zenginoğlu, S. (2013). Doğu Türkistan'ı Unutmamak. *Gökbayrak Dergisi*, 113, 21–45.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı :ÖZEK, Nihat
Uyruğu :T.C.
Doğum tarihi ve yeri :23.04.1991- Isparta
Medeni hali :Bekar
Telefon :05360511001
e-mail :nhtozek@gmail.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yükseklisans	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türk Dili ve Edebiyatı	Devam ediyor
Lisans	Gazi Üniversitesi/ Türk Dili ve Edebiyat Öğretmenliği	12.06.2014
Lise	Gönen AÖL	2009

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2014-.	Yunak- KONYA	Türk Dili ve Edebiyat Öğretmenliği

Yabancı Dil

İngilizce

Yayımlar

--

Hobiler

Doğa Yürüyüşü

le.ahbv.edu.tr